

ДИМИТЪР СПРОСТРАНОВ

ОХРИДСКА ПРОЛЕТ

ИЗДАНИЕ 1978

ДИМИТЪР СПРОСТРАНОВ ОХРИДСКА ПРОЛЕТ

chitanka.info

*На светлата памет на дедите ми Наум и Ангел
Спространови, работили и страдали за свободата на
Македонија*

авторът

I

Ангел Момиров оседла коня си и го изведе на двора пред бащината си къща. Той провери дали новото, гиздаво седло е добре стегнато, като се помъчи да прекара дланта си през колана, но не успя. Прегледа юздата да не стяга и убива животното, хвърли поглед на своя любимец Дорчо и остана доволен — породистият арабски жребец беше негова гордост. Сбруята лъщеше на пролетното слънце, мънистата, втъкнати в дългите плитки на гривата, блещукаха като звезди. Конят, неспокоен, почти настръхнал, очакващ да го възседне господарят му, нетърпеливо ровеше с крак. Ангел приятелски потупа коня по шията, животното почувствува топлата милувка на стопанина си и леко изцвили.

На прага на къщната врата застана Ракида, майката на младия Момир. Ранното слънце блесна в очите ѝ и я заслепи — тя вдигна ръка, за да се засълне от него, и се обърна към сина си:

— Синко, закъде се стягаш?

— Ще отида до село Топола, до бачията.

По състареното лице на жената се изписа тревога.

— Немой, синко, нали виждаш какви са времената — не са за ходене по друмища и кърища.

— Ех, нано, докато е турско, все така ще бъде — въздъхна младият левент и стисна юмрук. — Скоро за нас няма да има харни времена.

Ракида се опита отново да разубеди сина си:

— Стой си в къщи... Да беше намерил поне другар, да не си сам из пътя.

— Къде ще намеря? — свъси вежди Ангел. — Кой се решава да излезе сега от града. Докато Дорчо е под мене и пищовът в кобурите на седлото ми, от нищо не ме е страх, те са най-добрите ми другари.

— Е, като си рекъл — върви... Нека господ и Златниот, нашият свети Климент, да ми те запазят — рече старата жена и се прекръсти.

Ангел обърна коня с очи към слънцето, потупа го още един път по врата, сложи крак на стремето и му се гътна. Жребецът се опита да се изправи на задните си крака, но усети здравата ръка на ездача и леко изскочи от широките порти — подковите му заискриха и зазвъняха по каменната настилка на улицата.

Ракида изпрати с поглед сина си, нали беше едничката ѝ радост след като Йон, стопанинът ѝ, я остави — хубавец, гиздосия. Тя бавно се обърна и подгърбавена, с тежка стъпка влезе в къщи.

Приятно грееше пролетното слънце. То се оглеждаше в прозорците на старите къщи, накацали по хълма на Самуиловата крепост, гмуркаше се в тихите води на езерото и запалваше в тях наниз от светлини и багри. По прозорците грижливите домакини бяха поставили саксии с цветя. В градинските лехи подаваха чела бели и червени лалета, радваха погледа нацъфтели трендафили, а над каменните огради разперяха клони ябълките и бадемите. Те бяха разтворили своите цветни пъпки и сякаш над града се разстиляше розова мъгла. В далечината, извишили се на възбог, се открояваха Галичица и Петрино — те сякаш се навеждаха и нашепваха нещо на езерото. Нещо бодро и радостно имаше в тая пролетна утрин.

Радостно беше и на сърцето на младия Ангел Момиров. Той не взе направо към Горна порта, а избиколи, за да мине край къщата на Бисера — искаше му се да я види, да я зърне, макар отдалече, преди да продължи пътя си. Искеше да ѝ се порадва, пък и тя да види как играе сбруята на коня му, под който земята трепери, да види и самия него като истукан на жребеца, едно с коня. Ето и дъбовата порта, и чимшира в градината, и нацъфтелия трендафил до оградата, където понякога вечер тихо си приказваха. Той задържа коня — негли тя усети, че той минава, може би сърцето ще ѝ подсказе. На двора нямаше никого — за миг слънцето помръкна, не му се усмихваха повече цветята в градината. Изведнъж на прозореца на втория кат се размърда синьото перде, мярна се някаква моминска снага и една бяла ръка трепна като гълъб на прозореца — Бисера, това беше тя, неговата свидна любя. Сърцето ѝ беше подсказало, че той минава, и тя надникна, за да му пожелае добър път. Той отнесе спомена за моминската снага, за ръката, що трепна като гълъб, и отново радост изпълни душата му — в притихналата утрин се разнесе неговата игрива песен.

Градът остана зад конника — скри се старата крепост, изчезнаха тополите край пътя. Отначало той вървеше край езерото и се упиваше от блясъка му, от синевата му — небето се оглеждаше в гладката му повърхност. Но неравният, занемарен междуселски път зави наляво и залъкатуши към първите гънки на планината. От двете му страни се разстилаха неизорани, запуснати ниви. Край малките рекички, които бързаха към езерото, се редяха изоставени бостани и зеленчукови градини, а сред тях се гушеха изтърбушени от времето колиби. Войната с московците беше отминала, но турците, вместо да се укротят, бяха станали по-люти от по-рано и селските стопани не се решаваха да работят малкото земя, която имаха. Ако имаше някоя разорана и посята нива, тя беше на някого от беговете. Тук и там стърчаха техните каменни кули, настръхнали, грозни, накацали като грабливи птици. Тъжна, нерадостна беше тая гледка — не се виждаше жива душа. Някъде в далечината излая куче и всичко пак замря. Ездачът пришпори коня си — поиска по-скоро да срещне хора, да не бъде сам сред това пусто, мъртво поле.

Ангел стигна мястото, където обикновено напролет дядо Недан Моисов и хората му изкарваха своето и неговото стадо. Той остана изненадан, като не намери никого. Колибата на овчарите беше запазена, доскоро в нея беше горял огън — имаше недогорели и загаснали цепеници, разхвърляна слама за постел и овчи тор, но хора нямаше — хората си бяха отишли и, изглежда, прибрали в селото. Той озадачен подкара към Топола — там живееше дядо Недан и челядта му.

Селото беше разположено в полите на планината. Прилупените му къщурки със сламени покриви приличаха на дървеници, впили се в каменния скат. Улиците му бяха криви и прашни. В дворовете се мяркаха бялата забрадка на някоя жена или почти голи дечурлига, по ризка, които припкаха и се ровеха в прахта. Конникът се канеше да влезе в селото и да се отправи към къщата на дядо Недана, когато забеляза, че на горния край на Топола има бачия и по близката ливада бе пръснато стадо — оттам някой му махаше с ръка. Взря се — млад човек, когото не можа да познае.

Ангел приближи стадото — срещу него се втурнаха няколко едри космати песа и го посрещнаха със стръвен, ожесточен лай. Непознатият, който му махаше с ръка, изтича да разгони кучетата и ги успокои с дружелюбни викове. Дочул кучешкия лай, от колибата на

ливадата, около която бе пръснато стадото, излезе възрастен мъж на около петдесет, петдесет и пет години, плещест и набит. Гъстите му светли коси се спускаха на дълги витки зад главата, а под свъсените му вежди гледаха две будни ясни очи. Мустаците му се спускаха надолу като ресите на мамули. Като видя конника, по лицето му се разля приветлива усмивка и се провикна:

— А, ти ли си бре, Момирче? Било късмет пак да се видим.

— Аз съм, дядо Недане. Рекох да те навестя — зимата мина... — весело отговори Ангел и додаде: — Виж какво слънце е грейнало.

— Китане, я подръж коня на госта — подхвърли Недан и се обърна към младия човек, който, след като бе прогонил кучетата, се приближи до тях.

Ангел трепна, като чу името на овчаря, очите му се разтвориха изненадани и ги изпълни топло, радостно чувство.

— А, ти ли си, Китане — възмъжал си, станал си юнак и половина — и му подаде ръка. — Прощавай, отдалече не можах да те позная — не очаквах, не сме се виждали от години.

— Аз съм, Ангеле.

— Кога се върна?

— Има няколко дни.

— Ще ми разкажеш как прекара в Солун.

Китан позамълча и сдържано отговори:

— Ще ти разкажа.

Баща му се поусмихна многозначително и рече:

— Я в Солун, я по-далеко...

Момиров не обърна внимание на тия думи и се загледа в Китана — той беше плещест, набит като баща си, но изправен, левент. Русите му коси светеха, грееха на слънцето, мустачките му бяха грижливо засукани. Под хубавите му вежди гледаха същите умни очи, но нещо остро, дръзко имаше в тях. От цялата му снага лъхаше мъжество и самоувереност.

Китан се обърна към госта:

— Ангеле, и ти не си останал по-назад от мене — израсъл си като ясика, а очите ти стрелят под черните вежди. Колко ли моми не заспиват от мисъл по тебе — той дяволито се усмихна и в очите му светна искрено възхищение.

— И ти го рече... Я мислят, я кротко си спият... — каза Ангел и весело се засмя, доволен от преценката на връстника си и другар от детинството му. Дядо Недан от години гледаше овцете им. Той беше доверен човек на баща му и понякога, когато отиваше в града, взимаше със себе си и Китана, отсядаха у дома им и оттогава се знаеха — бяха играли заедно на ашици и ходили да се къпят в езерото.

— Не го задявай — на свой ред се засмя и Недан.

— Защо сте преместили търлото? — попита Ангел и учудено погледна бащата и сина.

— Да бъдем по-близко до селото... Арнаути от Дебърца почнаха да се навъртат около стадото, а и хората на Оломан бег често ни наобикалят. Не ми харесва тая работа... — спокойно, но с известна грижа в гласа отговори старият човек и се огледа, сякаш се страхуваше да не зърне отнякъде неканените и опасни гости.

Китан свъси вежди и с ненавист каза:

— Много са се настървили след войната — същински вълци.

— Дано кучета им ядат главите — рече баща му и въздъхна.

— Ние трябва да се научим да ги трепем — със същия глас каза синът.

Ангел стрелна с поглед младия човек и тихо, като на себе си издума:

— Право думаш, Китане, сами, сами трябва... Бога ми, харесваш ми — той сви вежди, лицето му трепна и застина.

— Да отидем в селото, у дома — предложи Недан, — там ще си поприказваме по-добре.

— А стадото? — попита Ангел.

— Кучетата ще го пазят — гордо прозвуча гласът на стария човек. — Подушват чужд човек на триста чекора и само да се приближи — разкъсват го. А има и две момчета в колибата.

— Добре, да отидем — съгласи се Момиров.

Недан се провикна:

— Христо, Божине...

От колибата изскочиха две петнадесет-шестнадесетгодишни момчета:

— Кажи, дядо Недане, какво ще повелиш?

— Ние ще отидем до дома, на вас оставям стадото, ама добре да го пазите. Има всякакви вълци — и двукраки, те са по-люти от другите

— отговори той и оправи мустака си.

— Ще го пазим, ще го пазим. Не бери грижа, дядо Недане — отговориха момчетата.

Макар сравнително млад на години, със запазени сили, но всички в селото, и млади, и по-стари, бяха свикнали да казват на Недана „дядо“ — това беше за тях проява на почит и уважение. Те го почитаха за неговия бистър ум и сърцатост, уважаваха го за истината, която тачеше и открито казваше, обичаха го за доброто му и отзивчиво сърце.

Китан пое коня и го поведе, след него тръгнаха баща му и гостът.

Слънцето се беше издигнало високо на небосклону. То пращаше своите галещи, благодатни лъчи и оплодяваше земята за обилна и богата жътва. Край оградите и плетищата се виждаха нацъфтели дивачки круши — накитени в своето бяло рухо, те приличаха на моми в булчина премяна. Прелитаха пчели, носеха се като малки слънца — бръмченето им изпълваше ширинето като равна, еднозвучна песен.

Влязоха в широкия двор на Неданови — каменната ограда беше тук и там полусъборена, къщата — прихлупена и неприветлива под рошавия калпак на сламения покрив. Прозорчетата бяха малки, неугледни — напомняха бойници, през които едва проникваше дневната светлина. В един от краищата на двора се намираше оборът, до него навес, под който прибираха овцете в лошо време. Пред вратата на къщата имаше лозница — през валмото от кафяви гранки слънцето плетеше светла плетеница. Под лозницата стопанинът бе сковал от груби, нерендосани дъски нещо прилично на маса, върху два кола бе заковал друга дъска и направил пейка за сядане. Дворът беше грижливо пометен — личеше пъргавата ръка на стопанката.

На прага ги посрещна едра здрава жена. Лицето ѝ беше преди време състарено от грижи и неволи. Те бяха изплели по него мрежа от малки, едва уловими бръчици, но в хубавите ѝ очи беше запазено нещо бодро и младежко, те гледаха смело и открито.

Недан се обърна към жена си:

— Търпено, водя ти скъп гост.

— Добре си ни дошъл, Момирче — поздрави жената и подаде на младия човек здравата си изпечена ръка.

— Как си, стрино Търпено? — попита Ангел и понечи да целуне ръката на домакинята.

Тя дръпна ръката си, малко стеснена от това внимание, и отговори:

— Арно, сполай богу — от бога сме добре, ама от хората... — не довърши и въздъхна.

— Е, тежко се живее... Знам... И за нас ще дойдат по-добри дни — каза Момиров, за да успокои старата жена.

— Е, добър е господ — да сте ми живи Китан, ти... На нас, младите, ни е надеждата — каза тя и със скрита гордост и радост погледна сина си. — Прощавай, да приготвя нещо за ручок...

— Не си прави труд... Ще си свърша работата и ще си вървя — понечи да я отклони гостът.

— Ами, така ще те пуснем — грехота е от бога и срамота от хората. — Тя се обърна, пъргаво, не за годините си, и влезе в къщи.

Седнаха под лозницата — дядо Недан и Ангел се разположиха на скамейката, а Китан изнесе от къщи едно триного столче и чучна на него. Навън беше по-весело, отколкото в тъмната неугледна стая. Слънцето се разхождаше из двора, галеше белия цвят на нацъфтелите сливки, приятно грееше и стопляше душите на тия затрудени люде. Недан свали калпака си и го сложи на масата — откри се високото му хубаво чело, по което минаваше една дълбока бразда. Един слънчев лъч, плъзнал се между филизите на лозата, освети коравото му лице. Той бръкна в широкия си червен пояс, извади оттам плоска с ракия и я подаде на госта.

— Пойли — и додаде, сякаш искаше да се извини: — С ракията си разтушвам душата.

Ангел пое плоската, загледа се за миг във венеца от дъбови листа, който майсторът бе изплел по нея, надигна я и като отпи, благослови, както му беше редът:

— Благодаря ти, дядо Недане, да е късмет со живо, со здраво пак да се видим.

— Чул те господ — рече Недан, сам отпи от ракията и подаде павурчето на сина си. Той мълчаливо го вдигна, пи и не каза нищо.

Недан отново пое плоската и пи бавно, на малки глътки, сякаш искаше да усети парливия вкус на огнената течност. Той бавно я сложи на масата, обърса увисналите си мустаци с опакото на ръката и каза:

— Ангеле, даде господ, опазихме стадото досега, не се люти, но да го държим повече в селото, не ми се иска да ти кажа право — страх

ме е...

— Защо? — попита Ангел.

Домакинът поклати глава, въздъхна и угрижено отговори:

— Казах ти, почнаха да ни наобикалят арнаути, да ни спохождат Оломан бег и людете му... Не ми се харесва тая работа... Кроят нещо...

— Какво мислиш, че могат да направят? — отново попита гостът.

— Какво ли? Ще задигнат стадото — ще откарат стоката или в Дебърца, или преку Дрин... Ще изгориш и ти, и ние... — отговори Недан и сякаш за да угаси мъката си, отново вдигна плоската.

— А ти какво ще кажеш, Китане? — попита гостът младия си другар.

Китан се позамисли и отговори:

— И аз ще река като татко — покритото мляко котките не го лочат... По-арно ще бъде да докараме стоката в града.

— Съгласен съм — каза Ангел и се поотдръпна, за да се закрие от слънцето, което блестеше в очите му. — Затова и дойдох — да видя как са овцете и да помислим кога да ги приберем. Ще можете ли да докарате стадото до десетина дена? Дотогава аз ще приготвя яхъра и търлото до града, а ще гледам и да продам овцете, ако успея... Идваха търговци от Битоля.

Дядо Недан се оживи и зарадвано каза:

— Чисти я, Ангеле, стоката е като момата — за продан, а не да седи в къщи...

— И така, ще ви чакам — каза Момиров, бръкна в пояса си, извади кожена кесия и я подаде на стария човек. — А това е за тебе, дядо Недане — за труда ти, дете ми гледа стадото, пет лири... Останалите ще ти ги дам, като дойдете в града.

— Не мога да ги взема — решително каза домакинът.

— Защо, дядо Недане? — учудено го изгледа младият човек.

— Уговорено е да ми платиш хака, като ти предам стоката... Ами ако стане нещо дотогава? — отговори Недан, като се дръпна малко назад.

— Нищо няма да стане... — позасмя се Ангел и отново подаде кесията. — Вземи парите... Тъкмо съм ги донесъл — да не ги връщам... Не са времената да се носят пари...

Светнаха очите на стария човек, по лицето му се разля радостна усмивка:

— Е, като казваш... Навреме идват... Житцето ни се свърши... Каквото бе останало, бегът и него прибра... Ще ни свършат работа... Господ те праща...

Ангел, малко засегнат, бързо попита:

— Защо не се обадохте? Щях да ви пратя някоя и друга врека пшеница.

— Не се сетихме... И после... срам ни беше — рече Недан, взе кесията и я пъкна в пояса си.

— Няма ли да ги преброиш? — попита гостът.

Недан свъси вежди, погледна строго младия човек и малко обидено отвърна:

— Да ги преброя? С татко ти така сме работили — на вяра. Когато някой от Момировци ми дава пари, не ги броя — зная, че са тъкмо. Но запомни — и татко ти не е броил парите, които аз съм му давал.

— Прощавай, дядо Недане, не исках да те обидя — каза Ангел засрамен.

В двора влезе един човек, среден на ръст, със скулесто, мургаво лице. Очите му бяха тъмни и тъжни. Облечен в изхлузено облекло, покрито с кръпки, той приличаше на просяк. На главата си носеше фес, но той бе изгубил цвета си от многото носене и вместо червен бе станал пепелнокафяв. Влезлият мълчаливо се поклони и направи темане^[1] по турски.

— А, ти ли си, Риза, пойли, пойли. Ела да пиеш една ракия — дружелюбно се обърна към влезлия Недан.

— Не ми е до пиене, Недане, детето ми е нещо нефелно — тъжно отговори Риза и очите му замрежи влага.

— Добър е аллах, ще му мине... Трябва да е огница — разтрийте го малко, турнете му краката в гореща вода... Така растат децата — кога болни, кога здрави... Като кукуряк — старият човек се опита да успокои угрижения баща.

Риза поклати скръбно глава:

— Всичко опитахме — нищо не помогна и ходжата му чете, и знахарка му бая... Само в аллах ни е надеждата.

— Каквото човек не може — аллах може... Ще му мине на момчето — тежко, пропити с вяра паднаха думите на Недан.

Китан изгледа малко недоверчиво неканения гост и каза, като погледна Ангела:

— Риза е наш съсед... Един плет ни дели.

— Добре си поминуваме... Работи в кулата на Оломан бег — някак си прибързано каза Недан, сякаш искаше да успокои градския си гост.

— Оломан бег... И вие теглите от него, но и аз си знам... На тих огън ме пече... Да му ядат кучета главата! — със злоба каза турчинът и за пръв път очите му светнаха.

Недан трепна, сякаш се изплаши от думите на съседа си, изгледа го изпод вежди и рече:

— Не думай така, Риза, арен си ни е бегът... Да ни е жив...

— Да ни е жив... Докато той живее, за нас няма да има бял ден — едва чуто издума Китан и стисна пестник. — Само да ми падне...

Дядо Недан и Ангел Момиров се спогледаха, леко се усмихнаха и не казаха нищо. Риза, който бе застанал настрана, не можа да чуе заканата на Китана. Баща му, за да отвлече вниманието на съседа им, каза:

— Риза, ела, поседни малко, опитай ракията — помага за разтуха.

— Ще вървя да диря лек за болката си — скръбно отговори той.

Неочаквано в двора врълетяха като вихрушка трима конници — начело, яхнал на охранен червен кон, яздеше четиридесетгодишен мъж. Главата му гордо седеше на широките му рамене, черните му очи имаха тъмен, студен блясък, а по дебелиите му чувствени устни играеше надменна и сурова усмивка. Черна, късо подстригана брада покриваше продълговатото му остро лице. Облечен богато, на кръста му бе препасан широк силях, на който бяха затъкнати два пицова със седефени дръжки и кама с ръкохватка от ковано кавказко сребро, а през рамо бе праметнал къса пушка. Нещо строго, господарско имаше в цялата осанка на ездача. Другарите му яздеха също добре гледани коне, но те бяха по-скромно облечени, личеше, че са негови подчинени и негова охрана. Появяването на ездачите изненада дядо Недана и другарите му и те наскочаха като птици, подплашени от ястреб.

Пръв се опомни от изненадата домакинът. Той бавно свали кепето си, сякаш съобразяваше какво да каже на богато облечения турчин, направи нисък поклон и каза:

— Добре дошъл в моята къща, Оломан бег. На какво дължа тая чест?

Бегът изгледа извисоко стария чифлигар и отмери:

— Ще ти кажа. Твои ли са овцете край селото?

— Аз ги гледам — смутолеви Недан.

— Питам те чии са — трепна нетърпение в гласа на Оломан бег.

В разговора се намеси Ангел — той погледна ездача право в очите и спокойно отговори вместо запитания:

— Стоката е моя, но дядо Недан я гледа.

— А, така ли? — бавно каза Оломан бег, свъси вежди и поглади брадата си. — Кого питахте, когато пуснахте овцете да ми тъпчат земята и да ми пасат тревата?

Тримата мъже се спогледаха — те за пръв път чуваха такова нещо, нито можеха да помислят, че бегът може да предяви някакви права над земята. Дядо Недан понечи да каже нещо, но Китан го изпревари:

— Земята е на селото, бег ефенди, а тревата е дар от бога — гласът му беше твърд, а в него звучаха предизвикателни нотки.

— На селото била, а? — гневно извика бегът. — Земята е моя. Би трябвало да ви нашиbam с бича си, че сте пуснали стадото без мое съгласие.

— Нямах право и с пръст да ни докоснеш — хвърли в лицето му Китан и дръзко го изгледа.

— Нищо лошо не сме ти направили, бег ефенди — примирително каза Ангел, като едвам сдържаше негодуванието си. — Ако нещо сме сбъркали, има и грешка, и прошка.

— А ти кой си? — измери го с поглед Оломан бег.

— Аз съм Ангел Момиров от Охрид. Дядо Недан години наред е пасъл овцете ни и не е ставало дума за земята и тревата.

— Е, години наред... От мен е минавало... — махна пренебрежително с ръка бегът. — А тоя кон твой ли е? — попита той и кимна към Дорчо, който хрупаше сеното, което Китан му бе донесъл.

Отговаряйки му, Ангел върза жребеца на едно от дръвчетата.

— Мой е.

Оломан бег замълча, замисли се и бавно каза:

— Хубав кон... Чиста, арабска порода... Не ти приляга ти да го яздиш.

— Защо, бег ефенди? — попита Ангел и леко се усмихна.

— Такъв кон приляга само правоверен да го язди. — Бегът изгледа Дорчо с окото на познавач и с нескривана ревност додаде: — Да ми го продадеш.

— Не ми е за продан.

— Хубав, хубав кон — като на себе си каза бегът.

Младият човек стрелна с поглед бега и подхвърли:

— Ако приемаш — да ти го подаря.

Оломан тихо, беззвучно се заема:

— Подаръци от гяури не приемам, а каквото ми хареса, вземам си го — по устните му премина презрителна усмивка и застина. — Да си дойдем на приказката — колко брави има стадото?

— Петстотин — отговори Недан.

Бегът поглади брадата си и поклати глава:

— Петстотин... Не е лошо... Дължите ми по три гроша на брава — дето са ми тъпкали земята и пасли тревата...

Дядо Недан се присви и плахо рече:

— Що думаш, аго? Хиляда и петстотин гроша... Петнадесет лири златни... Това е съсипия... Къде да ги намерим... Нямаме пукната пара...

— Парите трябва да ми се наброят. Ако не, мислете му — бегът замахна с бича си.

Китан направи една крачка напред, изправи се и се провикна:

— Не е право, бег ефенди. Нищо не ти дължим — земята е на селото. Това е пладнешки обир.

Лицето на Оломан бег побледня, сурова гънка сви устните му и през зъби издума:

— Московците ли те научиха да приказваш така с господаря си?

— Кой ме е научил, не е твоя работа — дръзко отговори момъкът.

— Лошите езици говорят, че си бил в Горна Бугария и заедно с московците си се бил срещу правоверните — изсъска бегът и здраво стисна бича си.

Недан трепна, сянка мина по лицето му и тихо, покорно рече:

— Лъжа е... Има лоши люде — приказват, каквото било и не било. Момчето беше в Солун, там си изкарваше хляба...

— Недане, ти да мълчиш — сърдито каза Оломан бег и отново се обърна към Китана: — А ти защо не си свали кепето, като дойдох? И още е на главата ти... Ще те науча аз как се стои пред господар, гяурско куче — извика бегът и издигна бича си да зашлеви момъка през лицето.

Китан бързо отскочи назад, сграби триногото столче и го издигна високо.

— Ти си куче.

В дясната ръка на бега блесна един от пищовите му — насочи го към широката юнашка гръд на момъка. Изведнъж издрънчаха менци — някой ги бе хвърлил на земята, водата от тях с шум се изля. Пред Китана застана млада стройна девойка, тя почти цяла го закри с тялото си. Една от русите и дълги плитки на момата се бе преметнала през рамото и бе се спуснала върху гърдите ѝ. Плитката от бързото и неравномерно дишане трепереше като жива. Под откренатата риза с цветен кенар се виждаше бялата ѝ шия, а под домашното платно на кошулята се очертаваха малките момински гърди. Лицето ѝ беше бледо и решително, а сините ѝ очи бляскаха като остриета на ножове. Тая решителност и студеният блясък в очите на девойката ѝ придаваха някаква особена, сурова красота. Тя извика:

— Стреляй.

Бегът свали пищова си и хвърли ястребов поглед към девойката.

— Оломан бег по жени не стреля. — Погледът му се плъзна по момата и сякаш я опипа. Строгийт зъл израз на лицето му се смекчи, по устните му заигра приветлива усмивка, а в очите му загоря тъмен пламък.

— Ти коя си?

— Сестра съм на Китана.

— Керка ми е, керка ми е — в скоропоговорка изрече Недан.

Бегът с пренебрежително замахване на ръката го накара да млъкне, сякаш искаше да прогони досадна муха, и попита момата:

— А как те казват?

— Звезда.

— Звезда... — някак си замечтано, като на себе си рече бегът. — Наистина, хубава си като звезда, като звезда, паднала от небето... —

Той леко подръпна юздите на коня си, подкара го и подвикна на хората си: — Хайде, Емин, Сафедин...

Двамата кехаи на Оломан бег досега бяха мълчали. Те чакаха само едно замахване с пръст на господаря си, за да се нахвърлят като остървени псета върху тия мръсни неверници, вдигнаха рамене, недоволни се изгледаха и бавно го последваха.

Лицето на Оломан бег беше замислено, застинало, погледът му неподвижен, сякаш очите му гледаха, но не виждаха. Изведнъж той спря коня си пред Риза, като че ли едва сега го бе съгледал, и сърдито попита:

— А ти какво дириш тука?

— Детето ми е болно — смутолеви изплашен треперещ слугата и се сниши, като че ли искаше да се скрие в земята.

— Да вървиш при ходжата, а не да се увърташ около тия неверници — гневно извика бегът и докато някой разбере какво става, замахна с бича си и удари клетника. — Ще те науча аз тебе... — И като че ли нищо не бе станало, продължи пътя си, излезе от двора, удари силно коня и се понесе като вихър. Другарите му го последваха — и тримата конници скоро се скриха, като оставиха след себе си облак прах.

По лицето на Риза остана червена диря. Той се сви като ударено псе и бавно закрачи към дома си.

Щом неканените гости си отидоха, всички се спогледаха и си отдъхнаха с облекчение — те почувствуваха, че ги бе налетяла голяма беда, но засега бедата ги бе отминала. Недан рече:

— Избягнахме голям таксират^[2].

Търпена се бе изправила пред вратата. Изтръпнала за децата си, тя бе следила всичко, което така бързо, неочаквано бе станало на двора. Майката сякаш едва сега се опомни, несъзнателно оправи забрадката на главата си и почна да кълне:

— Изедници... От бога да си го намерят... — Тя стрелна с ръка по посока на изчезналите в далечината конници.

— От бога... Бог високо — цар далеко... От нас трябва да си го намерят — издума някак си замислен, с отрищен гняв Китан.

— Да си помогнем сами, та и господ да ни помогне — каза Ангел Момиров и в гласа му прозвуча закана.

Той познаваше своеволието и жестокостта на беговете, но в града те се спотайваха и не проявяваха така открито издевателствата си, както тук, по селата. Това, на което днес бе свидетел, дълбоко го възмути, засегна и събуди всичкото му негодувание — беше оскърбено човешкото му и българско достойнство и някаква горчилка застла душата му.

Звезда беше застанала настрана и гледаше смутена и изплашена. Девойката леко трепереше — тя още не можеше да си даде сметка какво бе станало и какво бе направила. Лицето ѝ от бяло като белите ръкави на кошулята, по които бе извезала пъстри цветя и плетеници, бавно заруменя. Тоя румен ѝ придаваше още по-голяма хубост. Майка ѝ се приближи до нея, с благодарност и умиление се загледа в дъщеря си и каза:

— Звездо, керко, ти спаси брата си... — тя не можа да довърши. Мъката и радостта ѝ едва сега избиха навън и я задави плач.

Момата пламна цяла и свенливо приведе глава.

— Нано, нищо не съм направила...

— Благодаря ти, сестро. Ако не беше ти... — Китан не довърши, приближи се до Звезда и я целуна по челото.

Недан се понамръщи, за да скрие вълнението си, и подвикна:

— Хайде, дайте да обядваме. Вижте къде се вдигна слънцето.

— Сега, сега, Недане — издума стопанката и влезе в къщи, последвана от Звезда.

Мъжете седнаха отново под лозницата. Тънката плитка от клони и филизи не можеше вече да ги предпази от заякналите лъчи на слънцето — то се бе издигнало високо и сякаш се бе заковало на чистото синьо небе. Залени от светлина, близките подстъпи на планината бяха загубили от своята плътност. Върховете сякаш се бяха стопили, станали призрачни, и се сливаха със синята коприна на небето. Селото бе притихнало — появата на Оломан бег и хората му бе накарала тополчани да се изпокрият в къщите си, а мнозина бяха избягали в полето или в близката гора. Топола беше се смълчала — дори кучетата не се обаждяха и в тая тишина имаше нещо потискащо.

Неданица донесе в една глинена паница фасул, запържен с елбасански зехтин — тя го бе скътала за скъпи и редки гости, какъвто смяташе и Момирчето. В друга паница домакинята бе поставила бучка сирене и няколко глави чесън и ги сложи на масата. Край тях се появи

и гаванка със сол, обла, изкорубена като гъба. Звезда донесе и пита домашен хляб — хлябът беше хубав, добре изпечен.

Домакинът подкани госта:

— Направи чест на нашата трапеза.

— Господ да придайт... Нямай грижа — всичко от хубаво похубаво — рече Ангел, взе една от лъжиците и загреба от фасула.

Търпена и Звезда се прибраха в къщи — не беше прието да се хранят с мъжете — и прихождаха само от време на време да донесат нещо. Когато мъжете свършиха с фасула, Звезда донесе и една паница с гъсто кисело мляко, което можеше да се реже с нож. Млякото в паницата напомняше грудка чист, сипкав сняг.

Докато се хранеха, Недан разказваше за насилията и безправията, на които той и съселяните му бяха подложени от Оломан бег. Бегът ги караше да му работят почти без пари, никога не им давал това, което било уговорено, уж му работеха нивите на изполица, а винаги по-големия дял от жътвата задържал за себе си. И само някой да се осмелеше да подири правото си — биел го до смърт. Не можела мома или млада невеста спокойно да отиде за вода и да не я задирят той или хората му. Но да било само това! Често ги отвличали и изнасилвали. Докато баща му говореше, Китан мълчаливо се хранеше и рядко отронваше по някоя и друга дума, от уважение към стария. Гостът внимателно слушаше домакина, поклащаше глава и се съгласяваше с него — и той изказва възмущението си от алчността и жестокостта на беговете.

Ангел загреба с лъжицата от киселото мляко, сякаш се сети нещо, и като вдигна глава към младия Недановец, попита:

— А бе, Китане, като дойдох, татко ти загатна нещо — я Солун, я другаде, и се усмихна под мустак. После и Оломан бег спомена там за московците? — и въпросително го погледна.

— На тебе мога да кажа — от Солун отидох във Влашко, там ме завари войната и влязох в българското опълчение. — Той замълча и някак особено додаде: — Бил съм се на връх Свети Никола.

Ангел Момиров го изгледа изненадан, лицето му трепна и с развълнуван глас можа само да промълви:

— Китане, братко — стана и го притисна до гърдите си.

Китан, сам трогнат от тоя изблик на радост и възхищение у младия си другар, се усмихна и тайнствено прошепна:

— Ела, ела да ти покажа нещо — и с твърда стъпка се отправи към плевнята.

Младите люде влязоха в плевнята. Обгърна ги полумрак, лъхна ги мирис на сено и говежди тор. Китан се пресегна и от вдлъбнатината между две греди, която закриваше една умело закрепена дъска, извади една пушка и здраво я стисна в ръката си:

— Братушките ми я дадоха... С нея съм се бил... Доста турчуля съм пратил в Мохамедовия рай — и той тихо се засмя.

Ангел взе пушката, ръката му се плъзна по нея, сякаш да я погали, и мълчаливо я целуна.

— Блазе ти, Китане, блазе ти... Облажавам те — рече той и направи усилие да сподави сълзите си.

— Имам и патрони... Триста парчета — с гордост прошепна младият домакин.

— Как ги донесе?

Китан самодоволно се усмихна и пак шепнешком отговори:

— Пушката и патроните донесох във вреци с орехи... Минавах за търговец на орехи... И аз се чудя как минах... От Горна Бугария дотук не е близо... — Той вдигна пушката, сложи я на предишното ѝ място и грижливо прикрепи дъската. Като се гледаше отстрана, не личеше, че там се криеше такова ценно съкровище.

Момъкът се замисли, сякаш се двоумеше нещо, и изведнъж разтвори ризата си — на гърдите му имаше завързан с връв сребърен кръст. Ангел го погледна въпросително:

— Какъв е тоя кръст?

Очите на Китан загоряха и той възторжено отговори:

— Георгиевски... Кръст за храброст... Сам генералът ми го даде, там, на Шипка.

— Китане, кой като тебе — ти си се бил на Шипка — прошепна Ангел с разтреперан глас и не можа да продължи.

Младите хора излязоха от плевнята, заговорнически се спогледаха и замълчаха. Ангел вдигна глава към небосклона — слънцето отдавна бе превалило зенита и се търкаляше към планинските върхове. Сенките на дърветата бяха станали по-дълги и по-плътни. Той каза:

— Време е да вървя.

— Гост си ми, но и аз ще река — време е, пътят ти е дълъг, чакат те до града цели три часа път — със скрита загриженост каза Недан. — Пък внимавай, знаеш, времената са лоши...

— Няма нищо страшно, дядо Недане — каза Ангел и погледна големия си часовник със сребърни капаци като захлупци. Все пак знаеше, че трябва да бъде внимателен и предпазлив по пътя.

Той се сбогува с домакините, благодари им за топлото и радушно посрещане. Китан доведе коня му. Ангел го потупа по врата и го възседна.

— Довиждане.

— На добър час.

Дорчо разбра, че поемат обратния път към дома, и без да чака покана от господаря си, се пусна в лек тръс. Ангел яздеше внимателно и се оглеждаше, но не виждаше нищо обезпокоително — заобикаляха го нивите на бега, обработени от трудолюбивата ръка на селяните и напоени с тяхната пот. Тук-там се разстилаха тучни ливади, а край пътя се виждаха самотни дръвчета. Но сега, когато денят преваляше, из къра не се виждаше жива душа освен нацъфтелите дръвчета и китната пролет, която беше разстлала своите пъстри платна, нищо друго не радваше очите и душата на ездача.

Докато се движеше из малкото поле, в единия край на което се намираше Топола, Момиров смяташе, че няма никаква опасност. Той отдалече можеше да види, ако някой идва насреща му или се е притулил зад някоя падина или дърво. Но и нямаше къде да се скрие човек, мястото беше равно и открито. Трябваше да внимава, като наближи прохода, който разделяше възвишенията, издигащи се между поленцето около Топола и Охридското поле. Това беше пусто и диво дефиле със скали и зъбери, които като грабливи птици се надвесваха над пътя — Змийско гърло.

Ангел, зает с изживяното през деня, с мисълта за Бисера, която не можа да види тая сутрин, неусетно приближи прохода. Хвана здраво юздите с лявата си ръка, с дясната стисна дръжката на пищова си и навлезе в Змийско гърло. Не беше изминал и стотина крачки, от първия завой от двете му страни изскочиха двама души. Единият извика:

— Стой, гяурино.

Ангел позна в двамата нападатели Емин и Сафедин, кехаите на Оломан бег. Бегът не бе забравил Дорча и бе поискал да си вземе това, което му бе харесало. Ангел бързо вдигна ръка и прати един куршум по посока на нападателите си. Пришпори коня и Дорчо полетя като вихър. Край ушите му изсвириха няколко куршума. Той сви край втория завой и надвисналите карпи го предпазиха от куршумите на двамата разбойници. Опасността бе минала, но той продължи да препуска — намали бега на коня едва когато пред него изгряха прозорците на града и го приветствува млечната белина на езерото, заляно от лъчите на пълната едра луна.

Ангел скочи от коня, отвори дъбовите порти и влезе в широкия двор. Майка му, сякаш го бе чакала, веднага се показва на къщния праг:

— Защо се забави, синко? Да знаеш само колко съм те мислила.

— Нали се върнах — отговори синът и не довърши. С няколко думи разказа на майка си за всичко, което се бе случило през изтеклия ден.

Ракида въздъхна и прошепна:

— Зачува ми те Златниот — и се прекръсти.

Ангел отведе Дорчо в обора, разседла го, даде му зоб и се прибра в широката горница, но не му се приказваше — майката и синът дълго мълчаха.

[1] **Темане** — поклон. ↑

[2] **Таксират** — беда, нещастие. ↑

II

Слънцето кацна на Мокра планина като голяма огнена птица, огледа се в сините води на езерото и бавно се скри. По небето няколко бели, пухкави облачета сплитаха огърлие от бледорозов маргарит. Преди да се скрие, слънцето запали на запад кървав пожар. Пламъците на пожара поръсиха леко надиплените води с алени божури. Пламналото небе и отраженията му се сляха в огнена стихия. Но постепенно багрите на небосклона помръкнаха, а заедно с тях избледня, угасна и заревото в езерото. По повърхността на водата изплаваха морави петна, станаха мастиленозелени и съвсем потъмняха. Изви се хоровод от светлини и сенки, от багри и отливи, които радваха окото и нашепваха за чудна, незнайна красота. А над стария град се разстилаше тишина, сякаш той оживяваше и от здрача почваха да излизат чутовни юнаци, които нашепваха за минали славни, бранни времена.

Ангел едва сдържаше широката си стъпка — искаше му се да хвъркне, за да стигне по-скоро до двора на Бисера, знаеше, че тя го чака до цъфналия трендафил. Мисълта, че ще я види, ще чуе звучния ѝ меден глас, който услаждаше и радваше душата му, караше да бие сърцето му по-бързо и по-лудо. Той свърна в тяхната уличка. Пред него се възправи старата къща на златаря Марко Фиданчев, баща ѝ, скрита в зеленина. Бутна малката вратичка, която бе открехната — зад вратата го чакаше Бисера.

Тя беше застанала до розовия храст — самата голяма уханна роза. По възтъмното ѝ матово лице се разстилаше лека бледина от вълнение и страх да не ги види някой. Големите ѝ зелени очи радостно и дяволито го стрелнаха, а по алените ѝ сочни устни пробягна кротка и приветлива усмивка. Под тъмновинената ѝ рокля от домашна коприна се очертаваха кипрата ѝ снага и малките ѝ момински гърди. Като я погледна, сърцето на Ангел се разтопи — нейната близост го вълнуваше. Той с мъка се въздържа да не я привлече до себе си, да не я

прекърши, както би прекършил гранката до него, на която грееше един червен трендафил.

— Ангеле, защо не намина снощи? — едва чуто прошепна девойката и в гласа ѝ имаше и жалба, и упрек.

— Късно се върнах.

— Сърцето ми се беше свило от страх за тебе.

— Напразно си се страхувала.

И той ѝ разказа за случилото се презния ден. Бисера го слушаше плаха и изтръпнала — тя видя суровото лице на Оломан бег, озъбените муцуни на верните му копои и долавяше опасността, която беше надвиснала над любимия ѝ, над цялото семейство на дядо Недан. Но когато той спомена за Звезда, нещо трепна в нея и попита:

— Харесваш ли я?

— Хубава е като грудка сняг.

— По-хубава ли е от мене?

— За мене ти си най-хубавата — отговори Ангел. Гласът му беше толкова топъл и искрен, че тя му повярва и се успокои.

Угаснаха и сетните сенки на деня. Долу някъде остана да светлее езерото. По къщите заблещукаха светлинки. Наоколо беше тихо и ухаеше на цъфнали бадеми и трендафил.

От къщата, която надничаше в здрача, долетя подозрителен шум. Бисера трепна и се послуша.

— Трябва да вървя, току виж, че майка ме подирила.

— Почакай още малко.

— Не мога.

— Бисера, моя първа обич.

— Кажи, Ангеле.

Той замълча и отговори с топъл, морен глас:

— Не мога да трая повече.

— Какво чакаш? — в гласа на момата имаше задявка и предизвикателство.

— Ще пратя стройници при татко ти.

— Прати, ще ги посрещнем, както се посрещат свидни гости.

— А какво ще кажат татко ти и майка ти?

— Каквото аз кажа — в гласа ѝ отекна твърда решителност.

— Бисера. — Той посегна към гранката, но вместо да откъсне трендафила, привлече до себе си девойката. Кипрата ѝ снага, топла и

мека, коравите ѝ момински гърди го заслепиха. Той видя как дългите ѝ мигли натежаха и угасиха погледа ѝ, пълен с нежност и копнеж. Тя се отпусна в ръцете му, съща плаха гургулица.

III

Кулата на Оломан бег се издигаше на една скалиста широчина. На два ката, изградена от сиви, неодялани камъни, тя приличаше повече на старинна крепост, отколкото на сграда за живеене. Малките прозорчета на долния кат напомняха бойници, пригодни за отблъскване на вражески пристъпи, само на втория кат имаше два големи прозореца. Долу се помещаваха стаите на прислугата и кехаите, а горе имаше три по-широки горници за господаря. Оттам се откриваше просторна гледка, виждаха се земите на бега и подвластните му села. Оттук, скрит в кулата си, той обглеждаше нивите и ливадите си, обгръщаше с поглед горите и пасищата си. И правеше кроежи как по-добре да стриже безропотното си стадо от чифлигари — повече щадеше живота на конете и кучетата си, отколкото на своята невярна рая. Селяните от близките села със страх и сподавена ненавист поглеждаха към кулата, стискаха юмруци и таеха в сърцата си надеждата, че някой ден ще я сринат и от нея няма и помен да остане.

Обикновено Оломан бег живееше в Дебър, където имаше богато наредена къща, в която се намираще и харемът му, но когато идваше да обиколи чифлика си, отсядаше в кулата. Тогава прислугата отиваше да живее в постройките в обширния двор, обграден с висока каменна ограда, а в кулата се настаняваха кехаите му Емин и Сафедин. Там се навърташе и една стара жена — Фатма, — която готвеше и чистеше — тя се движеше тиха и безмълвна като сянка. Тук се настаняваше и Риза, който беше задължен да идва в кулата, когато бегът пристигаше от града, да му се намира винаги подръка.

Тая вечер само в две прозорчета на кулата мъждееше слаб зрак. В една от долните стаи, седнали кръстнозе, върху пъстри веленца, играеха на карти Емин и Сафедин. Те мълчаливо хвърляха картите, дебнеха всяко свое движение — познаваха хитрините на нечестната си игра и от време на време се ругаеха. Те чакаха да си легне бегът, за да си легнат и те. Фатма, уморена от дневната работа, отдавна се бе

прибрала в одаята си. Край огнището беше приклеknал Риза, главата му бе отпусната и по лицето му се четеше голяма грижа — мисълта му го отнасяше дома, при болното му дете, и това не му даваше покой. В огнището догаряха дъбови съчки, те пращяха и пръскаха бледа червеникава светлина, която се бореше с пламъка на лоената свещ, закрепена на един железен свещник до играчите. Светлината от огнището бягаше по стените, багреше телата на мъжете, увлечени в играта. Сенките им се гонеха по стената, големи, черни, и приличаха на някакви призрачни същества.

В своята горница на втория кат Оломан бег беше седнал кръстнозе върху меки, пухени перници. Опитна ръка бе везала върху тях цветя от свила и сърма — по черното кадифе цъфтяха червени лалета и зрееха златни ябълки. На стената на нарочна дървена кука той бе окачил пушката и силяха си — по седефените дръжки на пищовите играеха бледи отражения от огъня в огнището. На пояса му се виждаше затъкнатият му ханджар, от който никога не се отделяше, а до него лежеше бичът му от волска жила. В един от ъглите на горницата се издигаше висок светилник от ковано желязо — три свещи осветляваха стаята. Пред бега на ниско скемле от черно дърво, украсено със седеф, в голям златен зар имаше чаша, пълна с топла ракия. От време на време той посягаше към чашата и отпиваше от бистрата като сълза течност — тя разнасяше по тялото му приятен топлик и леко замайваше главата му. Той беше замислен, лицето му беше застинало и устните му свиваше сурова гънка.

Пред замъгления поглед на бега се мяркаше все една и съща картина — той виждаше Китан разгърден, със склучени вежди и с изпепеляващ от ненавист поглед, замахнал с триногото столче връз него, и Звезда, закрила със своята снага брата си. Здравата ѝ наляна снага се е изопнала като опъната тетива, ризата ѝ се бе откряхнала и се виждаше бялата сочна шия като на кошута и очите, тия големи сини очи, които викаха за пощада и горяха от ненавист. Защо дойде, защо се изпречи, та засълна брата си — щеше да го застреля като куче. Тоя неверник бе дръзнал да вдигне ръка срещу него, срещу Оломан бег, от когото трепереше и мало, и голямо. Никой не смееше да му се изпречи на пътя от Дебър до Охрид, ненапразно го наричаха Малкия султан, султана на Дебърца, а тоя гяурин се осмели да вдигне ръка срещу него, това куче, дете се е било с московците срещу тях, правоверните, срещу

войските на падишаха... С един куршум щеше да го повали, ако не беше момата... Проклета мома — яд го беше на нея и не можеше да й се сърди... Такава хубост не беше виждал — в харема му имаше половин дузина млади и хубави жени, но нито една не можеше да се мери с нея. Тя го мамеше като гълъб, зовеше го като росна китка и тия очи, пълни с вик за пощада и нескривана омраза... Той посегна към чашата с ракия и я изпразни до дъно. После сложи въглен в наргилето, изправено до него, взе голямата кехлибарена цицка и пое. В наргилето се появиха няколко малки бели мехурчета, водата избълбука и той пусна кълбо тютюнев дим. Димът сплете синкава плетеница, през която той виждаше една кипра моминска снага, шия като на кошута и две светли очи, които го изгаряха...

На вратата се почука. Оломан бег вдигна недоволно глава:

— Кой е?

— Аз съм, господарю — отговори гласът на Риза.

— Влез.

Вратата леко изскърца и влезе слугата, прегърбен, плах, и ниско се поклони.

— Господарю...

— Какво има, Риза? — строго го прекъсна бегът и отвисоко погледна слугата, който в дрипите си, свит, прегърбен, изглеждаше нищожен и жалък.

— Детето ми е болно, бег ефенди.

— Какво му е?

— Гори, гори... Огница трябва да е... Ще умре клетото — простена бащата.

— Аз душа не мога да му дам.

— Не искам душа да му дадеш, а кон, да го заведе на екимин^[1] в града, белким му помогне.

Оломан ухапа чибука, смукна от наргилето и сърдито каза:

— Няма да съсипвам добичето си за твоето дете... Ако му е речено да живее, ще оживее... Всичко е от аллаха.

Риза се хвърли в краката на господаря си.

— Ти татко, ти майка... Дай коня, дай коня, детето ми ще умре.

Бегът го изгледа презрително и попита:

— Кое от децата ти е болно?

— Тахир, най-малкото ми дете.

Жестока усмивка сви устните на бега:

— Какво си седнал да го жалиш... Нека умре... Копиле... Детето не е от тебе...

Очите на Риза широко се разтвориха и той едва прошепна:

— Не е от мене?

— Преди пет години, спомняш ли си, жена ти дойде да замести Фатма, старата беше нещо болна, тогава тя спа с мене... Защо я обсипах с дарове, като се роди момчето?... Не беше нито за нейните черни очи, нито за твоята скъсана кошуля... — и той избухна в широк, дрезгав смях.

В очите на слугата се появи ужас — той сякаш не разбираше какво му казва бегът, като изстъплен се затъркала в краката му и зарида:

— Детето ще умре... Душичка е... — и като че ли едва сега проумя думите на Оломан, сподавено захлипа: — И от тебе да е — дай, дай коня...

По лицето на бега се изписа погнуса, сякаш до него се докосваше някакво влечуго, и той ритна мъжа, чиито рамене потреперваха от ридания. Риза сам не знаеше защо плаче — дали от мъка по детето, или от живата рана, която бегът бе нанесъл на душата му.

— Пошегувах се... Детето е твое... Нима ще седна да се мърся с твоята повлекана... Хайде, върви. — Гласът на Оломан беше презрителен и студен, той прониза Риза като острието на ханджар.

Слугата се надигна, ръката му мина по челото и прегърбен, смазан, се затътра към вратата. Но когато да излезе, погледна господаря си — очите му излъчваха смъртна омраза... Тоя поглед спомни на бега за друг подобен поглед — така го бе погледнал и Китан. Той се провикна:

— Кажи на ония пехливани долу, на Емин и Сафедин, да дойдат.

Риза не отговори. Стори му се, че му се вие свят и ще падне. Опря се на стената, ухапа ръката си до кръв и после бавно се свлече по стълбите. Когато влезе при кехаите, лицето му имаше предишното спокойно, безразлично изражение — само лицето му изглеждаше побледо и в очите му гореше тъмен пламък. Той каза:

— Бегът ви вика.

Емин и Сафедин захвърлиха картите, пооправиха дрехите си и се изкачиха при Оломана, поклониха му се и застанаха чинно. Той ги

изглежда изпод вежди:

— Защо не спите още?

— Чакаме ти да си легнеш, господарю — почтително отговори Емин.

Макар да знаеше, че те никога не си лягаха преди него, той винаги им поставяше същия въпрос, за да получи същия отговор, това му доставяше удоволствие, гъделичкаше неговото господарско честолюбие. И сега остана доволен от отговора им и рече:

— Ще отидете в Топола при дядо Недан и ще му кажете да ми приготви парите. Ако до десет дни не ми ги наброи, жив ще го дера, на тих огън ще го пека.

— Слушаме, господарю — Сафедин ниско се поклони и белите му зъби блеснаха.

— Не бери гайле... Всичко ще бъде, както трябва... — многозначително се усмихна Емин и додаде: — А няма ли да му скроим кюрка на младия, на сина?

— Имам грижата и за него... Ще му платя... — като на себе си каза Оломан и стисна пестник. — Вижте там и за момата — в къщи ли си седи, къде ходи, с кого се прошетва...

— Ще видим, ще видим, господарю — бързо отговори Сафедин и раболепно се усмихна.

— Такова рудо агне не е за гяурин — за тебе е, бег ефенди — рече Емин и в очите му заиграха пламъчета.

Бегът посегна към билюреното шише на табуретката, напълни чашата си и я изпразни, сякаш остра жажда го припари. Обърса устата си и каза:

— Разбрахте, нали?

— Разбрахме. Ще бъде, както заповяда — отговориха хората му и се поклониха.

— Вървете — издума бегът и махна с ръка.

Емин и Сафедин отново ниско се поклониха и излязоха. Оломан бег смукна от наргилето — през тютюневия дим то гледаше Звезда, звезда, паднала на земята... Той предвкусваше радостта, когато ще я сложи на коляното си и ще я гали и души като рудо агне...

[1] Екимин — лекар. ↑

IV

В пазарен ден чаршийската улица на града отрано се оживяваше. Стопаните на дюкяните идваха още в ранни зори, вдигаха тежките кепенци, премиаха отпред, изваждаха дълги сергии и нареждаха стоката си. По сергиите цъфваха шарени шамии, мамеше окото тежко черно и тъмновинено, с цвета на алена кръв кадифе и копринени платове с пъстри багрилки. Кожухарите окачваха топли кюркове, подплатени с агнешка кожа, самурени калпаци и къси женски елечета от заешка кожа с лисичи кенари. Грънчарите нареждаха паници, по които с любов и грижа бяха изписали лалета и карамфили. Златарите, прочути със своето майсторство, оставаха в златарниците, но по прозорците им увисваха златни огърлия, сребърни пафти и нанизипендари. Стоката на златарите беше скъпа, съблазнителна и те не се решаваха да я изнесат навън — който искаше да си купи нещо, влизаше в дюкяна, а често и пазарлъкът беше дълъг и тежък. Понагоре, където бяха работилниците на бакърджиите, изгряваха като месечини големи менци, сахани и тепсии от стара мед, по които майсторите бяха изковали венци от дъбови листа. Първите лъчи на слънцето лизваха менците и саханите и те пламваха с бели и розови пламъци.

Постепенно чаршията се оживяваше — идваха от близките села селяни, облечени бедно, с изтъркани бечви, гологлави или с измачкани кепета. Те предлагаха сиромашката си стока — товар дърва, някое и друго руно вълна. Мяркаха се и селянки — те грееха на слънцето в своите пъстри минтани, по ръкавите на ризите им трептяха червени кръгчета и звезди, работа на дълги, будни ноци. В кошници от бяла ракета продаваха яйца, коприва или стрък чубрица. Селяните и селянките, ако успеяха да продадат донесеното, с оскъдните пари, които получаваха — някой и друг металик или грош, — купуваха симид или геврече за децата си, някоя дреболия за в къщи. Ако някой получеше по-добри пари за дървата си или вълната — бяла меджидия или няколко сребърни гроша, — заставаха пред железарите. Той дълго

премяташе брадвите от ръка в ръка и мъжки се пазареше. Най-после се примиряваше с неотстъпчивостта на продавача. Те сключваха пазарлъка, стискаха си здраво десниците и купувачът си отиваше доволен и радостен. Той носеше брадвата така, че да не се хвърля много на очи — можеше някой турчин да я хареса и да му я вземе. На горния край на улицата заставаше Рустем арнаутинът, който в един подвижен мангал предлагаше салеп — топлата течност димеше, когато я сипваше в широките филджани, а близо до него друг продавач предлагаше захарни петленца, ябълки и небет-шекер. Виковете на продавачите, оживените и шумни пазарлъци се сливаха в обща гълчава. Шум и неясен говор се плискаха и заливаха улицата.

Пъстра и многолюдна беше навалищата, която като придошъл поток заливаше улицата. Селяните минаваха плахи, превити и някак страхливо предлагаха стоката си. По-смело пристъпваха градските хора, които бяха излезли на пазара да си набавят нещо. Но и тук пълни господари се чувствуваха беговете от околията и по-видните турци от града — едните и другите идваха да покажат богатството и силата си, а не да свършат някоя полезна работа. Някои от тях минаваха на конете си, обржени с тежка и богата сбруя, юздите им блестяха като сребро, а стрепената им лъщяха на слънцето. Те минаваха горди, наперени като пауни, в лявата ръка държаха юздата, а дясната леко почиваше на пищовите им. Беговете прекарваха нагиздените си коне през навалищата, облечени в скъпа чоха, покрити със сърма и сребърни кюстени, с големи чалми около фесовете си. Те не обръщаха внимание дали няма да стъпчат някого — раята трябваше да си знае мястото и да им стори път. Ако някой не успееше да се отстрани навреме, можеше да го погали и бичът им. Обикновено всички дошли на пазара бързаха да се отстранят от пътя им, като ниско се покланяха пред богатите синове на пророка. След като покажеха каяфета си, турците се спираха до чинарот — вековното дърво, което от незапомнени времена красеше града. Те слизаха от конете и седяха под неговата дебела сянка да пият топло кафе и пушат тютюн. Запалваха дългите си кехлибарени чибуци или захапваха краищата на наргилетата и се отдаваха на своя кеф. Почваха дълги, важни разговори и от време на време поглаждаха брадите си.

Пазарът беше в разгара си до обед — превалеше ли слънцето и почнеше ли да клони към сините планини отвъд езерото, навалищата

постепенно намаляваше. Селяните бързаха да стигнат по-ранко в селата си, за да не замръкнат по несигурните друмища, гражданите — и те гледаха да се приберат по домовете си, преди да настъпи нощта. Последни се разотиваха беговете и турците първенци. Уморени от безкрайните си разговори под чинара, те отиваха на гости на някого от своите градски приятели или се отбиваха при Поликсени, гъркинята, стара сводница. Там пиеха ракия, млади циганки играеха кючек и до късно се разнасяха звуците на тарамбуки и знойни, сладострастни маанета. Тишината на настъпващата нощ нарушаваха захлопванията на кепенците — продавачите бързаха да си приберат стоката и да заключат дюкяните с девет катанеца.

Шумно и пъстро беше на охридската чаршия в пазарен ден, но в другите дни животът протичаше почти безшумно и равно — сергиите ги нямаше, в дюкяните рядко се отбиваше купувач. Животът продължаваше само в кожарските работилници — там калфите и чираците седяха приведени над меките и топли кожи, а ръцете им пъргаво прекарваха иглата, изтегляха конеца и правеха бод след бод. Изкорубените им гърди често раздираше остра, неприятна кашлица, разядени от тежката, задушваща миризма на щавени кожи и нафталин. Те трябваше да приготвят стока за следния пазарен ден, да стегнат суровите кожи, които господарите им, тежките охридски търговци, изнасяха чак в Беч и Липиска. От казанджийниците се разнасяше равномерното пухтене на духалото, ударите на чуковете и отзвъняването на наковалните. От сутрин до вечер не спираше и еднотонната песен на грънчарското колело. Но щом залезеше слънцето, работните люде пак бързаха да се приберат по къщите си — в кожарниците замираше лекият шум като търкането на криле, в казанджийниците преставаха да бият чуковете, да отзвъняват наковалните, замръкваше и песента на грънчарското колело.

Ангел Момиров бавно крачеше по главната улица и зави към златарницата на Марко Фиданчев — бащата на Бисера. Макар разликата в годините им да беше голяма, те бяха приятели — бяха се срещали и опознали, когато се събираха старейшините на еснафите да обсъдят някоя народна работа. Марко идваше на тия събрания от страна на златарите, а Ангел — като човек на касапския еснаф. Освен че търгуваше с едър и дребен добитък, той държеше и касапница в града. Златаринът му харесваше — имаше буден ум и младо сърце,

винаги подкрепваше младите и мареше за народното добро. Имаше навик от време на време да се отбива в дюкяна му, да гледа как майсторът ковеше някоя гривна или извиваше скъп пръстен, обичаше и да беседват за едно, за друго — за училището, за черквата, Да изпишат нови книги за читалището. Но откакто бяха почнали да се имат с дъщеря му и тайно да се срещат, беше му някак си неудобно, струваше му се, че го лъже, и беше разрешил срещите и разговорите си със златаря. Но сега се беше запътил нарочно към златарницата — искаше да го подпита, отдалеч да разбере да прати ли строители за Бисера, или да не праща, за да не се посрами, ако ги върнат. Той крачеше бавно, замислен, със свито сърце. Наоколо беше тихо, улицата пуста и само кованите му кундури потракваха по калдъръма. От мислите му го изтръгна нечий глас:

— Добър вечер, Момирче — поздрави го някой, но в гласа долови насмешка.

Той вдигна глава — пред него бе застанал Илче Нейков, синът на Нейко челеби, един от първите чорбаджии на града. Макар да бяха връстници, учили заедно в училището, не другаруваха и не се тачеха — Илче беше горделив, надменен и се отнасяше високомерно към останалите млади хора в града. Винаги ходеше нагизден, натруфен и не работеше нищо — уж помагаше в работата на баща си, но всъщност предпочиташе веселбите. Той обичаше да дружи с някои от беговете, взимаше участие в гуляите им и това караше останалите граждани да странят от него и да го гледат накриво. И сега Илче застана пред Ангела, присвил вежди — в очите му светеше присмехулно пламъче, а на устните му бе застинала пренебрежителна усмивка. Както винаги, фесът му беше сложен малко настрана и дългият пискюл свободно се полюляваше — в цялата му осанка имаше нещо предизвикателно.

— Добър вечер — сдържано отговори Момиров, неприятно изненадан от тая нечакана и нежелана среща.

— При стрико Марко златарина ли? — попита Илче и очите му още повече се присвиха.

— Не е твоя работа.

— Много се увърташ около Бисера, керка му.

— Бендисвам я.

— Не е лъжица за твоите уста — надменно подхвърли Илче.

Ангел почувствува желание да зашлеви това ухилено, нагло лице, но се въздържа и с нескривано презрение попита:

— А за твоите ли е?

— По̀ приляга за снаха на Нейко челеби — подчерта думите си чорбаджийският син.

— Това тя ще реши.

— Пращай стройници, докато не съм те преварил — предизвикателно рече Илче.

— Ще ти ги върнат — на дързостта отговори с дързост Ангел и отново се сдържа да не стовари пестника си върху ухиленото и мазно лице на младия Нейков.

— Ще видим.

— Да, ще видим — сопна се Ангел и продължи пътя си. Срещата и разговорът с Илче му бяха неприятни и побърза да ги прекрати.

Думите на Илче го жегнаха. Той не беше забелязал и в града не се говореше, че синът на Нейко челеби е хвърлил око на Бисера, а и тя нищо не бе му казала. Скрила ли беше от него? Не, той не можеше да допусне това! Ако дори имаше нещо, ако той беше я задирял или й беше подхвърлил дума, тя би му казала — очите й винаги го гледаха открито и честно, в тия очи не можеше да има лъжа. Но думите на градския бекрия му помогнаха да прогони колебанията си, да вземе решение — нямаше какво да отлага повече, трябваше да поговори с Марко Фиданче, да подразбере какво мисли той и да прати стройници.

Ангел спря пред вратата на златарина, поколеба се за миг и смело отвори вратата.

— Добър вечер, стрико Марко.

— А, ти ли си, Момирче — каза златаринът и вдигна глава към младия човек. — Пойли, пойли.

Ангел седна до работната маса на златаря, която се намираше в дъното на дюкяна. Върху нея бяха разхвърляни сечивата, с които майсторът изработваше своите ГРИВНИ — малки длета, щипци за извиване на мекия, ковък метал, една спиртна лампа за нагриване. Той държеше в ръката си сребърна плетка — от тънки сребърни жички златарят плетеше чудна гривна, изпод сръчните му пръсти изникваха бели, чисти цветчета. Майстор беше стрико Марко, обичаше занаята си и ненапразно славата му се носеше надалече — който искаше да купи за подарък умело, със сърце направена гривна или пафти, които да

греят на слънцето като светкавици, идваше при него. На прозореца бяха изложени дребни златни и сребърни украшения, колкото да се види, че тук е златарски дюкян. По-ценната стока той държеше в една желязна, грубо направена каса в дъното на златарницата, а най-хубавото и най-ценното, което бе излязло от ръката му, пазеше в къщи и го показваше само на познавачи и редки купувачи, които умееха да ценят изкуството му и добре да плащат. Той остави сребърната плетка и вдигна очи към госта си.

— Срегнах майка ти, каза ми, че си ходил към Топола.

— Ходих.

— Е, как поминуват там людето? — попита Марко и отново се наведе над работата си.

— Лошо, стрико Марко — отговори Ангел и разказа на майстора за всичко, що бе видял и чул на село, в къщата на дядо Недан, за нападението от хората на Оломан бег, от което по чудо се бе спасил. — Тежко, много тежко се живее вече, стрико Марко — рече той и скръбно поклати глава.

— Да. Такъв ни бил късметът — тихо, като на себе си промълви майсторът и въздъхна. — Било ни съдено още да търгаме. Горна Бугария се освободи, а ние останахме да пъшкаме под турската робия... Ингилизите ни изядоха...

— Ингилизите и немците — каза Ангел и на свой ред въздъхна, но изведнъж тръсна глава и твърдо каза: — Но така не може да продължава. Трябва да се направи нещо...

Пръстите на майстор Марко престанаха да играят по плетката. Той погледна младия си приятел и по устните му пробягна неопределена усмивка, но не каза нищо. Замълчаха и двамата, сякаш се страхуваха да споделят това, което им тежеше на душите, занимаваше мислите им и вълнуваше сърцата им.

Сетен слънчев лъч се втурна в златарницата. Той кацна за миг върху сребърната плетка в ръката на майстора и запали по нея бели и възсинкави пламъчета. Погали една златна гривна на масата и тя цъфна като голямо жълто лале, плъзна се по един пръстен с червен камък и рубинът блесна като кървава капка. Но лъчът се скри и играта от багри, която се развихри, секна — възсинкавите пламъчета угаснаха, лалето помръкна, капката застина и потъмня. Разстлаха се

модри, привечерни сенки, които смекчиха чертите на лицата на двамата събеседници.

Ангел мълчеше и се чудеше как да подкачи разговора, за който беше дошъл — засега това беше най-важното, но как да почне — издалеко или направо. Не му беше в нрава да извърта, да си служи с недомлъвки и реши да разреже възела с един замах, но си спомни за срещата с Илче и намери, че тя ще му помогне.

— Знаеш ли кого срещнах, преди да дойда при тебе?

— Кого?

— Илче Нейков.

— Сина на Челебията? — златарят склочи вежди и добави: — Е, та какво?

— Каза ми, че щял да праща стройници за Бисера.

Марко хвърли сребърната плетка и се облегна на гърба на стола. Клепките му леко трепнаха и устните му се свиха, но лицето му остана спокойно и затворено. Той бавно издума:

— Илче е много високо, а ние много ниско...

— А ако прати?

— Тогава ще видим... Ще поговорим със стрина ти Фанче, ще помислим. — Той тихо се засмя и поклати глава: — Стройници ни дошли и от кого? От Илче, сина на Нейко челеби...

— А Бисера? — едва чуто попита младият човек. Той усети как сърцето му замря в гърдите и докато златарят отговори, стори му се, че мина цяла вечност.

Стрико Марко взе сребърната плетка и я опъна, сякаш искаше да види дали цветчетата по нея са добре направени, измери с око дължината ѝ и едва тогава отговори, като хвърли бърз поглед към момъка:

— Ще питаме нея... Тя ще реши... Тя ще има последната дума...

Ангел въздъхна с облекчение, лицето му се разведри — щом като баща ѝ ѝ даваше свобода на избор, той знаеше какъв ще бъде изборът — тя нямаше да се полакоми по богатството и големството на Челебията, а щеше да послуша гласа на сърцето си. Той познава, добре познава своята Бисера, своята гургулица... И все пак някъде дълбоко в сърцето му се спотайваше тревога. До него долетя гласът на майстора:

— А тебе какво те засяга тая работа?

— Рекох да ти кажа... Може и друг да рече да прати сватове...

— И тях ще посрещнем Зависи кой ги праща... Но казах ти — Бйсера ще решава.

— Е, сполай ти, стрико Марко — без да разбере защо, поблагодари Ангел и лицето му просветля. — А сега да си вървя...

— Защо бързаш? Какво така изведнъж?

— Здравчи се... И ти ще трябва да затваряш... — отговори момъкът и подаде ръка на златаря.

Марко пое подадената му ръка, позадържа я и рече:

— Който превари, той товари — и приятелски го потупа по рамото, а по устните му играеше двусмислена усмивка.

Ангел излезе от златарницата на стрико Марко — посрещна го вечерницата голяма, светла и му се усмихна.

V

На вратата на Неданови се потропа. Преди да отвори, сърцето на Търпена се сви — кой ли тропаше така рано, свой или чужд, не идваше ли пак Оломан бег с псетата си — Сафедин и Емин? Престраши се, отвори и като погледна, се успокои — пред нея, свит, помръкнал, стоеше Риза, той по-скоро приличаше на сянка, отколкото на жив човек. Съседът им поздрави и едва чуто промълви:

— Стрино Търпено, тука ли е Недан?

— Тука е. Какво има? — неспокойно попита тя.

— Таксират, голям таксират.

— Какво се е случило?

— Тахир ми е болен, няма да го бъде, аллах ще ми го вземе — с глас, пълен с мъка и отчаяние, отговори покрусеният баща.

Зад Търпена разгърден, чорлав се показа Недан. Той бе чул последните думи на съседа си и каза:

— Не думай така, Риза — бог е милостив. Той ще се смили и над детето, и над теб.

Сякаш окуражен от думите на Недан, нещо трепна по лицето на бащата на Тахир и по устните му премина сянка от усмивка:

— Чул те аллах... Помолих бега да ми даде кон да отведе момчето до града, да го покажа на екимина Робе ефенди, не рачи, изгони ме като куче. Вие сте ми последната надежда. Дайте ми един от вашите коне.

— Това да ти е грижата, комшу.

— Бива, бива — почти едновременно се провикнаха Недан и Търпена.

— Ще ми дадете кон? — изненадан, като че ли неочаквал тая отзивчивост, почти извика Риза и лицето му се поотпусна.

— Не кон, а колата ще ти дадем, с колата ще бъде по-добре. Ще постелем малко слама, една черга... Китан ще ви откара — отмерено, със съчувствие и искрена готовност каза Недан.

— Дума да не става, Риза — обади се и Търпена, като добродушно се усмихна. — Свой своя не храни, горко, който го няма. Ние сме съседи, по-свои сме и от роднини. Ако ние не си помагаме...

Риза ги изгледа учуден — готовността да му помогнат искрено го трогна и с разтреперан глас каза:

— Аллах ми е свидетел — при нужда и аз няма да ви забравя...

Недан нищо не каза на тия думи, само се провикна:

— Китане, Звездо...

На повикването на баща си се отзоваха и двамата. Очите им гледаха тревожни, питащи — защо ли е дошъл Риза толкова рано? Но баща им побърза да разсее тревогата им:

— Китане, изведи конете и ги впрегни в колата, а ти, Звездо, донеси малко слама, та я застели, а върху нея хвърли едно веленце, сложи и няколко перници. — Той погледна сина си и продължи: — Ще откараш Риза и малкия Тахир до града, болен е, да го прегледа екиминът Костадин Робев.

— Такава ли била работата? — весело се провикна Китан.

— Не бери грижа, Риза — и слама ще настеля, и веленце ще хвърля, и перници ще наредя — да му е мекичко на Тахир, да не му друсва, същинска колибка ще му направя — живо, сякаш чуруликаше, издума и Звезда.

Младите хора бързо се заловиха за работа. Китан изкара колата, провери дали са смазани главините, дали окът държи здраво, а после изведе от обора двете кончета — не бяха едри, среден ръст, но охранени и добре гледани. Баща му и той бяха добри домакини, обичаха и се грижеха за добитъка си — и на двата коня косъмът лъщеше, а гривите им се спускаха на дълги плитки. Звезда донесе един наръч слама и застла колата, после изнесе едно меко топло веленце с дълги ресни и няколко възглавници, които внимателно нареди в колата.

В това време Риза отиде да донесе Тахир. Скоро той се върна, придружен от Айше, жена си, която носеше болното момче на ръце. Детето беше клюмнало главичка, притворило очи, а по челцето му изпод кърпата, с която беше завита главата му, се подаваше кичур сплъстена черна коса. Личеше, че детето гори в огън.

Риза протегна ръце, за да поеме детето, но Търпена го спря, като се обърна към Айше:

— Хайде, Айше, качвай се и ти.

— И аз ли? — попита ханъматата и очите ѝ светнаха под черния износен яшмак.

— И ти, и ти, дете от майка не се дели... То не е мъжка работа — каза старата жена и съчувствено погледна туркинята.

— Да си ми жива и здрава, Неданице, аллах добро да ви даде — зарадвана и трогната, издума Айше.

— Ех, то се видяло нашето добро... Само да е здраве... — въздъхна стопанката.

Качиха се и тримата в колата — в дъното се настани Айше, за да бъде по-широко и по-удобно на детето. Риза се засуети, сякаш едва сега се сети нещо, и разтревожен, като на себе си каза:

— А кой ще пази къщата?

— Нали ние сме тука — успокой го Недан.

— Мислете за Тахир, за детето... Другото ще се нареди — обади се и стрина Търпена.

Китан и Риза седнаха отпред, на седалището. Момъкът взе поводите и се канеше да подвикне на конете, да ги подкара, когато баща му се приближи до колата и подаде нещо на съседа си.

— Вземи да ти се намират... там, за екимина, за лекове...

Риза взе несъзнателно това, което му подаваше старият човек, и го погледна.

— Цяла лира... Недане, братко, цял живот да работя, няма да мога да ти я върна.

— Ти и челядта ти да сте живи — махна с ръка Недан и се обърна към сина си: — Китане, ще караш право у Момирови. Нагласете там детето и веднага извикай екимина... Риза, те са наши добри приятели, добри люде — няма да имаш гайле за нищо...

Дядо Недан беше застанал до колата и сложил ръка на ритлата. Изведнъж Риза грабна ръката му и понечи да я целуне, но старият мъж бързо я отдръпна, а Айше с края на фереджетото си обърса една сълза, която се беше търколила по бледото ѝ измъчено лице.

Китан подкара конете. Малкият проплака, но майка му го притисна до гърдите си, полюля го и детето се успокои. Домакините се провикнаха:

— А на добър час!

— Со живо, со здраво пак да се видим.

Изпратиха ги и останаха на двора, докато колата се скри зад първия завой на пътя.

Китан и Риза мълчаха, само от време на време разменяха по някоя дума. Тахир заспа в скута на майка си и не се обаждаше вече. Тя сегиз-тогиз попипваше челцето му, за да види дали още гори, оправяше черния кичур коси и тъжно поклащаше глава. Китан си мислеше за свадата с Оломан и се питаше как ли ще си отмъсти бегът — знаеше, че няма да му прости дързостта и обидата, която му нанесе. Риза го глождеха думите на господаря му: истина ли беше това, което му каза, или не — негово ли беше детето, или от бега? Тая мисъл го пареше като нажежено желязо и болка и люта ненавист се надигаха в душата му. Бегът отказа да му даде кон, за да отведе детето в града, а Неданови го посрещнаха като брат и му дадоха не кон, а цяла кола, че и цяла лира отгоре. Единият беше правоверен, а те гяури, но имаха повече сърце и човещина. Какво ги делеше — и той, и те бяха слуги, ратаи на бега, и той, и те еднакво теглеха от неговата ненаситна жажда за богатство и имот, от неговото своеволие и жестокост. Всички господари са едни, едно е и теглото на сиромасите — все едно дали са правоверни, или християни.

Влязоха в града. Колата затрака, копитата заудряха по калдъръма. Китан вкара колата направо в дома на Момирови. Посрещна ги Ракида. Той поздравя и малко стеснен, като свали кепето си, каза:

— Аз съм синът на Недан Моисов от Топола.

— А, ти ли си, Китане? Какъв юнак си станал — не можах да те позная. — Старата жена се позагледа в него, измери го с очи и додаде: — Одрал си кожата на баща си...

Китан, като се позапъваше и стискаше калпака си, се опита да обясни защо е дошъл и кои са хората с него:

— Момчето на нашия съсед и приятел Риза е болно... Докарах го да го види екиминът Костадин Робев... Неканени гости...

Ракида го прекъсна:

— Много хубаво, много хубаво... — топла, приветлива усмивка се разля по старческото ѝ, но още запазено лице. Тя пое Тахир от ръцете на Айше, помогна ѝ да слезе от колата и като се усмихна отново, каза: — А добре сте дошли... Бъдете като у дома си... Докато момчето не оздравее, няма да ви пусна. — Погледна болното, леко го

погали по челото и замислена продължи: — Гори... Цялото е в огън... Нищо му няма, ще му мине — като на кученце...

Айше я погледна с кротките си тъжни очи и въздъхна:

— Дано аллах те чуе.

Момирица покани ханъмата в къщи и я отведе в стаята за гости. Бързо излезе и скоро се върна с чаша топло мляко за болното дете:

— Да си пийне и да се погрее... Огницата бяга от топлото...

Настани Тахир на миндера, подложи под клюмналата му главичка възглавница, грижливо го зави с една китена черга, каза на майка му да си полегне и тя, за да си почине от пътя. После отново излезе на двора и нареди на Риза да разпрегне и вкара конете в обора, а Китан да повика екимина. Той, без да чака да му се повтори, изскочи от вратата.

Китан скоро се върна, придружен от доктор Робев. Той беше мъж на средна пора, облечен алафранга. Носеше късо черно сетре, а врата му опасваше бяла яка с малка връзка, кацнала като черна пеперуда. Панталоните му бяха широки и падаха върху тежките му юфтени обуца. Облеклото му беше изискано и спретнато, но говореше за някаква небрежност, която подсказваше, че докторът не мари много за външността си. Лицето му беше продълговато, с остра волева брада. Челото му беше високо, изпъкнало и заемаше почти цялото теме, обградено от меки, равни коси. Веждите му бяха плътни, рунтави и под тях гледаха очите му, потънали в орбитите, със съсредоточен и остър поглед — те говореха за голяма и дълбока мисъл. Над свитите, почти стиснати устни се чернееха плътните му мустаци, подстригани по европейски. В това съсредоточено, спокойно лице имаше нещо, което правеше неотразимо впечатление и не се забравяше — личеше, че докторът беше човек, затворен в себе си и в мислите си.

Докторът първо подаде на детето голяма бучка небет-шекер. Той винаги носеше в джоба си от тая препечена захар и даваше от нея на болните деца, за да ги успокои и спечели доверието им. Малкият се поколеба, погледна майка си и плахо протегна слабата си ръчичка към предлаганото лакомство — по изнуреното му и зачервено личице се плъзна слаба усмивка и угасна.

Доктор Робев внимателно прегледа детето, даде нарежданията си и остави някакви прахчета. Той успокои Айше и ѝ каза, че след няколко дни Тахир ще бъде здрав и ще играе на челик, и добродушно

се усмихна. Кадъната го погледна недоверчиво, но и с благодарност. Той каза, че пак ще намине да види болното.

На двора го чакаше Риза, смален, смазан, и плахо попита:

— Опасно ли е, еким ефенди?

— Няма нищо страшно... — отговори докторът на угрижения баща. — Казах на ханъматата какво да направите на болното, оставих и едни прахчета... След няколко дни детето ще бъде на крак.

— Сполай ти, ефенди — каза Риза и лицето му се отпусна, тиха усмивка трепна по сухите му загорели устни. Той бръкна в пояса си, понечи да извади кесията си, но докторът го възпря:

— Няма нужда... Ти си сиромах човек.

Очите на Риза широко се разтвориха. Той недоумяваше — екиминът си беше направил труда да дойде, прегледа детето, остави някакви лекове, обеща да го излекува, а не ще никакви пари. И развълнуван, можа само да издума:

— Аллах да те възнагради, еким ефенди.

Доктор Робев се сбогува с Риза и се отправи към пътната порта — там се срещнаха с Ангел Момиров. Китан, който изпращаше доктора, с няколко думи му каза какво се бе случило. Стопанинът отговори, че се радва на неканените гости, и ги прие така топло и сърдечно, както и майка му Ракида. Като се здрависа с Робева, той каза:

— Тъкмо се канех да мина към вас, докторе. Щях да те помоля за една услуга.

— Казвай, стига да мога да ти бъда полезен.

Ангел позамълча и весело подвикна:

— Можеш, можеш... Искам стройник да ми бъдеш.

— Това да се чува. Коя е момата?

— Бисера, на Марко Фиданче златарина керката.

Докторът се поспря, измери го с поглед и радостно се усмихна:

— Добре си улучил... Ако бях на твоите години, и аз щях нея да избира. Добра е момата — от сой, хубава, къщовница.

— Благодаря ти, докторе.

— Намини да се видим. Отдавна не си идвал към дома. Пък за другото — ще го наредим...

Младият човек, видимо зарадван от готовността на доктора да отиде у Фиданчевци и да му поиска Бисера, каза:

— Ще намина... — Но зает със своята мисъл, която го радваше и вълнуваше, додаде: — Ще помоля и стрико Климе Рудар, клисаря, и той да дойде с тебе, да ми бъде вторият стройник.

— Може, може — съгласи се докторът и като размаха бастуна си, заслиза по стръмната улица.

Домакинът влезе в къщи да поздрави неканените си гости с добре дошли — израдва им се като на свои люде. Той се ръкува с Риза, каза му, че могат да останат, докато детето оздравее, но гостът му отговори, че трябва да се върне в кулата, не бил се обадил на бега и ако го подири, може люто да си изпати. Ангел не отиде при ханъмата, защото това не беше прието. Той поговори с Китана за работите на село, разпита го за домашните му. Следобед, когато майка му добре ги нахрани, изпрати двамата гости за Топола. А на сърцето му беше весело — беше намерил единия стройник, трябваше да поговори с втория — със стрико Климе клисаря.

Когато колата излезе от двора на Момирови, слънцето клонеше към Мокра, а езерото светлееше, скътано сред планините като голям бисер.

VI

Свечеряваше. Над Топола се разстилаха меки, галеци сенки. Те се меняха всеки миг, преливаха се чудни цветове — светлосинята коприна на небето бавно потъмняваше, просна се като мораво платно. Върховете на близките планини се къпеха в синия вир на небето и помръкнаха. Селото притихна, сгуши се и се готвеше за отмора и сън. Чу се кучешки лай и замлъкна.

Звезда, пременена като за хубав ден, излезе с кобилица на рамо. На главата си беше сложила жълта свилена забрадка с червени лалета по нея, която брат й й бе донесъл подарък от Горна земя. Тя много обичаше тая забрадка, знаеше, че й отива, и често, когато ходеше за вода, се натъкмяваше с нея, но се страхуваше да не я види майка й — Търпена винаги я кореше, че много се гизди, а лоши хора бродели по друмищата. На лявата си страна в забрадката бе затъкнала росна китка — синчец. Тя бавно пристъпваше — белите менци проблясваха във вечерния здрач и слабо подрънкваха.

Тъкмо да излезе от двора, и Търпена се изправи пред нея.

— За вода ли? — малко припряно попита майка й.

— На чешмата.

— Късно е вече.

— Е, късно било... Още е светло.

— А какво си се докарала така? Новата забрадка, китка синчец зад ухото... Днес не е празник — не отиваш нито на хорото, нито на черква... — малко по-кратко рече майка й. — Знам, знам за кого се гиздиш...

— За кого?... За себе си се гиздя — обичам хубавото — на разпев, галено отвърна Звезда.

— За себе си... — поклати глава Търпена и додаде: — Секула те лъже, ама да видим какво ще излезе...

Звезда двусмислено се усмихна и весело каза:

— Я той мене, я аз него — тя понамести кобилицата на рамото си и закрачи.

— Пък гледай да не закъснееш... Лоши са времената — догони я гласът на майка ѝ.

Звезда стигна до чешмата. В каменното корито от стубела се струеше сребърна лента. На горния край на чешмата беше зазидана мраморна плоча, на която бе издълбан със старославянски букви надписът: „Построена с иждивенията на Митре кехая, чобанинът, бугарин от село Топола за спасението на душата му. 1864 лето“. А под надписа личеше едно гълъбче с разперени криле. Времето бе изпоизяло буквите, поизскувало крилето на гълъба, но надписът още можеше да се прочете. Звезда нарочно беше дошла по-късно, за да не свари някоя от дружките си на чешмата. Озърна се и като не видя никого, по лицето ѝ се изписаха разочарование и недоволство. Тя бавно изплакна единия котел и изсипа водата, изплакна го повторно и го сложи под стубела, а очите ѝ, неспокойни, изпитливи, шареха наоколо и се взираха в здрача. Когато единият котел се напълни, тя изплакна и втория, плисна сърдито водата и го сложи под чучура. Напълни се и вторият медник и тъкмо се канеше да нагласи менците на кобилищата и да ги вдигне на рамо, един момък — висок, строен, със смолисти, черни коси и тъмни, въгленови очи, с присмехулни пламъчета в тях — изскочи иззад чешмата. Тя уж изплашена извика:

— Ти ли си бре, Секула?

— Аз съм.

— Изплаши ме.

— Не си яребица, та да се плашиш.

— А ти не си сокол, юнашко пиле...

— Та да те грабна — чу се дръзкият страстен шепот на Секула.

— Не можеш... Нали сам рече, че не съм яребица — и тя дяволито го погледна, но изведнъж се понамръщи и додаде: — А защо закъсна? Помислих, че няма да дойдеш. Още малко и щях да си вървя.

Момъкът виновно отговори:

— Забавих се на търлото... Мога ли да не дойда — да се порадвам на твоето бяло лице, на твоите сини очи.

— Друго?

— На твоята равна снага.

— И само това ли?

— Водата да ти напия и китката да ти взема.

— Жаден ли си? — шепнешком попита момата.

Секула сякаш се задавяше и на шепота отговори с шепот:

— Жаден съм като земята през знойно лято.

— За какво?

— За тебе.

— Ух, какъв си — и го стрелна с очи. — На, пий, белким угасиш жаждата си — закачливо рече момата.

— Да пресуша целия извор, пак няма да се наситя.

— Защо?

— Докато не пия от твоите жадени устни.

— Не са за тебе — и водата, дето ще ми напиеш, и тя ти е много — тя вдигна единия от котлите и му даде да пие.

Секула пи дълго, на бавни глътки, сякаш огън го изгаряше, и после избърса устата си с опакото на ръката. На черните му мустачки останаха да блестят няколко пръски. Момъкът загледа Звезда с открита радост — в очите му се четеше възхищение.

— И китката ли не е за мене?

— И китката.

— Много ще те питам — той посегна и грабна китката.

— Ух, поразеник — много ти приляга — девойката привидно се разсърди.

Момъкът взе китката, порадва ѝ се и я затъкна под калпака си.

— Довечера ще я сложа под възглавнето си — и цяла нощ ще те сънувам. — Той въздъхна, жално я погледна и едва чуто рече: — Ще те сънувам, ама постелята ми ще бъде празна, студена...

Звезда го изгледа, в очите ѝ трепна присмехулно пламъче и подхвърли:

— Целувай ръка на татко и на майка и постелята ти ще бъде пълна и топла — и тя весело, закачливо се засмя.

— Тако ми бога — ще го направя — в силния му плътен глас прозвуча закана.

Звезда се огледа, хвърли поглед към небето и сякаш сега забеляза, че почти се беше стъмнило. По лицето ѝ се изписа уплах и привидно разтревожена, каза:

— Стъмнило се.

— Почакай още малко — промълви Секула.

— Късно е... Виж, звездите изгряха. — Тя се наведе, вдигна кобилищата, нагласи я на рамото си и бавно закрачи.

— Да те изпратя.

— Не, мама ще ми се кара...

Секула се загледа след момата, радваше се на нейната кипра
снага, на бавната ѝ равна походка — Звезда пристъпваше като пауница.

VII

— А бе, синко, да не си болен? — Нейко челеби изгледа Илче и в гласа му се долови насмешка.

— Защо, тате? — учудено попита синът.

— Чудно, да се прибереш толкова рано? — Челебията вдигна рамене.

— Рекох и аз да се прибера един път като хората — отговори момъкът и се приближи до баща си.

Нейко челеби беше седнал на миндерчето в къта и бавно пушеше от дългия си кехлибарен чибук. Той клонеше към шестдесетте, но годините му още не личаха — изглеждаше сравнително по-млад. Кръглото му месесто лице беше добре охранено и младежки розово. Посребрените му коси бяха слабо накъдрени, а под рунтавите му тъмни вежди гледаха малките му подвижни очи — в погледа им имаше нещо присмехулно и надменно. Гъсти мустаци скриваха въздебелите му чувствени устни — личеше, че обича добре да си угажда и до насита да зоба от грозда на удоволствията. В движенията му, в цялата му осанка имаше нещо улегнало и важно — той познаваше цената си и не я криеше. Челебията бе наследил от баща си доста имот, но не се задоволи с него, а като се поотвориха пътищата и търговията с Битоля и Солун стана по-свободна и по-сигурна, почна да търгува с кожи. Постепенно богатството му порасна — познаваше работата си, търгуваше предпазливо, разумно и никога не губеше. Беше спечелил приятелството и доверието на първите турци в града, умело използваше тях си връзки и това също му помогна да затвърди благосъстоянието си. Лошите езици говореха, че давал и пари под лихва, но тайничко, „само за услуга“, и то само на люде, за които беше уверен, че ще му ги върнат. А и предварително добре опичаше работата си, като удържаше лихвата от главницата, когато я броеше. Сега, като видя Илче да се прибира по време, което беше необичайно за него, помисли, че син му ще иска пари — напоследък му искаше доста често и по този повод се бяха спречкали. Не му харесваше

неговият разпуснат и разгулен живот, но се утешаваше с мисълта, че всичко е до време, надяваше се, че младото вино ще прекипи, ще се умори от лудориите и немирствата си и ще си легне на брашното. Не беше ли същото и с него — походи си, полудува и след време се смири. И като поглеждаше сина си, зачака да види какво ще му каже, но понеже той не бързаше, за да превари излишни разпавии, бащата сам мина в настъпление:

— Ако идваш за пари — не давам! Аз да ги печеля, а ти да ги пръскаш — няма да го бъде! Седни на дюкяна — каквото изкараш, твое да бъде. Време е вече да се заловиш за работа — строго, почти сърдито рече Челебията.

— Не идвам за пари — някак си уклончиво отговори Илче.

Очите на Челебията се разтвориха и учудено попита:

— Е, кажи тогава каква е работата? — той смукна от кехлибарената цицка на чибука си.

Илче седна на едно столче до баща си и несъзнателно почна да си играе със сребърния ланец на часовника си. Най-после като че ли се престраши, хвърли бегъл поглед към Челебията и каза:

— Искам да се оженя.

Челеби Нейко беше вдигнал чибука си, за да смукне още един път от приятния, ароматен скеченски тютюн, но чибукът за миг остана увиснал във въздуха. Той очакваше всичко друго от сина си, но не можеше да предположи, че Илче, който обичаше и да си походва, и да си попейва, така скоро и лесно ще се реши да се откаже от ергенлъка си и ще поиска да свие свое гнездо и свой дом. Но той бързо овладя изненадата си — лицето му остана затворено, само в очите му блесна присмехулно пламъче и угасна.

— Е, нека е хаирлия... Доста се поналудува... Всичко до време... — наставнически каза бащата.

— И аз така ще река — всичко до време...

За Челебията беше ясно, че за да му заговори Илче за женитба, или бе сгазил лука някъде и нямаше отърване, или се е увлякъл в някоя мома и заслепен от страст, е решил да се задоми. Той познаваше необуздания нрав на сина си и знаеше, че когато си наумеше нещо, не се спираше пред никакви пречки, за да го постигне, затова направо попита:

— Коя е момата?

— Бисера.

— Бисера Фиданчева, дъщерята на златарина?

— Тя.

Челебията пое дълбоко от чибука си и пусна кълбо дим. Клепките му се отпуснаха, присвиха и така през присвитите клепки продължаваше да следи синкавия дим, като че ли не го занимаваше нищо друго освен това малко синкаво облаче. Настъпи тягостно мълчание — на Илче му се видя цяла вечност, най-последно той чу гласа на баща си:

— Момата е добра, хубава, но не е за нас.

— Защо бе, тате?

— Защото не е от нашата черга.

Илче се засегна от отказа на баща си, от пренебрежителния тон, с който говореше за Фиданчевци, но сдържано, с молба в гласа каза:

— Баща ѝ е златар, занаятът му е чудо, не са от най-богатите в града, но не са и от най-последните.

— Като си решил да се жениш, трябваше да ми кажеш — аз да ти избира мома от род, от коляно, да бъде достойна за нас. Не може коя и да е да бъде снаха на Нейко челеби — с достойнство и подчертана гордост каза старият човек. — Моми има и у Стрезовци, и у Филипчивци, само да река, ще ни дадат и керката на бояр Лигдо. Те са ни достове, лика-прилика, а ти коя си избрал — Бисера Фиданчева.

— И да поискам от тях мома, няма да ми я дадат.

Челото на Челебията се набразди и той подвикна:

— Защо бре? Да не си сакат?

Илче сопнато отговори:

— Сакат, не сакат — това е... Нея съм си избрал, там ме тегли сърцето.

— Сърцето, сърцето... Не ставай ахмак — сърдито извика бащата. — Хубост до време — момата е като цветята: прецъфтява и повяхва. Гледай ти богатството, имота — те са за цял живот... Пълен ли ти е кемерът, всичко можеш — и младичка да си намериш, по сърце... — Челебията тихо се засмя и понамигна.

Илче се направи, че не разбра намека на баща си, и вместо с предишния умолителен глас отсече твърдо:

— На нас ни дал господ и пари, и имот — искам да си взема мома, която да ми харесва, не парите и имотът са за цял живот, а

жената.

— Казах ти — не е за нашата къща!

— Или Бисера, или никоя друга! — сопна се младият човек и почна да крачи из широката горница.

— Ти ли ще ми заповядваш?

— За моите работи аз сам ще решавам.

— В тая къща аз съм господарят.

— Но няма да бъдеш господар и на сърцето ми. — Илче се спря за миг и гневно изгледа баща си.

— Сърце... дрипа... — старият се засмя и цялото му туловище почна да се тресе. — Ще ме умориш от смях... Ти ще решаваш, когато се научиш да печелиш пари. Една аспра не си припечелил.

— Е, ти си ги печелил, а аз ще ги ям — нагло подхвърли синът. — Рекох — Бисера и никоя друга.

Нейко челеби не очакваше от сина си такава твърдост и упоритост. Той почна да почуква с чибук по лявата си длан и дълбоко се замисли. Вярно беше, че керката на Марко Фиданче не беше за тях, но можеше ли да бъде уверен, че ако поискат някоя мома от първите семейства в града, ще им я дадат? Всички познаваха сина му като разтурен момък, който обичаше да си попейва, да се повесели, не се залавяше за никаква работа и не обещаваше да бъде добър домакин и домосед. И после, може би беше по-добре да го задоми — тогава белким се прибере, белким изостави лошите си навици и тръгне по правия път. Ако му откаже, току виж, че се отпуснал още повече и удари съвсем през просото. По-разумно беше да склони, да му намери една скромна, прибрана мома, добра къщовница и стопанка, която дано успее да го привърже към дом и челяд. Той се поизкашля и примирително каза:

— Е, щом като толкова настояваш, няма да вървя срещу волята ти... Аз за твое добро...

Илче самодоволно се усмихна — познаваше избухливия нрав на баща си — поопъне се, повика и най-после се съгласи, почти никога не му отказваше в нищо. Така стана и сега. Илче настойчиво попита:

— Ще пратиш ли стройници?

— Ще пратя.

— Ами ако ги върнат?

Нейко челеби вдигна рамене и презрително се усмихна:

— Стройници на Нейко челеби не се връщат... Това е чест за Фиданчевци... Ще ми целуват ръцете и отгоре, и отдолу...

Тая увереност на баща му не успокои Илче и той замислен каза:

— Увърта се друг...

— Кой е?

— Ангел Момир.

— Може ли да се мери с нас, с тебе? Ти бъди спокоен... Татко ти ще я уреди тая работа — Челебията се потупа по гърдите. — Имай я в кърпа вързана.

Илче, радостен и доволен от думите на баща си, приведе глава и смирено каза:

— Благодаря ти, татко — но по устните му заигра едва доловима усмивка.

Баща му долови тая усмивка и наставнически рече:

— Ще те оженя, ама да не ме посрамиш? Ще трябва да се откажеш от табиетите^[1] си.

— Омръзнаха ми и веселбите, и лудориите — махна с ръка Илче.

— Дано да е така — погледна Челебията сина си и недоверчиво поклати глава.

Илче почна весело да си подсвирква — не очакваше, че така лесно ще склони баща си да му поиска Бисера, а там за „табиетите“ му рано беше да мисли — времето щеше да покаже. Размени още няколко думи със стария и излезе, за да отпразнува своя успех. Той смяташе работата наистина за свършена и се отправи към циганската махала. Вървеше и тихо си подсвиркваше весело, игриво маане.

[1] Табиет — навик. ↑

VIII

Денят беше светъл и ясен. По небето се рееха малки бели облачета като среброрунно стадо. Слънцето бавно гонеше зенита и ръсеше своите галещи лъчи. На поляната край Топола се бяха пръснали овцете на дядо Недан — те хрупаха зелената сочна трева, а хлопатарите на овните позвъняваха и глъхнеха.

Дядо Недан беше седнал пред колибата и пушеше от луличката си. Тя просветваше като златна пара в неговата още корава, здрава ръка. По-настрана от него се беше изправил Китан, облеган на гегата си. Той държеше в ръцете, си шупелка, малка свирка, която със старание и умение сам си бе издялал, и нареждаше на нея някаква тъжна песен. И двамата, и бащата, и синът, бяха погълнати от своите нерадостни мисли — тежеше им и ги смущаваше още споменът за срещата им с Оломан бег, мислеха си и за своята всекидневна неволя, трепереха и за оскъдния си залък, който изкарваха с толкова труд и мъка. Потискаше ги и страхът за собствения им живот — мъчително е да живееш постоянно в страх, в тревога, като замръкнеш, да не знаеш дали ще осъмнеш. Дядо Недан искаше в лулата да намери разтуха, Китан — в тъжната песен на свирката да забрави неволята си. А овцете, сиви и черни, отпуснали пъстри руна, спокойно хрупаха тревата и хлопатарите тихо напяваха.

Неочаквано кучетата залаяха предупредително и гневно. Караман, силен и едър като вълк единак, пръв се втурна и поведе останалите песове. По междуселския път, който извиваше край селото и водеше за града, се издигна облак прах, пред него в лек тръс се носеха двама конници. Те свиха от пътя, прекосиха ливадата и без да обръщат внимание на бесния лай на кучетата, се приближиха до овчарите и спряха — това бяха Емин и Сафедин. В силихлъците им лъщяха дръжките на пищовите и ръкоянките на ханджарите им. Лицата им бяха строги, а в очите им напираше хладна жестокост. Емин, нисичък, набит, като че ли се беше срасъл със седлото. Възчерното му лице, със зараснала рана от нож, изглеждаше като пън, ударен от гръм.

Под феса му се подаваше черната му сплъстена коса. В очите му играеха студени пламъчета. А по устните му беше застинала нагла усмивка. Сафедин беше висок и тънък като върлина, той някак странно се полюляваше върху коня, сякаш с мъка се държеше на него. За отлика от другаря си той беше рус, с малки светли мустачки и безцветни очи, които напомняха бучка лед. И двамата, покорни изпълнители на волята на господаря си, бяха всели трепет и ужас в околното население и там, където минаваха, оставяха само сълзи и страдания. И сега, като ги видяха, Недановци разбраха, че не идват за добро.

Сафедин потупа коня си по врата, понадигна се на седлото и се провикна:

— Хей, хаирсъзи, вие, значи, продължавате да тъпчете земята на бега и да му пасете тревата?

Недан, който още като видя неканените гости, бе свалил кепето си, се поклони и сдържано каза:

— Ефенди, добичетата трябва да ядат. И те са като човека, ако не ядат, ще умрат.

— От тебе ум не искам. Много знаеш — сърдито рече Сафедин.

В разговора се намеси и Емин, гневно светна бялото на очите му и тежко рече:

— Време за много приказки нямаме. Било, каквото било... Оломан бег ни изпрати да ви кажем — до три дни ако не платите джезата^[1], ще прибере овцете, а вас живи ще ви дере.

Китан здраво стисна гегата в ръката си, сякаш се канеше да замахне с нея, и твърдо отсече:

— Не дължим нито глоба, нито наем за земята — земята е на падишаха.

— Първия път леко се отърва — подхвърли Сафедин и плесна с камшика си.

— Тогава бегът ти прости, ама ние няма да ти простим, ако много искаш да знаеш — рече гневно Емин.

Дядо Недан стисна кепето си, погледна сина си и тихо, наставнически каза:

— Китане, ти си мълчи... Аз ще говоря... Агаларите са добри хора, разбират от дума, имат сърце — с добро ще се разберем.

Момъкът горчиво се усмихна, сви пестник и замълча.

Сафедин, сякаш поласкан от думите на стария човек, се поусмихна под мустак и примирително каза:

— Така, така, с добро ще се разберем... Ще донесете парите и всичко ще се нареди.

— Ще се помъчим, агалар — отговори Недан и обърса челото си, което се бе покрило с капки пот. — Стоката не е наша... За да вземем пари от стопанина, ще трябва да му предадем овцете, да ги откараме в града...

— И дума да не става — провикна се Емин и тъмните му очи проблеснаха злобно.

— Никакво откарване на стоката в града! — изсъска Сафедин.

— Но чорбаджията няма да даде пари — умолително каза дядо Недан и се поклони, сякаш с този поклон щеше да умилостави турците. — Предадем ли стоката, тогава ще ни плати човекът, дето сме я гледали... Така сме уговорили.

— Ще му кажете на оня пехливанин от града... Как се казваше? — Емин потърка челото си с ръка, сякаш искаше да си спомни името, което добре знаеше.

— Ангеле Момир — помогна му Сафедин.

— Така, така, Ангеле Момир... Ще му кажете, ако иска да си получи стоката, да ви даде пари да си платите джезата. Ако не даде, вместо стоката ще си види ушите — засмя се Емин, но смехът му беше гърлен, съскащ.

— Ама така не може, агалар — дума сме дали — почти простена старецът. — И ние имаме чест...

— Гяурска чест — презрително подхвърли Емин.

Недан се направи, че не го чу, и продължи:

— Нали ние сме тука — отговаряме и с имота, и с живота си.

— Имотът ви е една педя място — нито за вас, нито за бега... А животът ви не струва и пукната пара — рече Сафедин и се изплю.

— И така, разбрахме се — до три дена парите... Иначе — мислете му... — в гласа на Емин прозвуча закана. Той оправи юздите на коня, подкара го и се отдалечи. Сафедин го последва. Те подкараха в тръс и скоро се скриха зад близката рътлина.

— Разбойници! Защо не ми беше тук берданата — извика Китан и замахна с гегата.

Баща му скръбно го погледна и отмери:

— Добре, че я нямаше... Какво щеше да направиш?

— Щях да поваля поне един от тия... — със злоба отговори овчарят.

— Другият щеше да убие тебе, а и на цялата ни челяд нямаше да простят... Синко, с бос крак срещу ръжен не се рита... Сами сме, ако се надигнат всички, целият народ, друго би било... Смири гнева си, по-добре е да обмислим какво да правим. — Дядо Недан се отпусна на пъна пред колибата, дълго тършува в пояса си, докато извади чибучката и кесията с тютюна, и почна да я пълни. Движенията му бяха бавни, несигурни и пръстите му леко трепереха. Той напълни лулата, удари огниво и я запали — разнесе се приятният мирис на прахан и гороцвет. Той пое и пусна облаче дим, което проследи с дълъг тъжен поглед.

И бащата, и синът дълго мълчаха, потънали в нерадостните си мисли. Недан пушеше лулата си, но дълго я забравяше и тя угасваше в ръката му. Тогава той отпуснато, несъзнателно изваждаше кремъка и огниво, удряше по камъка и отново я запалваше. Китан на няколко пъти посегна към вулията си, за да изкара свирката си, но гневно замахваше с ръка — не му беше нито до свирка, нито до песен. Най-после той разтърси глава, сякаш да прогони черните си мисли, и като вдигна очи към баща си, каза:

— Татко, чини ми се, че и така и така ще загубим стадото. Оломан бег и като му наброим парите, пак ще прибере овцете, ами... — не довърши той.

— И аз така мисля, но какво да правим? — попита старецът.

— Какво ли? Ако питаш мене, да откараме стадото в града и да го предадем на Ангела, пък после за парите ще мислим... Да спасим стадото... Ще изгорим и ние, но ще изгори и човекът — отговори Китан и прехвърли гегата в другата си ръка.

— Право думаш, Китане — замислен отговори баща му, изтърси лулата си и додаде: — Да, ще изгорим и ние, има и Ангел Момир ще изгори...

Китан вдигна глава, в очите му блесна решителност и каза:

— Аз ще река — да не губим време... Ако тръгнем за града сега, няма да стигнем до довечера, но да поемем утре рано... За един ден ще бъдем в Охрид.

— Съгласен съм — кимна с глава дядо Недан.

— Веднъж да стигнем там, а за другото — ще мислим и решим — довърши мисълта си синът.

Недан вдигна към Китана големите си светли очи, опръскани със зелени капчици — харесваха му думите на сина и неговата решителност. Трябваше да се спаси стоката, а за другото — лесно. Нямаше време за губене, ако отлагаха, щяха да загубят и парите, и овцете.

— Утре в ранни зори ще тръгнем за града. Кажи на Секула да дойде да ни помага — сами няма да можем. Кажи на майка си да знае къде сме, а аз ще остана тук, при овцете... Да не даваме с нищо да се разбере, че утре потегляме.

— Ще отида, тате — рече Китан. Той се наметна с клашника си, вдигна гегата на рамо и бодро закрачи.

Дядо Недан го изпрати с поглед и му се радваше — да му е живо момчето, израсна за чудо и приказ. Беше им взел страха на турците — личеше си, че се е бил с московците, а умен и съобразителен беше, да е жив и здрав. Той продължи да седи пред колибата и да пуши лулата си. До него се приближи Караман и го близна по opakото на ръката — старецът протегна ръка и погали верния си приятел.

Слънцето се беше наклонило на запад. Малките перести облачета отдавна се бяха стопили и небето раздипляше своята синя копринена кърпа. В близката гора сетните лъчи запалиха пожар — грейнаха гранките на дърветата, стволите на буките пламнаха като разгорели се пънове, но пожарът почна да стихва — гранките угаснаха, стволите почерняха като прегорели. Над самотната и утрудена земя полегна тишината на привечерния час и сред нея се разнасяше само хрупането на овцете и равният, еднозвучен звън на хлопатарите.

Дядо Недан, унесен в мислите си, не видя как денят превали. От нерадостните му мисли го изтръгнаха Китан и Секула, които дойдоха от селото. Секула поздрави и заедно с Китана се заловиха, както всяка вечер, да разпалят огън пред колибата. Те натрупаха копа съчки, сложиха под тях малко суха слама, светна огнилото и сламата пламна, след нея пламнаха и съчките. Тогава младите люде нахвърлиха върху огнената грамада цели букови цепеници. Пламъците свиреха като смокове, извиваха се и хвърляха грейка и пръски огнени искри.

Китан сложи пред баща си и приятеля си бакъреното менче с кисело мляко, което майка му беше дала, извади три лъжици и пита

черен хляб и почнаха мълчаливо да вечерят. Рядко разменяха по някоя дума и почти мълчаливо се нахраниха. Китан прибра оскъдната трапеза и тримата се натъркаляха край огъня. Старият натъпка лулата си и тя почна да светлее като звезда, която бляскаше и се откликваше на сестрите си на небето. Неговата атлазена кърпа потъмня и по нея невидима ръка извежа рой звезди, сякаш го посипа с бели цветя. Тайнствена, омайна и величествена беше тая пролетна македонска нощ.

Недан се размърда и като на себе си рече:

— Ако и нашето е живот...

— Татко, ще дойдат по-добри дни... — чу се гласът на Китан. — По-рано беше лошо, нямаше на кого да се облегнем, но сега е друго — има ли свободна България, ще има и свободна Македония.

— Чул те господ, синко.

— Доброто не идва само, татко, трябва да си помогнем сами, за да ни помогне и господ — добави Китан.

В мрака се обади и Секула:

— Прав си, Китане, сухи гащи риба не ядат... Докато търпим, добро няма да видим — читаците разбират само от сила.

— На зла круша — зъл прът — някак особен се отекна гласът на Китан.

И тримата отново замълчаха. Разговорът не вървеше — всички мислеха за утрешния ден, за работата, която ги чакаше.

— Хайде, време е да спим — рече старият и като се загърна с клашника си и подложи ръка под главата си, се унесе в дрямка.

Младите хора последваха примера му, но дълго и тримата се търкаляха, обръщаха се от една страна на друга и сън не ловеше очите им. Недан мислеше за утрешния ден: как ще се разправя с Оломан бег. Китан си спомняше за дните през време на войната, когато блъскаше турците и живееше с вярата, че свободата ще изгрее и над неговия край. Секула виждаше светлите очи на Звезда — те му се усмихваха и погален от тоя нежен поглед, той сам се усмихваше. Подухна вятър, лумнаха почти угасналите гранки и огънят пламна с нова сила. Близката гора зашумя тайнствено и загадъчно. Нещо знойно, тревожно и омайно имаше в тая чудна нощ.

На небето се появи бисерната сълза на зорницата. На изток то почна да избелява, нощната тъмнина да редее и чезне. Бавно, неусетно,

като девойка в бяло рухо, запристъпя утрото и почна да се разсъмва. Бавно се раздипляха черните валма на нощта и от тях се заизточваха светлите нишки на деня.

Дядо Недан отхвърли клашника, понадигна се и се провикна:

— Хайде, момчета, раздени се.

— Закъсняхме ли? — попита Китан, като също отметна завивката и бързо стана.

— Не сме, но е време да вървим — отвърна баща му.

Скочи и Секула, протегна се да разкърши младото си тяло. Чобаните се наплискаха със студена вода на близкия извор, избърсах се с шарените си кърпчета от домашно платно, взеха по един резен хляб и бучка сирене и подкараха стадото. Преди да потеглят, дядо Недан направи кръст:

— Бог да ни помага.

— Помогни си сам, да ти помогне и господ — рече Китан и бодро закрачи със своята широка, отмерена крачка.

Стадото почна да се търкаля като пъстра черга — изплетена от сиво и черно. Овцете се блъскаха една в друга, препъваха се и пак вървяха напред. Сегиз-тогиз се чуваше тъжното блеене на някоя овца, пролайваше куче. И над стадото като тъмна сянка го следваше облак прах. Овчарите току се провикваха:

— Къш мари...

— Тпру — и подканяха овцете с гегите си да не се лъчат от стадото.

Денят ги настигна на два часа път от Топола. Бяха минали през най-опасното място, оставаше още малко да излязат от прохода змийско гърло, за да излязат отново на широко равнище. Изведнъж Секула, който водеше стадото, се спря — цял застинал в уплаха и изненада, — а овцете се юрнаха назад. Дядо Недан и Китан, които в първия миг не разбраха какво става, чуха как пропукаха пушки и над главите им пропищяха куршуми. На изхода на прохода бяха застанали няколко въоръжени мъже на коне — между конниците те познаха Емин и Сафедин. След първия залп се разнесе нов и след неговия пукот настъпи зловеща тишина. След нея долетя силният гърлен глас на Сафедина:

— Така, а, ще откарвате стадото в града?

— Ще видите как се пристъпва заповедта на бега — провикна се и Емин — в ръцете и на двамата блеснаха извитите им ятагани.

Дядо Недан извика:

— Секула, бягай. — После, като се обърна към Китана, подхвърли: — След мене в гората — и бързо се шмугна в близкия храст.

— А стоката? — попита Китан, като го последва.

— Остави сега стоката — спасявай главата...

Дядо Недан и Китан навлязоха в гората и оттам през стволовете на дърветата видяха как нападателите подбраха стадото и бавно го подкараха обратно към Тополи. Възбудени от лесната си победа и богатата плячка, те весело и оживено разговаряха. Караман и другите кучета изпроводиха разбойниците с гневен лай, дълго гледаха след стадото и се прибраха при господарите си.

При бащата и сина скоро се приближи и Секула, той се задъхваше от бързото ходене:

— Кучета!

— Чакали са ни — рече Китан. — Язык за стоката.

Недан въздъхна и като поклати глава, каза:

— Ти не гледай стоката, нали спасихме живота. Стока се припечелва, но живот не се връща.

— Ех, и ти, татко — простена гневно Китан и въпросително погледна баща си: — Е, сега?

Недан позамълча и с някакво особено примирение проговори:

— Сега ли? Ние със Секула по околни пътища ще се приберем в селото — майка ти и Звезда да не са сами, — а ти ще отидеш в града. Занеси много здраве на Ангелета и му разкажи какво стана. Премислете и решете — да броим ли парите на Оломан бега, или не.

— Ами, ще му ги броим — сопна се Китан. — Както задигна стадото, така ще задигне и парите.

— Така е, ама има и по-лошо... — многозначително каза бащата. — А сега, на добър час.

— Благодаря, татко — отговори Китан, позамълча, поколеба се, сякаш искаше да добави нещо, но нищо не каза и пое пътя към града.

Баща му го изпроводи с очи и кротко каза:

— Да вървим, Секула.

— Да вървим, дядо Недане — рече момъкът и скръбно поклати глава.

Тръгнаха. Над тях палеше наякналото слънце. Тежеше им тишината — нямаше го равномерния шум от копитата на овцете, бодрия и весел звън на хлопатарите. Нещо тежко, потискащо имаше в тишината, която ги заобикаляше, и те крачеха замислени и посърнали. Кучетата сякаш долавяха мъката им и отпуснали опашки, бавно вървяха след тях.

[1] Джеза — глоба. ↑

IX

Ангел Момиров бутна тежката кована порта на двора на старата черква на свети Климента и влезе в двора. В дъното се издигаше червената снага на черквата от печени тухли, почти почернели от времето, обрасли с бръшлян. В един от ъглите на двора беше нацъфтяло бадемово дръвче и мамеше погледа със своята алена премяна. Тихо и спокойно беше в двора на черквата, където всеки камък беше спомен и легенда.

Младият човек почука на вратата на прихлупената къща, която се гушеше в другия край на двора. Вратата се отвори и на прага се появи едно петнадесетгодишно момче. По лицето му се изписа изненада, но като позна дошлия, то приветливо се усмихна.

— Трайко, тук ли е татко ти? — попита Ангел.

— Тука е, тука е, в черквата — отговори момчето. — Сега ще го извикам — и припна към отворената врата на стария храм.

След малко оттам излязоха стрико Климе Рудар, клисарят на черквата, и Трайко. Климе беше възрастен мъж с прошарени въси, продълговато, изпито лице, но с добри и кротки очи, които добродушно се усмихваха. Дълга брада, оставена свободно да расте, покриваше лицето му. Тя му придаваше вид на отшелник, като че ли не беше човек от тоя свят, а мисълта му беше устремена някъде далече — в друг, чужд и непознат свят. Клисарят поздрави:

— Добре дошъл, Ангеле, какво те носи при мен — добро или лошо?

— Добро, добро, стрико Климе — весело отговори Момиров.

— Това да се чува. Заповядай — и домакинът покани госта да седне на пейката пред вратата на къщата. Той се обърна към момчето, попримрежи очи, сякаш едва сега го забеляза, и продължи: — Трайко, я върви да си гледаш книгите, а ние с бате ти Ангел ще си позборвие малко.

Трайко, който обичаше да се заслушва в разговорите на възрастните, се поколеба за миг, сякаш искаше да възрази нещо, но се

подчини и разочарован, се прибра в къщи.

Домакинът се понамести по-удобно на пейката и приветливо се усмихна:

— Е, думай сега...

Ангел се смути малко, стана му неудобно да каже за какво беше дошъл, каква беше молбата му, но топлата усмивка на стрико Климе го предразположи, прогони смущението му и той, отговаряйки на усмивката с усмивка, рече:

— Ще те помоля строиник да ми бъдеш, да отидете с доктор Робета у Фиданчевци.

— А честито да е. Много се радвам, много се радвам... Благодаря ти, че мен си избрал за строиник, чест е, чест е за мене — и се показаха още белите запазени зъби на клисаря.

— Благодаря ти за готовността да ми послужиш — каза Ангел, като въздъхна с облекчение. Той не се съмняваше в отзивчивостта на своя стар приятел, но все пак не беше положителен в неговия отговор и добра воля — познаваше стрико Климе като особняк, мълчалив и затворен човек. Клисарят, отдал се в служба на черквата и светеца, на своя чуден и затворен свят, повече от времето прекарваше в черквата и у дома и рядко слизаше в града.

По лицето на Климе Рудар мина сянка, той се позамисли, направи усилие върху себе си и стеснено попита:

— Прощавай, Ангеле, ами вие там с момата...

Младият човек се усмихна и побърза да успокои приятеля си:

— Разбрали сме се, не се тревожи.

— Знаеш, да не стане някой хаталък... Не е хубаво нито за момата, нито за момъка, за тебе, ако ни върнат... — припряно, сякаш недоволен от себе си за поставения въпрос, каза старият човек и се провикна:

— Трайко, я донеси шулето с ракията и две чашки да се почерпим с батко ти Ангела.

— Сега, татко — долетя от към къщи гласът на момчето.

Трайко донесе шулето и две чашки и ги сложи на пейката. Баща му го погледна и кротко го смъмра:

— А бре, сине, докога ще те уча — на подноса трябваше да ги донесеш...

Момчето се изчерви и виновно каза:

— Бях се зачел в една книга...

— Коя книга? — попита гостът.

— „Нещастна фамилия“ от някой си Васил Друмев — отговори Трайко и в гласа му се долови гордост.

— Кой ти я даде? — отново попита Момиров.

Очите на момчето светнаха; в тях се долавяше преклонение и обич.

— Учителят... Григор Пърличев... Даде ми да си препиша и едни песни от Христо Ботев — огън, огън са.

Стрико Климе на свой ред се обади:

— Има една друга песен — „Кървава кошуля“, — от един велешанин, цялата я запамети, пее я като по вода...

— Много хубаво, Трайко — похвали момчето Ангел и го погледна с искрена радост. — Учи се — без наука няма сполука. Народът ни има нужда от учени и сърцати мъже. Книгата и науката са светлината, която ще разпръсне нощта на робството и ще ни донесе свободата — малко наставнически, не за годините си, каза младият човек.

— Да запаметиш какво ти казва батко ти Ангел — книгата е светилник — поклати глава стрико Климе и топло погледна сина си.

— Знам, знам... Обичам книгите — скромно отговори момчето. То се позавъртя, посуети се и без да дочака подсецане от баща си, се прибра в къщи.

Домакинът напълни чашките, взе една от тях и благослови:

— Хайде, нека е за добро... Честито да ти бъде.

— Благодаря, стрико Климе... — И аз ще кажа — за добро да бъде. — Чукнаха се.

Погалени от слънчевите лъчи, простите, но величествени очертания на черквата — старинната плетка на тухлите, куполът, устремен към небето — се смекчаваха и тя губеше от своята суровост. Червените тухли ставаха по-ярки, като пламъци, сградата сякаш гореше като огнена влада. По бадема, обсипан с цвят, прелитаха пчели и тяхното равно, еднозвучно бръмчене нарушаваше тишината на черковния двор. В цялата обстановка — тишината и мълчанието, в равната песен на пчелите — имаше нещо, което стопляше душата и я настройваше богомолно, сякаш ей сега от черквата ще излезе златният

старец, за да се порадва на света, да обходи нивата си, която бе разорал и посеял преди хиляда години.

Домакинът и гостът отново се чукнаха. Огнената влага се плъзгаше и разнасяше по жилите. Но тя, вместо да развесели стария човек, навя на душата му тъга. Той въздъхна и скръбно каза:

— Ех, Ангеле, агаларите са си разпасали пояса — чакат само някой да ги настъпи, безчинствуват, вилнеят... И по-рано не беше добре, мъчно се живееше, но след войната, след като Горна България се освободи, а ние пак останахме под турския ярем, върна им се силата и нямат мярка в нищо...

— Така е, стрико Климе... — някак си като на себе си каза Момиров, поприведе се към домакина и прошепна: — Не бива да търпим повече... Трябва да се направи нещо...

Светлина озари лицето на клисаря, странна усмивка трепна по устните му:

— И аз така ще река...

— Ще помислим, ще поговорим...

— Време е...

Замълчаха и двамата. Повея ветреца, зашумяха гранките на бадема, заиграха слънчеви петна по двора. Стори им се, че някой невидим мина и приветливо им се усмихна от нацъфтелите гранки, от слънчевите петна.

Х

В трема на Момирови в огнището гореше буен огън. Пламналите дървета съскаха и пращяха, извиваха се огнени езици, хвърляха рояк искри. Пламъците хвърляха наоколо вълни от светлина — тя се отразяване в менците и гледжосаните паници, наредени на полицата. По менците се извиваха сребърни змийчета, а по глинените съдове играеха алени и сини цветя и помръкваха.

Пред малка софра, сложена край огнището, бяха седнали Ракида и Ангел и вечеряха. Пламъците от огъня покриваха лицата им с кърмъз и те изглеждаха като изваяни от печена глина. Образът на старата жена беше излян на плоскости, в остри линии, а лицето на сина напомняше бронзовата статуя на древен майстор — твърдо и умно, то говореше за сила и душевна издръжливост.

Ангел избърса устата си с шарената кърпа, сложена пред него на софрата, и се облегна на възглавницата, която майка му бе сложила зад гърба му. Тя го погледна с обич и попита:

— Нахрани ли се, синко?

— Нахраних се, господ да придайт — той се загледа в пламъците, неопределена усмивка мина по лицето му и додаде: — Майко, ще те зарадвам с нещо.

— Кажу ми, сине, нещо радостно. Стига сме говорили за тегла и неволи — и Ракида го погледна с големите си умни очи с малки бръчици около тях.

Ангел взе една цепеница и поразрови огъня — страхуваше се как ще посрещне майка му думите му и поиска да спечели малко време. Преодоля вълнението си и каза:

— Помолих доктор Робета и стрико Климе клисаря да ми бъдат стройници.

Старата жена леко плесна с ръце, лицето ѝ просветля, радостна усмивка го озари, но и някаква скрита тревога пробягна в погледа ѝ. Тя плахо, едва чуто попита:

— У кого?

— У Фиданчевци.

— За Бисера?

— За Бисера.

Ракида въздъхна с облекчение:

— Да си ми жив, синко, зарадва ми сърцето... Бисера... Добър ти е изборът... За миг сърцето ми замря — знаех, че се имате, но рекох си да не е някоя друга... Време беше да помислиш за отмяна на старата си майка... — сълза блесна в очите ѝ и тя я избърса с китената си престилка.

— И за тебе отмяна, и за мене другарка по сърце... — весело и малко замечтано издума Ангел. — Е, времената не са много за годежи и сватби, но...

Ракида тръсна глава и го прекъсна:

— Е, какво ще му гледаме времената... Ако чакаме да се оправят, може да си останеш и стар ерген — рече тя и тъжно се усмихна.

Тя стана и бавно, с отмерени движения почна да раздига софрата. Събра чиниите и ги отнесе в притвора, избърса софрата и я сложи в къта, като я опря до стената. Но сякаш осенена от някаква мисъл, се изправи, позамисли се малко и рече:

— Аз сега ще дойда — и излезе със своята бавна, тежка походка.

Ангел рядко пушеше, но сега под влияние на особеното настроение, в което се намираше, извади кесията си с тютюна. Той измъкна с три пръста тънко нарязаните листа, които приличаха на златни резенчета, и бавно сви цигара. Пусна облаче дим, проследи го със зареян, замечтан поглед и се унесе в мислите си. Той си представи как след някое време вместо майка му ще му шета в къщи и ще му прислужва младата му булка — Бисера. Радваше се на равните ѝ движения, виждаше я как ситни около него, сякаш плава. Привличаше го младата и наляна снага под свилената кошуля и рокля от солунска тъкан. Тръпнеше при мисълта как като се нахранят, тя ще раздига софрата, а майка му ще се прибере в стаята си. Всичко ще заглъхне в старата къща и те ще отидат в тяхната горница, за да бъдат само двамата — той и тя, — и Бисера ще се гушне до него в постелята, гъвкава и тръпна...

От хубавите му мечти го изтръгна гласът на Ракида:

— Сетих се, Ангеле, стройниците трябва да занесат на момата нишан — знак, дар от момъка... Ето, вземи, дай им го — и тя подаде

на сина си наниз от пендари, а сред тях грееше като слънце една махмудия. — Татко ти, бог да го прости, ми прати наниза по неговите стройници, запазих го и аз за моята бъдеща снаха. Нека е честит на Бисера — да дочака и тя като мене син да жени — гласът на старата жена потрепера.

— Сполай ти, нано — можа да каже Ангел, трогнат от вниманието и думите на майка си. Той взе наниза, издигна го да му се порадва — пендарите блеснаха, целунати от пламъците на огъня, махмудията изгря, заслепи го и стопли сърцето му. Той видя наниза върху матовата гръд на изгората си, въздъхна и затвори очи.

На външните порти предпазливо, настойчиво се потропа. Ракида и Ангел се спогледаха. По лицето на старата жена се изписа тревога:

— Кой ли може да бъде? — и понечи да излезе.

Ангел я спря с ръка:

— Аз ще отида да видя.

Той излезе на двора, прекоси го и се спря пред добре залостената двукрила врата.

— Кой е?

— Аз съм, побратиме Ангеле.

Момир позна гласа на Китана и бързо отговори:

— Влез, влез. Какво те носи в тоя късен час?

— Ще ти разкажа.

Влязоха в трема. Китан хвърли клашника си и поздрави:

— Добър вечер, стрино Ракидо. Прощавайте, че така късно...

Старата жена го прекъсна и побърза да го успокои:

— Винаги си добре дошъл. Седни да си починеш. Дано само някаква беда не те гони.

— Беда, голяма беда — отговори момъкът ги тъжно поклати глава.

Китан седна на триного столче до огъня, протегна ръка да се погрее, сякаш му беше студено, и думен^[1], като че ли говореше на себе си, разказа за бедата, която ги бе постигнала. Той с мъка прошепна:

— Отиде стоката.

Ракида, която, докато момъкът говореше, му бе сложила да похапне, го изгледа и наставнически каза:

— Стоката, стоката... Стока се губи и печели, но живот не се връща — и като въздъхна, додаде: — Нали сте куртулисали кожата...

За стадото здраве да е: бог дал — бог взел...

Китан учуден изгледа старата жена — тя бе почти повторила думите на баща му. Той за първи път се замисли върху тях и прозря каква дълбока мъдрост се криеше в тия думи — стока се губи и печели, но живот не се връща... Той загреба от киселото мляко, което домакинята бе сложила пред него, и рече:

— Татко ме прати да се посъветвам с тебе, Ангеле, какво да правим. Стадото отиде... Да броим ли парите на бега... Страхувам се, че ще вземе парите и няма да върне овцете.

Ангел му подаде кесията си с тютюна. Китан, който се бе нахранил, мълчаливо сви цигара и запали. Домакинът смукна от цигарата си и като премисляше и мереше всяка своя дума, отговори:

— Ще му дадем парите... Да няма коз в ръцете си... А ако не върне стадото, няма как, ще се примирим... Ще кажем като нана — стока се губи и печели... Ще си плюем на ръцете и пак ще съберем стадо... Само да е живот и здраве...

— Да си жив, Ангеле — с облекчение въздъхна Китан, но лицето му отново се помрачи: — Всичко хубаво, но...

— Какво има?

— Ние с татко нямаме пари... Тия, дето ни даде, се стопиха — купихме малко пшеника, ярма за добитъка... Нали е уговорено да ни платиш, като ти предадем стадото... Не го предадохме, изтървахме го...

Ангел се поотдръпна назад, малко засегнат от думите на приятеля си:

— Ех, Китане, Китане... За какъв ме мислиш — аз не съм лихварин. Бедата е обща и общо ще я понесем...

— Не бери грижа, Китане — обади се и Ракида. — Колкото пари трябва, Ангел ще ти ги даде. Свой своя не храни — тежко на тоя, който го няма... Татко му на Ангел и баща ти са живели като братя. Нали ти и Звезда сте живели у дома, като ходехте на училище? Може ли и дума да става?

— Как да ви благодаря?... Татко и аз... — развълнуван понечи момъкът, но домакините го прекъснаха:

— Само да е здраве...

— И това ще мине...

Китан изтърси пепелта от цигарата си и стисна юмрук.

Ангел и Китан дълго приказваха. Огънят бавно догаряше, багреше лицата им и те, замислени, строги, напомняха бронзови изваяния.

[1] **Думен** — замислен. ↑

XI

Голямата трикатна къща на Робевци се издигаше в средата на града. Тя привличаше погледа със своите прости, но изящни линии. Високата тежка порта от масивен дъб, която водеше във вътрешността на къщата, с две чукала — лъвски лапи, — приличаше на вратата на някой старинен палат. Горните два ката, издадени напред, сякаш бяха готови да политнат. Широките прозорци, от които се откриваше чудна гледка към града и езерото и венеца от сини планини, приютили го в каменната си прегръдка, придаваха на лицето на къщата тържествен и господарски изглед.

Робевци бяха издънка на един от най-старите охридски родове. Потеклото им се губеше, но легендата говореше, че са потомци на най-близките съратници на цар Самуила, борци и създатели на Охридска България. Търговци на кожи, най-доходното и благородно занятие, те бяха много пътували — бяха ходили и в Липиска и Беч, прехвърляли Синьото море и стигали до Дубровник и Венеция. Оттам бяха донесли знания, опит и вкус към хубавото и затова къщата им напомняше дворците на венецианските благородници. Търговията и богатството за тях не бяха цел, а средство, за да могат да живеят добре и да работят за благото и свободата на народа си. Макар и търговци, в душите си те бяха поети и мъдреци като повечето охридчани. В къщата, в простите и изящни линии, в широките прозорци бе въплътен техният усет за красота, жаждата им за свобода и онова вродено благородство, което бяха наследили от дълбоката древност.

Доктор Костадин Робев, най-старият от Робевци, бе завършил в Беч. Там бе прекарал най-хубавите си младежки години и донесъл от веселата Виена не само обширни знания, но и богата култура. Той с право се ползуваше с уважението и почитта на съгражданите си — те го ценяха не само като отличен лекар, но и за неговия добър характер и обич към народа. Той по навик, придобит още от столицата на Австроунгарската монархия, обичаше от време на време да събира у дома приятелите си и някои от по-първите граждани на града. Те

приказваха, обсъждаха някой и друг народен въпрос, набелязваха някое народополезно начинание, а домакинът подхвърляше някоя нова мисъл.

И тая вечер в просторната горница, наредена за гости на втория кат на старата господарска къща, се бяха събрали някои от приятелите и познатите на доктора. Тук беше и Марко Фиданчев — почиташе го за неговата скромност и еснафска почтеност, за чудното умение и сръчност, които влагаше в занаята си. Обичаше да приказва и с Момиров, макар и доста по-млад от него. Той беше син на един от най-добрите му приятели и му харесваше с бунтовната си и смела мисъл, безкористието и непоколебимото си родолюбие. Ангел бе довел със себе си и Китан — момъкът се чувствуваше малко стеснен в износените си селски дрехи. Там беше и Климе Рудар, мълчалив, задумен. Клисарят малко говореше, но думите му падаха като пита мед, пълни със здрава мисъл и народна мъдрост. Между гостите бяха и Нейковци — баща и син. Тяхното присъствие смущаваше останалите — чувствуваха ги чужди и пред тях не смееха да разкрият сърцата си, да дадат простор на това, що ги радва и мъчи. Питаха се и недоумяваха защо докторът ги е поканил.

Край стените на широката стая бяха наредени миндерлъци. Те бяха застлани с китени веленца и възглавници, облечени в черна коприна, по която опитна ръка бе везала алени цветя. В средата на горницата се издигаше мангал от червена мед — нощите бяха още хладни и в него искреше като крина злато куп разгорели се дървени въглища. По раменете на мангала майсторът бе изчукал тънък венец от листа. По стените бяха изрисувани лалета и приказни животни. На дървения потон някой от незнайните дебърски резбари бе издълбал чудна плетка от клончета, лястовички и в средата едно голямо слънце. В една ниша на източната стена бе прикътан иконостас — оттам надничаше една Богородица със сребърна нимба и сребърна ръка, с която беше прегърнала своя небесен младенец. Оттам гледаше и едно копие от статуята на свети Климент, която от незапомнени времена се пазеше в черквата му. Светият мъж гледаше със своите пронизателни, дълбоки очи. На иконостаса мъждукаше кандилце — неговата бледа светлина се отразяваше в сребърната нимба. Тя играеше по замисленото застинало лице на светеца и даваше живот на суровите черти, вдъхваше душа на дървената фигура на Златниот. Домакинът с

умисъл бе сложил иконостаса в нишата — да се знае, че е българска къща. До една от стените беше изправен висок старинен часовник. Махалото му равномерно се движеше, ударите на стоманеното му сърце отмерваха времето и изпълваха стаята със своята еднозвучна песен. От слънцето на потона се спускаха шест копиевидни лъча, на които бе прикачена желязна халка с подложки за свещи; тоя своеобразен полиелей беше тънка и изискана работа. Свещите не бяха запалени и стаята се осветляваше от бронзова лампа с голям глобус от венецианско стъкло. Обстановката на пръв поглед не беше богата, но тя подкупваше и покоряваше със своята красота и скътаност.

Домакинът беше седнал на миндера до мангала, пушеше цигарата си и от време на време протягаше ръка към жаравата. Приветливо усмихнат, той се обръщаше ту към един, ту към друг от гостите си и поддържаше разговора. До него се беше отпуснал, полуизлегнат на една възглавница, Нейко челеби. Той важно пушеше чибука си и отронваше по някоя дума, сякаш и тях ги скъпеше, както скъпеше лирите в кемера си. От другата страна на доктора се беше разположил Марко Фиданчев. Златарят се беше понавел и с погледа на познавач се радваше на хубавата направа на мангала, на венеца, изрязан по рамото му. Стрико Климе беше нахвърлил няколко перници на пода и седнал кръстнозе върху тях. Той беше устремил дълъг и съсредоточен поглед в крината злато на мангала, като че ли там диреше някакво имане или гонеше някоя своя скрита мисъл. От другата страна на мангала се бяха наредили по-младите. Илче блестеше с новите си дрехи от скъпа чоха. Фесът му се аленееше, току-що изваден от калъп, и при всяко движение на градското конте потрепваха черните ресни на пискюла на феса. На дрехата лъщеше сребърният му ланец, а на дясната си ръка носеше пръстен с голям рубин. Той често се заглеждаше в скъпоценния камък, негли сам се радваше на огнените му пръски. В движенията и държането му се долавяше вродената му надменност. Илче поглеждаше Ангела и Китана отвисоко и по тънките му устни пробягваше пренебрежителна усмивка. Ангел Момиров не му обръщаше никакво внимание и слушаше разговора на по-старите. Китан, седнал на края на стола, често оправяше яката на ризата си, сякаш го стягаше и не му стигаше въздух, но любознателният му поглед шареше наоколо и се радваше на гиздавата уредба. Доктор

Робев се понаместа по-удобно на миндера, протегна ръка към жаравата и каза:

— Е, драги приятели, такъв ни бил късметът... Нашите сънародници от Горна България се освободиха, а ние си останахме клети сираци. За нас не изгря свободата.

Ангел Момиров го изгледа, малко изненадан от думите му. Лицето му се сви, сякаш домакинът бе докоснал негова открита рана, и със сдържан глас отсече:

— Ингилизите и немците ни изядоха. Ако не бяха те, щеше да се изпълни и Санстефанският договор, и ние щяхме да бъдем свободни. А какво стана — разпокъсаха българската земя. Създадоха Княжество България, от Тракия направиха Източна Румелия уж автономна, ама я оставиха васална на султана. Поморавия дадоха на Сърбия, а Добруджа подариха на румъните... Лесно се прави майчин помен с чужда пита. А нашата клета Македония я оставиха отново да тегли под турския ярем. Европейска справедливост — и горчиво се усмихна.

Марко Фиданчев склучи вежди и с насмешка подхвърли:

— Оставиха ни една надежда — член двадесет и трети от Берлинския договор, нали ни обещаваат автономия... Трай, коньо, за зелена трева...

Стрико Климе се поразмърда — разрови жаравата, взе с железния дилаф едно огънче, запали цигарата си и рече:

— Автономия... Да чакаме управляя от султана... Нали знаем какви са читаците — турска управляя...

Китан се понаместа на стола, сякаш да се почувствува по-здраво, и се обади:

— Вие в града криво-ляво пак преживявате, но я питайте нас, людето от селата, как прекарваме — живеем в постоянен страх и трепет. Беговете са си разпасали поясите — стрижат ни до кръв, не ни оставят кора хляб, да е кабил да смъкнат и кожата от гърбовете ни... Бият, трепят.

Челеби Нейко оправи мустака си, поизкашля се и тежко отмери:

— Е, пък и вие... Турците били такива, онакива... Одирали кожи... Приказки... Какво му е лошото? Търговията си е търговия, занаятът си е занаят... И търговецът си печели добре, и занаятчията си продава стоката...

— Където се печели добре, там се живее хубаво... Лошо е само за мързеливците и хаирсъзите — предизвикателно се провикна Илче и почна по-живо, отсечено да си играе с ланеца на часовника си.

Ангел го изгледа изпод вежди и спокойно, но твърдо каза:

— Ти и татко ти, Нейко челеби, сте добре — нали сте достове с турците? Пиете си кафето с тях, кланяте им се до пояс и всичко ви е наред. Питайте нас... Ние сме само рая, роби и нищо повече.

— А за нас, селяните, и дума да не става — стрелна с очи Китан двамата Нейковци.

— Комуто не харесва, да си върви в свободна България — сърдито извика Илче и килна феса си настрана.

В очите на Ангел загоряха гневни пламъчета:

— Тая земя е наша, ние сме ѝ господари и няма къде да ходим... Тук сме се родили, тук ще си останем... Други са пришълците и натрапниците и те ще си вървят.

— Кажи да ги чуем?

— Кои са натрапниците? — попитаха почти в един глас Нейковци.

Ангел се понаведе малко напред, лицето му се беше изопнало, очите му горяха:

— Турците.

Нейко челеби цял почервеня, замахва с чибука си и отвърна:

— Илче право рече — комуто не харесва, да си върви в свободна България.

Ангел настръхна и със страст извика:

— Ние няма да ходим в свободна България, а нея ще докараме тука. И тук ще изгрее свободата.

— Какви са тия бунтовни думи? — провикна се Челебията.

— За такива думи бесило или Диарбекир — сви устни Илче в нагла усмивка.

Ангел скочи. В него се надигна всичкото му презрение към Илче и гневно му хвърли в лицето:

— Върви да ме обадиш на Шакир бей, каймакамина... Кажи и на твоите бегове, с които си пиеш ракията... Турски ибрикчия.

— Ибрикчия, а... Добре, добре... Продължавай... — изсъска младият Нейков и устните му сви двусмислена зла усмивка.

Марко Фиданчев се приближи до Ангел и му пришепна:

— Прекали го... Така не се приказва...

— Ами, ще им мълча.

— Бъди по-предпазлив — наставнически додаде златарят.

Домакинът сложи ръката си на коляното на Нейко челеби:

— Не се люти, челеби... Ангел се позапали малко...

— Приказваме си... Да си кажем болката... — бавно рече и клисарят.

Но Челебията не искаше и да чуе. Той тежко се надигна от миндера. Лицето му бе станало още по-зачервено, дори и вратът му беше почервенял. Като се запъваше от гняв, той се обърна към сина си:

— Илче, да си вървим, да си вървим... За нас няма място, където се говори против падишаха, против нашата турска царщина.

— Да си вървим, татко, прав си — мястото ни не е тука... Нямам време да се разправам с хюкюмата... — и Илче стана на свой ред.

Момиров понечи да възрази нещо, но златарят го хвана под мишка и му се сопна:

— Мълчи бре... Стига си зборвал.

Настанаха и останалите. Марко Фиданчев нервно премяташе броениците си, стрико Климе мачкаше брадата си. Доктор Робев беше неприятно изненадан и огорчен от свадата, която се бе разразила между гостите му. Той се приближи до стария челебия и примирително каза:

— Успокой се, челеби... Не връзвай кусур... Момчето е младо, буйна глава...

— Каза една излишна приказка... Голяма работа — обади се и златарят.

— А бе, челеби, ти нали си християнин — на грешка и прошка... — забеляза и стрико Климе.

Нейко челеби замахна сърдито с ръка:

— Не искам и да чуя... Луди глави — за тях вѐже... Ще си отида, ще си отида...

— Прощавай, ама и ти приказваш едни приказки, дето не са за пред хора — рече доктор Робев и очите му потъмняха.

— Какво, и ти ли си с тях, та ги браниш? Кажи, кажи да разберем кой къде е! — викаше Челебията и очите му бяха изскочили от орбитите, зачервени, изцъклени. — Така знам, така зборвам... Аз не забравям, че съм поданик на нашия пресветъл и милостив падишах.

— Да ти е честит — подхвърли Ангел.

— Да му ядат кучета главата — тихо издума Китан.

— Хайде бе, що чакаш! — сопна се Нейко челеби на Илче, като прибираше и все не успяваше чибука в широкия си пояс. С неуверена, уморена стъпка той се запъти към вратата.

Илче оправи салтамарката си, вдигна рамене и тръгна след баща си.

Доктор Робев им прегради пътя:

— Недейте така... Останете... И тая хубава...

И златарят направи няколко крачки подир тях.

— А бе, Нейко челеби, ти си стар, улегнал човек, бива ли да се сърдиш за нищо и никаква приказка?...

— Ще ни развалите мухабета — догони ги гласът на стрико Климе.

Но Нейковци не искаха и да чуят. Бащата и синът почти изхвъркнаха от стаята. Домакинът излезе подир гостите си. Той продължаваше да ги увещава да останат и да се извинява за възникналата свада. Стъпките им заглъхнаха по стълбите на голямата къща, хлопна пътната врата и всичко затихна.

Останалите гости се спогледнаха. Стори им се, че въздухът в стаята беше задушен, наситен с вонята на леш. Ангел отвори прозореца, нахлу чист въздух и те го поеха с пълни гърди. След като си отидоха Нейковци, те си отдъхнаха с облекчение, сякаш присъствието на чорбаджията и сина му им тежеше и ги задушаваше.

Фиданчев бавно премяташе броениците с дългите си пръсти. Отронваха се зърно след зърно и зърната падаха в настъпилата тишина като капки дъжд. Той вдигна очи към Ангела:

— Ама и ти, Момирче... Не биваше така...

— Добре ги нареди — тръсна глава Китан. — Турски мекерета.

— Не биваше така. Много далеко отде — въздъхна стрико Климе, но възмущението, което с мъка въздържаше, надделя благоразумието и вродената му предпазливост и повиши глас: — И това било българи.

Домакинът влезе в горницата. Гостите мислеха, че той ще се върне недоволен и сърдит от станалата препирня между гостите му и ще бъде огорчен, че Нейковци си бяха отишли, но забелязаха, че по устните му играеше двусмислена, почти доволна усмивка. Златарят, за

да заглади неприятното впечатление, малко стеснен и със скрит укор в гласа, каза, като подхвърли броениците си в ръка:

— Защо ги беше поканил? Нали знаеш какви са?

— Само ни развалиха приказката — обади се и клисарят.

Доктор Робев вдигна рамене и сякаш за да се извини, отговори:

— Челебията много пъти ме е срещал и току ще ми подхвърли — каниш приятели у дома си, а мене забравяш... Не съм ли достоен да ти бъда гост... Нямахте как... реших да го поканя, а той домъкна и Илче. — Той сниши глас и добави: — И после, исках за лишен път да ги разберем колко струват — и бащата, и сина... Хвани единия, та удари другия...

Стрико Климе почеса брадата си:

— Може да донесе на Шакир бея.

— Няма да смее — спокойно каза Марко Фиданчев и отново почна да премята броениците си.

— Бащата няма, ама за Илче не знам — замислен каза Ангел. — И да каже... И така лошо, и така лошо...

Високият часовник, затворен в кутия от черно дърво със скъпа резба, изохка, стрелката щракна и се отмести по циферблата от бял емайл. Часовникът се понапъна и се разнесоха тежки, отмерени удари, той отброи девет и отзвъня. В стаята влезе млада спретната девойка, прислужницата на доктора, и поднесе кафе на гостите и както безшумно беше влязла, така тихо, като сянка, и излезе. Домакинът извади златната си табакера, скъп спомен от студентските му години във Виена, и я поднесе на гостите си. Всички запалиха. Той взе чашката си с кафе, отпи от топлата ароматична течност и каза:

— Да си продължим разговора... Сега можем да си поприказваме спокойно, от сърце...

Фиданче сръбна от кафето, обърса мустака си и рече:

— Можем, сега въздухът е чист...

Домакинът сложи филджанката на рамката на мангала и пръстите му леко заиграха по нея:

— Всички сме съгласни, че турците са се развилнели — грабят, безчинствуват. Нашето никога не е било живот, но сега стана по-лошо и от по-рано. Докога ще търпим, бива ли да седим със скръстени ръце?

Марко Фиданчев изгледа доктора, странно се поусмихна и като на себе си каза:

— Да, не бива... Но какво можем да направим?

Ангел запали нова цигара и бързо, припряно стана като обжегнат от думите на доктора. Той мина няколко пъти из горницата и каза:

— Да се борим — очите на младия човек загоряха. — Свободата не идва даром.

Стрико Климе поклати глава:

— Лесно е да се каже.

В настъпилата за миг тишина отново се чу гласът на младия човек:

— Знам, че не е лесно, но без жертви и борба нищо не се постига. Ние трябва да издигнем знамето и народът ще ни последва — сам човек нищо не може, но цял народ всичко може... Пак ще кажа — борба и борба... Ще трябва да тръгнем по пътя на Раковски и Караджата, на Левски и Ботев... Лозето не ще молитва, а мотика — както казва Каравелов — и ние ще трябва да почнем да копаем нашето македонско лозе. — Ангел изгледа другарите си, гласът му беше смел, пълен с вдъхновение и вяра.

Китан се поогледа, потърка ръце и малко стеснен заговори:

— И аз ще кажа като Ангела — трябва да се борим. На зла круша — зъл прът... — Той замълча. По челото му бяха избили капчици пот — нямаше навика да говори пред много хора, а и обстановката на богатската къща малко го стесняваше.

Доктор Робев се поизкашля и почна бавно, замислено, като че ли мереше думите си:

— Грехота е от бога и срамота от людето да седим със скръстени ръце и да чакаме да се отървем от турския ярем. Никой няма да ни поднесе свободата на тепсия, сами ще трябва да си я извоюваме.

— Така е, докторе.

— Право думаш — одобрително се провикнаха Ангел и Китан.

Марко Фиданчев посвъси вежди, оправил увисналия си мустак и дълбоко пое от цигарата. Клисарят взе машата и разрови жаравата в мангала — тя засветля като купчина злато.

Домакинът обшари с поглед насядалите около него мъже и продължи:

— Да си спомним какво беше някога — нашето минало ни учи, че спасението ни е в борбата. Вдигнахме се против фанариотите и ги прогонихме. Лека ли беше борбата за българска черква и книга? Не

беше лека — колко усилия и жертви бяха необходими. Най-последно превихме врата на гръцкия владика Калиника и на огродилите се охридчани, които го поддържаха.

Стрико Климе се размърда на мястото си. Кротките му очи загоряха:

— Проклети да бъдат... В тая борба не загинаха ли и двамата Миладина? Ех, че бяха мъже — големият, Димитър — огън, а малкият, Костадин — сладкодумец и песнопоец... Не страда ли и Григор Пърличев за рода си, за българщината? — В равните отмерени думи на стария човек се долавяше незнайна сила. Като че ли в това слабо, само кости и кожа тяло се криеше силен дух, който се проявяваше само в очите, големи, святкащи като разпалените въглища в мангала.

Докторът одобрително кимна с глава:

— Така беше, Клименте, те ни поведоха и успяхме. Време е да почнем отново, ние да поведем младите към нова борба.

— Хубаво го каза, докторе — към нова борба — възторжено извика Ангел.

— Борба... Това е лекът на робията — сви юмрук тополчанинът.

Доктор Робев внимателно следеше думите, израза на лицето, блясъка в очите на гостите. Искеше да види как те се отекват на подхвърлената от него мисъл. Той се опитваше да запали искра в душите на тия уморени и потъпкани люде, но искрата щеше ли да се разпали, да пламне в сърцата им като стихия, неугасващ пожар, да се претвори в готовност за жертва и подвиг? За младите, за Ангела и Китан, беше сигурен, това се виждаше по възторга, който светеше в очите им. Но старите, старите? Те го слушаха внимателни, замислени, но и някак затворени в себе си. Марко Фиданчев спокойно пушеше цигарата си. По застиналото му, почти безразлично лице не трепваше нито мускул, само дълбоките му и мъдри очи бяха будни. Стрико Климе, който бе заел предишното си място върху възглавниците на пода, беше се поизлегнал на тях; отпуснал клепки, той изглеждаше задрямал, но през клепките се долавяше острият му и изпитлив поглед. Клисарят не пропускаше нито една от думите му и добре ги премерваше на кантара си, който годините и житейският опит му бяха изковали. По устните му пробягна едва уловима усмивка и домакинът отново заговори:

— С черковната борба се свърши, трябва да се почне борба за национално, политическо освобождение. Вярно е, че ингилизите и немците ни върнаха на турците, но не бива да се отчайваме. Сега положението е по-благоприятно от по-рано — имаме Българско княжество. Утре и Румелия ще се присъедини към него. Тогава ще дойде и нашият ред — те ще ни подкрепят и подпомогнат в борбата. И братушките, дядо Иван, няма да ни забравят — няма ще забравят, че Санстефанският договор е тяхно дело? Ние трябва да покажем пред свои и чужди, че не сме забравили рода си, че искаме свободата си. — За първи път студентите, с челичен блясък очи на Робева пламнаха, сякаш ги обжегна скрит огън.

Китан, разпален от думите на доктора, вдъхновен от мисълта за една предстояща борба, стана, сякаш не го свърташе на едно място. Той заговори и гласът му леко трепереше:

— Братя българи, ще ви открия една тайна — аз се връщам от свободна България, бих се заедно с нашите опълченци при Ески Зара. Капитан Калитин, чуден, юначен мъж, пред мене падна... Поех знамето и отново го понесох, не дадохме да падне в агарянски ръце. — Той замълча, сякаш да си поеме дъх, и продължи: — Отстъпихме, турците бяха повече от нас, напираха, нямаше как... Оттам се изтеглихме на връх Свети Никола, сражавах се на Орлово гнездо. Борбата беше люта, упорита, но удържахме... Мореше ни августовското слънце, изгаряхме от жажда, а турците настъпваха вълна след вълна... Куршумите ни свършиха. Полетяха стари букови дънери, камъни, захвърчаха и трупове на убитите ни другари. Сражавах се и живи, и мъртви. Отстояхме, отблъснахме ордите на Сулеймана. Загинаха много отбор юнаци, загинаха и наши момчета македончета — в опълчението родените в Македония бяха над четиристотин. Те знаеха, че се бият за народа си, за свободата си, и умираха с радост... На Шипка ние избабувахме България, там зачена и нашата македонска свобода... Турците не са толкова силни, работата е да им вземем страха. Да бъдем достойни за тия, които умряха на Шипка.

Докато Китан говореше, в стаята се беше възцарила гробна тишина. Само стоманеното сърце на часовника продължаваше да бие, но като че ли и то беше притаило ударите си, за да не пропусне някоя от думите му. Другарите му, с широко отворени очи, притихнали,

следяха разказа му. Щом като свърши, стрико Климе скочи и с разтреперан глас се провикна, а в очите му светеха сълзи:

— Ти, ти си се бил на Шипка? Дай да те прегърна. — И той притисна момъка до гърдите си.

— Ех, Китане, ела, ела и аз да те целуна — развълнуван се надигна и Марко Фиданчев и целуна по челото младия човек.

Домакинът, видимо трогнат, но по-въздържан от другите, мълчаливо му стисна ръката. За миг всички замълчаха и преглъщаха сълзите си. Струваше им се, че в лицето на Китана те целуваха всички борци и герои, които бяха умрели за свободата на България, че в негово лице целуваха родината.

Мина вълната на умиление и възторг пред подвига на шипченци, на първата българска войска. Гостите на Робева и самият домакин се успокоиха и насядаха по местата си. Но те продължаваха да пушат и цигарите леко потрепераха в ръцете им. Мълчанието наруши докторът:

— Чуйте какво ще ви кажа... Време е да помислим за себе си, за народа си... Стига сме проливали кръвта си за нашите съседи, да растат и крепнат за наша сметка. По време на гръцкото въстание, на гръцката завера Марко Бочварот и неговите две хиляди конници не проявиха ли чудеса от храброст, не оросиха ли с българска кръв гръцката земя и не помогнаха ли да се извоюва гръцката свобода?

— От баща ми съм чул... така е било... Марко Бочварот — сърцат мъж.

— А момчетата му — отбор юнаци — потвърдиха думите на доктора Марко и Климе Рудар.

— Да си продължа приказката — заговори отново домакинът. — През 1833 г. хайдут Велко не се ли би заедно със сърбите против турците за сръбската свобода и като награда не обсебиха ли Тимошкия край? А по-късно кой превзе Белградската крепост? Легията на Раковски, когато Дяконът стана Васил Левски.

Марко Фиданчев го прекъсна:

— Докторе, прощавай, ама там за сърбите не си прав. Народът не е виновен, а Милош Обренович, кралят. Народ лош няма. И сърбите са като нас занаятчии и земеделци, мъчат се да изхранят челядта си.

— И аз ще река — народът не е виновен... — намеси се в разговора и стрико Климе. — Кралят и тия около него, съветниците му,

са виновни. Сърбите са наши братя — езикът ни е близък, кръвта една — славянска.

Докторът изгледа изпод гъстите си вежди приятелите си, с нищо не издаде недоволството си, че бяха го прекъснали, и побърза да се съгласи с тях:

— Прави сте, съгласен съм с вас — народ лош няма, всички беди идват от управниците... Мисълта ми е друга — няма кътче на Балканския полуостров и борба за свобода, в която да не е пролята българска кръв. Стига сме се жертвували за другите — време е да се пролива българската кръв само за нашето, българско дело.

Ангел Момиров внимателно слушаше думите на доктора. Той скочи изведнъж, сякаш някаква мисъл го осени.

— Докторе, стрико Костадине, ти спомена за Марко Бочварот, за гръцката завера... Хрумна ми нещо... Да основем и ние една охридска, една македонска завера, за да се борим за народа си, за свободата си. Какво ще кажеш, а?

— Охридска завера... — тихо, като на себе си каза домакинът.

— Арно, арно го рече — за народа си, за свободата си... — повтори Китан думите на приятеля си и очите му загоряха.

Устните на доктора леко трепнаха, очите му за миг радостно светнаха, но грейналата в тях радост бързо угасна — той не искаше да се издаде, че Ангел е отгатнал мисълта му, това, което искаше да им подсказе. Дългият му настойчив поглед обходи насядалите около него, сякаш ги опипваше. Приведе се към тях и почти шепнешком попита:

— Съгласни ли сте да я създадем?

— И дума да не става.

— Съгласни сме — отговориха Ангел и Китан.

Домакинът отправи поглед към останалите двама от гостите си — и двамата мълчаха. Стрико Климе несъзнателно отново посегна към машата и почна да разравя жаравата, Марко Фиданчев бавно стана и леко приведен, като че ли някакъв товар притискаше широките му рамене, почна да крачи из горницата. Нещо жегна сърцето на доктора и той попита по-старите люде:

— А вие какво ще кажете?

— Какво да ти кажем... — вдигна рамене клисарят и кротко, с някаква виновност в очите погледна Робева.

Марко застана сред стаята, трепна с едното си рамо, сякаш се опита да отхвърли товара, що го притискаше. Той заговори тежко, бавно, бореше се със себе си:

— Охридска завера... Добре си го намислил... Голяма работа... Но ти си човек на години, разумен, животът те е очукал... Големите работи с бързане не стават... Да помислим, добре да помислим...

Стрико Климе се поизкашля, остави машата и каза:

— Да не бързаме... Бързата кучка...

Ангел Момиров стисна пестник и замахна:

— Ех, и вие... Какво има да му мислиме.

Златарят свъси вежди и стрелна с очи младия човек:

— Ангеле, за вас, младите, морето е до колене...

— Ти и Китан, ако имахте дом, челяд, по иначе щяхте да зборвате — обади се и стрико Климе.

— На вас не ви ли тежи турската робия?

— Докога ще търпим да ни ограбват, да ни убиват читаците? — почти едновременно извикаха младите.

— Тежат ни — отговори златарят и ръката му мина по челото.

— Кому е леко днеска? Ех, момчета — въздъхна стрико Климе.

— Тогава? — попита Ангел.

Марко Фиданчев се изправи с целия си ръст. По челото му минаваше една дълбока бръчка, под свъсените му вежди гледаха големите му умни очи. В цялата му осанка имаше съзнание за собственото му достойнство:

— Аз съм еснафин човек, занаятчия... От баща и дядо знам — десет пъти мери, един път крои... И аз ще помисля, ще премеря и тогава ще отсека...

— Млади люде, който бавно ходи, далече стига... Подкараш ли една работа урбулешката, току виж — останал си посред път... — бавно, като че ли нареждаше думите си, каза клисарят.

Доктор Робев, напрегнат, леко пребледнял, следеше разговора на гостите си. Една жила играеше на сляпото му око. Едва доловима усмивка премина по устните му:

— Стрико Климе и Марко са прави... Да не бързаме, да помислим...

— Докторе, аз съм с тебе, за Заверата — решително каза Ангел.

— И аз — светнаха очите на Китан и той отметна перчема си, който бе паднал на челото му.

— Благодаря ви, млади приятели... Помислете, и вие помислете... Не ви каня на сватба... Всички вкупом ще вървим — каза докторът, погледна старите си приятели — Марко и стрико Климе — и леко се усмихна.

Разнесоха се тежките удари на часовника — той отмери дванадесет. Гостите се спогледаха и наставаха — време беше да си вървят. Те се сбогуваха с домакина и той излезе да ги изпрати. Преди да се разделят, Марко Фиданчев сложи ръка на рамото му и се обърна към него:

— Докторе, пък не ми се люти... Мъчно се слага глава в торба...

— Разбирам те, Марко, защо ще ти се сърдя... Десет пъти да мерим — един път да режем...

— Робе, и аз ще река — да помислим... — каза клисарят и стисна ръката на доктора за сбогом.

— Ще помислим и ще решим — съгласи се домакинът и затвори тежките дъбови порти.

Гостите напуснаха старата къща на Робевци. Тя остана мълчалива, притихнала — да пази опасната мисъл, искрата, що бе подхвърлил стопанинът ѝ — за борба за род и вяра. Те се разотидоха смълчани, възбудени и с някаква скрита тревога. Марко Фиданчев и Климе Рудар поеха нагоре към древната черква и не проговорваха — само стъпките им се отекваха в заспалите къщи. Ангел и Китан се отпавиха към някогашните сараи на Джелаледин бег — къщата на Момирови. Китан процеди през зъби:

— Развалиха цялата работа... Докторът добре я бе подкарал...

— Не се сърди... Добри мъже са и двамата...

Ангел държеше фенера си в ръка и той хвърляше ръждива светлина върху неравния калдъръм. Край смълчаната улица бяха чучнали като старици къщите с посребрени от луната коси. Срещна ги пазвантинът и грубият му глас прогони тишината на заспалия град:

— Кой е?

— Ние сме, Ружди — отговори Момиров.

Тая среща с нощния пазач напомни на младите хора, че са покорна рая и поданици на султана.

Месечината се беше издигнала високо и сребреше тихите води на езерото. В миг им се стори, че в него русалии извиват танец и протягат към тях за привет белоснежни ръце. Над града тънеха в дрямка кулите на Самуиловата крепост. Осветени от синкавата призрачна дрезгавина на луната, те изглеждаха по-близки и по-познати. И там, на челната кула, сякаш се беше изправил воин в сребърни доспехи с обнажен меч в ръка. Не беше ли това сянката на народния цар, който приветствуваше своите нови витязи, тръгнали да мрат за род и вяра? Повея среднощен ветреца и като че ли невидима ръка докосна камбаната на старата черква на свети Климента. Тя тихо, едва чуто прозвъня, сякаш първоучителят на народа пращаше привет и благослов на своите достойни ученици — нали той учеше преди хиляда години как се служи народу? Хубава, тайнствена и вълшебна беше тая охридска нощ.

XII

В двора пред кулата на Оломан бег беше шумно и оживено — той се стягаше за лов. Това беше особено събитие, което внасяше разнообразие в живота на бега и приближените му. Празненството те подготвяха и очакваха с особен трепет. Но ловът хвърляше в трепет и чифлигарите му, които трябваше да гонят дивеча.

Яхнал дорестия си кон, чийто косъм лъщеше на слънцето и преливаше тъмнокафяви пламъци, Оломан бег чакаше да се привършат последните приготовления преди тръгването. На главата си той беше завързал бяла чалма със сребърен полумесец на нея, на чалмата беше затъкнато голямо пъстроцветно пауново перо. През рамо бе прехвърлил бойната си пушка. В силяха му лъщяха дръжките на пищовите му, а от лявата му страна свободно висеше тежкият му, извит като млада месечина ятаган. Лицето му, както винаги, беше спокойно, сурово, но в него се долавяха известна напрегнатост и нетърпение. Жребецът под него хапеше юздата си и нетърпеливо удряше с крак земята. Ездачът и конят сякаш бяха излети от една сплав и приличаха на красива скулптурна фигура.

Около бега също на коне в полукръг се бяха наредили хората от тайфата му начело с поверените му люде Сафедин и Емин. И те се бяха докарали като за празник, и тяхното оръжие искреше. Лицата и на кехайте бяха тържествени и важни, а в очите им проблясваше възбудена тревога. Те знаеха, че след лова ще падне богата веселба, каквато бегът винаги устройваше след сполучлив лов. Щяха да пият топла ракия, на огъня щеше да се върти някоя простреляна сърна, а после под звуците на дайретата и бубните буйни млади жени като излезли от рая на Мохамеда щяха да извиват знойни, примамливи тела. Няколко души с мъка задържаха кучетата. И те неспокойни се дърпаха, ръмжаха и леко се хапеха едно друго. Това бяха породисти хрътки. Цялата купчина начело с Оломан бег беше пъстра смесица от багри, от блясъка на среброто и отливите на коприната. Тя радваше окото, но и будеше неясен страх.

Зад купчината от хората на бега се бяха стълпили мъжете от близкото чифлигарско село на Оломана. Те щяха да бъдат гончици, да преследват дивеча през рътлини и долове, за да го докарат пред пушките на ловците. Селяните бяха облечени почти в дрипи, изпод покритите с кърпки салтамарки се подаваха скъсаните им посивели ризи, а повечето бяха боси. Малцина носеха цървули, вързани с лико, които едвам се държаха на краката им. Лицата им бяха измъчени, изнурени от непосилна работа и недояждане. В очите им се долавяха уплах и скрита тревога — гончиците отсега тръпнеха пред мисълта за страшния, мъчителен ден, който ги очакваше. Трябваше неуморно, без почивка да гонят дивеча. Тежко и горко томува, който се опиташе да си почине, да обърше потта от челото със скъсания ръкав на кошулята си или да накваси напуканите си устни от някой планински извор — той щеше да познае бичовете на хората на бега. Понякога самият той, разгорещен от лова, увлечен в гоненето на някоя сърна или глиган, ако не успееше да ги улучи, изпразваше оръжието си в някого от чифлигарите. Купчината на господаря рязко се отличаваше от тая на селяните — едната беше от люде самодоволни, със закръглени и сити лица, а другата — покрита с дрипи. Гончиците с измъчените си лица и уплашени, почти отчаяни погледи напомняха хора, осъдени на мъчения и смърт.

— Готово ли е? — властно попита Оломан бег.

— Готово е, бег ефенди — отговори Сафедин, като леко се поклони.

В двора през големите порти на каменната ограда влезе Недан Моисов. В първия миг той се стъписа, като видя това сборище от хора, но бързо се окопити и с равна, твърда походка се приближи до Оломана, свали кепето си и като се поклони до пояс, поздрави:

— Аллах да бди над тебе, господарю.

Оломан бег го изгледа недоволен — Недан идваше в лошо време; щеше да го забави, но на поздрава отговори с поздрав:

— Нека и вашият бог да бди над тебе. Какво искаш?

— Нося ти парите за стадото, дето овцете са тъпкали земята и пасли тревата — отговори старият човек, но сякаш в думите му трепна насмешка.

Доволна усмивка мина по устните на бега:

— Дай ги.

Дядо Недан бръкна в широкия си пояс, извади една кесия и я подаде на бега. Той се понаведе и взе кесията.

— Тъкмо ли са?

— Тъкмо са. Петнадесет лири, бег ефенди.

— Добре. Няма да ги броя, но ако липсва и една лира, мисли му...

— Бъди рахат. Недан Моисов никога не лъже, дори и когато дава харам пари — твърдо, с достойнство отговори селянинът.

Бегът се направи, че не чу думите му, нямаше време да се разправя с тоя гяурин — щеше да му дойде времето — и понечи да вдигне ръка, за да даде знак за тръгване. Недан го възпря:

— Почакай, Оломан бег.

— Какво има още? — нетърпеливо попита бегът и в гласа му се долови раздражение.

— Дадох ти парите, а ти дай нареждане да ми върнат стадото — отсече старецът.

Оломан бег свъси вежди, лицето му покри тъмен облак. Клепките му се присвиха, стрелна през тях дядо Недана и избухна в отсечен, беззвучен смях:

— Да ти върна стадото? Каквото падне в ръцете на Оломан бег, не се връща. Ти наруши моята заповед, опита се да откараш стадото в града, преди да си ми броил парите — за наказание овцете ще останат у мене.

Дядо Недан се изправи и извика:

— Не е право, бег ефенди. Така ли държиш думата си? Или ще излезе вярна приказката — цар далеко, бог високо.

— Тук аз съм и цар, и аллах... — гневно отговори бегът и почна да си играе с ремъка на пушката си. — И защото много знаеш, ще дойдеш с мен да ми гониш дивеча.

Дядо Недан пребледня, лицето му стана каменно.

— Аз не съм ти чифлигар.

Оломан бег презрително го изгледа и кимна с глава на хората си да го отведат в купчината на гончиите. В това време напред излезе Риза, който отстрана следеше разговора между господаря и съседа си, и извика:

— Имай милост, бег ефенди... Човекът е стар, ще умре... Той ми спаси детето... Молих те с кървави сълзи, но ти не ми даде кон, а той

ми даде и коне, и кола да го откарам в града...

По устните на бега пробягна неопределена усмивка:

— А, така ли? Ти жалиш един гяурин?... Добре, тогава ти ще го заместиш във веригата.

Никой не очакваше, че бегът така ще отсъди — не беше прието с тая тежка, убийствена работа да се занимава един правоверен. Стъписване и хладина преминаха през редовете на хората. Сафедин се престаши и сдържано каза:

— Господарю, това не е работа за правоверен... Слънцето се издигна високо, да вървим.

Оломан бег махна небрежно с ръка, а после я вдигна високо — даде знак за потегляне. Камшикът му се изви и блесна на слънцето като сребърна змия. Той се понесе в лек тръс, като слабо се полюляваше на коня си. Като орляк грабливи птици го последваха хората му и се носеше отмереният тропот на конските копита. Потеглиха и кучкарите — хрътките опънаха ошийниците си, впуснаха се напред и се разнесе веселият им лай. Най-послед потеглиха и гончиите — сива, безрадостна тълпа. Те трябваше да подтичват, за да не изостават много назад — следваха ги няколко ездаци с готови бичове, за да ги стоварят върху гърбовете им.

Дядо Недан ги изпроводи с поглед, пълен със състрадание, и пое път към Топола.

XIII

Марко Фиданчев беше казал на жена си Фания и на Бисера, че тая вечер ще им дойдат гости — доктор Робе и стрико Климе Рудар, — та да почистят и понаредят като за добри гости. Както винаги, той беше спокоен и сдържан, гласът му беше безразличен — нищо особено в това, че ще им дойдат гости, и други път бяха идвали. На Бисера ѝ направи впечатление, че татко ѝ и майка ѝ се спогледаха, нещо трепна в очите им и ѝ стана ясно, че те си бяха говорили и криеха нещо. После погледите им се насочиха към нея и в тях долови умиление, нежност и спотаена радост. Тия погледи я смутиха и се попита — не бяха ли това стройниците, които Ангел трябваше да изпрати? И сърцето ѝ изпълни неясен трепет.

Никога тя не беше се залавяла за почистване и подреждане на къщата с такова старание като тоя ден. Изтупа тъканите черги с червена основа и черни бразди, оправя покривките на миндера, нагласи перниците и откъсна няколко големи огнени трендафила от храста, до който се срещаха с изгората ѝ. Тя сложи цветята в една висока изящна ваза от кована мед, която татко ѝ бе направил по нейна молба и поръка — цветята привеждаха своите алени чела и сякаш свенливо се усмихваха. Ръцете ѝ припряно, чевръсто постилаха чергите, подреждаха възглавниците, с особена нежност нагласиха трендафилите и през всичкото време тя тихо си напяваше — неопределена радост бликаше в сърцето ѝ. Весело ѝ беше, от време на време поглеждаше навън да види колко има още до занизк. Никога денят не беше ѝ се виждал толкова дълъг — слънцето така бавно клонеше към Мокра планина, сякаш се беше заковало на небето. Но най-после то се търколи зад планината, разстла се синкава дрезгавина и неусетно, тиха и безмълвна, пристъпи нощта. И Бисера се обърна на слух — чакаше да чуе стъпките на гостите, да тропне пътната врата — дълго, мъчително очакване. Стъпките се отекнаха в притихналата улица, тропна пътната врата и тя чу гласа на доктора:

— А бе тука има ли живи люде?

Баща ѝ, който си бе дошъл по-рано тази вечер от златарницата, се провикна със своя плътен, малко напевен глас:

— Има, има — и стана да отвори.

Бисера го превари, изтича и отвори вратата.

— Пойлите, пойлите — ниско се поклони.

Гостите бяха празнично облечени. Те ѝ се видяха важни, тържествени и някак особено ѝ се усмигнаха. Дойде и майка и, която също се беше пременила — черната рокля, която беше облякла, ѝ приличаше и я подмладяваше, правеше я по-висока и по-стройна. С продълговатото, матовобледо лице и двете големи, зелени, замечтани очи тя приличаше на по-голяма сестра на Бисера. Домакинята приветливо се усмигна:

— Добре сте дошли, добре сте дошли.

Марко покани на свой ред гостите да седнат, посочи им с ръка миндера и като се обърна към жените, малко заповеднически каза:

— Я пригответе нещо да почерпим гостите.

Те разбраха, че той иска да останат само мъжете, и мълчаливо напуснаха стаята.

Доктор Робев се настани на миндера, взе една възглавница и се облегна на нея. До него седна стрико Климе, извади броениците си и бавно почна да отмята зърната. Домакинът извади кесията си с тютюн да си свият по цигара, подаде им огън и всички запушиха. Размениха обикновените приказки за здравето, за времето, за работата. Но разговорът не вървеше — и тримата знаеха, че не е това, което ги беше събрало и за което бяха дошли гостите. Най-послед докторът запали нова цигара, потърка ръце и се обърна към домакина:

— Марко, да ти кажем сега защо сме дошли.

— Дано да е за добро — въпросително го погледна златарят.

— Надяваме се — сдържано отговори гостът.

— За добро е, за добро е, ама ти ще решиш — обади се и стрико Климе.

Марко смукна дълбоко от цигарата си:

— Кажете да чуя.

Робев пусна кълбо дим, загледа се в него и рече:

— Дал ти господ керка... Знаеш, птичето не остава в гнездото, рано или късно излита... Трендафилът цъфва, за да бъде откъснат...

Така и момата изхвърква от бащината си къща, посяга някоя момкова ръка, за да я откъсне...

— Така е, така е — момата е като стока за продан, все ще дойде някой да я вдигне... И не бива да се застоява — усмихна се домакинът, догадил накъде ще избие разговорът.

Стрико Климе добродушно се усмихна:

— Дойдохме да ти искаме керката... Да ти вземем птичето и да откъснем трендафила. — Той праметна едно зърно и додаде: — Стройници сме.

Марко Фиданчев позамълча, позамижа и отмери:

— Радвам се... Но кой ви праща? — подчертано продължи: — Керка си на всекиго не давам.

— Бъди спокоен... За всекиго не бихме дошли — побърза да го успокои Робев.

Стрико Климе се поизкашля, почеса брадата си и рече:

— Иска я Ангел Момир. Момчето е добро, трудолюбиво, имотно...

По устните на домакина премина сдържана усмивка:

— Няма защо да ми хвалите Ангела Момир — аз сам го познавам, знам му корена, знам и той кой е... Момчето е добро — и дума да не става.

— Е, ти какво ще кажеш?

— Да смятаме ли работата за свършена? — попитаха стройниците.

— За мен е свършена, но друг ще има последната дума — отговори Марко.

— Кой? — нетърпеливо попита докторът.

Домакинът оправи рунтавия си прошарен мустак и бавно, сякаш се страхуваше да не засегне гостите, отговори:

— Бисера. Аз няма да се мъжа, тя ще се мъжи — и тя ще реши. Не мога да насилвам волята и сърцето й... Редно е да поговорим и с майка й...

— Право е, право...

— Стопанка ти е, трябва да я зачетем — съгласиха се стройниците.

Марко Фиданчев се провикна:

— Фания, Бисера...

Двете жени сякаш бяха чакали само знак от домакина и се показаха на вратата. Бисера държеше в ръцете си поднос с купа с бяло сладко, чаши с вода и друга с лъжички. Тя бавно, с приведен поглед пристъпи към гостите:

— Пойлите.

Стройниците гребнаха от сладкото, поблагодариха. Докторът извади чиста бяла кърпичка и избърса устните си, а стрико Климе — шарено шамийче и го прекара по брадата си, която беше покапал. Девойката отново се поклони и със ситна, припряна стъпка излезе.

Марко вдигна очи към жена си:

— Доктор Робе и стрико Климе са ни дошли стройници — да ни вземат Бисера, искат я за Ангел Момир. Ти какво ще кажеш?

Щастлива усмивка се разля по лицето на Фания. Тя знаеше за срещите на дъщеря ѝ с Ангела в двора до розовия храст, молеше бога всичко да свърши добре и се надяваше, но и някакво съмнение понякога се прокрадаваше в душата ѝ — да не би момъкът да лъже дъщеря ѝ, да походи с нея и да я зареже. Тя прогонваше тия тревожни мисли, но червеят на съмнението продължаваше да дълбае в сърцето ѝ. Сега, когато стройниците бяха дошли, тя почувствува как някакъв товар се свлече от раменете ѝ и въздъхна с облекчение. Развълнувана и малко смутена, без да издава голямата си радост, на въпроса отговори с въпрос:

— А ти какво ще кажеш — ти си стопанинът, ти си бащата?

Марко отсече:

— Ангела го познавам — съгласен съм.

— Щом ти си съгласен... — отговори Фания и не довърши, гласът ѝ прозвуча нежен и топъл, сякаш се решаваше нейната съдба.

— Ние сме съгласни, но ние няма да живеем с него — строго каза Марко Фиданчев. Очите на майката се разтвориха и в тях блесна въпрос. Мъжът ѝ побърза да ѝ отговори: — Да чуем какво ще рече Бисера.

Фания се усмихна, тя щеше да издаде дъщеря си — познаваше мислите ѝ, сърцето ѝ, но се въздържа и тихо отрони:

— Бива, бива...

Бащата се провикна:

— Бисеро.

Девојката се отзова на гласа на баща си. Тя, някак си плаха, недоумяваща, застана до вратата. Марко вдигна към нея очи и в тях трепнаха галба и бащинска обич. Той искаше да бъде строг, но каза топло:

— Бисеро, доктор Робе и стрико Климе са дошли стройници да те искат за Ангел Момир — погледът му стана дълъг, изпитателен и попита: — Ти искаш ли го?

Девојката пребледня, стори ѝ се, че краката ѝ се подкосяват. Лицето ѝ почна да поруменява, докато побагравя като божур. Въпросът бе така неочакван, радост бликна в сърцето ѝ — тя с мъка преодоля вълнението си и едва чуто промълви:

— Праща ги Ангел Момир... Моят Ангел... Щом като той ме иска, и аз го искам — гласът ѝ заглъхна като радостен шепот.

Умните и малко замислени очи на златаря се засмяха:

— Значи, сте се разбрали? Добре, добре...

— Отдавна се имат — весело се обади и майка ѝ и несъзнателно оправи косите си.

Доволно пламъче заигра в очите на доктора, гърленият му плътен глас изпълни горницата:

— Е, значи всичко е наред... — Той бръкна в джоба на палтото си и продължи: — Да изпълним обичая, Бисера — Ангел ти изпраща тоя нишан. — В ръката му светна нанизът пендари и сред тях грейна като месечина голямата махмудия. Той стана, приближи девојката и ѝ подаде наниза.

— Нека е хаирлия. Честито да бъде — рече стрико Климе и в очите му светна искрена радост.

Бисера посегна и плахо пое скъпия подарък. Тя не се стърпя и сложи огърлицата на гърдите си — доста се помъчи, докато да я завърже отзад на шията под тъмните си буйни коси, пръстите ѝ леко потреперваха. Пендарите се откриоха върху червената ѝ рокля като големи златни звезди. Огрена от техния блясък, тя изглеждаше още по-хубава, като че ли самата беше грейнала звезда. От щастливия ѝ унес я извади малко припреният, наставнически глас на майка ѝ:

— Керко, я и ти да се отсрамиш...

Бисера пламна отново и бързо излезе от стаята. Тя се върна със скъпа свилена кошуля, върху ръкавите и яката на която бе извезала чудни цветя. Когато ги бе везала, тя бе мислила за Ангела и в тях бе

вложила всичкото си умение, но и всичката си обич по него. Затова цветята трептяха и радваха като живи върху бялата коприна. Тя свенливо каза, но очите ѝ се смееха:

— Дар за Ангела... Не е като неговия, но е от сърце...

— Това е важното — от сърце да бъде — одобрително рече стрико Климе и бащински я погали с добрите си замислени очи.

— Ти ще бъдеш най-добрият му дар — весело подхвърли докторът. — Дано даде господ скоро и на сватбата ви да играем.

— С благословията на Златниот и това ще бъде — тържествено и благоговейно рече стрико Климе, като сложи ръка на гърдите си.

Доктор Робев се поизправи и весело каза:

— А сега да вървим...

— Защо бързате? Чакайте да пием по едно вино — засуети се домакинята.

— Момирчето ни чака — топи се момчето като пряспа сняг на припек — отговори докторът и дяволито погледна Бисера. Тя сведе очи към земята и леко се изчерви.

Стрико Климе весело се провикна:

— Ще опитаме виното на Марко на сватбата... Не берете гайле — и ще пием, и ще попеем, и хоро ще му друснем.

— Амин, от вашите уста в божии уши — весело рече Фания.

Домакините се сбогуваха със стройниците и ги изпратиха до вратата. Още не беше хлопнала пътната порта, Бисера като птичка изхвъркна от стаята и се прибра в своята горница. Тя се изправи пред огледалото, което баща ѝ бе донесъл армаган от Солун, и се огледа. В гладката повърхност се отрази като в чист планински извор хубавото ѝ правилно лице. То беше по-бледо и тая бледина правеше очите ѝ потъмни и по-дълбоки. Нанизът светеше на гърдите ѝ — стори ѝ се, че лека, приятна топлина се излъчва от него, топлината прониква в тялото ѝ, сгрява кръвта ѝ, кара да бие до пръсване сърцето ѝ. Тя взе махмудията и я целуна.

XIV

На мегдана сред село Топола се бяха събрали и млади, и стари. Момите и девойките извиваха кръшно хоро. Някои от майките и бащите бяха насядали в кръг, а други от старците, подпрели се на стаповете си, следяха играта на младите. Мъжете тихо си приказваха дали времето ще помогне за оран и посев, какъв ще бъде берекетът, оплакваха тежката си орисия — не можеха да видят бял ден от работа по нивите на бега, от ангарията по царските друмища. Те пушеха лулите си за разтуха, въздишаха и махаха с ръка. Старите жени — майките на момите, — насядали по напечените от слънцето камъни на купчини, като презрели, спаружени гроздове, ту си шушукаха, ту избухваха в дрезгав, сподавен смях. Те или хвалеха някоя мома, що се хвърляше в очи с хубост и кипрост, или одумваха друга, която играеше по-свободно и по-вихрено, отколкото прилягаше. Хвърляха камъни и в градината на някоя млада булка, която, помамена от хорото на младите, спомнила си за своето моминство, сама се бе хванала на танеца. А над гълчавата и шума, що изпълваха мегдана, се носеше дрезгавият и проточен глас на ручилото на гайдата, пригласяха му тежките и отмерени удари на тъпана.

Момите, нажитени в празничните си премени, на купчини стояха тук и там, същи китки от росни цветя, или дружки се разхождаха две по две, говореха си и весело се смееха. Момците бяха накривили кепета, ризите им светеха от белина и по ръкавите им аленееха пъстри кенари. От тях лъхаха мъжество и сила. Девойките мамеха очите със своите тежки минтани, с престилките си, по които през дългите будни ноци бяха извезали квадратчета, гранки и цветя с ибришим и многоцветна свила. Под минтаните се очертаваха здравите им налети снаги, научени на труд, но незагубили най-големия дар от бога — да галят и радват.

Слънцето, наклонило се към върховете на близките планини, но незагубило още силата си, заливаше стъгдата с червени пламъци. На края на мегдана се издигаха три тополи. Огрени от сетните лъчи на

слънцето, те горяха като големи запалени свещи и хвърляха дълги сенки.

Дядо Недан и няколко по-възрастни мъже се бяха изправили до оградата на един двор. Един от старите люде пое от лулата си, въздъхна и рече:

— Ех, братя, не било късмет и ние да се освободим от турците.

— Горнобугарите излязоха по-късметлии от нас, нали са по-близо до дядо Ивана — откликна се друг, — куртулисаха.

— Докога ли има още да теглим — обади се беловлас старец.

Дядо Недан ги изгледа строго, удари сърдито с огнилото по кремъка, за да запали угасналата си лула, и рече:

— От дядо и прадядо знам — помогни си сам, та да ти помогне и господ.

— Какво можем ние сами? — плахо попита беловласият старец.

— Нашата земя е раждала и ражда юнаци, погледнете ги — и дядо Недан посочи с глава момците на мегдана. — Да са ни живи, в тях ми е надеждата.

— Какво могат? — упорствуваше старецът в неверието си.

Недан смукна от лулата си и твърдо отсече:

— Ще хванат гората като старите харамии... Балканът ще ги приюти и ще им бъде крило и закрила, а те ще станат крило и закрила на народа.

— Е, Недане, чул те господ...

— От твоите уста в божии уши — подхвърлиха неколцина и се спогледаха. Тия думи на стария им съселянин ги радваха, стопляха и все пак не им се вярваше, че някога ще се свърши теглото им, че ще дойдат и за тях по-добри дни.

Около стрина Търпена бяха насядали няколко по-стари жени. Чучнали до нея, те тихо си приказваха. Една подхвърли:

— Търпено мори, виж керка си — каква е хубава, каква е гиздава.

Стрина Гюрчина на свой ред рече:

— Кошулята ѝ свети на нея, минтанът ѝ трепери, а снагата ѝ под него се извива и играе като белвица^[1].

— Нали е Звезда, свети като звезда — додаде трета, завист пробягна в очите ѝ и за да я скрие, притвори старческите си мигли.

Търпена, доволна и сякаш малко изплашена от думите на старите жени, припряно издума:

— Оставете керка ми, ще я урочасате...

Стрина Гюрчина, която забеляза, че разговорът не е приятен на Търпена, подхвърли:

— Я вижте Грудка, млада булка е, а се носи като мома...

— Свидно ѝ е за моминството.

— Нали момчето ѝ отиде в далечна чужбина на гурбет.

— Какви погледи хвърля само към ергените... Не ѝ се живее сама-самотинка — една през друга се заобаждаха жените и в гласовете им се долавяше и завист, и злорадство.

— И тя е жива-живина... — подметна стрина Гюрчина и беззвучно се засмя, засмяха се и останалите жени.

Момците бяха подкарвали харамийското. Хванали се през рамо, ръцете им сплитаха венец от здрави стволоче, сякаш се бяха преплели шарени смокове. Стъпките им бяха равни, тежки и под тях земята трепереше. Движенията им бяха плавни, отмерени — нещо тържествено и гордо имаше в тия левенти, израсли в неволя, но крепнали под южно слънце, брулени от южен вятър. А ручеше ручилото, тъпанът му пригласяше бавно, тежко и в тая равна, тъжна песен, в твърдата юнашка стъпка на краката им имаше и неизречена болка, но и вяра и зов за борба.

Но гайдата замлъкна, ручилото издаде проточен глас. Тъпанарят леко заудря с пръчката по обратната страна на тъпана. Изведнъж гайдарят вдигна гайдата, тръсна глава и подкачи игрива, хороводна песен. Тъпанът задумка весело и бодро — подеха смесен танец за моми и момци. На хорото се заловиха и момите, изви се шарен, скоклив танец. Пукаха пафтите на момински половици, играеха мерджанови и златни нанизии, подскачаха, подрипваха шарените китки. Изви се хоро за чудо и приказ. Скочи Китан и поведе танеца — изви го като хала, извихри го като вихър. До него се залови Звезда, изтича и Секула и се хвана за изгората си. Тя му се усмихна и чинно сведе очи, а той ѝ стисна ръката, стрелна я с поглед, в който имаше и галба, и копнеж. А танецът се извиваше като пъстра змия — люшкаше се ту на една, ту на друга страна. Чуваха се подвижвания и весел смях.

В далечината се разнесе конски тропот, изви се кълбо прах и като тъмен облак на стъгдата долетя Оломан бег с тайфата си — десетина добре въоръжени мъже. Той се спря на края на мегдана, за да не

развали хорото, и мълчаливо поздрави. Хората му скочиха от конете, но той самият остана на своя дорест жребец.

Неочакваното пристигане на турците смути играчите — някои почнаха да се откъсват от хорото. По-възрастните мъже и жени се заоглеждаха плахо. Разнесоха се сподавени, смутени гласове:

— Бегът никога не е идвал на хорото...

— И сега изведнъж...

— Не е за добро...

— Какво ли крои?

Оломан бег долови смущението, което събуди идването му, изправи се на седлото и меко каза:

— Продължете си играта.

Китан се провикна, гласът му се разнесе и заля стъгдата:

— Не се пускайте — и още по-бодро и вихрено поведе хорото.

Другите играчи, моми и момци, ободрени от неговото подканяне, забравиха сякаш за неканените гости и продължиха да играят. Танецът се изви по-устремен и по-лудешки. Като че ли напук Китан отведе хорото почти до купчината на Оломан бег. Изведнъж от купчината се откъснаха Сафедин и Емин, сграбиха Звезда, вдигнаха я на ръце и я подадоха на бега. Той я прихвана и я нагласи като рудо агне пред себе си на седлото.

Секула се хвърли, обзет от гняв и отчаяние, и хвана с две ръце юздата на жребеца. Бегът замахна с камшика и го удари по ръцете, момъкът усети как нещо го парна, но не пусна юздата. Но ездачът пришпори коня си, жребецът се изправи на задните си крака и се понесе в лют бег. Той удари Секула с широките си алени гърди, повлече го и го събори на земята. Китан, макар и изненадан от нападението, бързо се окопоти, изтича до близкия плет и изтръгна един кол, но докато се върне, вече беше късно — турците бързо наскачаха на конете си и му преградиха пътя. Те както бяха дошли, така и отминаха като тъмен облак.

Хорото се разтури. Момите се пръснаха като пилци, момците гледаха стъписани и недоумяващи. Млъкна ручилото, замря тъпанът. Настана тягостна тишина. И сред нея се чу гласът на Търпена:

— Проклет да бъдеш, Оломан бег. От бога да си го намериш, дете почерни керката ми.

Китан, настръхнал, със свъсени вежди като градоносен облак, сложи ръка на рамото ѝ и твърдо, като клетва рече:

— Не от бога, а от мене ще си го намери, майко.

— Рано или късно ще го намерят ножът или куршумът ми — през зъби издума и Секула.

Дядо Недан хвана подръка жена си и с глас, в който се долавяше и мъка, и примирение, каза:

— Търпено, стопанко моя, и това ще мине...

Стъгдата бързо опустя. Всички се разбягаха, сякаш чума бе преминала, тежка напаст се бе стоварила. Слънцето се беше спряло на върха на планината, потрепера като голяма кървава сълза и се търколи. Само тополите останаха да горят като огромни пламнали копи.

[1] **Белвица** — вид пъстърва в Охридското езеро. ↑

XV

— Не бива така, керко, от три дни нищо не си турнала в уста... Виж, нося ти пиленце пържено, баклава... Късни си, хапни си малко — Фатма се беше надвесила над Звезда.

Старата кадъна, която беше натоварена да се грижи за момичето след неговото отвличане в кулата на Оломан бег, се беше навела над него и тихо го увещаваше да вземе от храната, която беше донесла. Но Звезда, захлупила се на миндера в горницата, в която беше затворена, сякаш не я чуваше — тя безутешно плачеше и като чу тихия глас на старата жена, още по-силно зариде. От сподавения ѝ плач раменете ѝ потреперваха и по тялото ѝ преминаваха тръпки.

Фатма отново се надвеси над девойката:

— Стига си плакала... Сълзите няма да ти помогнат... Ще погрознееш и бегът няма да те хареса повече... Хапни си, хапни си... Храна бради глади — каза кадъната и беззвучно се засмя през редките си почернели зъби.

Звезда се понадигна малко и простена:

— Нищо не искам... Пуснете ме да си вървя дома.

Фатма, окуражена от това, че момата проговори, продължи:

— Къде ще ходиш? Дома! — и тя вдигна рамене. — Какво те чака там? Работа и глад... При бега ще живееш като царица. Каквото поискаш, ще имаш — и от пиле мляко.

Девойката се изправи, светлите ѝ коси се разпиляха по раменете и гневно извика:

— Казах ти — нищо не искам.

В горницата се разнесе противният смях на кадъната:

— Не се люти, не се люти. Не бягай от късмета си. Колко други моми и млади булки биха завидели, ако бяха на твое място.

— Вземете тях и пуснете мен — светнаха очите на Звезда, студени и зли.

— Стара съм, много съм видяла и патила... Чуй ме... Не ставай будала... — продължи да я увещава кадъната.

Фатма беше оставила на пода до миндера храната, която бе донесла. В една чиния тя беше сложила зачервено пържено пиленце, то още димеше и пръскаше приятна, съблазнителна миризма. В една дълбока паница имаше кисело мляко, гъсто, с дебел каймак, а в друга се издигаше цяла грамада от парчета баклава. Корите бяха попрепечени и нарязани като листата на жълт трендафил и обилно посипани с шербет. Храната беше изобилна, можеше да съблазни и сит човек, а камо ли човек, който от три дни нищо не бе слагал в устата си, но Звезда само я погледна и с погнуса отвърна глава. Мъката ѝ беше голяма и не ѝ се ядеше. Тя тъгуваше за близките си, мислеше за скръбта и отчаянието на майка си и баща си. Девојката с цялото си същество се стремеше към Секула — питаше се къде ли беше сега, как ли тъгуваше по нея, щеше ли да го види някога? Сърцето ѝ се сви от болка и при тая мисъл отново се заля в горчиви сълзи.

Горницата беше застлана с рогозки от бяла ракета, тънко и грижливо изплетена. В един от ъглите имаше миндер, покрит с веленца, а до стената бяха наредени перници, извезани със сърма. Пред миндера беше постлана голяма меча кожа, върху която личаха две малки сандалчета — кадъната ги беше донесла за пленницата, за да не ходи боса. На края на миндера бяха сложени богати кадънски дрехи — елече от черно кадифе, шалвари от коприна, наметка, обшита със заешки кожи. Но момата не само че не се беше докоснала до тях, но дори не беше ги и погледнала. Те си стояха на края на миндера така, както кадъната ги беше оставила — грижливо наредени, пухкави и меки.

На стената мъждукаше кандилце и то пръскаше бледа, неравна светлина. Тя заливаше стаята и предметите в нея се очертаваха неясни и причудливи. Кандилцето осветляваше и кадъната, която, цяла в черно в своето дълго наметало и черно фередже, приличаше на привидение. То заливаше с бледина и без това тебеширено бялото, измъчено и изтерзано лице на девојката. На лицето ѝ горяха само големите ѝ разплакани очи.

— Немой, дъще — меко, топло заговори Фатма.

Звезда гневно я прекъсна:

— Не искам да те слушам... Махни се!

Чуха се стъпки. Вратата се отвори и влезе Оломан бег. Той замахна с ръка, Фатма се поклони и мълчалива, като сянка се плъзна

навън. На ръката му блесна големият рубин на пръстена и угасна. Той беше свалил чалмата си и по високото му бледо чело падаха няколко черни кичура. В сияха лъщяха пищовите му, подаваше се и дръжката на ханджара му, от които никога не се разделяше, а чепкените му се люлееха като крилете на граблива птица. Нещо студено, злоещо имаше в цялата му фигура. По свитите му устни пробягна бледа усмивка:

— Не си се докоснала до храната, не си облякла и дрехите.

Звезда не го погледна — тя седеше безпомощно свита.

Оломан бег се приближи до нея и леко я хвана за брадичката:

— Защо е плакала моята гълъбица? Не прилягат сълзи на това хубаво лице, на тия светли очи.

Девојката мълчаливо се отдръпна и не отговори.

Потрепнаха веждите на бега, погледът му стана остър, но меко и топло каза:

— Ти ще бъдеш най-хубавото цвете между цветята на моя харем... Ще бъдеш първа между първите... Ще те облека в сърма и коприна... Ще живееш като никоя гяурка... Като те видях, ти взе ума и сърцето ми... Твоята хубост ме кара да се чувствавам млад и силен...

— Пусни ме да си отида дома — простена момата.

Но бегът сякаш не чу и продължи своята мисъл:

— Не ти ли харесват дрехите? Ще ти донеса по-хубави алица, ще те обсия със злато и ситен маргарит.

Звезда скочи изведнъж, падна в краката на бега и проплака:

— Бег ефенди, имай милост, пусни ме.

Оломан бег не очакваше това от момата и малко озадачен, отговори:

— Такава хубост изпуска ли се? Когато гълъбицата падне в примката ми, не я пускам.

Девојката се разрида:

— Пусни ме, пусни ме...

Бегът я изгледа със съжаление, нещо трепна в студеното му каменно лице и кротко каза:

— Ще свикнеш, ще ти мине... — той замълча. Съжалението угасна в очите му, лицето му се сви и в гласа му прозвуча закана: — Ако не склониш с добро, със сила ще бъдеш моя...

Оломан бег леко я отстрани, гледа я един миг, после я погали по главата и излезе.

Звезда остана, просната на пода, прихлупена върху ръцете си. Мисълта ѝ отново я отнесе към дома. Тя видя угрижените лица на близките си — баща ѝ, майка ѝ, брата ѝ. Татко ѝ е седнал до огъня, захапал луличката си до счупване и затворил лице, се мъчи да скрие болката си. Мярна се и майка ѝ — тя шъта из къщи, хвърля храна на кокошките в двора, но под тая всекидневна грижа прозира по-голяма грижа, мъката ѝ по нея. Тя само ще се поспре, ще изохка и устните ѝ ще отронят люта, страшна клетва. Тя знае — голяма, неизмерима е болката на майка ѝ. Кутрата ѝ клета майчица... А Китан стиска пестник, обхванат от ярост пред своята безпомощност да ѝ помогне. Ще ги види ли пак? Ще чуе ли някога топлите им гласове, ще я погалят ли очите им, пълни с обич за нея? Пред погледа ѝ се изправи и Секула, нейният мил, обичен Секула. За миг тя се намери на чешмата, където се срещаха вечер и той ѝ напиваше водата, крадеше ѝ китката и ѝ се вричаше в любов и вяроност. Нали и там ѝ каза, че ще прати стройници при баща ѝ, за да я поиска, да се оженят? Какво крояха, а какво излезе? Тя се привдигна на лакът, едната ѝ ръка се протегна напред, сякаш искаше да погали свидния ѝ образ. Остра болка прониза сърцето ѝ и тя простена — Секула, Секула...

Девојката стана и се довлече до миндера. Ръката ѝ мина по челото, избърса сълзите си, които, горещи, парещи, се стичаха по ланитите ѝ и се отпусна като отсечена. Какво я чака в харема на бега? Той нали каза — ти ще бъдеш най-хубавото цвете в моя харем... Тихият ѝ беззвучен смях изпълни стаята. Най-хубавото цвете... Докато ѝ се насити, а после... Ще я захвърли като парцал. Ще я остави в къщата си като ратайкиня или да прислужва на първата му жена, или да шъта на омразните му деца... И така, докато повехне младостта ѝ, до края на дните ѝ... Не, не... За нищо на света... По-добре да умре...

Звезда се захлупи на миндера и само раменете ѝ потреперваха.

XVI

Нейко челеби, зачервен като гребена на петел, крачеше от ъгъл в ъгъл — личеше, че е сърдит, пухтеше като ковашки мях. Той беше намръщен, под свъсените вежди очите му гледаха налютени и зли. До прозореца, който гледаше към езерото, беше застанал Илче. Езерото се откриваше с приятната си синевина и венеца от планински върхове. Погледът на младия човек се рееше навън, но той не забелязваше нито леките дълги, що диплеха водите на езерото, нито начупения кенар на планините. Пръстите на дясната му ръка леко почукваха по стъклото. Най-послед баща му се спря, изгледа го строго и подвижна:

— Да ме посрамиш, така да ме посрамиш... Да не смея да се покажа на улицата.

— Какво съм виновен аз?

— Че да не съм аз виновен? — сопна се Челебията. — Какво ме караше да пращам стройници у Фиданчевци, преди да си се разбрал с момата...

— Е, че... Харесваше ми... — смънка момъкът.

— Харесвала ти... Работата е, че тя не те е харесвала...

— Ти каза, че стройници на Нейко челеби не се връщат — подразни го синът.

Челебията се задъха, слюнки заискачаха от устата му:

— Да, не се връщат... И нямаше да ги върнат, ако ти беше друг... Коя ще те вземе — по цели ноци пиянствуващ, нищо не работиш... Момче, готова пара лесно се изяда, стопява се като пряспа сняг напролет — не се сдаваше старият.

Илче махна с ръка и се озъби:

— Не ми се слушат съвети...

— Не ти се слушат... А трябва да се научиш да слушаш... С тоя ум, дето го имаш, далече няма да отидеш... — изпъшка бащата и почна отново да крачи из горницата, но сякаш се умори, отиде до миндера и се отпусна на него. Той бръкна в широкия си копринен пояс, извади кожената си кесия с тютюн, украсена с малки пискюлчета, сви цигара,

нагласи я на чибука си и запали. Седна кръстнозе, пушна кълбо тютюнев дим и избухна в нова гневна вълна:

— И на кого дават момата? На Ангеле Момир... Нали знам колко струват? Ако не бях аз, баща му щеше да ходи пет за четири... Като почна търговията с едър и дребен добитък, отначало работеше за моя сметка... Ангеле Момир... Къде сме ние, къде са те — с нас ли ще се мерят?... Е, вярно е, Момировци не са богати като нас, но не мога да си кривя душата — Ангел е прибран, гледа си работата, не е пияница и бекрия като тебе... — Челебията не пропусна случая отново да клъвне сина си.

— Не бил като мене... Голяма работа, много е прокопсал — изсъска Илче. Той се обърна, облегна се на рамката на прозореца, а лицето му беше преbledняло, свито от мъка и злоба. — Няма да му простя... Ще познае той кой е Илче Нейков... От малки, и в игрите, и в училището, все излизаше пръв... И сега пак ме задгърби — грабна ми Бисера... Няма да му простя, няма да му простя... — Той се задъхваше от ненавист, думите му съскаха като съсъка на настъпена змия.

— Е, какво ще му направиш? — с насмешка попита Челебията.

— То си е моя работа... Ще вземе Бисера, когато си види ушите... Може да не бъде моя, но и негова няма да бъде — люта закана прозвуча в думите на момъка.

Замълчаха и двамата. Нейко челеби не можеше да се побере в кожата си при мисълта, че беше осмян и посрамен — как ще се яви между хората, на чаршията, под чинарот да си пие кафето? Никой нищо нямаше да му каже — всички се страхуваха от него, но по лицата на едни щеше да се чете присмех, на други — съжаление, на трети — скрито злорадство. Той се сърдеше на сина си, но се сърдеше и на себе си, че го послуша, че се поддаде на думите му. Но нали искаше да го направи за добро — да се прибере тоя непрокопсаник, белким стане човек... Стига си е губил времето насам-натам, в гуляи и лудории с разни бегове и непрокопсаници. „Е, има полза — мислеше Челебията — от приятелството с турците, но и то трябва да бъде с мярка, да се държи сметка за това, какво мислят и какво ще кажат хората... Не би късмет...“ Как да го обуздае... Ще му дири леснината... Спасението е едно — все пак да го ожени... Сега първата му грижа е да се забрави връщането на стройниците... Добре ще бъде Илче да се махне от града

за някое и друго време, да го позабравят хората — всяко чудо за три дни — помъчи се да се успокои Челебията.

Синът се измъчваше от ревност и уязвена гордост. Откогато се помнеше, все така беше — Ангел му се изпречваше на пътя. Ще коледуват срещу Рождество — излязат купчина момчета, който ще има най-хубавото чукче, с което тропаха по вратите и викаха: „Ой, Коледа, ой, Коледа — ке дайте ли, или не?“ — Момирчето. Домакините ги посрещаха весели, засмени и на кого ще дадат най-хубавите плодове — ябълки, орехи и бадеми, — пак на Ангел. И отгоре на всичко ще му кажат някоя топла дума, ще му се усмихнат. А него и не поглеждаха — даваха му по нещо от кумова срама, а ако някой го погледнеше, очите му бяха пълни с презрение и ненавист, нали беше момче на Нейко челеби — лихварина, изедника, приятеля на читаците... По-късно в училището. На кого учителят ще пише, най-добра бележка, кого ще погали и посочи за пример на другите — Момиров. И когато подраснаха и почнаха да ергенуват — акраните им все около него се събираха, най-личните моми в него се заглеждаха... Той хвърли око на Бисера — тя го привличаше и с хубостта си, и със скромността си. Той, който познаваше разгулните и развратни жени от египтската махала, искаше да си вземе жена прибрана и скромна девойка като нея — да му скъта добро домашно огнище, да му народи и отгледа хубави и здрави деца. И пак на пътя му се изпречи Ангеле Момир. Няма да му прости... О, той ще запомни кой е Илче Нейков — в края на краищата синът на Нейко челеби ще излезе по-силен от него. Ще се опита да му вземе Бисера — тя му трябва като въздух и слънце, като самия живот. Той стисна пестник, устните му се свиха в лукава и зла усмивка, а очите му със стъклен блясък гледаха студени и жестоки.

Илче чу гласа на баща си, който го изтръгна от нерадостните му мисли:

— Чуй какво ще ти кажа...

— Кажи — разсеяно попита синът.

— Всяко чудо за три дни... Докато се забрави тая работа, да отидеш да поседиш на чифлика ни при манастира Слепче. Отдавна не си ходил — да видиш какво прави, какво е наредил кехаята.

Нейко челеби се страхуваше, че син му ще му се сопне, ще откаже да отиде. Илче мъчно се разделяше от другарите си в Охрид, трудно му беше да се откаже от привичките си и когато му

споменаваше за чифлика, мръщеше се. Обикновено трябваше да се скарат, но тоя път се излъга. Синът почти с радост попита:

— На чифлика ли?

— Да.

— Може, може.

Илче сам съзнаваше, че е добре да се махне за известно време от града, пък и беше му поомръзнал. На чифлика не беше лошо, там далече от очите на хората се чувствуваше по-свободен — отиваше на лов, прескачаше и до манастира, който беше близко до чифлика им. С игумена Андроник, грък от Янинско, някога човек на владиката Калиника, бяха добри приятели. С калугера си устройваха хубави веселби — той заповядваше да наловят мряна риба от реката, изваждаше от чудното манастирско вино, а Илче нареждаше да им прислужва по някоя мома или млада булка от чифлика, чийто мъж пращаше някъде по работа... Те се веселяха и до късно манастирът се огласяше от техните песни и пьянски гласове.

— Ще отида, ще отида... Вярно е, отдавна не съм ходил — почти развеселен се провикна Илче.

Баща му си отдъхна с облекчение и по-спокойно пое от чибука си.

XVII

Слънцето надникна в златарския дюкян на Марко Фиданчев и хвърли сноп лъчи. Лъчите паднаха върху накитите, окачени на прозореца, кацнаха върху тезгяха, по който бяха наредени сечивата на майстора. Златарят, надвесен над работата си, държеше в ръце една сребърна гривна. Под неговите подвижни, сръчни пръсти от тънки сребърни жички по гривната се раждаха малки цветчета и звезди. Той обичаше работата си и в нея влагаше не само умението си, но и сърцето си. За него тя не беше само труд, необходим, за да припечели прехраната на челядта си, а и радост. Когато изпод ръката му разцъфваха цветчетата и звездите и се свързваха в тънка плетеница, чувство на гордост и доволство изпълваха сърцето му. Ако в златарницата влезеше купувач и трябваше да се раздели с някоя от своите рожби — пръстен, гривна или бисерно огърлие със златна основа, — вместо да се радва, той съжаляваше — мъчно му беше да се раздели от красивите изделия на ръцете си. Утешаваше се с мисълта, че гривната ще краси ръката на някоя кипра мома, а сребърните пафти ще стягат кръста на млада невеста и ще пращят и пукат по време на вито, кръшно хоро. Разтуха му беше надеждата, че огърлието, което е изплел с пръстите си и изковал с малките си чукчета, ще краси атлазената шия на някоя кадъна с големи тъжни очи, тъжни и нерадостни от еднообразието и сивия живот в харема, затворена като птичка в златен кафез.

Погълнат от работата си, златарят не усети кога вратата се отвори — сянка падна върху тезгяха и той вдигна глава. Пред него се беше изправил Оломан бег. Бегът поздрави с леко повдигане на ръката и без да чака покана, седна на столето до тезгяха на майстора. Марко, като го видя, остави работата си, почтително стана и на лекия поздрав на бега отговори с поклон:

— Добре дошъл, бег ефенди. Какво те носи в моето сиромашко дюкянче?

— Ще ти кажа — отговори бегът и погледът му зашари по накитите, окачени на прозореца.

Оломан бег при последната си среща със Звезда бе останал с впечатлението, че дрехите, които бе дал на девойката, не ѝ харесват. Обхвана го мисълта да ѝ направи богати и щедри подаръци, които да радват очите ѝ и нейното моминско женско сърце. Той знаеше, че жените обичат красивите дрехи и скъпите накити, и без да му мисли много, реши да изпълни намерението си. Нямаше навика да се колебае и отлага — веднъж намислил и решил нещо, веднага пристъпваше към изпълнението му. Като видя младата и хубава гяурка посърнала и разплакана, още на следния ден отиде в града, за да избере и купи подаръците. Неподатливостта и упоритостта на тая неверница го дразнеха. Надяваше се да спечели вниманието и сърцето ѝ с добро, но ако подаръците не помогнеха, щеше да я има със сила — нямаше да му убегне, като много други и тя щеше да мине през ръцете му.

Бегът поглади брадата си и спря острия си, пронизващ поглед на златаря:

— Покажи ми най-хубавите си накити, които могат да зарадват едно женско сърце.

— Ще ти покажа, бег ефенди — отговори майсторът със сдържана усмивка.

Марко знаеше, че мъчно ще се отърве от тоя нежелан купувач — ако вземе и половината от цената на стоката, пак добре, затова не бързаше да му услужи. Реши да му покаже някои златни и сребърни украшения, които сам особено не ценеше. Пресегна към прозореца, откачи една сребърна гривна и я подаде на бега. Тя беше хубаво направена, но не беше от най-доброто, което бе излязло от ръката на майстора — беше от тия гривни, които правеше за селските моми и булки, тежка и грубовата.

Бегът взе гривната, сложи я на ръката си, премери я с поглед на познавач и я хвърли на тезгяха.

— Тоя боклук не е за мене.

Марко Фиданчев го погледна изпод вежди и му подаде един пръстен.

— Вярвам това да ти хареса.

Но вместо отговор пръстенът се намери захвърлен при гривната. Сянка мина по лицето на купувача и той сърдито каза:

— Тия дрънкулки да ги продаваш на вашите селяндури... Моите жени не носят какво да е... Ти шега ли си биеш с мене?

Майсторът се поклони и устните му се свиха в усмивка:

— Не думай така, бег ефенди... Това е най-хубавото, което имам.

— Не обичам шегите — гневна нотка прозвуча в гласа на купувача. — Я отвори да видя какво има в касата.

Златарят леко пребледня — в касата бяха наредени и скътани най-хубавите и скъпи работи, които бяха излезли изпод ръката му. Само преди няколко дена той беше донесъл от дома и ония скъпоценности, които държеше в къщи за да ги почисти. Той се разкая за това, но беше късно — в касата лежеше почти цялата му главница, всичко, каквото имаше припечелено в злато и сребро. Само един от тия накити в касата беше половината му състояние.

Марко, без да възрази, мълчаливо извади от джоба си връзка ключове, избра един и го сложи в ключалката на касата — ръката му леко трепереше. Тежката кована врата скръцна и бавно се отвори. Вътре върху две металически подложки светнаха разни скъпоценности — пръстени, гривни, огърлия, цяло съкровище. Той посегна към скъпоценностите, но бегът се изправи, застана зад него и с глас, който не търпеше противоречие, отсече:

— Сам ще видя.

Оломан бег хвърли бърз, хищен поглед, но лицето му остана неподвижно и затворено. Той посочи един пръстен с голям сапфир — камъкът сякаш беше събрал в себе си всичките цветове на езерото. Златарят му го подаде, той го взе, повъртя го в ръка, доволна усмивка премина по устните му и го сложи на тезгяха. Пресегна и сам взе една брошка — малък златен бръмбар, който вместо очи имаше два изумруда, — и нея постави до пръстена. Показа и една бисерна огърлица — между малките бели зърна, в долния край на огърлицата, който трябваше да се надвесва над улейчето на гърдите, майсторът бе сложил два сапфира и между тях един рубин, голям, кървавочервен. Като видя огърлицата, бегът ахна от почуда и възхищение — това беше наистина тънка, майсторска работа. Той сложи огърлицата настрана и попита:

— Колко струват тия играчки?

Златарят пребледня още повече — това бяха най-хубавите му и скъпи работи. Той се осмели да каже:

— Брошката и огърлицата не ми са за продан.

Усмивка изкриви устните на Оломан:

— На мен ми харесват. Такива украшения не бива да седят затворени тука — пръстенът е, за да се носи, чудесно ще седи на пръста на една гяурка, брошката отговаря на цвета на очите ѝ — синьозелени, а огърлицата ще грее като ясно слънце на гърдите ѝ.

— Казах, не ми са за продан.

— Не обичам да ми се противоречи — скръцна със зъби бегът и ръката му хвана дръжката на пищова. — Колко струват пръстенът, брошката и огърлицето?

— Петдесет лири.

— Добре — процеди Оломан и бръкна в пояса си. Извади кесията си, бавно отмота кожената връв, с която беше превързана, отброи десет лири и ги сложи на тезгяха: — Ето ти десет лири, останалите ще има да ги взимаш.

Марко усети как краката му се подкосиха, гърлото му изсъхна и едва можа да издума:

— Бег ефенди, ти не ми плащаш и сермията^[1]...

— Да благодариш, че и толкоз ти давам. А ако много искаш да знаеш, мога и тях да прибера — със закана каза бегът, взе скъпоценностите, пъкна ги в пояса си и без да се сбогува, излезе.

— Разбойник — прошепна златарят.

Той се отпусна на стола пред тезгяха и дълбоко се замисли. Пред него остана да лежи забравена недовършената сребърна гривна.

[1] Сермия — главница. ↑

XVIII

Като всеки малък град и Охрид имаше своя явен и скрит живот. През деня животът си течеше ту припряно и шумливо, като струите на планински поток, ту като пълноводна река, която бавно влачи водите си. Така протичаше животът — ту весел, ту муден през деня. Но възвестеше ли ходжата вечерната молитва, разпростреше ли нощта своето тъмно крило и езерото заглъхнеше като задрямало, градът почваше своя потаен, скрит живот. Като отшумеше денят на труд, грижи и бедняшки радости, старият град разкриваше пазвите си за друго, забулено битие.

Настъпеше ли нощта, раята бързаше да се прибере у дома си. Кожухарските калфи и чираци, уморени от дългото стоене, приведени над агнешките, лисичите и самурени кожи, гледаха час по-скоро да се приберат в къщи, да похапнат, каквото бог дал, и да дадат отмора на схванатите си гърбове. Людето от бакърджийския занаят, вдигали чуковете от ранни зори до късна вечер, пърлени от огъня на огнището, оглушали от ударите на чуковете и отзвъняването на наковалнята, с морна, тежка стъпка се отправяха към родната си стряха. Тия от гражданите, които имаха селски имот — по някоя нивка или по някое лозе, — и те гледаха да се приберат в къщи, за да дадат отмора на измъчените си тела. Така беше с цялата християнска рая, която с кървав пот на челото изкарваше насыщния си залък. Тя бързаше да си почине, да се ободри от здравия сън след морния ден, за да събере сили за другата утрин, която щеше да последва, нов ден на труд и мъка. Но понякога срещу неделен ден или друг голям християнски празник работните люде си позволяваха да се посъберат, да се повеселят и отпуснат сърцата си. Те се нареждаха край богатите трапези, отрупани с плодовете на земята, която бяха работили, на добитъка, що бяха гледали. Мамеше погледа печено агне или зачервената кожица на прасенце сукалче, след него идваше Маринованата ягуля, подправена с източни подправки, или чудната охридска белвица и всичко това се заливаше с руйно вино. Виното

бълбукаше в кърчазите, искреше в чашите, само се плъзгаше в гърлата и веселеше сърцата. Сърцата се разтваряха и се понасяха хубавите охридски песни — ту весели и игриви, ту тъжни като плач — и до ранна забяла ехтяха смеховете и песните. Но докато хората на труда, синовете и керките на раята, рядко си позволяваха тия радости, само срещу хубав ден, чиновниците турци, чифликчиите и беговете си устройваха веселби по-често, дори и през седмицата. Когато не се веселяха в харема си, уморени от многото си жени, които винаги им бяха подръка, за разнообразие, за нещо ново те тихо, безмълвни като сенки се прокрадваха към покрайнините на града, където в няколко къщи имаше наредени стаи за гости. Там се пиеше ракия и под звуците на тамбури, тарамбуки и дайрета млади жени, почти голи, играеха кючек и други източни танци. В тия одаи със слепи прозорци се изпиваше много ракия и често мастиката така разпалваше кръвта и заслепяваше очите, че блясваха ханджари, измъкваха се пицови...

От тия белязани къщи, които с нищо не се отличаваха от другите, на един кат, с прихлупени стрехи, нечисти стъкла по прозорците и разградени огради, най-прочута и посещавана беше къщата на Поликсени. Тя беше стара гъркиня, която знаеше какво се харесва на гостите и умееше добре да ги посреща и задоволява всичките им щения. И нейната къща не се отличаваше от другите, но вечер зад добре закритите прозорци с дебели черги, в голямата широка горница се събираха най-личните турци от града. Те се веселяха и осъмваха пред мастиката, печените агнета и пуйки, блюдата с кадаиф и баклава и се радваха на знойната и тръпна игра на Зюлейка.

Тая вечер Поликсени беше предупредена да не приема никакви други посетители, защото щеше да ѝ бъде гост първият човек на града — сам каймакаминът Шакир бей с първия си приятел Оломан бег. Той бе направил честта да покани на ешмедемето и Илче, сина на Нейко челеби, който се ползуваше с неговото и на бега благоволение.

В богато наредената стая — с миндерлъци, пухени възглавници и скемлета — седяха кръстнозе личните гости. Мълчаливи и важни, като че ли свещенодействаха, те пиеха сладка хиоска мастика. Стаята изпълваше приятната сладникава миризма на анасон. Във водните чаши разредената с вода течност беше получила гълъбовомлечен цвят. За мезе им служеше печена белвица, чието бледорозово месо аленееше в светлината на окачената на стената лампа. Лампата хвърляше мека,

галеща светлина и придаваше особена скътаност на цялата обстановка — чувствуваше се, че това е гнездо на скрити и забравени радости и удоволствия.

Шакир бей взе чашата си, загледа се в гълъбовата течност и предвкушвайки сладостта и омайното ѝ въздействие, като отпи една глътка, каза:

— А бе, Оломан, ти си задигнал една гяурка посред бял ден от мегдана на село Топола. Бива ли така? — и в гласа му прозвуча привидно недоволство.

— Е, грях ли е? — пренебрежително попита бегът.

Каймакаминът поклати глава:

— За грях, не е грях... Жените са създадени от аллаха да ни веселят и да пълнят леглата ни, а за гяурките и дума да не става — наша е, която ни поревне.

Оломан бег отпи от чашата си.

— Тогава? Лошо ли съм направил?

— Не биваше така... Като си решил да я грабиш, вдигни я от нивата, от къра в потайна доба — никой нито да види, нито да чуе... А така — от мегдана...

— Голяма работа — махна с ръка Оломан бег.

— Създаваш ми неприятности... и на мене, и на валията в Битоля — понамръщи се Шакир бей. — Току виж, някой от тия керати се оплакал или донесъл на руския консул — иди се оправяй тогава. Нали знаеш каква драка е... Ще пратят да разследват случая, може да пишат и в някой европейски вестник... С една дума — неприятна работа.

— Всяко чудо за три дни... Кучетата ще си лаят, а керванът ще си върви — беззвучно се засмя бегът.

— Така е, ама си сбъркал... Покритото мляко и котките не го лочат. Най-добра е скритата, потайната работа...

Веждите на Оломан се склочиха и хвърлиха сянка върху очите му, устните му се свиха:

— Да знаят кой е Оломан бег... Само да рече някой да се оплаче — добро няма да види...

— Умната, умната... — многозначително каза Шакир, поглади брадата си и на ръката му блесна златният му пръстен.

Оломан бег не отговори нищо — знаеше, че с тая приятелска бележка ще се свършат и предупреждението, и сръдната на каймакамина. Но предвидлив и хитър, той бръкна в пояса си, извади една кожена кесия и мълчаливо я подаде на сътрапезника си.

Каймакаминът го изгледа и попита:

— Какво е това?

— Петдесет лири... Тия дни събрах десетъка от селяните, та ти отделих твоя дял — отговори бегът и запали цигара.

Шакир бей взе кесията, позадържа я на широката си розова длан, сякаш да усети тежестта на златото. Той я подхвърли леко да чуе приятния му звън и мълчаливо, като нещо, което му се дължеше, я пъкна във вътрешния джоб на служебния си сюртук от зелено сукно, общит със сърмени ширити:

— Берекятверсън^[1]... Ще ми се намерят... Поохарчих се напоследък... Най-младата ми жена е ненаситна за подаръци и украшения...

Оломан, умен и пресметлив, за да си няма неприятности, бе уговорил с каймакамина да му дава половината от доходите си, за да не обръща внимание на оплакванията на чифлигарите и да не придирва за своеволията, които вършеше. И тая сделка му развързваше ръцете — радвайки се на закрилата на бея, той беше пълновластен господар в чифлика си, разпореждаше се, както намери за добре с имота и живота на чифлигарите си. Знаеше, че и разбойническите набези, които правеше от време на време, ще бъдат покрити с пепел и забравени. Шакир бей се досещаше, че бегът не му дава, както се бяха уговорили, половината от своята печалба, но не придирваше много — каквото получаваше, беше повече от това, което му плащаше султанът за неговата честна служба на държавата. Спогодбата беше изгодна и за двете страни, ползуваше и единия, и другия, те не си придирваха много и свето я пазеха.

Шакир бей плесна три пъти с ръка — показва се една от младите прислужници на Поликсени. Той заповяда:

— Агнето.

— Слушам, каймакам ефенди поклони се девойката и излезе.

След малко тя отново се появи и на ниската софра, която донесе, сложи голям гювеч с грижливо изпечено агне. Стаята изпълни приятната дразнеща миризма на младо печено месо и задморски

подправки. Ратайкинята се поклони и отново излезе. Каймакаминът посегна с ръце и разкъса агнето. Той взе едно бутче и го заръфа с белите си здрави зъби. След него пресегна и бегът. И двамата със стръв заядоха. Като се облиза сладко, Шакир бей попита:

— Е, баре бива ли си я гяурката? — и смигна с око.

— Чудо е. Прилича на хурия от Мохамедовия рай — самодоволно се усмихна бегът и млясна с уста.

— Ти разбираш от хубави жени — поласка го Шакир бей и продължи да дъвче лакомо. — А защо го няма Илче?

— Кой знае къде се е запиляло това гяурско копеле — с презрение отговори Оломан бег.

И двамата се отнасяха с пренебрежение към Илче, гледаха го отвисоко, но го приемаха в средата си, защото винаги той плащаше разноските по гуляите и веселбите, които си устройваха. Каймакаминът го търпеше и за това, защото го осведомяваше за настроенията между раята, донасяше му кой с кого се срещал и какво казал. Сведенията му бяха точни, верни и с полза за работата на султанския управник — той си набелязваше по-будните граждани, следеше ги и когато му дойдеше времето, ги пращаше в затвора.

Илче Нейков се показва на прага и хлопна вратата. Той мазно се усмихна, направи нисък поклон, поздрави по турски с приближаване на ръката до челото и раболепно каза:

— Прощавайте, позакъснях малко.

— Нищо, нищо, Илче — нощта е наша... — побърза да го успокои бегът. — Буйрунус, заповядай — и с движение на ръката му посочи свободното място на отсрещния край на софрата.

Илче беше недоволен, че агите не бяха го дочекали и бяха почнали да ядат от агнето. Той беше наредил да го пратят от бащиния му чифлик и дълго бе давал препоръки на Поликсени как да го приготви, но не издаде недоволството си. Той угоднически се засмя:

— Почнали сте, а? Арно, арно сте направили... Петима Петка не чакат...

— Ти се забави... Гладни бяхме — като преглътна една голяма хапка, изломоти през зъби Оломан бег. — Има и за тебе.

Илче, който беше доста изгладнял и понеже знаеше, че ще тегли масрафа и на това угощение, без да чака повторна покана, здравата се залови за агнето. И тримата сътрапезници, докато се хранеха, мълчаха

— само от време на време отронваха по някоя дума. Когато привършиха вечерята, те обърсах устата си с горното на дланите си. Турците с кеф се пооригнаха, поотдръпнаха се настрана и се поизлегнаха върху възглавниците като животни, които са наситили глада си.

Илче Нейков запали цигара и се замисли. Той не можеше да забрави Бисера и обидата, която му бе нанесена с връщането на стройниците, които Челебията бе изпратил. В душата му не стихваше ревността и ненавистта към Ангеле Момир. Само като си помислеше, че Бисера никога няма да бъде негова, че няма да шъта в къщата му и да се радва на милувките ѝ, обземаше го дива ярост. Не по-малка ненавист и злоба събуждаше у него и споменът за бащата на Бисера — Марко Фиданче... Нищо и никакъв златар, еснафлия, а бе предпочел да даде дъщеря си на Момирчето. Да пренебрегне него — Илче Нейков, сина на един от първите богаташи в града. И колкото повече време минаваше, вместо да се успокои, злобата и ненавистта растяха в душата му, не му даваха мира и чувството му за мъст се разгаряше с все по-голяма сила. Той не се отказваше от намерението и желанието си да притежава момата. Отначало не му беше ясно как ще стане това, но постепенно в съзнанието му узря едно решение — да премахне Ангела, да отстрани и бащата. Тогава Бисера, останала сама с майка си, изпаднали в нужда, биха сметнали за чест и спасение тя да стане негова жена, да се сродят с големия и богат род на Нейко челеби, тачен и обичан от самите турци. И той сметна, че ще му помогнат връзките и приятелството му с Шакир бей и Оломан — клеветата и доносьт щяха да свършат работа. И сега, като се хранеха, той диреше сгоден час, за да почне да изплита пъклените си мрежи.

Илче се поизкашля и заговори:

— Една вечер бяхме с татко на гости у екимина Робета. Там имаше и други оригяни — Ангеле Момир, Марко Фиданче, златаринът, клисарят на голямата черква Климе Рудар и някой си Китан. — Той погледна Оломан бег и добави: — От Топола, от твоето село.

Оломан се оживи и попита:

— Китан ли?

— Той.

— Сербез момче, брат на момата...

Шакир бей го изгледа изпод вежди, смигна му и той замълча — не биваше да говори пред Илче за отвлечената гяурка. Боят попита:

— Е, какво, като са били?

Младият човек се наведе напред и доверително се ухили:

— Да знаеш само, каймакам ефенди, какви приказки се изприказваха.

— Какви?

Илче се наведе още но-напред и зашепна, сякаш в стаята имаше и друг човек, който можеше да го чуе:

— Бунтовни... Халът на раята бил тежък... Трябвало да се борим да прогоним господарите... вас, турците... Сега имало българска държава и тя щяла да ни помогне... Нямало да ни остави и московецът... За него мислят и бълнуват... Московецът, московецът...

— Виж ти... Така, а?... — многозначително рече каймакаминът и се замисли.

— За тия приказки... — промълви Оломан бег и в гласа му се долови люта закана.

Шакир бей се загледа в стената, пусна кълбо тютюнев дим и безразлично попита:

— Друго какво приказваха?

— Ние, аз и татко, не искахме да слушаме такива приказки — припряно отговори Илче. — Станахме и си отидохме.

— Отидохте ли си? — позамижа боят.

— Да.

— Будади... — изръмжа Оломан бег.

Илче Нейков се сви, като че ли го бяха плеснали, и виновно попита:

— Защо бе, Оломан?

Вместо бега отговори каймакаминът. Той заговори бавно, тежко, почти бащински:

— Бива ли така бе, момче, анджак да останете, та да чуете какво ще кажат, какво ще направят. А вие какво — станали сте и сте си отишли... Голяма работа сте свършили...

Момъкът остана изненадан от упрека, който макар и кротко му направи боят, и поиска да се извини и оправдае:

— Как да останем, каймакам ефенди? Можем ли да слушаме такива приказки против царчината ни? Ние сме верни и покорни

поданици на нашия баща падишаха.

Оломан се усмихна под мустак. Каймакаминът за миг стрелна младия човек и отмерено, наставнически каза:

— Ние знаем кой е добър поданик на падишаха и кой не е... Аз сам ставам векилин за теб и баща ти и валията в Битоля ще поръчителствува за вас. И в Истанбул знаят кой е Нейко челеби. Друг път не бягайте, а останете. А ти, каквото видиш и каквото чуеш, ще ми донасяш — ще получиш добра награда.

— Евет^[2] каймакам ефенди — каза Илче и отново раболепно се усмихна.

И тримата сътрапезници замълчаха. Наситени от агнето, те бавно се справяха с кадаифа, който се бе появил на софрата. Те пресягаха към голямата тава с тънките позачервени тестени конци, богато посипани с шербет — захарта образуваше малки искрящи кристалчета. Всеки един се беше унесъл в собствената си мисъл. Шакир бей беше доволен от новината, че в една от най-първите къщи на града, дори у Робевци, се водеха бунтовнически разговори. Трябваше да се поставят под наблюдение споменатите от Илче лица и добре да се използва готовността му да донася какво се говори в града. Той самодоволно се усмихна и налага голям къс от тънките хрускащи конци. Оломан бег мислеше за Звезда — рядко жена го беше така привличала и вълнувала, — упорствува, дърпа се гяурката, но ще си легне на брашното... Илче се радваше, че успешно бе хвърлил примката — ще успее да я стегне около вратовете на враговете си — и Ангел Момир, и Марко Фиданче ще помнят кога са се изпречили на пътя му... Ще ги отстрани, ще ги премахне и Бисера ще бъде негова... Устните на младия човек се свиха в злорада усмивка.

Мълчанието наруши Оломан бег, той каза като на себе си:

— Китан, а, Китан... За него говорят, че се бил заедно с московците срещу нас в мурабето с руснаците... Вдигна стол да ме удари... Няма да го забравя...

Шакир бей, сякаш гласно изразяваше мисъл, която го глождеше, тихо попита:

— Чудно как екиминът Робе ефенди приема в къщата си такива царски душмани. Той е добър човек, лекува ми децата — носи им леблебии и шекерчета.

Илче побърза да оправдае доктора:

— Той не е виновен, каймакам ефенди, другите, другите приказваха... Ангел Момир доведе тогова, Китана — приведе се и прошепна: — И той, Момир, е царски душманин.

Беят, който беше подочул за сгодяването на Момирова за дъщерята на Марко златаря и за отказа да я дадат на Илче, го изгледа и малко строго каза:

— Ангел Момир е добър търговец... Нищо лошо не съм чул за него — каймакаминът никога не казваше това, което мисли за подвластната си рая.

— Затова баща му умря в Канлъкуле в Солун — със страст и злоба подхвърли младият човек.

— Бащата е едно — синът друго — тежко, като подчерта думите си, рече каймакаминът. — Ако не върви по царските друмища, и синът ще отиде там, където беше баща му, но засега човекът няма никакъв кабаат^[3]. Е, рекъл някоя и друга празна приказка... Млад е още...

Оломан бег, който досега мълчеше, се намеси в разговора:

— Крушата под круша пада... Не ми харесва и на мен тоя гяурин... Видях го в Топола, в къщата на Недана, бащата на Китан московеца...

— Той е джелепин и Недан му гледа овците... — Шакир бей тихо се засмя и попита бега: — Оломан, вярно ли е, че си искал пари от Недана, защото овците му тъпкали земята и пасли тревата?

— Хората си приказват — махна неопределено с ръка бегът.

— Земята е на султана, а тревата — от аллаха... Ако трябва да се плаща нещо, то е султаново и принадлежи на неговите хора — рече беят и многозначително изгледа Оломана. Искаше да му намекне, че е взел пари, а бе скрил от него и не бе му дал това, което му се полага. Един от кехаите на бега, негов доверен човек, който му донасяше за всичко, което върши господарят му, не бе пропуснал да го уведоми и за тоя подвиг на бега.

Оломан се направи, че не разбра намека на каймакамина, и за да отклони разговора, се провикна:

— Жени няма ли да има тая вечер?

— Ще има — побърза да го успокои Илче и любострастно се усмихна.

— Кипна кръвта ти — подхвърли Шакир бей и плесна три пъти с ръце. На появилата се Поликсени той заповяда: — Зюлейка.

В широката стая влязоха трима мъже — двама с тамбури и един с дайре, — поклониха се и насядаха кръстнозе. Те бяха гологлави, лицата им — затворени и безстрастни. Мъжете мълчаливо нагласиха инструментите си и като истукани зачакаха. Вратата отново се отвори и в стаята пристъпи млада, смугла, почти гола жена. Матовото ѝ продълговато лице цъфтеше от хубост. Големите ѝ черни очи горяха като въглени, а по устните ѝ трептеше нагла усмивка. Зюлейка знаеше силата и очарованието си. На гърдите ѝ имаше малка превръзка, която ги поддържаше и им придаваше повече заобленост и сочност, а на краката си носеше малки сандали, извезани със сърма. Жената наистина беше хубава — истинска източна красавица, прилична на чуден южен плод. Тя се изправи — очертаха се закръглените извивки на тялото ѝ, изпъкнаха, предизвикателни и дръзки, малките ѝ гърди.

Най-старият от свирачите удари по струните, последваха го и другите свирачи. Стаята изпълни зноен и тъжен напев, който нашепваше за нея и любов. Зюлейка пръхна като птичка и се понесе в бавен и пленяващ танец. Тялото ѝ се извиваше като тялото на змия, ръцете ѝ заплаваха като крилете на лястовица. От нея лъхаше очарование, предизвикателство и сдържана похот.

Шакир бей се поизлегна на възглавницата и се унесе в играта на танцуващата, Оломан бег я пиеше с поглед, а Илче сладникаво се усмихваше.

До късно в нощта се разнасяше тъжният и зноен напев на маанетата, звъняха тамбурите, биеше дайрето, извиваше снага младата незабравима Зюлейка.

[1] Берекятверсън — добре дошли. ↑

[2] Евет — слушам. ↑

[3] Кабаат — вина. ↑

XIX

- Ти ли, Марко?
- Аз съм, Климе.
- Какво те носи при мене?
- Ще ти кажа.
- Влез де, влез.

Фиданчев прекрачи прага и влезе в малката спретната стая на клисаря. Той се отпусна на миндера, а Климе Рудар седна до него, приятно изненадан от неочакваното посещение на стария си приятел. Домакинът чакаше да чуе какво ще му каже гостът, но той не бързаше — устреми поглед към черковния двор и се замисли. Той си спомни последните дни след разговора им у Костадин Робева и идването на Оломан бег в златарницата. Оттогава сякаш се беше променил — работата не му спореше и не го радваше. Почваше да кове с малкото си чукче някоя сребърна пафта или да извезе цветенца на някоя гривна, но както ги взимаше в ръка, така ги и оставяше — не му се работеше. В къщи беше сприхав, свадлив — на два пъти се сопна на Фания, стопанката си, поскара се и на Бисера без нужда за някаква дреболия. Съзнаваше, че е несправедлив, че им подвиква без нужда, и това го дразнеше и измъчваше още повече. Някаква мисъл го гнетеше, не му даваше покой и той се затвори в себе си. Ходеше навъсен, сякаш беше си пуснал пояса и чакаше само да го настъпи някой, струваше му се, че целият свят му е крив. Но той овладяваше тия си настроения, не позволяваше да избият навън, но от това мълчание, от тая му затвореност му беше още по-тежко. Той чувствуваше нужда да сподели с някого мислите, които го гнетяха, да излее тревогата и мъката си. И тая вечер, като видя, че работата му пак не върви, по-рано от обикновено с трясък и някаква злост спусна кепенците и излезе. Без да съзнава добре, той с морна стъпка се упъти към черквата на свети Климента — клисарят най-добре щеше да го разбере, пред него можеше да открие сърцето си.

Златарят тръсна прошарената си глава, сякаш да прогони нерадостните си мисли, една витка падна на челото му, но не я вдигна и бавно каза:

— Слушай, Климе, на никого не съм казал, но на теб ще кажа, за да ми олекне — Оломан бег ме ограби.

— Ограби ли те? Кога?

— По-сред бял ден в дюкяна ми — отговори Марко и с няколко думи разказа на стария човек за бедата, която го беше сполетяла.

— Пладнешки обир — с възмущение каза клисарят. — Защо не се оплачеш в хюкюмата?

Фипанчев погледна приятеля си, очите му потъмняха и горчиво се усмихна:

— Да се оплача в хюкюмата? Кой ще ме чуе и кой ще ми помогне? Нали знаещ, че Оломан бег и каймакаминът са ортаци, заедно делят плячката? Само ще си навлека още по-голяма беля.

Стрико Климе съзна всичката нелепост на думите си и сякаш за да се извини, каза:

— Гарван гарвану око не вади... Забравих, че сме в турско, че живеем в царството на султана.

— Нашия всемилостив и мъдър баща... — с подчертана насмешка подхвърля златарят.

— Добър баща, който оставя да обират и убиват децата му. Нали всички — и турци, и ние, раята, — сме негови деца? — с подигравка забеляза и клисарят. Той извади табакерата си и я подаде на госта си. — Ще запушиш ли?

— Дай, напоследък изпушвам по цяла ока тютюн на ден... В него ми е разтухата — и той посегна към табакерата.

Марко Фиданчев взе цигарена хартия, загреба с три пръста от ситно нарязания тютюн и внимателно, грижливо, както вършеше всяка работа, си сви цигара. Стрико Климе бръкна в пояса си, извади огнивото и кремъка. Той удари с желязото по камъка, духна по загорялата прахан и му подаде огън. Стаята изпълни приятната миризма на изсъхнала шума и горски цветя. Марко пое от цигарата, пусна кълбо дим и като въздъхна, каза:

— Е, не ми е жал за стоката... Вярно, опропасти ме, в стока бях вложил всичко, което имах, но друго ме боли — боли ме от обидата и

неправдата. И когато Оломан дойде в дюкяна, и сега се чувствавам като мишка в капан. Тежи ми, тежи ми неправдата.

— Разбирам те, Марко — тъжно рече стрико Климе, — неправдата... Да те оберат, да се гаврят с тебе и да си принуден да мълчиш, да търпиш и носиш товара си като добиче.

— Добичето не разбира нищо, не чувства нищо, ама ние не сме добичета, а люде... Засягат те в най-скъпото, което имаш — в честта ти, в човешкото ти достойнство, — отказват ти правото да имаш съвест. А какво е човек без чест, без достойнство, без съвест? Парцал — златарят сви ръката си в пестник и го отпусна.

— Парцал... — някак замислено повтори клисарят и додаде: — Стигне ли дотам човек, не му остава освен да легне и да каже — отвори се, земьо, за да ме погълнеш... По-добре умирачка, отколкото живот като нашия...

— Че животът ни не е добър, не е... Но и умирачката не помага, не върши работа... Друг му е лекът... — отсече златарят и смукна от цигарата си.

Стрико Климе някак си особено го погледна и оживено попита:

— Друг ли? Кажи го.

— Ще ти кажа. — Той замахна с ръка и гневно каза: — Дай по една ракия.

— Сега, сега, Марко... Не съм забравил...

Стрико Климе отвори един долап в стената и извади шише с ракия и две чашки. Той приближи до миндера един стол, сложи върху него двете чашки и ги напълни. Чистата безцветна течност засветля. Той вдигна едната чашка:

— Добре дошъл.

— Добре намерил.

Мълчаливо се чукнаха.

Вечерната дрезгавина се разстилаше в стаята на клисаря. От двора през отворения прозорец долиташе веселото нестройно чуруликане на врабците и лястовичките, които си бяха свили гнезда под червения тухлен корниз на черквата. Една лястовичка се втурна в стаята — те не се страхуваха от стопанина и често му идваха на гости. Птичката се изви, описа кръг и изхвъркна от стаята. Стрико Климе обичаше птиците и животните повече от хората и се радваше като дете, когато някое ново лястовиче гнездо се появяваше някъде по старите

постройки из двора. Той особено се почувствува щастлив, когато един хубав пролетен ден видя, че едно лястовиче семейство бе почнало да си строи гнездо под стряхата над вратата на стаята му. С часове гледаше как птичките долитаха с някоя сламчица в малките си човчици или с някое дребно рошаво перце. Но когато в гнездото се появиха и зацвъркаха няколко малки голишарчета, той не можа да си намери място от радост и слезе в града да се похвали, че неговите любимци са имали малки лястовичета. Между приятелите му от пернатото царство бяха и гугутките и гълъбите, но той имаше слабост към гълъбите — те бяха по-скромни и по-кротки от гугутките. Гълъбите често кацаха в двора и го застилаха като подвижен сивосинкав килим. Долитаха и чисто бели гълъби и върху сивосинкавия килим разцъфваха полски кринове. А когато се появеше на прага и им хвърляше просени или царевични зърна, те се скупчваха около него, тълпяха се в краката му, а по-смелите кацаха на раменете му или кълвяха зрънца от ръката му. Той ги милваше радостен, щастлив и очите му често овлажняваха — защо и хората не можеха да бъдат кротки и добри като неговите пернати приятели — гълъбите?

Старият човек посегна към шишето и повторно напълни чашките. Марко взе своята чашка, изпразни я на един дъх, сякаш да угаси някакъв огън в душата си, и наруши мълчанието:

— Не дойдох да ти се оплача за Оломанбеговата работа... За друго дойдох...

Клисарят отпи от огнената течност, понамръщи се, сякаш го поприпари, но не каза нищо — чакаше да чуе какво ще каже гостът му.

Златарят извади от червения си пояс броеницата си. Той я взе в двете си възголеми, силни ръце със сравнително тънки пръсти. Те сякаш бяха изтънели от нежната работа, която вършеше всеки ден. Замисли се, както се замисляше винаги, преди да почне направата на някое огърлие или малък изящен пръстен. Като че ли пресмяташе каква украса да сложи на огърлието — венец от бисер или само един голям опал, — и каза:

— Мислих, много мислих там, за оная работа...

— За коя работа?

— Дето говорихме у доктора, у Робета... За Заверата.

— Е, какво реши?

— И така го кроих, и инак го кроих... Реших да режа — влизам.

Лицето на стрико Климе просия, хубава, почти детска усмивка засия по лицето му:

— Влизаш?

Марко, преди да отговори, замълча и като вдигна едното си рамо, рече:

— Климе, нямаме друг избор... Лекът на турската управия, за да се отървем от Оломанбеговци, е един — в борбата му е майката. Все едни трябва да подкарат хорото, да развеят байрака. Нека тая чест да бъде наша.

— Така, така... Арно си решил — заговори клисарят, като мереше думите си. — И на мен ми беше мъчно, тая мисъл все ми тежеше... Загубих съня си, по цели нощи се търкалях на постелята като риба на сухо... Думах си — не направихме добре с Марко, не трябваше да оставяме доктора и момчетата сами... Не е другарско...

— Да, не е другарско — съгласи се Фиданчев и праметна едно кехлибарено зърно. — И народната работа е като тая в еснафа — един за всички и всички за един... Не бива да ги оставим сами... Робе е улегнал, разумен мъж, ама младите — Ангеле, Китан... Току виж, поизбързали нещо, направили някоя момчешка работа и развалили всичко... Младите ще дадат огъня на сърцата си, а ние — ума си... С общи усилия ще я караме...

— Да, да, с общи усилия. Да ти кажа, Марко, светна ми пред очите — тежеше ми тая работа... Сега, като ти отсеке, и аз ще река — друг път няма... Да ни е жива Заверата... — Старият човек се позамисли, лицето му се помрачи и като се приведе към приятеля си, прошепна: — Ами ако се намери някой кодош? Ще изгорим — я заточение, я бесило? Кой ти гледа за нас — за децата ми е, за Трайко ми е мъчно.

Марко се намръщи. Рунтавите му вежди бухнаха като къделя. Очите му станаха студени, отразиха челичен блясък и някак сърдито отсеке:

— Все ще се намери някой предател... Имало ги е и ще ги има... Ако е речено да страдаме — ще страдаме за народа си.

— Арно го рече, Марко, така те искам — за народа си... — Той напълни чашките и мълчаливо се чукнаха. Лицата им се отсичаха твърди и тържествени във вечерната дрезгавина.

Марко сложи празната чашка на стола, обърса мустаците си и каза:

— Тия дни някоя вечер ще ви събера у дома. Ще кажем на другите — на Робета и Ангела, — че отсякохме.

— Добре, ама да не отлагаш — като сме решили, да свършим.

— Няма.

И двамата замълчаха. Един гълъб кацна на прозореца, клъвна една трошичка и отлетя.

XX

У Неданови край огнището се бяха събрали цялото семейство, Ангел Момиров, който беше дошъл в Топола да види приятелите си, и Секула. Дядо Недан мълчаливо пушеше лулата си, Китан, намръщен и сърдит, от време на време с главня разбутваше огъня, а Секула беше замислен и тъжен. По-настрана на едно триного столче беше седнала Търпена с хурка в ръка и предеше. В тишината се чуваше само тънкото бръмчене на вретеното, пращането на съчките и преживянето на добитъка в съседното помещение, отделено с тънка дъсчена преграда. Людето и добитъкът, верни другари в работата, в труда и неволята си, бяха другари и по домуване, живееха под обща стряха.

Домакините бяха разказали на охридския си гост за нещастieto, което ги беше постигнало. Бегът беше лишил майката и бащата от свидното им чедо, брата от обичната му сестра и клетия Секула от момата, която щеше да му стане другарка за цял живот. Нали Звезда изпълваше и дните, и нощите му? Денем с кавала си бленуваше по нея, в песента изливаше жалбата по изгората си, а нощем в самотното му и кораво легло тя се мяркаше в сънищата му със своя мил и далечен образ, навяваше на душата му тиха скръб и неясен копнеж. Ангел Момир разбираше болката на тия люде, мълчаливи, настръхнали, и не намираще думи, за да ги утеши, да разсее мъката им. Той, сякаш да изрази една обща мисъл, поклати глава и скръбно отрони:

— Казвали сме го и пак ще го река — не е живот нашето... Задигат стоката ни, ограбват парите ни, посред бял ден отвличат дъщерите и сестрите ни...

— Не е живот — въздъхна и Недан. — Няма спасение...

Ангел вдигна глава, очите му загоряха и отсече:

— Има.

— Къде е?

— Не го виждам? — в един глас попитаха дядо Недан и Секула, а Китан продължаваше мълчалив да рови жаравата.

— В борбата — като повеля падна от устата на Момиров. — Ние в Охрид приказвахме с Китана — трябва да се скупчим и закълнем, че ще се борим за рода и вярата си, да направим една завера, за да изгоним турчина от земята си.

— Прав си — едва чуто, като на себе си промълви домакинът.

Секула се подаде напред и лицето му просветна, но не беше от отраженията на огъня, а от някаква вътрешна светлина.

— Добре го рече — да прогоним турчина от земята си...

Ангел изгледа насядалите край огъня и продължи:

— Никой от нас сам не може да се бори против зулумлуците на оломанбеговци и шакирбейовци, да вдигне глава срещу султана и омразната му държава и да вярва, че ще ги събори. За да освободим и себе си, и братята си, целия български народ в Македония, трябва да се съберем в Заверата и обвързани с обет и клетва, по-голяма сила от нас няма да има — тържествени и твърди прозвучаха думите му в сиромашката селска къща.

Китан, който досега мълчеше, разрови огъня, лумнаха искри и сърдито рече:

— В борбата е спасението. Трябва час по-скоро да почнем работа. Да забием стожера — и както кълбото се навива и расте, така около нас ще се съберат и други люде, ще се скупчи и вдигне целият народ.

В очите на Ангела трепнаха благодарност и възхищение. Той сложи ръката си върху ръката на приятеля си:

— Да си ми жив, Китане... Но от думи трябва да пристъпим към дела. Ние тук сме трима, в Охрид имаме някой и друг верен другар и заедно с тях ще започнем, ще забием стожера...

Веждите на дядо Недан леко се свъсиха и той учудено попита:

— Защо трима? Мене не слагаш ли в сметката?

— То е работа за по-млади люде — отговори Ангел.

— Ти ще си седиш по-настрана — обади се и Китан.

Старият човек се дръпна назад, тръсна глава и обидено се сопна:

— На баща ви воловете са стари... Кога е дума за борба против турци душмани и народни изедници, няма млади, няма стари. За всички има място в борбата, всеки ще помага спроти силите си и всеки според съдбата си ще си намери края. — Той позамълча, потегли от

лулата си и като изгледа младите люде, додаде: — Годините ми са множко, но сърцето ми е младо... Няма да ви се дам...

— Бъди спокоен, дядо Недане, и ти ще помагаш — побърза да го успокои Ангел, за да заличи обидата, която, без да искат, бяха нанесли на стария човек. — Ти право рече — в борбата за род и вяра няма млади, няма стари — за всички има място. И така, ще дадем обет и клетва.

— Ще дадем...

— Ще се борим за народа си и свободата си...

— Обет и клетва... — отговориха и тримата мъже.

Замълчаха. Отраженията от огъня, немирни и кървави, правеха лицата им по-сурови, в очите им гореше огън и неотразима решителност. Те виждаха трудностите, които ги очакваха, предусещаха жертвите и страданията, на които се обричаха, отгатваха края, неминуем и единствен... Но това не ги плашеше — те сякаш бяха опиянени от мисълта за борбата и подвига, които им предстояха, че може би на някого от тях е съдено да умре за свободата на народа си.

Разнасяше се равномерната песен на вретеното. В съседното отделение за добитъка измуча крава и пак настъпи тишина. Изведнъж вретеното изсвири, конецът се скъса в набръчканата ръка на Търпена и се чу гласът ѝ:

— Слушам ви и ви се радвам... Така ви искам — да бъдете мъже... Но какво ще стане с чедото ми, със Звезда? — гласът ѝ леко трепереше.

Мъжете се сепнаха — те се почувствуваха засрамени, че обзети от мисълта за борбата, за утрешния ден, бяха забравили последната жертва на насилниците. Вместо да гледат така далече, те трябваше да се озърнат около себе си — да се опитат да помогнат на дъщерята и сестрата, на севдата на Секула. Но какво можеха да направят — изплава в съзнанието на всеки един от тях тоя злокобен въпрос и не намираха отговор. Кулата на Оломан бег беше висока и непристъпна, вратите ѝ — добре охранявани: там пазеха верните му хора Сафедин и Емин. Какво, какво можеха да направят — тоя въпрос ги измъчваше и те стискаха пестници в безсилна ярост.

— Ще трябва да я освободим — решително каза Ангел.

— Но как? С голи ръце? Кулата е висока... Там са и псетата на бега — загрижено каза с присъщата му трезвеност и предпазливост

разсъдливият дядо Недан.

— Ще помислим и ще решим — отсече Китан.

— На всичко се намира леснина — обади се и Секула и оправи косите си. — Да се опитаме.

Кучето залая на двора. Домакините и гостите му трепнаха — кой ли можеше да идва в тоя нощен час? Но лая смени приятелско скимтене — дошлият беше свой човек, кучето го позна и почна дружелюбно да подскача и се умилква около нечакания гост. На вратата се похлопа и се чу глас:

— Комшу, комшу... Дядо Недане...

Старият човек стана и се приближи до вратата, отвори я и в тъмнината се очерта слаба сянка.

— А, ти ли си, Риза? — той позна съседа си.

— Ела, ела да ти река две думи — отново като ехо долетя гласът на турчина.

Домакинът прескочи прага и притвори вратата зад себе си.

Чу се тих шепот:

— Недане, комшу, Оломан бег е в Охрид. Всеки час може да се върне... Затова не ви казах... Но дойде човек от Дебър и каза веднага да замине затам... Ще отсъствува няколко дена...

— Е, какво като отсъствува?

— Няма да бъде в кулата... Вие ми направихте такова добро, че няма да ви го забравя нито на тоя, нито на оня свят... Думата е за момата, за Звезда... Здравно и читаво е девойчето... Като замине бегът, пътната врата ще оставя отворена... Може и да похлопате... Ще изляза да ви отворя... После ще влезете при Сафедина и Емина... Там не знам — каквото аллах отсъди... А може и да помогне да спасите Звезда — продължаваше да шепне Риза и гласът му, почти безмълвен, глъхнеше в нощта.

Дядо Недан едва сега разбра какво искаше да му каже съседът — да се опитат да освободят дъщеря му. Предложението беше опасно, но това беше едничката възможност, трябваше да се опитат — сам господ им го праща в тоя час. Той протегна ръка, намери ръката на турчина, топло я стисна и издума:

— Благодаря ти, Риза... Ще дойдем, ще дойдем... Кажи на Звезда да не се отчайва, да се държи...

— Ще ѝ кажа, ще ѝ кажа... — турчинът замълча и отново се чу шепотът му. — Ще ви чакам... Ще знам, че сте вие... Ще ме вържете... Аллах ни учи на доброто да отвърщаме с добро — млъкна и като сянка се сля с нощта.

Дядо Недан се върна при мъжете край огъня. Те отправиха към него питащи погледи. С няколко думи той им съобщи предложението на Риза. Очите им продължаваха да го гледат учудени и изненадани. Пръв се обади Ангел:

— И между тях има хора със сърце...

Стрина Търпена се прекръсти:

— И тях майка ги е раждала... — вретеното по-бързо и по-весело запя в ръката ѝ.

— Сега или никога... Друг случай няма да имаме... Ще я освободим... — обнадежден, се провикна Ангел.

— Като ни отвори вратата Риза, другото е лесно — ще ги вържем — в гласа на Китана прозвуча закана.

— И Звезда ще изхвъркне от кулата — весело каза Секула и замахна с ръка.

Бодрост и вяра се долавяха в гласовете на мъжете. Разгорялата се жарава багреше свъсените им решителни лица. Те до късно стояха и обмисляха как ще освободят Звезда.

XXI

Вратата изскърца и в стаята на Звезда влезе Оломан бег. В лявата си ръка той държеше фенер, пристъпи и го окачи на един пирон на стената. Фенерът освети горницата и късния посетител. Елекът му беше разкопчан и се виждаше част от силната му обраснала гръд. На кръста му, здраво стегнат, висеше неразделният му силях, а от него се подаваше дръжката на острия му ханджар. По челото му падаше кичур черни коси. Очите му гледаха като очите на звяр, който дебне жертвата си, намерил я в гнездото ѝ.

Звезда, уморена от мисъл за съдбата, която я чакаше, от скръб по домашните и свидния ѝ Секула, след няколко безсънни нощи беше задрямала — най-после телесната и душевна изнемога бяха надделели. При отварянето на вратата тя трепна, потърка с ръка чело и вдигна глава. Големите ѝ, широко разтворени очи се втренчиха в бега. Като видя откритата му гръд, суровото, хищно лице, очите, в които гореше стръвен огън, тя скочи и несъзнателно закри гърдите си — кошулята ѝ се бе открехнала и се откриваше бялата ѝ, заоблена моминска гръд. По лицето ѝ се изписаха уплах и тревога, а очите ѝ изпълни животински страх.

Погледът на Оломан бег се плъзна по гърдите на девойката, обгърна стройната ѝ, силна снага. По дебелиите му, сладострастни устни пробягна похотлива усмивка, очите му я пиеха — те я събличаха, шареха по нея, опипваха и най-скритите гънки на тялото ѝ. Горницата изпълни плътният му, гърлен глас:

— Как е моята хурия, излязла от рая?

Звезда не отговори.

Оломан продължи:

— Нося ти подаръци... Такова чудо не си виждала... — Той бръкна в джоба на шалварите си и извади скъпоценностите, които бе задигнал от Марко Фиданчев. — Погледни, погледни тоя пръстен — камъкът ще гори като пламък на ръката ти. А ето и тая брошка — такава не е носила дори никоя от жените на падишаха. Виж, виж каква

тънка, нежна работа. — Той завъртя пръстена между пръстите си и камъкът заискри, хвърли рояк огнени пръски и го подаде на девойката.

Звезда нито го погледна, нито протегна ръка да го вземе.

— Дай, дай пръста си да видиш как ще блесне на него — отново заговори бегът — и ти самата ще грейнеш като вечерница.

Девойката отдръпна ръцете си, сякаш се уплаши от пръстена, стори й се, че ще я опари, и пак не каза нищо.

В ръката на Оломана загоря брошката-бръмбар, очите-изумруди заблестяха като живи. Той и нея завъртя, скъпоценните камъни пречупиха зрака на фенера и от тях бликнаха зелени струи. Бегът сам се възхищаваше от умелата работа на златаря:

— На селската ти руба не приляга, но като се облечеш в нашенските дрехи и я окачиш на елечето от черно кадифе, брошката ще блесне и загори като крилете на майски бръмбар. Ще ти завиди не първата ми жена, а и най-хубавата и галена наложница на султана. Вземи я, порадвай й се.

Но момата и тоя път остана безразлична към скъпата играчка, която и предлагаше бегът, тя само простена:

— Освободи ме... — думите й се удариха в стените на бегската кула и заглъхнаха като глас в пустиня.

Оломан бег не обърна внимание на молбата на девойката. Тържествен, важен, дебнещ впечатлението, което щеше да направи, сякаш сам омаян от скъпоценностите, той извади най-скъпия дар — огърлицата. Издигна я високо и заляна от червеникавата светлина на фенера, тя грейна като месечина — бисерът преливаше нежни, гълъбови оттенъци, а камъкът сред тях изгря като ясно слънце. Огърлицата наистина беше чудно хубава — за миг женското чувство за красота, за скъпи и хубави накити се събуди в сърцето на момата. Погледът й се спря на огърлицата, пълен с очарование и копнеж, но изведнъж помръкна — жаждата и копнежа смениха мъка и отчаяние.

Бегът долови жадния блясък и очарованието в очите на пленницата си и пристъпи към нея:

— Дай да я сложа на твоята бяла гушка — и ти самата ще грейнеш като ясна месечина.

Звезда направи крачка назад — по лицето й се изписа тревога, но и някаква странна решителност. Тя извика и гласът й изпълни горницата:

— Аз не съм научена да нося злато и бисер. На мен не ми прилягат.

— Прилягат на всяка хубава жена, а ти си хубава, чудно хубава. Звезда, ти сама не знаеш колко си хубава.

— Пусни ме да си вървя.

— Вземи я, вземи огърлицата да ѝ се порадваш.

Звезда се изправи и в порив на решителност и отчаяние грабна огърлицата и я захвърли на земята. Тя изшумоля, връвта се скъса и малките гълъбови зърна се разпиляха като млечни капки. Девојката беше смъртнобледа, кошулята ѝ се беше открехнала, очите ѝ гледаха широко разтворени, като два бездънни извора, тъмни и страшни. Със смъртната бледина и тъмния огън в очите си тя беше чудно хубава и гордо хвърли в лицето на похитителя си:

— Не ми трябват твоите подаръци.

Лоша усмивка изкриви устата на бега, очите му освети студена жестокост.

— Харесваш ми, кога се налютиш... Ставаш по-хубава... Не ме сърди, моме...

— Пусни ме да си вървя или по-добре ме убий.

— Такава хубост не се затрива... — изсъска Оломан и беззвучно се засмя.

Настръхнала, девојката вдигна глава. Открехнатата ѝ кошуля, която откриваше сочната ѝ млада гръд, цялата ѝ снага с хубави и примамливи извиви събуждаха похотливата жажда на мъжа. Пренебрежението, с което девојката се отнесе към скъпите му подаръци, и упоритостта, с която се отказваше да се подчини на волята му, за да задоволи кипналата му страст, го вбесиха. Лицето му стана затворено и зло, в очите му загоряха нечестиви пламъци. Той, малко приведен, с лека, котешка стъпка, почна да пристъпва към жертвата си със слабо издадени напред ръце. Звезда го гледаше с широко отворени очи. Изведнъж тя си представи какво я очаква — отвращение и погнуса се надигнаха в душата ѝ при вида на това приведено напред тяло, усети стръвните и безсрамни докосвания на издадените напред ръце. Хищната усмивка върху лицето на бега и сладните пламъци в очите му я хвърлиха във всеизгарящ огън. Но погнусата и ужасът родиха в душата ѝ страшна решителност — тя предпочиташе да умре, но да не се даде жива в лапите на тоя звяр.

А звярът все пристъпваше и пристъпваше. Той беше до нея, протегна ръце, но в тоя миг ръката на Звезда измъкна ханджара му от ножницата в силаха и острието блесна като мълния. Тя издигна ръка и замахна, но с бързо движение силната ръка на бега хвана китката ѝ, изви я и тя усети страшна болка. Стори ѝ се, че ръката ѝ се прекърши, и изпусна ханджара — той падна на пода с тежък, тъп удар.

За миг похитителят и жертвата се гледаха в смъртна ненавист. Блясъкът на ножа сякаш опомни настръхналия мъж, смъртта, която блесна в мълнията на острието, изстуди кипналата му страст. Огънят в очите му угасна, по дебелиите му устни премина гърч и застина. Не я искаше така, насила — той щеше да стъпче тоя чуден плод и да не усети нито от сладостта, нито от уханието му, щеше да пречупи тая дивна плът, да я смаже, но тя нямаше да му даде оная радост и опиянение, които очакваше и жадуваше. Той ще почака, ще почака... Плодът ще узрее, чудната чаша сама ще му поднесе вълшебното си питие... И той с бавна, несигурна стъпка, сякаш беше пиян, излезе от горницата.

Звезда го изпрати с неразбиращ и застинал поглед, но постепенно в очите ѝ засветляха радост и надежда. Тя остана дълго неподвижна, а фенерът на стената я заливаше с бледа, призрачна светлина.

XXII

— Фанийо мори, Фанийо — се провикна Марко Фиданчев.

Вратата се отвори и на прага се показа домакинята.

— Кажу, домакине?

— Я пригответе нещо с Бисера да почерпим гостите — отговори Марко, като се усмихна на жена си и посочи с ръка към насядалите на миндера доктор Робев, стрико Климе Рудар и Ангел Момиров.

— Недей препира жените — те си знаят работата — весело, с лека задявка в гласа каза докторът.

— Сега, сега... — отговори Фания и като погледна доктора, му се усмихна с големите си зелени очи, като очите на дъщеря си: — Робев арно рече — ние си знаем работата. — Тя се обърна и се скри зад вратата. В стойката и цялата ѝ снага имаше нещо още запазено от някогашната ѝ младост и хубост.

Стаята за гости у Фиданчеви не беше богато наредена, но във всичко личеше вкус. Долавяше се ръката на Бисера, която бе извезала цветята по възглавниците и помагала на майка си при тъкането на пъстрата черга, която застилаше пода. Шарките на чергата бяха хубаво избрани, подредени и тя приличаше на пъстра лека. По нея леко се стъпваше и тя сякаш попиваше тропота от кованите обуца на домакина и гостите. На огнището върху мраморната плоча, която го покриваше, девойката бе сложила ваза с няколко лалета — червени и бели.

Марко се поизкашля, поусмихна се под мустак и каза:

— А бе знам, че си знаят работата, ама да донесат, каквото са приготвили, та спокойно да си позборвие... Няма какво да ни се пречкат, като си почнем разговора.

Докторът се засмя:

— Такъв ли си турчин? Останал си цял век от времето си. Да знаеш какво е в Европа!

— Остави я ти Европата — намеси се в разговора и стрико Климе.

Марко разбра приятелската закачка на доктора и весело отговори:

— За турчин — не съм... Ама знам едно — жената си е жена и да си знае мястото... Когато мъжът говори, тя да мълчи и да слуша... — Той позамълча и многозначително додаде: — А има разговори, които не са за пред жени.

Докато по-старите говореха, Ангел слушаше и крадешком поглеждаше към вратата — чакаше да се появи Бисера, за да ѝ се порадва с поглед. И наистина, вратата се отвори — Фания и Бисера внесоха малка масичка. Върху нея сложиха млечник, бъклица с вино и четири чаши. Баницата беше чудесно приготвена — корите тънки, като гевгелийска свила, позачервени, попрепечени. Бъклицата се изправи обла, покрита с шарена плетка, и зачака ръката на домакина, за да напълни чашите.

Докторът погледна Бисера изпод сключените си вежди. Те рядко се отключваха, но сега се разтвориха, винаги студените му очи стопли нескривана радост:

— Бисеро, стягаш ли се за годежа?

— Стягам се, господин Робев — тихо отговори девойката и тежките мигли засениха очите ѝ.

— Побързай, че на Ангела не му се чака... Иска по-скоро да те отведе у дома си — отново я закачи докторът.

Бисера сведе очи, изчерви се и нищо не отговори. Вместо нея отговори майка ѝ полу на шега, полу на истина:

— Както е търпял досега, ще потърпи още малко... Прикята ни не е още готова.

Майката и дъщерята леко се поклониха и излязоха от стаята.

Марко нарязва млечника, напълни чашите и покани гостите:

— Не се срамувайте. Пресягайте и яжте като у дома си. — Гостите, без да чакат втора покана, направиха чест на хубавата баница. — А сега да ви кажа защо ви поканих.

— Да си похапнем от баницата — прекъсна го докторът.

— Да, за това и за нещо друго... — Марко изгледа приятелите си, позамълча, като че ли да посъбере сили, за да им каже това, което мисли, което ги бе събрало, и продължи: — Ние с Климета се видяхме, поговорихме и отсякохме: влизаме в Заверата. Не можем да ви оставим сами.

Стрико Климе избърса пръстите си с кърпата, прекара я по брадата си и спокойно, но твърдо каза:

— Там, където сте вие, където ще бъде утре и целият народ, там сме и ние.

Ангел остави парчето баница, което държеше в ръката си, и лицето му просветля.

— Решихте, отсякохте? — и силно развълнуван, той не можа да продължи.

Устните на доктор Робев трепнаха, по тях премина радостна усмивка. Дългият му пронизателен поглед се спря на Марко и стрико Климе. Той се приведе към тях и тихо рече:

— Знаех, знаех, че така ще стане... Нали ви познавам — сърцето ви боли за теглата на народа ни... И така, съгласни ли сте да създадем Заверата?

— Трябва.

— Няма как — там е спасението — без колебание отговориха двамата мъже.

Очите на доктора заблестяха, погледът им стана твърд, пронизващ:

— Да се опитаме, да премерим силите си — готови ли сме да дадем и живота си за свободата на Македония.

Ангел с пламнал поглед, без да се замисли, отговори:

— Готов съм.

Домакинът пресегна към кърпата пред него, избърса мустаците си, по които бяха останали няколко трошички. Той позамижа, попрехапа устните си и едва тогава отговори:

— Докторе, знам — тежък, трънлив е пътят, по който тръгваме, знам къде отвежда...

Стрико Климе някак си странно се усмихна и кротко каза:

— Е, ако е речено да увисна на въже — ще увисна... за народа си. Нали и косъм не пада от главата на човека без волята божия.

Настъпи тържествено мълчание. Всички чувствуваха важността и значението на обета, що даваха. Те съзнаваха, че нещо голямо се раждаше в тоя час, със сетнини, които не можеха да прозрат. Те може би нямаше да успеят, но хвърляха благодатно семе, което щеше да оплоди народната нива, да изкълни и даде обилен плод.

Домакинът напълни чашите и в тях заискри хубавото руйно охридско вино. Той вдигна чашата си:

— Е, създадохме Заверата — да крепне и расте.

— Сложихме темела — обади се стрико Климе и поглади рошавата си брада.

— Да ни е честита — отрони и доктор Робев.

Чашите звъннаха. Ангел Момиров изпразни своята до дъно и с въодушевление каза:

— За свободата на Македония.

— За целокупната българщина — благопожела докторът.

— Златниот да благослови нашата Охридска завера — смирено рече клисарят и в очите му загоря тиха радост.

Лицата на всички бяха светли, гласовете — възторжени, а очите им — потънали във влага.

Ангел тръсна глава и се провикна:

— Ние ще бъдем първият пролетен повей... Той ще облъхне и стопли душата на народа, за да го научи да се бори и умира за свободата си.

Те дълго обмисляха своето начинание — кого да привлекат от съгражданите си, някои от по-събудените селяни от околията. Решиха също, че трябва да положат клетва, за да се свържат с нея пред бога и людето, че са готови да дадат и най-милото си — живота — за Заверата. Всеки говореше според нрава си — Ангел беше възторжен, пламенен, в думите му се чувствуваха годините и младата му кръв. Марко Фиданчев бавно премяташе броеницата си и думите му падаха тежки, отмерени, като кехлибарените зърна. Всичко, което казваше, беше плод на дългия му опит и тънкото познаване на хората. И в тая работа той пристъпваше пресметливо и предпазливо, както пристъпваше и към работата си в златарницата. Стрико Климе от време на време отпиваше от чашата си, избърсваше увисналите си мустаци с опакото на ръката си и казваше по някоя и друга дума, пълна с мъдрост, или мълчаливо скланяше глава в знак на съгласие. Докторът повече слушаше, внимателно следеше казаното от другарите му. Той правеше обмислен и разумен извод от това, което бяха казали, и предлагаше най-доброто решение. Първият възторг беше минал и мъжете спокойно, трезво обмисляха стъпките на своето голямо дело.

Когато Марко Фиданчев изпращаше гостите си, той сложи ръка на рамото на Ангела и бащински му каза:

— Ангеле, във всяка работа и огън трябва, но и разум...

Стрико Климе, чул тия думи, рече тихо, като че ли откриваше някаква тайна на приятелите си:

— Писано е — да бъдем кротки като гълъба и мъдри като змията... Във всяка работа мълчанието е половин сполука...

Докторът подхвърли:

— Да, по-малко приказки, повече работа...

Гостите се сбогуваха с домакина и потънаха в нощта. Бодрите им стъпки нарушиха тишината на заспалия град. А звездите ги гледаха от ясната синева и ги приветствуваха.

XXIII

Ноцта беше тъмна и непрогледна. Небето, покрито с черни, настръхнали облаци, беше мълчаливо и навъсено — не трепваше нито една звезда. Всичко глъхнеше в тягостна, зловеща тишина.

Предпазливо, като внимаваха да не вдигат и най-малък шум, към кулата на Оломан бег се приближаваха три сенки, в мрака те се открояваха като привидения. Пред тях изплаваха очертанията на кулата, тъмни и неприветливи. Отвън тя изглеждаше потънала в непробуден сън. Сенките се спряха пред големите врата на оградата. Една от сенките прошепна:

— Всичко трябва да мине безмълвно и тихо. Ще употребим оръжие само при крайна нужда.

— Разбрано, Ангеле — чу се глухият глас на Китан. — Ти ще останеш на вратата, за да не те видят и познаят, а ние със Секула ще се опитаме да се справим с кехаите.

— Тях ще оставите на мене — обади се и Секула.

— И така — каквото бог даде и честта юнашка — твърдо прошепна Момиров.

Той потропа на вратата. Залая куче, обади се второ, но скоро ляят им замлъкна. След малко вратата на кулата се отвори, в двора отекнаха стъпки и те чуха гласа на Риза:

— Кой е?

— Аз съм, Риза, Китан от Топола, нося ти важен хабер^[1] — отговори момъкът.

Вратата се откряна и в мрачината се провидя тъмната снага на турчина.

— Бега го няма. Гледайте да свършите работата тихо, бързо. Вържете ме, запушете ми устата — шепотът му се сля с околната тишина.

Китан сръчно, като че ли завързваше житен сноп с въжетото, което носеше, завърза откъм гърба ръцете на Риза, а после с една кърпа, която измъкна от джоба на бечвите си, превърза и устата му. Той леко

го свлече на земята и го остави легнал. Трите сенки се втурнаха към вратата на кулата, през процепа се процеждаше слаб зрак. Пред вратата остана Ангел с револвер в ръка да пази да не би някой от ратаите, които спяха в една далечна постройка в дъното на двора, да се събуди и да се притече на помощ на Сафедин и Емин. Другите двама нахълтаха в кулата. Китан смело бутна вратата на одаята, в която живееха и спяха кехаите на бега. Той и Секула като вихрушка нахълтаха в нея. Двамата турци се бяха излегнали върху меките възглавници и се разговаряха. Те строго и малко изненадани изгледаха нарушителите на приятелския им разговор и бяха готови да ги наругаят, но към тях се насочиха две пушки. Сафедин бързо се окопоти, с един скок се изправи и посегна да извади пищова от силяха си. Китан го удари с приклада на пушката си през ръцете, турчинът изохка и пусна пищова. Той бързо изви ръцете му и здраво ги завърза, взе феса на кехаята и го натъпка в устата му. Емин, пъргав като рис, се хвърли в краката на Секула и го повали — и двамата, мълчаливи, обзети от дива ярост, се затъркаляха по пода. Секула успя да вземе връх и подпомогнат от другаря си, върза и втория турчин. Кехаите останаха да лежат на пода като съчки, приготвени за огрев. Сафедин и Емин се смириха — те разбраха, че ако се опитат да викат или да се развържат, може да ги постигне и нещо по-лошо.

Китан каза на другаря си:

— Аз ще остана да ги пазя — и кимна с глава към турците на пода. — Ти върви при Звезда.

Секула, задъхан от борбата, бързо изскочи от стаята и се изкачи на втория кат. Той предпазливо почука на вратата на горницата, в която беше настанена девойката, и прошепна:

— Звездо, Звездо — и без да дочака отговор, бутна вратата.

На миндера, свита като кученце, спеше девойката. Той леко я докосна по рамото и тя отвори очи. Още сънена, тя не можа да разбере дали пред нея с пушка в ръка стоеше Секула, любата ѝ, с когото се бяха врекли да си бъдат верни цял живот, или е сън. Но гласът му разпръсна съмненията ѝ:

— Ставай! Бързо!

— Секула, сърце мое! — изхлипа девойката.

— Китан ни чака долу... Да бягаме оттук, по-далеч от кулата на Оломан бег.

Звезда скочи — лицето ѝ просветля и на очите ѝ се появиха радостни сълзи. За миг тя увисна на здравата юнашка шия на момъка, притисна се до гърдите му и пламенно го целуна.

— После, после... Не е време за това — каза Секула и леко я отстрани от себе си.

Те бързо слязоха по стълбите. Звезда се хвърли в обятията на брата си. Той я целуна по челото и като преодоля вълнението си, каза:

— Имала си късмет, сестро. Бог ни помогна, но още е рано да тържествуваме. — Ритна вързаните турци и изруга: — Кучета. Да приберем оръжието им, Секула.

И двамата чевръсто взеха оръжието и такъмите на кехаите — и пушките, и силяхлъците, и ножовете им. Секула посегна към ножа си — Китан разбра какво е наумил и го хвана за ръката:

— Не бива.

— Защо? — учудено го погледна момъкът.

— Ще ти кажа.

Секула вдигна рамене и се подчини. И тримата изскочиха от кулата. На двора той се позастоя и недоволен попита:

— Защо не ми даде да ги заколя?

— Ако бяхме убили тях, трябваше да убием и Риза. Ще им дойде редът — отговори Китан и закрачи към голямата порта на двора.

При портата ги чакаше Ангел. Той мълчаливо потупа девойката по рамото. До него като чувал лежеше на земята Риза. Като го видя, Китан се наведе и едва чуто рече:

— Риза, ти не забрави нашето добро, но и ние няма да забравим твоето. Прощавай, няма да те отвържем — ще полежиш така, докато те намерят и отвържат...

Турчинът сви рамене и остана да лежи на земята. Младите хора и Звезда излязоха от двора и задишаха по-леко. Тя припкаше напред, сякаш хвърчеше като птичка, изхвъркнала от кафеза си. Тя попита:

— Сега къде? Искам да видя мама, татко.

— Няма време за тях — отговори Китан. — Ще вървим право в града. Всеки миг подир нас може да тръгне потеря.

— Ти ще се скриеш за няколко дни у Фиданчевци, наши добри приятели. Другарка ще ти бъде Бисера, годеницата ми, Китан и Секула ще се позасълнат у дома. Като стигнем там, ще мислим за после — рече Ангел.

— Нашата се е видяла... — глухо прозвуча гласът на Китан.

— Ще трябва да се простим с Топола... — тихо рече Секула и въздъхна.

— А аз? — сепна се девойката.

— Да се върнеш на село не може — отговори брат й.

— Тогава?

— Говорихме с Ангел... Ще видим... — уклончиво отговори Китан и ускори крачките си.

— А сега на път, по най-краткия, през планината — тихо каза Ангел. — Води ни, Китане.

Те се отбиха от царския друм и поеха по една планинска пътека. Нощта ги скри с черната си одежда, а планината ги приюти в майчинската си пазва.

[1] **Хабер** — известие. ↑

XXIV

Над Охрид нощта разпростря своето тъмно крило. Къщите, накацали по хълма край езерото, се сгушиха и притихнаха. Те се очертаваха в здрача като големи черни петна. Тук-там в прозорците загоряха светлинки — те се отразяваха във водите на езерото и в тях се зарея рояк златни пчели. Тишина и безмълвие легнаха над стария град — отрудените хора се отдаваха на отмора и подкрепителен сън.

В тоя вечерен час, безмълвно и тихо, по различни улици към старата черква на свети Климента се отправиха петима души. Те се движеха предпазливо, гледаха да не смутят тишината на града, на заглъхналите улици и да не бъдат забелязани от някое недружелюбно око. В стаята на стрико Климе се събраха доктор Костадин Робев, Марко Фиданчев, Ангел Момиров, Китан Неданов и Секула от село Топола. Те поздравяваха домакина, сърдечно му стискаха ръката и сядаха около масата в средата на горницата. Окачената на стената лампа осветяваше съсредоточените им, малко замислени лица, върху тях беше легнала някаква тържественост. Домакинът беше наредил на Трайко, сина си, да се прибере в стаята си и да си легне по-рано тая вечер, за да не им пречи на разговора.

Пръстите на лявата ръка на Робева леко барабаняха по масата. Той се поизправи, острият му поглед обходи насядалите около него и заговори:

— Братя, ние говорихме, обмисляхме и решихме — за да се отървем от турската робия и потисничеството на султана, трябва да основем нашата Охридска завера. Дойде часът от думи да преминем към дела. Но трябва да ви напомня, че борбата ще бъде трудна, ще иска усилия и жертви от нас, залагаме главите си. Нека всеки се запита и с открито и честно сърце, като сложи ръка на сърцето си, каже — готов ли е да поеме тоя път на страдание и борба, да даде и живота си?

Настъпи мълчание. Лицата на заговорниците бяха замислени и строги. Те си даваха сметка за опасностите и мъките, които ги чакаха, но по лицата им се четеше и някаква неизказана решителност.

Марко Фиданчев се поизкашля, несъзнателно ръката му мина по антерията.

— За себе си ще река — решен съм... Няма друг път... Има два пътя — пътят на робството, униженията и издевателствата, да ги търпим, докато сме живи, и другият — пътят на борбата... Аз избирам втория път — по-добре да умра с чест, отколкото да живея в безчестие.

Ангел погледна златаря с умиление:

— Как хубаво го каза — по-добре да умра с чест, отколкото да живея в безчестие... И аз ще река — свобода или смърт.

Очите на Китана загоряха — огънят им освети хубавото му младо лице и той възторжено каза:

— Бил съм се при Ески Зара и при Шипка... Разбрах — спасението е само в борбата... В опълчението имаше много нашенчета, от всички краища на Македония — и от Леринско и Воденско, и от Драмско, и от селата край Солун, и силни, снажни мъже, отрасли под сянката на юнашката Шар планина. Едни от тях умряха в борбата с душманина, други оцеляха. Живите ни гледат и чакат да ги поведем, умрелите ни зоват да чуем техния вик. Рекох и ще повторя — аз съм за Заверата.

Секула се изчерви като млада девойка. Смутен и стеснен, той каза и гласът му леко трепереше:

— Където сте вие, където ще бъде утре и целият народ, там съм и аз, от вас не се делия.

Погледите на всички се отправиха към стрико Климе — той само не беше казал думата си. Среден на ръст, тих и мълчалив, отдаден на своите мисли, почти откъснат от делничния земен живот, той някак си се сви, сякаш стана по-малък, но бързо се изправи и открито изгледа другарите си:

— Какво да ви кажа, братя... Аз съм се обрекъл да служа на св. Климента... Той беше най-добрият служител на народа... Ще последвам неговия завет — честно и от сърце да служа на народа си. Той някога му служи с кръст и слово, но дойде друго, ново време — да се служи с нож и пушка.

Доктор Робев стана и с развълнуван глас каза:

— Благодаря ви, братя. Значи, всички сме за Заверата.

— Така е — рече Марко златарят. — Чрез Заверата ще се борим за рода си и земята си.

Очите на Китан блеснаха:

— Само с нож и пушка ще извоюваме свободата си.

— Искам да отмъстя за Звезда и за всички македонски майки и сестри, озлочестени и разплакани от поробителите — със злост каза Секула и гласът му прозвуча като клетва.

— Чрез Заверата за свободата на Македония! — тихо, като молитва рече стрико Климе и се прекръсти.

Настъпи тържествено мълчание. Всички бяха настанали, обзети от радостно и възторжено чувство. Те съзнаваха силата на обета, който даваха. В очите им се четеше решителност и готовност за подвиг и жертва.

Мълчанието наруши Китан — той стана и почна да крачи из стаята.

— Братя, след освобождаването на Звезда, на сестра ми, за мен и за Секула няма повече място в Топола.

— Ще трябва да се укриете за някое време — забеляза Марко Фиданчев.

Докторът поклати глава и като въздъхна, каза:

— Това няма да помогне... По-рано или по-късно, където и да бъдат, Оломан бег ще ги намери и няма да им прости.

Китан стисна юмрук и го сложи на масата:

— Да, рано или късно... Няма да ни прости... За нас има само един път — планината... Както е давала подслон и закрила на толкова юнаци — и на Филип Тотю, и на Хаджи Димитър и Караджата, на безброй македонски харамии, така и нас ще приюти и закриля.

— И ние ще станем хайдутини с Китана — твърдо рече Секула и перчемът му блесна на хубавото високо чело.

Докторът за първи път не можа да овладее вълнението си. Във винаги спокойните му и студени очи трепна пламък. Той се приближи до младите хора и братски ги прегърна.

— Ти, братко — обърна се той към сина на дядо Недана Моисов, — ще бъдеш нашият Китан войвода, а ти, Секула, байрактарят на четата. Около вас ще се съберат и други несретници, прокудени от турската робия.

— Китан войвода... — тихо, но въодушевено издума Ангел.

— Да сте ни живи, Китане, и ти, Секула — рече Марко и топло, бащински ги погледна, но в очите му прозираше и някаква тревожна

грижа.

Стрико Климе извади кърпата си и избърса очите си. Той, някак си стеснен, засрамен, сякаш искаше да се извини, на пресекулки заговори:

— Е, всички не могат да хванат гората... То е за по-млади люге... Ние, старите, ще ви помагаме от тука с каквото можем.

Китан за миг се почувствува поласкан от доверието и радостта, с която другарите му посрещнаха готовността му да хване гората и да бъде войвода на първата чета на Заверата. Но верен на своя здрав народен разум и на своя по-голям боен опит, той бавно, замислено каза:

— Всичко хубаво, но оръжието ни е малко... Засега ние със Секула имаме по една пушка и някой и друг патрон... Добре, че взехме и оръжието на Сафедина и Емина... То не стига... Трябва да намерим поне още десетина, петнадесет парчета с патроните... За тия, които ще дойдат при нас в гората.

Ангел, без да мисли, отсече:

— Ще ги намерим, ще купим.

Клисарят тихо, беззвучно се засмя. Другарите му го изгледаха малко учудено. Той поклати глава:

— Така е, така е... Без пушки и патрони не може... С бос крак трън не се рита...

Китан обшари с поглед мъжете около себе си и твърдо попита:

— Но с какво? Пари трябва!

Робев леко се усмихна и каза:

— От мене има десет лири.

— И от мене десет — обади се и Ангел Момиров и дръпна от цигарата си.

Марко Фиданчев извади броеницата си и почна да премята зърната. Въпреки че обирничеството на Оломан бег го беше почти разорило, той въздъхна и без колебание каза:

— И от мене има толкова.

Стрико Климе кротко се усмихна:

— Всеки спроти силата си... Скътал съм си една лира — да ме закопаят с нея... От сърце я давам... За Заверата, за народа... — Той се надигна, за да потършува в раклата, където бе скрил изгладуваната лира.

— Немой, стрико Климе! — посегна с ръка Ангел, сякаш понечи да го задържи. — Ще намерим от други люге... Не ни трябва твоите пари.

Старият човек изведнъж се изправи, както се бе надвесил над раклата, и почти извика:

— Що? Та аз не съм ли човек?... И аз мога да откъсна от гърлото си за народа... Или искате да ме обидите?

Ангел не искаше да засегне стария човек и със съжаление каза:

— Арно, арно... Не се люти, стрико Климе, и твоята лира ще вземем.

Клисарят отново се усмихна, лицето му просия като лицето на дете:

— Сполай ти, Момирче. Златниот не ме е оставил и няма да ме остави... Ще се намерят добри люге, ще има с какво да ме закопат...

Докторът, който беше научен всичко да бъде ясно и точно, здраво вързано, предложи:

— Парите ще дадем на Марко Фиданче. Той ще ни бъде хазнатарят — каквото влезе в касата, той ще го пази и с наше решение ще разпорежда с парите.

— Много добре.

— Съгласни сме — чуха се гласове.

— Благодаря за честта и доверието — видимо развълнуван, каза златарят.

Китан прекара ръка по челото си, позапъна се и каза:

— Докторе, нас със Секула ни забрави... Ние сега... какво да река... — и за първи път ясните му открити очи помръкнаха.

— Ние... засега... — промълви Секула и сведе очи.

Робев побърза да успокои младите хора:

— Вие давате живота си. Можем ли да искаме повече от вас?

— И дума да не става — обади се и Марко Фиданчев.

— Добре, ще гледаме да се отсраим — рече Китан и попита: — А къде ще намерим пушки?

Всички се изгледаха, лицата им застла сянка — наистина мъчно, трудно беше да се намерят пушки. Понякога някой арнаути или турчин предлагаше по някоя стара, ръждясала кремъклийка, но това не вършеше работа, трябваша им десет-петнадесет здрави, хубави пушки. Пръстите на доктора почнаха отново да играят по масата, Марко

Фиданчев гледаше безпомощен, стрико Климе се загледа в иконата на стената, сякаш чакаше помощ от нея. Веждите на Ангел бяха свъсени, по челото му се бе изрязала бразда — изведнъж веждите му се отпуснаха, челото му се проясни.

— Китане, нали решихме аз да съпровозя Звезда до Солун, а оттам да се опитам да я прехвърля в свободната ни бащиния. Тук не може да остане, дори в Солун, ако я познае някой, грози я опасност... По-далече, по-далече от Турско... Спасението е едно — в свободна България... Като отида в Солун, ще помоля моя братовчед Наум Момир, който има добри връзки и познанства, да ми намери десетина-петнадесет бердани или от гръцките пушки „Гра“. Все ще ги пренесем някак...

— Добре си го намислил — сдържано се обади златарят.

— Арно, арно — чуха се и други гласове.

Лампата озаряваше замислените и възторжени лица на мъжете. Те се чувствуваха подмладени, струваше им се, че им са пораснали криле. Мисълта за борбата ги окриляше и вдъхновяваше. Те замълчаха, унесени в собствените си мисли. Доктор Робев запали цигара и през тютюневия дим видя дългия, мъчителен път, по който тръгваха, път на неволи и борби, и там някъде в далечината, сред дим и кърваво зарево, проблясваше свободата на поробената родина. Той единствен разбираше и виждаше мъките и страданията, през които трябваше да минат, но нямаше друг избор. Пожарища, кърви и една сияйна, ослепителна светлина... Той скръбно се усмихна, но изведнъж устните му се свиха в жестока, каменна гънка. Той знаеше — пътят към свободата беше път към голгота. Китан си спомни за старата си майка и татко си, с които трябваше да се раздели. Няма повече да ходи след стадото и да събира овцете със свирката си. Ще я вземе със себе си, с нея ще разсейва мъката си по тях... И махна с ръка — той откъсна нещо от сърцето си... Пред замисления и замечтан поглед на Секула се мярнаха хубавите светли очи на Звезда, видя я край чешмата, когато напи водата ѝ, грабна китката ѝ от червен трендафил, вързана с копринен конец... Нали щеше стройници да праца, да се женят, а какво излезе — другарка ще му бъде пушката огнебойка... Ще я види ли пак? Но един глас му нашепваше, че пак ще се срещнат със Звезда и пак ще се имат... Тревожно се сви и сърцето на Ангел Момиров — какво го чака, какво му носи утрешният ден? Годерж и сватба го чакат

— ще ги дочака ли? Ще може ли да отиде под венчило с Бисера? Той я видя в булчината ѝ премяна, привела свенливо глава. Усмиват се пъстрите ѝ очи, по-тъмни под дългите мигли, под сватбения венец. Златарят само свъси вежди, вдигна ръка, оправи увисналия си мустак и мълчаливо стисна пестник. Пред замрежения поглед на стрико Климе се изправи стройната, крехка като фиданка снага на сина му — на кого щеше да го остави, ако с него се случеше нещо? Поклати глава и прогони нерадостната мисъл. По устните му пробягна, кротка усмивка — каквото за другите, това и за него — Златниот и народът нямаше да оставят неговия Трайко.

Китан се изправи и едрата му снага сякаш изпълни стаята — голямата му сянка изплава на стената.

— Знаете ли коя ще бъде първата ми работа?

— Коя?

— Какво смяташ да правиш? — попитаха другарите му и устремиха към него погледите си.

— Да очистя Оломан бег и Сафедин и Емин, верните му кучета.

— Добре си го наумил — поклати одобрително глава Ангел. — И аз ще ви помагам.

— От града ли? — попита златарят и леко се усмихна.

Младият човек припряно отговори:

— Не от града... Знам аз... Ще му намеря колая...

— Трябва да пламнат и кулите на бега, да горят, та заедно с тях да изгори и нашата мъка, мъката на наредата — с гняв рече Китан.

— Да познаят силата на Заверата, да видят как плаща народът на своите душмани и изедници — със страст издума и Секула.

Докторът гледаше младите хора и им се радваше в сърцето си — радваха го тяхната готовност за борба, техният пламък и омраза към враговете. Той се обърна към другарите си:

— Всичко ще стане, само да е живот и здраве... Но да не забравим и нещо друго...

Няколко двойца очи се устремиха в него.

— Какво?

— Забравили ли сме нещо? — тревожно попитаха мъжете.

Той се замисли и тържествено и властно отговори:

— Клетвата!

— Право рече.

— Така е — отзоваха се другите.

— Трябва да се закълнем, че свето ще пазим тайната и че сме готови да дадем и живота си за делото на Заверата, за свободата на Македония.

Очите на стрико Климе широко се разтвориха, в тях загоря чуден огън и той възторжено каза:

— Клетвата... Да се закълнем в черквата пред статуята на свети Климента.

— Добре го рече... Да вървим! — шепнешком се съгласи Марко.

— Да вървим! — чуха се и други гласове.

Всички преминаха двора мълчаливи и влязоха в старата вековна черква. Стъпките им отекнаха в каменните стени и сводестия купол — стори им се, че това е отек от стъпките на Цар Самуила, на неговите войводи и бранници. Облъхна ги хлад и тръпка ги полази. Посрещна ги мъждукащото кандило, което от хиляда години гореше пред образа на първия български учител и просветител. Бледото му треперещо пламъче озаряваше спокойното му строго лице, то излъчваше някаква вътрешна сила. Незнайният майстор бе издълбал в дървото и проницателния поглед на светия мъж, поглед, дълбок и вълнуващ, устремен във вековете, властен и пророчески, който му бе спечелил любовта и преклонението на стотици поколения, на целия български народ. Съзаклятниците застанаха пред дървената статуя, почерняла, изпоядена от времето, но запазила някаква неотразима сила. Те приведоха смирено глави и неясен трепет обзе душите им.

Стрико Климе се приближи до тезгяха за свещите, сграби няколко и ги раздаде на другарите си. Той запали своята свещ от огненото езиче на кандилцето, пламнаха и техните свещи. Огънят, който бе горял през вековете, се предаде и на тях. Заревото на свещите освети замислените им и съсредоточени лица — те изглеждаха бледи, въсъчни. Заиграха пламъци по златните нимби на светците по иконите, които ги гледаха студени и мрачни. Светна и лицето на първоучителя — замислено, застинало в някаква дълбока мисъл. Трепна светлина и в очите му, сякаш оживяха, проникваше в душите и сърцата им дългият им суров поглед.

Доктор Робев взе евангелието, подвързано със заешка кожа и златна везба по корицата, и го сложи пред статуята. Ангел Момиров извади револвера си, измъкна и една кама и ги кръстоса върху

свещената книга. Докторът сложи ръка върху евангелието, последваха го и другарите му. Той бавно, тържествено заизрича клетвата:

— Заклевам се в името на бога и светаго Климента и в това оръжие да служа честно и вярно на народа си, да се боря за род и вяра, за свободата на народа и родината си и за това свето дело да бъда готов да дам и живота си, за делото на нашата Завера. Ако погазя клетвата си, да бъда убит с това оръжие и проклет от народа си. Заклех се.

Отмерени, тежки падаха думите на клетвата. Те се отекваха в каменните стени, блъснаха се в купола, потънал в мрак, и заглъхваха. Чуха се гласове:

— Заклевам се.

— Заклевам се — тежки, морни, като дъждовни капки в зноен ден падаха и думите на останалите съзаклятници, на първите люде на Охридската завера.

Лицата им бяха застинали, навъсени, но и някакво умиление ги озаряваше и стопляше. А от статуята ги гледаше ликът на светеца. Изведнъж той сякаш оживя, очите му загоряха, ръката му трепна и се издигна — той благославяше тях и делото им, което беше и негово дело, защото беше дело на народа му, за който живя и умря. И те почувствуваха, че той живееше в тях, но и те живееха в него. Той ги осени със своя дух, който беше хилядолетният дух на народа им.

Стрико Климе усети как една сълза го припари, но той не я обърса. Тя се търколи по старческото му лице и застина като малка пламнала звезда — лъч от кандилото на Златниот.

XXV

Привечерните сенки бавно пълзяха в една от горниците в къщата на Фиданчеви. Те постепенно обгръщаха със своите воали предметите — и миндерлъците край стената, и масата, застлана с пъстра покривка, и иконите на иконостаса в ъгъла. Отблясъците на умирация ден постепенно гаснеха и потъмняваха, заедно с тях потъмняваше и покъщнината и потъваше в някаква синкава мъгла. Навън беше тихо — тишината на привечерния час. Долята камбанен звън — камбаната на „Свети Климент“ призоваваше християните на вечерня. Разнесоха се отмерени, тържествени звуци. Те нарушиха покоя и тишината.

До масата бяха седнали Бисера и Звезда. Няколкодневното пребиваване на Звезда у Фиданчевци беше сближило двете момичета — те се чувствуваха близки, родни и между тях се беше завързало топло, сърдечно приятелство. Бисера държеше в ръцете си парче домашно платно — бяло, чисто като водите на езерото, в които беше белено. Върху него девойката извезваше малки червени квадратчета — тя готвеше чеиза си. Звезда, леко приведена към нея, внимателно следеше работата ѝ — отмерените и плавни движения на ръката, която държеше иглата и прекарваше червения копринен конец.

Звезда беше облякла една от роклите на Бисера. Градското облекло особено ѝ прилягаше и ѝ придаваше нова хубост. Скромната тъмносиня рокля с бели цветчета помагаше да изпъкне златото на косите ѝ и белотата на лицето с лекия загар на южното слънце. Роклята леко пристягаше моминската ѝ снага, правеше извивките ѝ по-изискани и по-примамливи. Така пременена, тя изглеждаше по-нежна и по-мила. Бисера, леко приведена над работата си, откриваше тънките и изящни черти на лицето си. То беше продълговато, бледо и матово, а големите въздълги, тъмни мигли бавно, морно се спускаха и хвърляха сянка върху пъстрите ѝ очи. Очитеменяваха цвета си — бяха ту светли като водите на езерото, ту ставаха тъмнозелени. И двете бяха хубави по своему: Звезда, дете на полята и родните планини, Бисера — сякаш излязла от някоя от фреските в черквите на стария град.

Бисера вдигна глава към приятелката си и тъжно се усмихна:

— Голям късмет си имала...

— Да са живи Китан, Секула и Ангеле... Без тях... — въздъхна Звезда и не довърши.

— Какво щеше да правиш?

— Бях решила да се убия. Жива нямаше да се дам... И сега изтръпвам, като си спомня за бега... Очите му, ръцете му, които пресягат към мен...

— Горката!

— Това мина, но какво ме чака? Оломан бег трябва да е побеснял, да се върна на село, не мога. Какво ще стане с Китан, със Секула? Секула... — повтори името на изгората си Звезда и въздъхна.

Бисера се приведе към девойката и топло попита:

— Обичате ли се?

— Щяхме да се оженим.

— Не се тревожи... Всичко ще се нареди... — опита се да я успокои приятелката ѝ, но ръката ѝ по-бързо почна да движи иглата.

Звезда, притисната от мъката по бащината си къща, от страха за утрешния ден, стана и се приближи до прозореца. Пред нея се откри градът със старите си къщи, потърколили се към брега на езерото. От вечерната дрезгавина изплаваха островите от зеленина, дворовете, пълни с пъстри лехи и кичести дървета. Но езерото помами погледа ѝ — слънчевите лъчи бяха престанали да се ломят в него, да се оглеждат белите пухкави облачета. В тоя привечерен час то приливаше сини и зелени отблясъци и по гладката му притихнала повърхност пробягваха леки вълни, сякаш зелената му гръд потръпваше от сладостна нега.

Вратата се отвори и влезе домакинът Марко златарят, а в рамката на вратата зад него се очертаваха снажните снаги на Китан и Секула. Бисера стана, като видя баща си и нечаканите пости, Звезда се обърна и лицето ѝ просия:

— Братко, Секула...

— Добър вечер — поздравиха мъжете.

— Добър вечер — отговори момичетата и чинно приведоха глави.

Марко Фиданчев се обърна към Звезда:

— Доведох ги да се видите и...

Китан го прекъсна:

— Да се разделим, сестро.

— Дойде часът — обади се и Секула и гласът му заглъхна гърлен и скръбен.

— Значи, дойде — като ехо се отекна разтрепераният глас на Звезда.

— Заповядайте — покани гостите си домакинът.

— Сполай ти, стрико Марко — отговори Китан. — Знаеш, нямаме време.

Настъпи мълчание. Китан и Секула със снажните си снаги сякаш изпълниха горницата. Изпод накривеното кепе на Китан се подаваше перчемът му и като пиявица се беше извил на челото му. Очите му гледаха замислени и тъжни, но и нещо непреклонно проблясваше в тях. Секула, малко по-висок от него, но силен и гъвкав, стоеше разкрячен, като че ли диреше по-здрава опора под краката си. И неговото лице беше намръщено, застинало, като изпечено от глина. И двамата момци събираха сили за близката раздяла, за тъмния и незнаен път, по който тръгваха.

Китан заговори, като направи усилие — гласът му прозвуча задавен и глух:

— Звездо, Ангел Момир ще те отведе в Солун, а оттам ще гледа да те препрати в свободна България. Ще ти даде писма до добри приятели... Аз имам там приятели.

Девойката трепна и плахо попита:

— Трябва ли да отида така далече?

— Трябва! — отсечено, с повеля в гласа отговори брат й. — Ако останеш тук, дори в Солун, Оломан бег и тия като него ще те намерят и няма да ти простят... Да бъдеш в ръцете им и да избягаш — такова нещо те не прощават...

— Как ще се разделя от мама и татко, от теб, от... — тя погледна Секула и не довърши.

— Може би няма да бъде задълго... — отгатна мисълта й Китан и побърза да я успокои. — Ако не мога аз, Секула ще дойде при тебе... Няма да те забравим.

В разговора се намеси и Секула:

— Звездо, тук те заплашва голяма опасност... Ще заминеш... Докато мине бурята...

Марко се позакашля и отмери:

— И аз ще река да се позасълнеш малко...

Звезда изгледа брата си, Секула, сърцето ѝ се сви от страх и болка и едва чуто попита:

— А какво ще стане с вас?

Брат ѝ неопределено и тъжно се усмихна:

— И ние няма да отидем в Топола...

— Там за нас повече няма живот... Оломан бег и кехаите му на нас няма да простят — каза Секула и несъзнателно почна да закопчава копчето на гуната си.

— Тогава? — като шепот премина гласът на девойката.

— Ще хванем гората... — тръшна глава и бодро отсече братът.
— Секула, да вървим.

— Да вървим... Дълъг път ни чака — като на себе си рече момъкът.

Китан се приближи до сестра си и просто, като че ли и на другия ден щяха да се видят, ѝ подаде ръка:

— Сбогом, сестро — прегърна я, потупа я по рамото, сякаш искаше да ѝ вдъхне смелост, и я пусна.

Погледите на Звезда и Секула се срещнаха. Тя беше притихнала, плаха, очите ѝ изпълваха мъка и отчаяние, това бяха очите на смъртно ранена кошута. Момъкът пребледня, леко прехапа устната си, като че ли под него земята се продънваше. Чу се гърленият му, дрезгав глас:

— Довиждане, Звездо.

— Довиждане, Секула.

Той се поколеба за миг и посегна към девойката. Тя пламна като божур и като птичка се притисна до гърдите му. Копнежът ѝ по него надви моминския ѝ свян, но нали може би никога нямаше да го види вече, и му поднесе устните си — това беше техният обет за вярност.

Гласът на Секула прозвуча твърд и уверен.

— Ще те намеря, където и да бъдеш... И накрай света...

— Бог да ви закриля! — отекна гласът на сестрата и първата любя.

Над техните гласове се издигна гласът на Китан:

— Да тръгваме, братко!

— Да тръгваме.

И двамата бързо излязоха, сякаш се страхуваха да останат повече. Стъпките им се отдалечиха и заглъхнаха. След тях, мълчалив и

замислен, излезе и домакинът.

Звезда протегна към тях ръце сякаш искаше да ги задържи, и се отпусна на стола. Тя глухо зариде. Бисера се приближи до нея и леко я погали по главата. Сенките на привечерния здрач ги затулиха, за да скрият мъката и сълзите им.

XXVI

На вратата тихо се потропа. Стрина Търпена, която спеше като заек, се понадигна и даде ухо.

— Мамо, мамо, отвори.

Тя позна гласа на сина си, бързо отметна чергата, с която беше завита, и скочи. Вратата скръцна и влезе Китан. Главнята, що догаряше в огнището, освети майката и сина. Той беше прашен, ръцете му — изподраскани от трънките и клонаците край козите пътеки, по които беше минал, за да стигне до родното си село, а по челото му блестяха няколко капки пот. Тя го гледаше радостна и все пак някаква грижа беше легнала на лицето ѝ.

— Къде се загубихте? Толкова съм ви мислила. Какво стана със Звезда? — в гласа ѝ се бореха умиление и майчинска тревога.

И двамата говореха почти шепнешком, със сподавени гласове. Колкото и да говореха тихо, дядо Недан, научен да се събужда и от най-малкия шум — от лая на кучетата или от блеенето на някое агънце, — се надигна от постелята. Той позна сина си и пъргаво, не за годините си стана.

— Добре дошъл, синко — поздрави той своя левент.

— Добре намерил, татко.

— Какво стана, какво направихте? От Риза разбрахме, че сте освободили Звезда, но после нито следа, нито вест от вас... Майка ти съм не я ловеше — развълнуван, рече старият човек.

— Мислех да не би потеря да ви е настигнала... — издума и въздъхна майката.

— Всичко е наред... Ще ви разкажа — отговори момъкът. Той взе едно триного столче, сложи го до огнището и седна. Грижливо се загърна с гуната си, с която беше наметнат, и не я свали, като влезе. Простря ръка към огъня, сякаш му беше студено, и пожела да се стопли.

Стрина Търпена трепна, леко се удари по челото и като се усмихна, каза:

— Ех, че съм забравана... Трябва да си гладен... Сега ще ти дам да си похапнеш, остана бобец от снощи. — Тя пъргаво зашета, подмладена от радост, че чедата ѝ са живи и здрави — толкова ги беше мислила. Старата жена сложи софрата, нареди на нея в една паница фасулеца, пита хляб и се изправи да чуе разказа на сина си. Китан, уморен и огладнял от дългия път, бързо заяде. С няколко думи, като преглъщаше зальците, той разказа на родителите си как бяха влезли в кулата, как бяха вързали кехаите Сафедин и Емин и как се бяха измъкнали. На един дъх бяха минали до града, а там се скрили — той и Секула у Момировци, а Звезда у Фиданчевци. Каза, че решили с Ангел и стрина Ракида Звезда да замине за Солун и оттам за България. Баща му и майка му го слушаха с внимание, но като спомена за заминаването на сестра му, и двамата се провикнаха учудени и обезпокоени:

— За България?

— Много далеко бе, синко — въздъхна майката.

— По-далеко, та по на завет — помъчи се да ги успокои синът. — След някоя и друга година, когато пепел покрие всичко, ще се върне. Може и вие с татко да отидете при нея — и той сдържано се усмихна.

— Нашата се е видяла... — сянка мина по лицето на стрина Търпена. — Ще трябва да я мисля...

— Е, жена, така било речено — по-добре далече, но да я знаем жива и здрава, отколкото в ръцете на оня душманин — примирен, рече домакинът.

— Прав си, Недане, дано бог го убие! — прокълна майката.

Китан свърши вечерята и остави лъжицата. Докато се хранеше и разказваше на родителите си за прежеждията, през които бяха минали, и за утрешната съдба на Звезда, като че ли стоеше на тръне. Ослушваше се, сякаш чакаше да долови нечий стъпки, някакъв знак. Той се изправи и едва сега отхвърли гуната, която на широки дипли покриваше раменете му. Под гуната се показа пушката му, която бе донесъл от Шипка. През рамото му бяха кръстосани два патрондаша. Гилзите на патроните, наредени в тях, блеснаха, лизнати от пламъка на разгорялата се жаравя — майка му бе стъкнала огъня. На кръста му беше препасан силяхът на Сафедин, а в него затъкнати пищовът и ножът му. Баща му и стрина Търпена ахнаха от почуда — това не беше

техният Китан, а друг, нов — стори им се по-снажен и по-хубав, от него лъхаха сила и мъжество. В цялата му снага, в осанката му имаше нещо внушително и юначно.

— Да се постегна малко — каза синът и почна да оправя патрондашите. Взе пушката, провери дали всичко ѝ е в ред и я опря до стената.

Дядо Недан изгледа сина си и някак тежко и строго попита:

— Закъде се готвиш, Китане?

— Какво е това оръжие по тебе? — втрещена, попита и майката.

— Сега ще дойде Секула и ще вървим.

— Ще вървите?

— Къде? — в надпревара попитаха старите.

— В гората... — сдържано се усмихна Китан. — И за нас няма повече място в Топола... Ако паднем в ръцете на Оломан бег, на тих огън ще ни пече...

Стрина Търпена простена:

— Господи, господи... Керка ми ме остави, сега и син ми...

На вратата се почука:

— Китане...

Младият мъж отвори вратата — показа се високата стройна фигура на Секула, също наметнат с гуна. Под гуната се подаваше прикладът на пушката му. Той прекрачи прага и попита:

— Готов ли си?

— Готов съм. Сега ще дойда — отговори Китан и излезе.

Секула погледна двамата стари люде, притихнали, свити от мъката пред новата раздяла, и някак тъжно и замечтано рече:

— Ех, стрино Търпено, готвех се майка да ми бъдеш и ти, дядо Недане, татко... Какво мислех, какво излезе... Със Звезда се бяхме разбрали...

Дядо Недан поклати глава и издума:

— Секула, човек предполага, бог разполага...

— Така е, така е, бог разполага... — примирена, попарена, се съгласи и старата жена.

Китан се върна, в ръцете си държеше зелен копринен плат. Той разгърна плата и върху зеленото свилено поле блесна един златен лъв. Всички го изгледаха изненадани и в очите им трепна въпрос. Той не почака да го попитат какво е това:

— Когато бях на Шипка, до мен се сражаваше един възрастен мъж — чичо Никола му думаме. Един турски куршум го удари в гърдите. Изохка и се килна настрана, а ръката му подири гърдите. Привдигна се на лакът, разкъса куртката си и извади ей тоя копринен плат. Той заговори бавно, сякаш всяка изречена дума му тежеше: „Аз съм стар хайдутин... С тоя пряпорец съм бродил из балкана, под него съм се бил за свободата на народа ни... Това ми е най-скъпото, което имам — пази го, както и аз го пазих...“ — издума, отпусна се и издъхна... Взех знамето и се заклех да го пазя като светиня... — Момъкът замълча, нещо сви гърлото му и продължи: — Секула, братко, било речено пак да го развеем и като дядо Никола, бог да го прости, под него и лъва да се бием за свободата на народа си. Нали решихме, че ти ще ми бъдеш байрактарят, като съберем отбор юнаци — гласът на тоя корав мъж, който се бе сражавал при Ески Зара и Шипка, леко потрепера.

В единия ъгъл на знамето се виждаха три тъмни петна — няколко капки кръв от сърцето на стария хайдутин. Те бяха обагрили плата и върху зеленото поле бяха разцъфнали тъмночервени карамфили. Недан и Търпена гледаха знамето развълнувани — той се приближи до него, прекръсти се и го целуна. Търпена пристъпи благоговейно, вдигна единия му край и също го целуна — в очите ѝ блесна сълза.

Секула пресегна и със задавен глас промълви:

— Дай, дай и аз да го целуна... Нали аз ще го нося, може би и под него да падна — и той смирено, чинно, като че ли целуваше нещо скъпо и свето, долепи устните си до знамето.

За миг всички замълчаха, бореха се с вълнението си и сълзите, които ги задавяха, с тръпките, шо пропълзяха по телата им. Китан вдигна пушката си, прехвърли я през рамо и се загърна с гуната. Лицето му застина и проехтя силният му властен глас:

— А сега, Секула, на път.

— Да, време е... Полунощ преваля...

Дядо Недан с тежка, морна стъпка, малко попрегърбен, пристъпи към сина си, притисна го до сърцето си и рече:

— Китане, синко, на добър ви час... Китане, мисли, че си син на народа си, и никога не го забравяй... Бори се за свободата на земята ни, за нашите род и вяра.

Китан не чака майка му да го прегърне — той пръв я прегърна. Струваше му се, че в тоя труден, решителен час, както някога бе сукал млякото ѝ, за да израсне и стане мъж, така и сега ще му вдъхне сили и воля, за да върви по пътя, който му бе орисан. Тя го целуна по челото, той усети напуканите ѝ изстинали устни. Изведнъж тя го отстрани от себе си, сякаш го откъсна от сърцето си. Очите ѝ бяха сухи, погледът твърд като стомана.

— Синко, така било речено... Бог да те пази... — и го прекръсти с коравата си трепереща ръка.

Секула целуна ръка на старите — Недан го притисна до гърдите си, а стрина Търпена и него прекръсти като рождения си син.

Младите хора, за да скъсят мъката на раздялата, стиснаха здраво берданите, нагласиха гуните си и бързо излязоха. Когато да прекрачат прага, Китан чу гласа на баща си:

— Синко, пък здраво да се държиш...

— Ще се държа, татко.

Китан и Секула потънаха в нощта. Те се отправиха към балкана — крило на харамии и юнаци, откакто се помни българското име.

Дядо Недан и стрина Търпена останаха прави като дънери, обгорени, ударени от гръм. Жаравата покриваше застиналите им лица с кървава багра.

XXVII

— Довиждане, бате Ангеле — каза Звезда, подаде ръка на младия човек и направи усилие да задържи сълзите си. — Благодаря ти за всичко, което направи за мен. Довиждане, господин Момиров — обърна се тя към по-възрастния мъж, застанал до Ангела.

— Довиждане, Звезда — отговори Момир и стисна здравата, загрубяла от кърска работа ръка на девойката. — На добър час! Изпращай писмата си до мен, а аз ще ги предавам на вашите.

— Добър път — каза и Наум Момиров, братовчедът на Ангела, и приветливо се усмихна на пътницата.

Звезда се затича по мостика на парахода, за да скрие сълзите си, които бликаха в очите ѝ, и застана на палубата. Тя остана там и дълго им маха с ръка. Параходът тръгна, отдалечи се бавно, величествено и след него остана дълга сребърна диря. Изпращачите също ѝ замахаха, почакаха да се отдалечи параходът и бавно поеха към града. Те бързаха да излязат от пристанището. Там имаше движение, шум и невъобразима гълчава. Хамали с тръстикови самари на гръб, облечени в дрипи, които едва закриваха голите им меса, като бесни тичаха и разтоварваха една мауна. Чувалите с ориз смазваха измършавелите им, изсушени от глад тела. Бели оризови зърна бяха посипали кея. Ята врабчета кълвяха зърната, жадно ги поглъщаха и щом някой се приближеше към тях, излитаха като тъмносив облак и въздуха изпълваше тревожното им чуруликане. Бавно крачеха с добре изгладени фесове и спретнати униформи митническите чиновници. Търговци на сергии предлагаха евтината си стока — чехли и пъстри платове, плодове и ориенталски сладкиши — баклава, кадаиф и малеби. Шумът и блъсканицата дразнеха двамата братовчеди. Те побързаха да избягат от това сборище, от шарената и многолика тълпа.

Вдясно от тях остана Канлъкуле, някогашната венецианска кула, издигната сред морето, сега цялата боядисана в червено, откъдето идваше и името ѝ — Червената кула. Тя сякаш символизираше кървавото и насилническо управление на Абдул Хамида и напомняше

на раята, че всеки опит да направи живота си по-добър и по-сносен, да отхвърли ярема на робството води към нея, а оттам — към далечните брегове на Африка, към крепостите на Фезан и Диарбекир, към бесилката. Ангел погледна към старата венецианска кула, неволно стисна пестник и отвърна очи — нали в началото на войната по донос на Нейко челеби баща му бе докаран и затворен в кулата за своя бунтарски дух като опасен човек и не излезе повече... Продължиха през покрития пазар, но побързаха да излязат и оттук — още ги преследваха шумът и блъсканицата. Измъкнаха се и от това море от хора, повечето от които се суетяха без цел и определена работа — безделници и джебчии. Те завиха по главната улица, минаха под римската триумфална арка. Тя, макар и изрѳана от времето, беше запазила своята величавост и антична красота. Сводът на арката говореше за голямото строителство на една отминала епоха. Статуите и барелефите, що покриваха двете рамене на вратата, напомняха със своите великански фигури за едно голямо изкуство. Върху каменните стени се бореха и кръстосваха мечове не обикновени бранници, а титани. В тях незнайните майстори ваятели бяха вложили своето разбиране за красотата на човешкото тяло, отразили преклонението си пред римските легионери. И наистина, те бяха увековечили славата на древния Рим — вратата беше устояла на острите зъби на вековете. Като минаха арката, братовчедите запълзяха по една стръмна улица. Покрита с калдъръм от корубести камъни, тя водеше към старата част на града. От двете страни на улицата се издигаха огради, над които се подаваха клоните на кичести дървета. Най-послед те спряха пред едни порти, бутнаха вратата и се озоваха в спретнато дворче. В Дворчето имаше лехи с цветя, няколко смокини, нарове и през тях надничаше еднокатна къща — тук живееше Наум Момиров. Стаята на Наум Момиров беше скромно наредена — легло, маса, а върху нея ваза с няколко нацѳтели рози, откъснати от розовия храст пред прозореца на стаята. Над масата беше окачена карта на Балканския полуостров. Тя беше изпѳтрена с кафявите петна на планините, примамваше зеленият цвят на полетата, а реките изплитаха чудна синя плетеница. В един от ѳглите имаше етажерка от дѳбово дърво, наредена с книги — по цветните кожени подвързии личаха заглавията на френски, турски и руски език. Нещо строго имаше в цялата обстановка, като че ли тук не обитаваше мирянин, а монах или отшелник. Розите във вазата

единствени внасяха малко свежест и веселие сред тая сива, почти бедна покъщнина и изпълваха стаята със своето тежко ухание.

Наум, уморен от изкачването на стръмната улица, седна на стола пред масата. Суха, хрипкава кашлица го задави и лицето му стана побледо. Той вдигна ръка към гърдите си, сякаш искаше да потисне и прогони кашлицата. Челото му беше високо, изпъкнало, с венец от черни коси, страните му — обрасли с малка подкастриена брада. Очите му гледаха дълбоки, замислени, с потаен огън в тях.

Ангел остана прав — личеше, че искаше да каже нещо, но се чудеше как да подхване разговора, как да каже това, което го занимаваше и вълнуваше. Той направи усилие и каза:

— Братовчедо, не дойдох в Солун само за да придружа Звезда. И друга грижа ме доведе при тебе.

Наум вдигна към него умните си тъжни очи и попита:

— Кажи, Ангеле?

Младият човек позамълча и отсече:

— Трябват ми десетина, петнадесет пушки... с патроните.

— Пушки, патрони? — трепна Наум и по лицето му пробягна тревога. — Защо ти са?

Ангел заговори бързо, припряно; това, което искаше да каже, дълбоко го вълнуваше, тежеше му и искаше да се освободи по-скоро от него:

— Турците са се развилнели — безчестят, ограбват, убиват. Особено е тежък животът на селяните — беговете ги обират, отнасят се с тях като с добичета. Не е по-добра участта и на калфите и чираците в градовете — господарите им ги карат да работят по за няколко металика на ден — едвам преживяват, децата им умират от недояждане... — с гняв извика младият човек.

— Знам. Какво си намислил?

— Ще се борим.

— И с десет-петнадесет пушки ще съборите царството на султана? — по тънките бледи устни на Наума трепна горчива усмивка.

Тя не убягна от погледа на Ангела, засегна го и той със страст каза:

— Основахме завера. Ще съберем народа, ще го научим да се бори, ще го вдигнем на въстание, за да извоюваме свободата си.

Наум скочи от мястото си и почна да се разхожда из стаята. Крачеше малко приведен, сякаш нещо му тежеше, и хлътналите му гърди се изкорубиха още повече. По замисленото му скръбно лице, по нервните движения, които правеше с едната си ръка, по неспокойния поглед на тъмните му, дълбоки очи личеше, че е силно развълнуван. Най-послед той наруши мълчанието — гласът му беше притихнал, глух, като че ли излизаше от празна бъчва:

— Ангеле, Ангеле... Ще ти открия сърцето си... Ще споделя с тебе нещо, което с никого не съм споделял... Смут, страшен смут е в душата ми...

Ангел го гледаше изненадан, никога не беше го виждал такъв — разтревожен, дори трескав. Братовчед му дълго мълча, пое дъх и продължи:

— Дядо ни Петре Момир беше неук, но събуден човек. Той със своя здрав природен ум, частица от ума на нашия трезв и мъдър народ, далече виждаше... Добре направи, че ме прати в турското училище... Не съжалявам за присмехите и плесниците на съучениците си турчета... Не ми беше леко, много пъти исках да избягам, но устоях и добре направих. Това ми помогна, като свърших училището в Охрид, да постъпя в султанския лицей за източни и европейски езици в Цариград. Изучих ги, добре ги изучих. Чрез тях можах да бъда полезен на освободителното ни дело, на родината ни. В Цариград се запознах и сближих с Николай Павлович...

— Николай Павлович? — прекъсна го младият човек.

— Игнатиев!

— С графа, руския посланик в Цариград?

Наум кимна утвърдително с глава:

— Да. Станах негово доверено лице, помагах му в работата — превеждах му разни книжа на турски, събирах му сведения за положението в разните покрайнини на България. Няма да забравя тревожната, напрегната нощ преди подписването на мирния договор в Сан Стефано. Предадох му на турски превода на текста на договора. Той го погледна, усмихна се и не каза нищо. Но на другия ден след подписването ме посрещна тържествуващ, лицето му сияеше, очите му радостно светеха, прегърна ме и каза: „Науме, братко Науме, увенча се с успех делото на живота ми. Можем да се поздравим, най-послед имаме свободна България. Честито, честито, братко.“ Усетих как

гласът му затрепера и сълза го задави. Да, имахме свободна България, но за кратко, за много кратко време... — Наум въздъхна и замълча. Лицето му беше бледо и мрачно.

— Да, за много кратко време — като ехо повтори и Ангел. Той гледаше братовчеда си, свит, прегърбен, с хълтнали гърди, като че ли мъката му беше така голяма, че го смазваше.

Наум застана до масата, отпусна ръка и изтънелите му, почти прозрачни пръсти леко почукваха по нея. Погледът му шареше навън, някъде из нацъфтелите лехи в градината. Той тръсна глава, сякаш да прогони тъжните си мисли, и продължи:

— Видях графа за последен път след подписването на Берлинския договор. Той беше съсипан, сякаш остарял за една нощ. Нямахме светналото лице, пламналите очи от Сан Стефано. Той беше станал нервен, раздразнителен и скръбно ми каза: „Какво кроихме, а какво излезе... Жалко за дадените жертви... Македония е отново под робство, забулена е в мрак съдбата й...“ Графът замълча, мина няколко пъти из просторния си кабинет в Петербург и продължи: „Не зная не избързахме ли с войната... Тъмно, тъмно е бъдещето и крие много тежки изненади...“ Оттогава повече не го видях, но често си спомням думите му... Народът ни не е имал по-добър, по-предан приятел от граф Игнатиева.

Ангел погледна братовчеда си учуден:

— Защо ми разказващ всичко това?

— Почакай... Ще ти обясня... — отговори Наум с глухия си глас: — Казах ти — смут, страшен смут е в душата ми... Думите на графа ме поразиха и хвърлиха червея на съмнението в душата ми и червеят гризе, дълбае... Аз, който бях за революционната борба, сега се питам не бяха ли по-прави народните труженици в Цариград около Екзархията, които държаха за просветата, за книгата и училището? Прекланям се пред тия, които умряха — пред свещеното бесило на Левски, пред подвига на Ботев, благоговеем пред светлите образи на Бенковски и Каблешков, но едно страшно „но“ ме измъчва... Кой, кой бяха по-прави, кой е по-верният, по-сигурен път?... Червеят гризе, дълбае...

Ангел учудено погледна братовчеда си:

— Съмняваш ли се?

— Да — далечен, пълен с мъка, долетя отговорът.

Наум отиде до прозореца и погледът му се зарея навън, обшари лехите с цветя. Той се наведе и помириша една от големите жълти рози, после се обърна и облегна на прозореца. Той изглеждаше уморен, задъхваше се, сякаш многото говорене го беше изтощило. Ръката му мина по челото и отново заговори:

— Зная, за освобождението на Македония е нужна борба, но се питам — по кой път да вървим, по пътя на бунта, на революцията или по пътя на просветното дело?

— Излишен въпрос.

— Не бързай. Не е излишен. Няма ли да бъде по-добре чрез книга и проповед да лекуваме раните на народа ни, да създадем един крепък и несломим български дух?

— Как си представляваш тая работа? — в гласа на младия човек се долови нетърпение.

— Да отворим във всяко село училище, читалище, които да бъдат огнища на просвета и знание. Да помогнем на еснафите да се организират по-добре, селяните да изкупят земята от боговете...

— А дотогава нека турците го грабят, изтрепват — подвижна Ангел и неспокойно мина из стаята.

— Дотогава? Зная, пътят е бавен, мъчителен, но по-безопасен, ще коства по-малко жертви. — Наум се приближи до братовчеда си, а очите му топло, с обич го погледнаха: — Ангеле, в революцията изгарят най-добрите, най-чистите и светлите... А народът ни има нужда от тях...

— Напразен страх.

Наум сякаш не го чу и като на себе си промълви:

— Не знам, не знам... Тъмно е пред очите ми... По кой път, по кой път? — Остра кашлица го задави, суха, обезпокоителна — тя отекна в стаята като зловещо предизвестие. Бледина покри лицето му, дишаше често, пресекливо, сякаш не му достигаше въздух. На бледото му лице по-ясно изпъкваха големите му скръбни очи, обгаряни от трескав огън.

Ангел скочи, застана пред братовчеда си и почти извика:

— Не си прав, грешиш... Напразни са колебанията ти... Само пушката и ножът ще донесат свободата на Македония... В Заверата е нашето спасение.

Наум го изгледа, кротко се усмихна и сложи ръка на рамото му:

— Изслушай ме, аз съм по-стар от тебе... Всяка въоръжена борба ще събуди подозренията на нашите съседи... Сега ми стават ясни думите на граф Игнатиева, на този прозорлив, далновиден мъж и държавник — тъмно, неясно е бъдещето... Да не бързаме... да не бързаме...

Думите на Наума направиха силно, неотразимо впечатление на братовчеда му. Те сякаш за миг го разколебаха, но изведнъж той извика:

— За нас няма връщане... Заверата съществува и тя ще съществува. Ние избрахме пътя на борбата, пътя на революцията. Ти няма да ми откажеш, ти ще ми намериш само десет, петнадесет пушки. Зная, ти можеш, ти имаш връзки, познати... — в гласа на младия човек имаше молба.

Наум рязко отсече:

— Не мога.

— Защо?

— Защото ще изневеря на себе си, на моето ново разбиране, което зрее в душата ми.

— Моля ти се, бате Науме.

— Жал ми е за тебе, за другарите ти, за всички, които ще тръгнат след вас.

— Не искам да ни жалиш, пушки искам от тебе.

— Всички ще изгорите в борбата... Училища ни трябва, а не пушки.

— Ще ми помогнеш ли?

— Не мога, не бива.

И двамата се бяха изправили един срещу друг, напрегнати, настръхнали, сякаш бяха врагове. Ангел стисна пестник и извика:

— Тогава сам ще си помогна.

— Сам ще си помогнеш? — тихо попита Наум и големите му тъмни очи станаха още по-големи.

— Да, на вълка му е дебел вратът, защото сам си върши работата... Ще подиря някой миситин, посредник на търговците на оръжие, нали в града има няколко дюкяна за оръжие...

Лицето на Наум се сгърчи, в очите му трепна тревога:

— Сам ще попаднеш в устата на вълка... Всички са хора на хюкюмата... Ще те издадат, ще те затворят и преди да сте почнали, ще

се свърши...

— Нямам друг изход — отсече младият човек.

— Защо ме изнудваш... Не бива, не бива... — Той, неспокоен, развълнуван, почна да крачи из стаята. Погледът му се зарея и спря на картата на стената. Слънцето се беше прокраднало през зелената мрежа на дърветата в градината и освети тая шарилка от зелено, кафяво и синьо. Картата сякаш беше получила кръв и плът, оживяла. По нея полетата разстилаха своите тучни ливади, планините разкриваха своите диви дебри, реките разплитаха своето синьо валмо. Там, озарен от слънцето, изникваше омайният лик на родната земя. Някаква бледа усмивка като отражението на заревото на залеза премина по устните му, очите му загоряха със странен блясък. Той застана пред картата и заговори, сякаш озарен от една съкровена мисъл, от някаква тайна на душата си.

— Погледни, погледни — показалецът му, приличен на восъчна свещ, зашари по картата. — Това е Стара планина, нашият побацим Балканът, а тия разхвърляни кафяви гриви са Рила и Родопите. Пред тях като челни стражи се възвишават Беласица и Пирин. Винаги, когато чужда сила е връхлитала върху народа ни, вражи крак е газил и сквернил земята ни, ето тук, в недрата на тия планини, народът ни е намирал убежище — в тая стара, исконна българска твърдина. И когато опасността е минавала, ние сме излизали от крепостта и сме се спускали като снежна лавина, като грозен порой по долините на реките. И тучните им ливади се огласяли отново от хлопатарите на нашите стада, изпълвала ги е песента на кавалите на нашите селяни и са ги обръщали в китни градини.

Наум замълча, гърдите му се издигаха бързо. Той вдигна ръка, сякаш да потисне накипелите в тях чувства — бореше се със себе си, като че ли искаше да превъзмогне нещо в сърцето си. Преодоля това, което го възпираше, и с разтреперан глас продължи:

— Няма как, не мога да ви изоставя — теб, другарите ти... Ще намеря пушки. Жребият е хвърлен...

Очите на Ангела светнаха и той с разтреперан глас промълви:

— Науме, братко Науме...

— Добре... Да бъдат крепки десниците ви и корави сърцата ви, за да държат здраво пушката и ножа. — По бледото му, почти безкръвно лице кръвта беше почнала отново да струи и го покри със

слаб багрец. Очите му гледаха картата, като че ли омаяни от някакво чудно видение — той виждаше как лавината се свлича, чуваше как пороят гърми, страшен и всепобеден...

Ангел гледаше това изпито, слабо лице, едва побагровяло, тия очи на аскет, озарени от някакво чудно видение, и можа само да каже:

— Благодаря ти, братовчеде...

Наум махна с ръка:

— За свободата на Македония съм готов да дам и живота си... Но още толкова малко ми остава да живея... — прошепна той и тъжно се усмихна. — Имам един приятел руски арменец, занимава се с такава търговия... Ще ми послужи... Ще ти изпрати пушките като фиданки, лозови пръчки или друга стока... И патрони...

Младият Момиров почна да бърка в джоба на палтото си.

— Да ти дам пари... С другарите събрахме някоя и друга лира...

— Няма нужда... Пари ще се намерят...

— Ще се намерят?

— Не се безпокой... Сега вече има кой да мисли за нас... — почти прошепна Наум и многозначително се усмихна.

Светлина озари лицето на Ангела, но не каза нищо. Те дълго мълчаха.

Големите жълти рози, опръскани с червени капки, надничаха през прозореца и изпълваха стаята със своето дихание.

XXVIII

— Ей, гяурлар...

— Недане, Недане...

Из двора на Недан Моисов се разнесоха силни, пълни със закана гласове. По вратата на селската къща задумкаха нетърпеливи удари. Вратата скръцна и се показаха плахите, пребледнели лица на домакините. Пред вратата бяха застанали Сафедин и Емин, наежени като разярени овчарски песове. Зад тях се бяха скупчили десетина въоръжени мъже. По лицата на всички се четеше остървение и жестокост. Стрина Търпена се отдръпна, усети как краката ѝ се подкосиха и се облегна на рамката на вратата. Сърцето ѝ подсказа, че кехаите не идваха за добро, но бързо се съвзе и в очите ѝ заиграха челичени остриета. Дядо Недан направи отмерена, твърда крачка напред, ниско се поклони и попита:

— Какво ви носи в моята сиромашка къща?

Сафедин го стрелна с очи и изръмжа:

— Къде е керка ти?

Недан вдигна рамене учуден:

— Вие ще ми кажете. Нали вие я отвякохте?

Търпена оправи забрадката на главата си, изстъпи се и дръзко подхвърли:

— Нас ли ще питате? Къде била керка ни? В кулата на Оломан бег, на господаря ви.

Доверените хора на бега се спогледаха. Сафедин понечи да каже нещо, но замълча — обидно му стана само като си спомни как Китан и Секула ги бяха изненадани в кулата, вързаха ги като агнета и отведоха Звезда. Споменът за тая нощ го изпълваше със срам и дива ярост — Оломан жестоко ги бе ругал, едва се сдържа да не ги удари. Сафедин преодоля вълната за мъст, която се надигна в него, и почна леко да удря с бича по ботушите си. Отново попита:

— А Китан?

— Къде е тоя керата? — попита и Емин и пипна пищова си.

Дядо Недан повторно вдигна рамене, едва уловима усмивка премина по устните му:

— Китан? Потъна вдън-земя... Вече толкова дни го няма...

— Вие сте го затрили, а сега от нас го дирите — провикна се Търпена и в гласа и се долови всичката мъка на майчиното ѝ сърце.

— Няма ли го? Сега ще видим — изсъска Сафедин и влезе в къщата, като извади пищова си. Емин направи знак на въоръжените мъже, които ги придружаваха, да обкръжат къщата и последва другаря си.

Кехаите предпазливо, като се оглеждаха, почнаха да тършуват. Те обърнаха раклата, в която стопаните държаха брашното, разбутаха чергите и веленцата за завиване, като че ли някой можеше да се скрие в тях. От стаята за живеене се прехвърлиха в обора. Кравата ги погледна с тъжните си влажни очи и продължи да преживя, теленцето със звезда на челото припна и избяга от тия непознати люде. Те погледнаха към навеса, върху който беше нахвърляно сеното за добитъка, поколебаха се и се качиха да претършуват и там — лъхна ги мирисът на отлежало сено и мухъл. Обърнаха сеното, Емин взе една вила и почна с ожесточение да мушка в него да не би някой да се е скрил в сеното. Най-послед, като не намериха нищо, слязоха уморени и още повече разгневени.

— Ще го намерим! — сърдито се провикнаха чалмалиите мъже.

Сафедин вдигна ръка, изплююща с бича си и извика на хората, които ги придружаваха:

— Да се претърси селото къща по къща.

Купчината въоръжени люде само това чакаха — те като глутница вълци се втурнаха да обикалят селото. Посрещаха ги изплашени лица, приведени глави. Мъжете мълчаха настръхнали, стиснали зъби, жените — плахи и покорни. Турците се ровеха в сандъците на селяните и взимаха това, което им харесаше — някоя везана кошуля, рало вълнени чорапи с черни и бели шарки, скътана за черни дни бяла меджидия. Из селото се разнесоха плач и олелия — жените нареждаха и кълняха, децата надничаха, скрити зад майките си, с изплашени и разплакани очи. Там, където стопаните се позабавеха да отворят, претърсвачите почваха да удрят по вратите с прикладите на пушките или ги изкъртваха и те се поваляха с трясък. Ако някой корав селянин се опънеше и поозъбеше, турците не си поплюваха — върху него се

стоварваше здрав юмрук. Младите жени и моми се закриваха с кърпите си, за да не се виждат лицата им, майките пошушваха на дъщерите си да се изпокрият, да се позасълнат. Смут и отчаяние се разстлаха над Топола, сякаш градушка бе връхлетяла селото — удряше и поваляше. Претършуваха всички къщи, обърнаха селото наопаки, но Китан не се намери.

Кехаите и хората им отново се върнаха в двора на Моисовци. От пълните с омраза погледи на мъжете, от клетвите и плача на жените, от плячката, що бяха задигнали, те идваха по-стръвни и по-освирепели.

— Няма го?

— Не знаете къде е? — провикнаха се кехаите, настръхнали, грозни.

В спокойните големи очи на дядо Недан трепна скрита радост:

— Не знам, тако ми вярва.

Сафедин скръцна със зъби:

— Хайде с нас.

— Къде ще ме водите? — попита старият човек.

Зла усмивка сви устните на кехаята.

— При Оломан бег... Като ти ударим сто тояги, ще кажеш къде е син ти.

— И душата ми да вземете, нищо няма да ви кажа, не знам! — отсече дядо Недан.

Стрина Търпена се изстъпи напред — в очите ѝ светеше студена решителност:

— Що ставате будали? Каквото и да го правите, няма да ви каже. Син издава ли се?

— Хайде, тръгвай! — сопна му се Сафедин.

— Готов съм — твърдо отговори Недан и се обърна към жена си: — Довиждане, Търпено, пък ако не се видим, не ме спомняй с лошо... Добра стопанка ми беше, и в последния си час ще мисля за тебе.

— Сполай ти за тия думи, стопане мой... Бог да ти даде сили... — въздъхна старата жена.

Хората на бега заобиколиха Недана. Той стисна зъби, прекръсти се и тръгна. Изведнъж пред тях се изпречи Търпена — забрадката ѝ беше паднала, посивелите ѝ коси — разчорлени. Настръхнала като квачка, що брани пилците си, тя се провикна:

— Къде го водите? Нямате ли сърце? Жена или кучка ви е раждала? Отвлякохте керка ми, прогонихте сина ми, а сега и стопанина ми. Проклети да бъдете!

Сафедин замахна да я ударно бича си, но Емин задържа ръката му:

— Остави... Майка е...

Откараха Недан Моисов. Изплашените и изтръпнали съседи и по-близките тополчани наизлязоха от къщите си и заобиколиха клетата жена. Те ѝ изказваха съчувствията си, мъчеха се да я утешат, но тя мълчеше — лицето ѝ беше сурово, застинало, като издялано от камък.

След три дни тя намери Недан пред къщния праг — дрехите му бяха кървави, тялото му — покрито със синини, бяха го пребили от бой. Вярната му стопанка го оплака, погребя и остана да живее в празната си, запустяла къща като кукувица.

XXIX

В къщата на Фиданчевци беше шумно и весело. Тая вечер у тях се бяха събрали най-близките им роднини — щяха да годяват Бисера за Ангел Момиров. В просторната горница, където се бяха събрали гостите, се долавяше трепетно очакване — ожидаха годечарите. Всички бяха празнично облечени — рокля от черна тафта закриваше още запазения стан на домакинята, роклята се спущаше на широки дипли и ѝ придаваше господарски вид. Стрико Марко, избръснат, засукал мустаци, изглеждаше по-млад с десет години, в държането му имаше нещо юнашко. Бялата копринена рокля на Бисера трепереше на нея. Върху бялото поле на роклята по-ясно изпъкваше матовият цвят на лицето ѝ, черният блясък на косите ѝ, а тъмозелените ѝ очи от тъмносини сега изглеждаха зелени. Тя беше сложила на шията си и нишанот от Ангел — нанизът пендари много ѝ прилягаше и я отваряше, големите златни пари горяха на гърдите ѝ като живи въглени. Домакините посрещаха гостите, радостно се здрависваха с тях и ги настаняваха по миндерлъците, като разменяха по някоя дума с дошлите. В стаята се чуваше тих говор и от време на време избухваше сподавен смях. Две малки деца се търкаляха и боричкаха като палета на пода.

Дойдоха и скъпите, трепетно очаквани гости. Първи вървеше доктор Робев, стегнат в новите си дрехи алафранга, както винаги замислен и строг. До него, малко присвит, пристъпваше стрико Климе — той беше поизчистил единствения си кат дрехи, но на левия му ръкав личаха следи от въсъчни капки. Клисарят весело, добродушно се усмихваше. След стройниците един до друг влязоха стрина Ракида и Ангел. Тя беше наметнала скъп тъмновинен венециански шал с черни цветя и птици по него, който старият Йон Момир ѝ бе донесъл някога от Дубровник. До нея бавно крачеше Ангел в новата си премяна, която щеше да облече и на сватбата. Зад тях вървеше Трайко Рудар, момчето на стрико Климе. Трайко носеше в ръцете си табла, покрита с бяла копринена кърпа с червени ресни по края. След тях нахълтаха и някои

от роднините и акраните на годеника. Домакините посрещнаха годечарите, сърдечно се ръкуваха с тях и ги поканиха да седнат на най-личните места, на миндера в къта. Когато влизаха сватозете, Бисера побърза да излезе от стаята, но само притвори вратата и оттам хвърли бърз поглед към Ангела. Тя не можеше да се стърпи да не го види в новите му дрехи, да зърне стройния му мъжествен стан, да се порадва на хубавите му умни очи. Тя остана доволна от вида му и изпита радост и гордост — тоя хубавеляк, левент я обичаше и тя щеше да стане негова жена. При тая мисъл тя почувствува лека отмала. Домакини и гости се усмихваха, весело приказваха, но по лицата им се долавяха и някакво очакване, и напрегнатост.

Докторът стана, погледна домакините и каза:

— Я да изпълним обичая, не сме дошли само за приказка.

— Да го изпълним, Робе.

— Да бъде всичко по реда си — отговориха Фания и Марко.

Стройникът подвикна на Трайко:

— Рударче, я подай таблата! — И додаде: — Да влезе и момата, да я видим, да ѝ се порадваме! — Той пристъпи напред и пое подноса, който му подаде Трайко.

В горницата влезе Бисера и ниско се поклони. Тя беше хвърлила божура и смутена се огледа — чудеше се къде да застане. Първият стройник, който щеше да им бъде и кум, ободрително ѝ се усмихна и кимна с глава:

— Пристъпи, пристъпи Ангеле, застани и ти до Бисера.

Младите крадешком се погледнаха и чинно се изправиха пред бъдещия си кум. Около тях се наредиха Фания и Марко, приближиха се и Ракида и стрико Климе. Докторът отметна покривната на подноса — на него бяха сложени една пита хляб, умесена като просфора. Върху хляба беше направен кръст, до просфората лежеше китка здравец и бръшлян, завързана с червен конец, имаше чаша вино и голяма свещ от чист восък. До просфората се мъдреха малки, бляскави като две златни капки двата венчални пръстена. Стройникът се огледа — трябваше му огън. И както повеляваше обичаят, той взе свещта, отиде до кандилото пред иконостаса в ъгъла, запали свещта и я забучи в питата просфора, равно засветля бледото ѝ пламъче. Той погледна младите, които стояха пред него, чинно свели очи, и заговори малко на разпев, като че ли извършваше някакъв обред:

— Както е добре умесена и изпечена тая пита, така да има изобилие и берекет във вашата къща и никога да не угасва радостта във вашия дом. Да бъдете здрави и весели, както е здрава и весела китката здравец, и никога да не повехнете, както не повяхват листата на бръшляна. Да бъдете румени и кървени като червения конец на китката и като това руйно, буйно червено вино. — Той взе питата хляб, отчупи две парчета от него и ги подаде на момъка и момата. — Куснете си, както ви е сладка питата, така да ви бъде сладък и животът. — Останалата част подаде на домакията: — Дай да хапнат гостите за здраве на младите. — Взе халките. — Дайте си ръцете. — И ги сложи на пръстите на годениците. — А да ви е честит годеж и за много години. Да е късмет и под венчило да ви вода.

Бисера се наведе и целуна ръка на доктора. Тя бързо, крадешком погледна и пръстена. Искаше и него да целуне, струваше ѝ се, че ще целуне Ангела. После целуна ръка на Ракида — бъдещата ѝ свекърва топло, наистина майчински я прегърна и целуна по зачервените ѝ ланити. Тя целуна ръка и на родителите си, които просълзени я прегърнаха и целунаха. Най-после тя целуна ръка и на бъдещия си съпруг и домакин — в тая целувка тя вложи всичката си обич и нежност, които изпълваха сърцето ѝ. Ангел усети докосването на тия обични, жадувани устни и буйна радост бликна в сърцето му. Полази го топла вълна и едва се сдържа да не я притисне до гърдите си и целуне. Годежът беше свършен и обявен, обичаят — изпълнен, почнаха честитките и благопожеланията.

Жените мълчаливо се отдръпнаха в съседната стая. Фания и Бисера заедно с една друга жена се разшетаха. Те донесоха една дълга софра, застлаха я с бял месал, хвърлиха до софрата меките везани възглавници и върху нея се наредиха гозбите — три гювеча печени агнета. На средата на трапезата сложиха и голямата шарена бъклица с вино, на двата края на софрата се извишиха още две бъклицы. На най-личното място седна домакинят, от дясната му страна — първият стройник и утрешен кум — докторът, а от лявата му страна — Ракида. Макар и жените да не сядоха на трапезата, на нея направиха тая чест, защото беше и за майка, и за татко на годеника. До нея поставиха стрико Климе, а срещу най-старите седна Ангел. Домакията и годеницата се изправиха настрана, за да шътат и прислужват на поканените.

По лицето на домакина се разля широка усмивка и той покани гостите:

— Пойлите и не се срамете. Е, сиромашка ни е трапезата. Ще ви почестиме, с каквото дал господ...

Робев го бутна по лакътя:

— И ти го рече, Марко, сиромашка била... Наредил си гозби за цял табор аскер... — и весело се засмя.

— Бъди спокоен, гладни няма да останем — рече стрико Климе и приседна до трапезата.

Гостите, без да чакат нова покана, мъжки се заловиха за агнетата. Те се хранеха, говореха, шегуваха се, но всички седяха чинно и държаха за необходимото приличие.

Марко вдигна бъклицата, виното забълбука, пи и благослови:

— А добре сте дошли — и я подаде на Робева.

— Все за радост да се събираме — благослови и той на свой ред и я подаде на сватята.

Ракида пое бъклицата, оправи шала си и той преля тъмновинени светлосенки, птиците по него трепнаха като живи. Тя внимателно вдигна бъклицата, за да не се полее, и с развълнуван глас каза:

— Да сте живи и здрави, керко Бисеро, и ти, синко Ангеле, да ви се радвам и да ви милувам.

— Да се кердосат младите — каза своето благопожелание и клисарят Климе Рудар, вдигна бъклицата и дълго не я откъсна от устните си.

Тя почна да обикаля от човек на човек, гостите пресегнаха и към другите две бъклицы и по веселото бълбукане на течността се разбираше, че те бързо се изпразват. И колкото те се изпразваха, толкова лицата ставаха по-червени, езиците се развързваха и настроението се повишаваше. Гласовете закрепнаха, по-често силен, кралимарковски смях огласяше горницата.

Ангел се огледа и се обърна към клисаря:

— Стрико Климе, къде е Трайко?

— При жените... Защо ти е?

— Да ни каже „Кървава кошуля“ от Райко Жинзифов.

Домакинът остави залька си на софрата и вдигна очи към годеника, очите му се поразтвориха и погледнаха въпросително:

— „Кървава кошуля“?

— Един нашенец, велешанин, е написал чудна песен за нашите тегла и неволи, за една македонска майка, що оплаква сина си, погубен от турци душмани — отговори Ангел.

Стрико Климе вдигна бъклицата, отпи няколко дълги юнашки глътки и като обърса увисналите си мустаци, рече:

— Трайко ще ни каже друга песен, пак от Жинзифов, по-арна, на мене повече ми бендисва — „Гусляр в собор“... Там има няколко реда, сърцето ще ни разиграят — и се провикна: — Трайко, я ела тук.

Младият Рудар изскочи от съседната стая, малко смутен, той погледна баща си.

— Повели, татко!

— Я ни изпей песента на Райко, тая за гуслярот... Онова място, дето много ми харесва... Ти го знаеш...

Момчето се изнерви, но и скрита гордост блесна в хубавите му очи. То се изправи, отметна един кичур от косите си, който се бе смъкнал на челото му, поклони се, както ги бе учил учителят. Отначало гласът му беше несигурен, но постепенно закрепна, зазвуча силен и вдъхновен:

*Македония, чудна страна,
Няма да бидет гръчка она.
Шума и гора и планина,
Самий камен на тая страна,
Птица и риба във Вардар река,
Живо, мъртво на свой крака
Ке станат и дадат ответ
На цела Европа, на цел свет:
Я българка сум, българин сум я,
Българе живеят в тая страна.*

Плавна и звучна се носеше поемата. Тя падаше върху наболелите и измъчени души на слушателите като утринна роса. Думите се редяха една след друга, родни и близки, засягаха най-скритите струни в сърцата им, защото чрез тях говореха самите те. Трайко с устремен поглед в далечината сякаш искаше да прозре в бъдещето и възторжен, пламенен, отчекани припева. Замря последният стих. В очите на

момчето гореше чуден огън, гласът му прозвуча и замлъкна въодушевен и горд. То отново се поклони и понечи да си отиде в съседната стая, но доктор Робев махна с ръка и го спря:

— Трайко, арно, много арно каза стихотворението.

От всички страни се чува похвали и поздравя. Насядалите около трапезата се оживиха, зашумяха като рояц се кошер.

Домакинът, трогнат от думите на поета, от хубаво казаните стихове, взе бъклицата и я подаде на момчето:

— Я вземи да пиеш... Арно, много арно я рече песента. Да си жив и здрав, Рударче, за радост и утеха на татко ти. Да пораснеш и работиш за свободата на нашата татковина. Дръж, дръж...

Трайко, позасрамен и зарадван от похвалите, погледна баща си и мълчаливо чакаше неговото разрешение. Баща му се провикна:

— Вземи, вземи, синко... За такава песен — позволявам ти... Да изпразниш и цялата бъклица, няма да ти се налютам...

Рударчето пое бъклицата и отпи от нея, то знаеше, че приличието не позволяваше да пие повече от две-три глътки. Изчерви се като момиче, върна бъклицата на домакина и се оттегли в ъгъла. Баща му го стрелна с доволен и радостен поглед и нищо не му рече — момчето заслужаваше наградата да остане в стаята при големите.

Бъклиците почнаха по-често да минават от ръка в ръка. Вдигаха ги коравите ръце на гостите и по-дълго се застояваха до устните на пиячите. Бъклиците се изпразваха и пълнеха една след друга. Огнената течност се разливаше в жилите на годежарите, струеше в тях и караше кръвта да се блъска и кипи. Лицата се зачервиха, гласовете станаха по-силни и плътни, кънтяха като ударите по метал, очите загоряха. Стрико Климе извади шарената си кърпа, обърса потното си чело и запя. Гласът му се понесе тих и приятен, понякога той псалвеше в черквата и съгражданите му го познаваха като добър песнопоец.

*Хиляда седемстотин шестдесет и второ лето
В Охрид от Цариград дошъл Салаор...*

Тъжен, разтреперан, се понесе гласът на клисаря. Всички се смълчаха и заслушаха в песента. Можеха ли да се съберат охридчани и да не изпеят тая песен? Тя им напомняше за едно славно и скръбно

минало — за края на Патриканата, на Охридската архиепископия, тяхна чест и тяхна гордост. Скръбни, трогателни, заглъхнаха последните стихове на песента. Стрико Климе вдигна бъклицата, за да накваси изсъхналото си гърло, и с развълнуван глас издума:

— Да ни е жив Григор Пърличе, арна песен е написал.

— Да ни е жив... Нали е наша гордост и наша слава — рече Марко Фиданчев и ръката му мина по увисналия мустак.

На свой ред се обади и докторът:

— Не е само наша, охридска слава, а на сите бугари. — Той се огледа, зърна Бисера и се провикна: — Я да чуем и годеницата, и тя да ни попее.

Чуха се одобрителни възгласи и подканяния. Погледите на гостите се отправиха към девойката, която беше застанала до вратата. Тя леко се изчерви, пристъпи напред и хрисимо попита:

— Коя песен да ви изпея?

— Която ти си избереш, която на теб ти харесва — отговори първият стройник.

Бисера се замисли, сведе очи и погледна нишанот на Ангела, сякаш попита наниза пендари коя песен да подкара. Тя изправи кипра снага, по розовите ѝ устни пробягна дяволита усмивка и запя „Билияна платно белеше...“ Гласът на песнеопойката се понесе силен и топъл. Емна се и извиши като чучулига, понесе се като пролетен вятър. Песента, нежна и вихрена, наситена с копнеж, притома и лека насмешка, изпълни горницата. Облечена в бяло, с черните коси и дългите мигли, които хвърлиха сянка върху пъстрите ѝ очи, що меняха цвета си като водите на езерото, Бисера беше чудно хубава. Мъжете с радост и възхита гледаха девойката и със сподавено чувство на ревност поглеждаха към годеника. По-старите тъжно си мислеха, че тяхното време е минало, а по-младите, че тая гиздава девойка, налята като чуден плод, същинска росна китка, ще падне в ръцете на годеника и той ще ѝ се радва, и той ще я гърля. Фания, майка ѝ, хвърляше към нея погледи, пълни с радост и възхищение, а Ракида се радваше за сина си — тя беше горда, че снаха ще и стане най-хрисимата и хубава мома в града.

Носеше се песента, игрива и волна, наситена с копнеж и лека задявка. Гласът на Бисера затрепера, извиши и изведнъж секна. Тя сведе очи, направи няколко стъпки назад и застана до вратата.

Очарованието от песента ѝ, от нейната моминска хубост беше голямо, така беше завладяло слушателите, че те изпратиха песента с мълчание, само в очите им гореше искрено възхищение.

След гювечите с печените агнета на трапезата се появиха няколко тави с печена белвица на камък, едно от най-хубавите охридски ястия. Можеше ли да се съберат охридчани и да не вкусят от най-хубавата риба в езерото, що се славеше по близки и далечни краища? Те умееха добре да работят, добре да си похапват и попийват и юнашки да се веселят, знаеха и на младостта си да се радват — моми и булки да любят. А виното се аленееше и лееше руйно-буйно и караше сърцата лудо да бият. Главите се поизправиха, раменете се поразкършиха, сякаш им израснаха криле, погледите станаха смели и дръзки, но и някаква замечтаност и тъга се появи в очите.

Ракида прекара ръка по прошарените си коси, замечтано се усмихна и леко се провикна:

— И аз ще ви изпея една песен... Да си спомня младите години...

Одобрителни възгласи удавиха думите ѝ:

— Карай, сватя...

— Попей ни, и ние да си спомним, че сме били млади...

— Само да си спомним... — въздъхна някой.

Ракида подкачи песента и гласът ѝ се понесе ясен и плавен. Той беше поотслабнал от годините, но беше станал по-мек и по-сърдечен, не беше загубил от своята звучност и галба. Зареди се „Що ми е мило и драго во Струга дукян да имам...“

И други поеха песента. Тя се понесе игрива и весела. В нея живееше и говореше южната кръв на македонца, жаждата му за веселба и неувяхваща младост, копнежът му по момина хубост, по всяка хубост. Пееха мъжете, запригласяха и жените от съседната стая. Гласовете се сляха в звучна плитка и полетяха като ято прелетни птици.

Гласът на Ракида потрепера и замря. Очите ѝ овлажняха. Тя си спомни моминските години, видя и часа, когато получи нишанот, който сега светеше на гърдите на Бисера, спомни си и първите месеци, след като мина под венчило, най-хубавите, най-щастливите дни през живота ѝ. После дойде рожбата ѝ, що бе откъснала от сърцето си... Младостта си бе отишла, но сега тя имаше друга радост — пред нея седеше

Ангел, левент, хубавец, израсъл цяла канара. Ей там, пред вратата, се беше изправила и Бисера, утрешната жена на сина ѝ, щеше да я има като своя керка. Тя ги погледна и в сърцето ѝ бликна нова радост — човек живее не само за себе си, а за челядта си, за рода си, той си отива, но остават други, откъснати от сърцето му, в които той ще живее... И тя ще живее в Ангел и Бисера, във внучето, в малкото Момирче, с което господ ще ги сподоби... Една сълза се търколи и застина по ланитите на старата жена.

Още не беше замлъкнал гласът на Ракида, не бяха стихнали и гласовете на наредените около софрата, стрико Климе, завладян от песента, замаян от хубавото вино на Марко Фиданчев, отново запя:

*„На връх Пирин планина
Отчаян глас се чува,
Македония плаче:
«Проклета и триклета
Да бъдеш ти, Европо,
Блуднице вавилонска...»“*

Тъжна, безутешна се понесе песента. В нея се долавяше покрусата, скръбта и отчаянието на останалите под робство. В тия прости думи, родени в наранените им сърца, те бяха излели огорчението и мъката си. Всички подеха тъжния напев и той се понесе като същински плач. Песента полетя плавна, скръбна и свърши като вопъл, като сподавено ридание. Певецът подсмръкна, за да преглътне сълзите си. Марко златарят вдигна ръка и обърса сълзата, която блесна на очите му. Доктор Робев почна да мачка залька хляб пред себе си на трапезата. Обща покруса беше обхванала всички, сякаш слана ги беше ознобила, божия напаст ги беше връхлетяла. Но изведнъж се понесе мощен и силен глас, гласът се издигна, пълен с бодрост и вяра. Ангел Момиров запя:

*Стани, стани, юнак балкански,
От сън дълбок се събуди,
Срещу народа отомански*

Ти българите поведи.

Бодра тръпка премина по телата на годежарите. Сърцата обжегна огън и прогони покрусата, заличи отчаянието. Те подеха песента и тя зазвуча пламенна и победна като зов за борба. Ангел свърши и се провикна:

— Повея пролетният вятър... Той ще разтвори кълновете и от хвърленото от нас семе ще се роди свободата... Да мислим за това, що носим и милеем в сърцата си... Напук на френци, немци, англичани нашата татковина ще бъде свободна!

— Ашколсун, Ангеле! — извика домакинът и беше готов да прегърне бъдещия си зет.

— Да си ми жив, синко — с разтреперан глас прошепна Ракида.

Ангел удари с юмрук по масата, заиграха съдовете, политна да падне бъклицата пред него, но той бързо я задържа и властно се провикна:

— Напук на цяла Европа, на тая блудница вавилонска, земята и народът ни ще дочакат свободата.

И нови сълзи, тоя път на умиление и надежда, овлажниха очите. Отново се емна бунтовната песен. Тя се носеше в охридската нощ като зов и клетва — изхвъркна като лястовица през прозореца, литна към родните небосклони и се понесе по цялата българска бащиния. Заслуша се езерото, приведоха чела Галичица и Петрино, отвъд езерото се смълча и Мокра планина. Изведнъж и те се откликнаха, подеха бунтовната песен и я разнесоха по цяло Българско и тя летеше победна, тържествуваща и вещаеше бъдния ден.

До късно в къщата на Фиданчевци се лееше руйното охридско вино, носеха се бунтовните песни.

XXX

Слънцето, голямо, кърваво, беше кацнало на ръба на планината. То се поколеба за миг, бавно се търколи и потъна зад сините върхове. Пламна пожар и неговите пламъци озариха небосклона. Загоряха и карпите край пътеката, която лъкатушеше между тях. Доскоро сивозелени, скалите придобиха цвета на печена глина. Беше тихо и безмълвно. Кърът беше опустял — не се чуваше нито човешки глас, нито воят на диво животно. В тая планинска клисура, с настръхналите кървави скали, с безмълвната потискаща тишина, имаше нещо кобно и зловещо.

Зад канарите, надвесени над пътеката, бяха залегнали Китан, Секула и Ангел Момиров. В ръцете си те здраво стискаха пушките, патроните, наредени в патрондашите, кръстосани през раменете им, искряха, отразявайки заревото на залеза. Лицата им бяха напрегнати, очите — устремени към единия край на пътеката — ясно беше, че чакаха някой да се зададе по нея.

Ангел свали ръката си, която беше вдигнал над очите, за да се предпази от блясъците на залеза и по-добре да следи пътеката. Той внимаваше да не пропусне и най-малкото движение, а камо ли ако се мернеха люде.

— Няма ги, майка им мръсна! — изруга той.

— Да не са минали по друг път? — попита Секула и оправи патрондаша си, който леко жулеше рамото му.

— Няма друг път, оттук трябва да минат. Когато Оломан бег се връща в кулата си, винаги минава оттук — отговори Китан и устреми поглед към изхода на клисурата.

От няколко дена те следяха всяко движение на бега и кехаите му. Тая сутрин той беше излязъл от кулата си и беше се насочил към село Равна, което се намиреше на два часа път от Топола, и решиха да го дочакат и премахнат на връщане. Те бяха по-рано изучили пътя му и намериха, че тук е най-сгодно да му направят пусия. Мястото беше диво, далече от близките села и пътеката пълзеше между настръхнали,

надвесени над нея скали. Залегнали зад зъберите, пред тях се откриваше свободно пространство — можеха отдалече да забележат приближаването на бега и хората му, а когато приближат, да се прицелят — и птички да бяха, нямаше да убягнат от куршумите им.

Бяха изминали няколко часа, откато вардеха пътя, а по него никой не беше се мярнал — Оломан бег го нямаше и те почнаха да губят търпение. Сърцата им се свиваха при мисълта, че и тоя път ще им убегне. Те на няколко пъти му бяха устройвали засада, но той като че ли предусещаше, че някой го дебне, и почти никога не се връщаше по същия път, по който бе минал при излизането от кулата. Той беше хитър като лисица, предвидлив като див звяр и мъчно можеше да попадне в капана. Но и тримата юнаци не губеха надежда — те бяха упорити, търпението им — неизчерпаемо и жаждата за мъст им даваше сили да бдят и чакат. Те се бяха остървили като ловци, що дебнат едър дивеч, и сега причакваха своята жертва.

Китан долови, че другарите му почват да губят търпение и надежда, че бегът и Сафедин и Емин ще минат. Обземаше ги страхът — тримата кръвопийци нямаше ли и сега да им убягнат? Той, за да ги поразсее, се обърна към Момирова:

— Ангеле, ето вече пет дни, как си излязъл от Охрид и шетаеш с нас. Какво ще кажеш, ако те подирят агите и попитат къде си бил?

— Къде съм бил? За стока.

— Добра стока — рече Китан и беззвучно се засмя.

— Нали съм търговец на добитък — работата ми е по къра, по селата... — Момиров дяволито се усмихна. — Ще очистим Оломан и кехаите му и ни лук ял, ни лук мирисал... Ще си докарам някое стадо овчици, закупени в Топола или Смрика... Който иска, нека ме гони...

Ангел не искаше да остави другарите си сами при разплатата им с Оломан бег и хората му. Той напусна града, като каза на майка си, че отива по селата за стока, и вече пети ден заедно с тях споделяше несгодите и тревогите на комитския им живот. Някога Китан бе работил като ратай в Слеченския манастир и познаваше добре околностите му, цялата планина над манастира. Той бе открил горе, в планината, една непозната пещера далеч от пътища и човешки поглед. Тя беше скрита сред непристъпни скали, заобиколена от гъста девствена букова гора. Край пещерата минаваше и една тясна, едва забележима пътечка, по която човек макар и с мъка можеше да мине и

да се скрие в гората, ако някой поиска да влезе през входа. Като избягаха със Секула от Топола след освобождаването на Звезда и хванаха гората, те се бяха приютили в тая пещера — тя беше станала тяхното харамийско убежище. Китан беше отвел и Ангел в пещерата — през деня те се криеха в нея и я напущаха само когато трябваше да излязат, за да следят и дебнат бега и кехаите му. Той се бе запасил с храна за доста време, а ако нещо им липсваше, прескачаше до дома в селото. И днес я бяха оставили, за да изпълнят решението си — смъртта на Оломан бег беше необходима, трябваше да се покаже на селяните и чифлигарите от Топола и другите съседни села, че не са повече беззащитна рая, че Заверата живее и бди над народа.

Отраженията на залеза се стопиха. Пожарът, който беше пламнал на запад, угасна. Разстлаха се модри сенки, сенките избледняха и сив, привечерен здрач пропълзя над земята. И през тая сива мъгла пътечката едва се очертаваше като бяла жичка, а скалите се подаваха самотни и зловещи като настръхнали чудовища. Тишината стана още по-тягостна и кобна.

Във вечерната дрезгавина се чу гласът на Китан:

— Всеки от нас ще се мери в един от тримата. Бега ще оставите на мене.

— Аз ще го свърша — каза Секула и леко удари с приклада в земята.

— На мен се пада — изсъска Китан. — Аз трябва да му платя и за татко, и за Звезда.

— Само да се появят, да дойдат... — тихо рече Ангел и пак настъпи тишина.

В тишината се долови тропот на конски стъпки, те равномерно, отсечено отекваха в скалите. Младите хора наостриха уши — обърнаха се на слух и трепетно очакване. Очите им се вираха до изнемога в здрача. От сивочерната мъгла изплаваха три сенки. Колкото повече се приближаваха, по-ясно се очертаваха, ставаха по-плътни — това бяха Оломан бег и кехаите му. Бегът, който винаги вървеше пред тях, сега яздеше последен — познаха го по бялата му чалма. Тя се полюляваше равномерно заедно с бавната, отмерена крачка на коня му. Напред яздеше Сафедин, а след него Емин. Изведнъж Сафедин подкара тиха весела песен. Песента се разнесе сред тишината, блъсна се в карпите и някак странно прозвуча в притихналата вечер.

Китан прошепна — гласът му слабо трепереше:

— Мерете се добре. Стреляйте, като се приближат на тридесет чекора.

И тримата вдигнаха пушките си, стиснаха ги здраво и почнаха да се целят. Тишината процепиха три изстрела, светнаха три светкавици. Първият от ездачите — Сафедин — се залюля и свлече от седлото на коня. Жребецът на Емин се вдигна на задните си крака, ездачът му загуби равновесие, наклони се на едната страна и падна, кракът му остана в стремето и конят му го повлече. Кехаята освободи крака си от стремето, изглежда, че добре се бе ударил, и остана да лежи на земята. Оломан бег, като чу пукота на пушките, обърна коня, пришпори го и като стрела се понесе — скоро се загуби в здрача.

Нападателяте изскочиха от засадата и се спуснаха към кехаите. Сафедин се беше проснал на земята. Китан се надвеси над него — той не дишаше, куршумът го бе улучил в челото и по него се беше проточила струйка кръв. Емин лежеше край пътеката в безсъзнание и едната му ръка леко потреперваше. Секула се наведе над него и извади пищова си — чу се изстрел и настъпи тишина. Той злобно прошепна:

— Пратих това куче в Мохамедовия рай...

Китан стисна пестник и процеди през зъби:

— Оломан се отърва.

— Избяга негодникът — рече Секула и изпсува.

— Няма да ни убегне — самоуверено каза Ангел. — Нали очистихме тия гадове.

— А сега да ни няма — чу се гласът на Китан и в него се долавяше повеля.

— Още малко — прошепна Момиров. Той извади една бележка, измъкна камата на Сафедин и с нея я забодя на земята до трупа му. На нея бе написано: „Така наказва народът. Свобода или смърт. Заверата.“ — Да вървим.

Те прехвърлиха пушките си през рамо и потънаха в нощта. Планината ги посрещна и майчински приюти в пазвите си. Повея ветрец, зашумя близката гора — тя изпрати на тримата харамии своя сестрински поздрав.

XXXI

Неделната служба в старата черква на свети Климента свърши. Богомолците бавно заизлизаха от сводестата врата. Жените, облечени в празничните си премени, се спираха на купчини, за да поклюкарствуват и позлословят, преди да се разотидат. По-старите, в тъмни рокли или облекли върху тях черни елечета с тънки ивици от самурена и лисича кожа по ръкавите и яките им, със строги и затворени лица, изглеждаха важни и тържествени. Момите и младите невести, без да се отлъчват от майките и свекървите си, застанали смирено до тях в своите пъстри одеяния, приличаха на пролетни цветя. Мъжете също се събираха по двама, по трима — по-възрастните премятаха броениците си и говореха тежко, отмерено, както подобаваше на годините им. Женените люде търпеливо чакаха жените си, за да си отидат по домовете, а ергените се заглеждаха към момите и диреха с поглед да зърнат изгорите си, да им се порадват отдалеч или крадешком да им пошепнат кога и къде да се видят.

От черквата излязоха доктор Робев и Марко златарят. Докторът пристъпваше, като се подпираше на бастуна си с дръжка от слонова кост; майсторът на бастуна в слоновата кост бе изрязал една лъвска глава. Той пристъпваше бавно, сякаш мереше стъпките си, но движенията му бяха отсечени, малко припрени. В своето празнично облекло — черно късо либаде и дълги тесни панталони — цялата му фигура беше изпълнена с достойнство. Марко Фиданчев извади кехлибарената си броеница и почна да отмята кафявожълтите зърна с черни жички. До тях се приближи Ангел Момиров и леко се поклони:

— Честит празник.

— За много години — отговориха двамата по-стари мъже.

Той поздрави, но все поглеждаше към скупчените жени, за да зърне Бисера и отдалече да ѝ се усмихне и да се порадва на хубавото ѝ лице.

В двора влязоха Нейко челеби и Илче. Старият чорбаджия размахваше полите на скъпия си кюрк, а фесът му, както никога, бе

килнат настрана. Лицето му беше зачервено, очите му гневни. Той неспокойно размахваше едната си ръка — личеше, че е много развълнуван и сърдит. Илче, докаран с най-новите си дрехи, кривнал добре изгладения си фес, наперен като пуяк, следваше баща си на една крачка. Той беше по-бледен от други път, погледът му — разсеян, долавяше се, че го занимава някаква скрита мисъл, но и някаква лека усмивка беше застинала по тънките му лукави устни. Щом влезе в двора, той не пропусна да изгледа похотливо жените.

Нейко челеби се приближи до тримата приятели и като размаха бастуна, се развика:

— Чухте ли, чухте ли новината?

Доктор Робев се обърна към него и учуден попита:

— Каква новина, Нейко челеби?

— Тръгнахме с Илче за черква... — отговори той и позамълча да си поеме дъх. — На пътя ни каймакаминът Шакир бей... Той ни спря, затова закъсняхме за службата... Нещо лошо, много лошо е станало...

— Кажи де, кажи?

— Лошо? Какво се е случило? — чуха се няколко тревожни и любопитни гласа.

Около доктора, златаря, Ангел и Нейковци се насъбраха и други мъже. И те наостриха уши да чуят какво ще каже Челебията, какво толкова го е развълнувало и разсърдило.

— Какво ли, какво? — разтревожено заговори старият човек и изгледа заобиколилите го, в очите му със стъклен блясък се четеше гняв, но прозираше и страх. — Преди няколко дена някои нехранимайковици — разбойници — устроили пусия на Оломан бег. Той успял да избяга, но двамата му кехаи Сафедин и Емин били убити... Турците са наежени, настръхнали... Канят се да отмъщават... Кой ли са тия хаирсъзи, да им изсъхнат ръцете.

От купчината мъже се чуха гласове:

— Кой каквото дирил, намерил...

— От Оломан бег и хората му е пропищяло дете у майка.

— Някому е притъмняло пред очите...

Нейко челеби удари с бастуна в земята и извика:

— Кой, кой ги брани? — той побагровя още повече и с неприязнен поглед изгледа насъбралите се около него мъже. Те се поразмърдаха, някои се поотдръпнаха назад, сякаш искаха да се

притулят от тоя изпитлив, зъл поглед. Никой не му отговори и той отново замахна с бастуна:

— Ами, притъмняло му?... Нехранимайковци, разбойници... Предполагат да са някои си Китан и Секула от Топола — забягнали са, няма ги в селото.

— Китан, Секула?

— От Топола? — чуха се няколко гласа.

Новината развълнува и разтревожи насъбралите се — едни почнаха да се споглеждат и да хвърлят плахи погледи към вратата на черковния двор, други поклащаха глава, но не можеше да се разбере одобряват ли, или не убийството, трети цъкаха с език, но по свитите им устни се долавяше неопределена усмивка.

Докторът премести бастуна си в другата ръка, поизкашля се и като мереше думите си, каза:

— Не са хубави тия работи... Да вдигнат ръка срещу царски люде, срещу правоверни... — Той замълча и безразлично додаде: — Казват, че Оломан бег задигнал стадото на Китана, отвлякъл сестра му, а после пребил от бой стрико Недана... Познавам го — арен човек беше — честен, домакин...

— А, стрико Недан Моисов от Топола?... Кутриот, кутриот — разнесе се съчувствен шепот.

Но гласът на Нейко челеби се издигна и заглуши шепота:

— Честен, домакин... Кой знае какво е направил, та Оломан му е взел мярката... Е, задигнал му стадото, отвлякъл керка му... Е, каквото и да е — бег е, силен е, трябва да се слуша... Търпение му е майката... Ще ни запалят чергата... Седнали да вдигат ръка против верните синове на падишаха, против турците... да не забравяме, че сме рая и покорна рая трябва да бъдем...

— Не се ли срамуваш от думите си, челеби? — попита Ангел Момиров. Той имаше желание да вдигне юмука си и да го стовари върху това охранено, подпухнало лице.

— Защо! Защо да се срамувам? Аз съм верен поданик на султана и мразя всичките му душмани... А царски душмани са всички, които бранят враговете му. И ти, и ти си царски душманин — с остървение и гняв се провикна Челебията и замахна с бастуна си, като че ли искаше да удари младия човек.

Марко побутна с лакът Ангела, смигна му да мълчи и побърза да успокои Нейко:

— Не му връзвай кусур... Млад е още, не ги разбира тия работи... Мисли, че всичко, що лети, се яде.

— Млад е, зер, виж какви мустаци е пуснал — продължаваше да се горещи Челебията. — Млад бил... И за него въже, както и за другите — Китан, Секула... Ще ни запалят чергата, ще ни запалят чергата... Край тях и ние ще изгорим... Нали казват — край сухото гори и суровото...

Илче Нейков седеше малко настрана и не взимаше участие в препирнята. Той, както винаги, си играеше с ланеца на часовника си, като че ли там беше съсредоточено всичкото му внимание, но не пропускаше нито дума. С безразличен глас, сякаш се отнасяше за съвсем незначително нещо, той се обърна към доктора:

— Китан, Секула... А бе, господин Робе, Китан не е ли тоя селянин, дето една вечер беше у вас?

Докторът вдигна рамене и спокойно отговори:

Не знам... Може и той да е бил...

Илче поклати глава:

— Той е, той е... Беше го довело Момирчето... Сега ми е ясно... Краставите магарета се подушват през девет планини... И Ангел ги разправяше едни, дето не са за пред хората... Не съм забравил... — Той се обърна към Момирова и по устните му трепна злорада усмивка. — Май и ти си с тях... Ще видим тая работа...

Ангел замълча, стрелна го с поглед и презрително се усмихна.

Нейко челеби трепна, сякаш се сети нещо:

— Щях да забравя най-важното... Знаете ли какво ми показва каймакаминът?... Бележка, бележка... На един къс хартия хаирсъзите написали и заболи хартията в земята с ханджара на Сафедин:

„Така наказва народът. Заверата.“

Илче вдигна рамене:

— Народът... Какво му е на народа?... Седнали да плачат за него... Много си е добре — гледа си нивите и лозята, оре и жъне, спи и се плоди.

— Ама други му взимат хака, плода от ръцете... Такива като тебе и баща ти... Челебии, чорбаджии... Вие не сте по-добри от турците... — не се стърпя Ангел.

Нейко челеби замахна с ръка, сякаш не го чу, и продължи:

— Заверата?... Каква е тая завера?... Де дърво, де... За такива — бесилка... Заверата... — Той сърдито удари с бастуна си в земята и подвижна на сина си: — Илче, да вървим да запалим по една свещ... Да ни запази господ от всяко зло и най-вече от царски душмани... — Той помъкна тежкото си туловище и като развяваше полите на кюрка си, се отправи към черквата. Челебията продължаваше да размахва бастуна си и да си мърмори нещо сърдито. Илче, като се усмихваше, го последва. Той си мислеше — добре, добре се нареждат работите...

Вестта за убийството на двамата турци се разпространи бързо между богомолците в черковния двор. Хвърлената искра сякаш беше попаднала в копа слама и бързо пламна огън. Мъжете пошушнаха на жените и дъщерите си веднага да се приберат в къщи. Замлъкнаха припрените гласове, секна веселият задирлив момински смях. Мъжете почнаха плахо да се споглеждат, тревожно да си шушукат и един по един, като че ли ги дебнеше някаква невидима опасност, последваха жените. Дворът скоро опустя — остана само купчината на Робева и другарите му. Той се поогледа, видя, че са останали сами, тъжно се усмихна и предложи:

— Да отидем у дома да пием по ракия.

— Не е време — съдържано отклони поканата Марко златарят.

От черквата излезе Климе Рудар, по устните му играеше кротката му усмивка и попита:

— За какво става дума?

— Робе ни кани на ракия — отговори му Ангел.

— Ако е за ракия, и аз имам. Ето къде е — и той кимна с глава към къщурката си, облечена в бръшлян. — Пойлите.

— При мен, у дома, ще бъде по-добре — каза докторът. — Много пъти сте идвали, и сега ще дойдете. Да останем тук... подозрително...

— И аз мисля, че у Робета ще бъде по-арно — рече и Марко Фиданчев.

Те се спуснаха по стръмната улица, която водеше към средището на града. Езерото им се усмихна. То дремеше, галено от топлата ласка на слънцето. Синята водна повърхност леко се дipleше и приливаше

хиляди искри. Слънчевите лъчи я посипваха с безброй аспри и скъпоценни камъни. Поздравиха ги Петрино и Галичица, забулени с венец от бели рошави облачета. Но те не видяха нито езерото, нито планините. Те бавно крачеха, както винаги след отпусък черква, като че ли нищо не беше се случило, и тихо си говореха. Гласовете им бяха спокойни, равни, но в тях се долавяше сподавена възбуда. По пътя си не срещнаха почти никого — новината за станалото с хората на бега бързо се беше разпространила из града и гражданите, мъже и жени, бяха намерили за по-благоразумно да се приберат по домовете си. Улиците бяха пуссти, глухи, къщите се гушеха безмълвни. Тук и там кепенците бяха затворени, вратите — здраво залостени. Над града беше легнала тревога.

Докторът и гостите му стигнаха до къщата на Робевци. Разположиха се в голямата горница. Едни насядаха по миндерите, застлани с китени губери, други взеха по едно stole и седнаха срещу тях — по-добре да се виждат и чуват. Домакинът взе една табуретка и я сложи сред гостите си. От долапа в стената, извезан с плетеница от дъбови листа, извади едно кристално шуле и няколко чашки и ги нареди на табуретката. Той напълни чашките с ракия. Бистрата като сълза течност засветля — в нея се пречупи слънчев лъч и чашките отразиха няколко бели пръски.

Домакинът вдигна чашката си:

— Да се чукнем за здравето на тия юнаци, дето са изяли ония кучета.

— Да дава господ здраве и юначество на Китан войвода и на Секула — благослови и Марко Фиданчев.

— Те ли са? — попита клисарят.

— Наши хора са — отговори Ангел и многозначително се усмихна.

Чашките се вдигнаха и чукнаха — мекият им звън изпълни горницата.

Домакинът се позамисли, поусмихна се и замечтано отрони:

— Китан, Китан войвода... Ще събере той отбор юнаци и ще обели образ на Заверата...

— Ще задава страх и трепет на турчулята — рече и Ангел.

Доктор Робев напълни отново чашките. Той взе своята, вдигна я, като да се порадва на огнената вода, и каза:

— Началото е добро... Но сега идва ред на кулите.

— На кулите ли? — учудено попита Климе — той разбираше как се отслужва черковна служба, но със своето добродушно сърце малко разбираше от комитски работи.

— Една след друга трябва да горят — поясни мисълта си докторът. — Да се почне с кулата на Оломана, а после една след друга да пламнат кулите и на останалите бегове.

Ангел изпразни до дъно чашката си и въодушевено рече:

— Право е, да горят, както горят и нашите души... Да разбере народът, че има кой да го брани и закриля.

— Да видят как наказва и отмъщава народът — обади се и Марко, отпи от чашката си и обърса увисналите си мустаци.

— Чудо, чудо ще бъде — запали се и стрико Климе, но изведнъж се замисли и тихо додаде: — Ама турците ще побеснеят...

— По-бесни няма да станат.

— И така лошо, и така лошо — отговориха другарите му.

Въодушевени от първия успех, завераджиите възбудено говореха. Те се учудваха на съобразителността и юначеството на Китан и Секула и съжеляваха, че Оломан бег е избягнал куршума, но вярваха, че и той ще плати за греховете си. Унасяха се в мечти, когато във всяко село ще имат верни и предани люде, които ще бъдат готови да дадат и живота си за делото, а когато това стане, ще вдигнат въстание — народът ще стане като един човек, за да извоюва свободата си. В този ден те няма да бъдат сами — ще им се притече на помощ и свободна България, няма да ги забрави и дядо Иван, московецът... Ракията, която като жива вода се плъзгаше по жилите им, разпалваше мозъците им, развързваше езиците им, даваше криле на мечтите им. Това, което беше само мечта, една по-близка или далечна възможност, им се виждаше утрешна действителност.

Марко Фиданчев прекара ръка по дългите витки на косите си и се провикна:

— Ангеле, как го рече там... на годежа — повей, първият повей...

— Какъв повей бре, Момирче? — вдигна към него пламналите си очи клисарят.

— Пролетен, пролетен... — възторжено отговори младият човек. — Както пролетта разлиства гората, така и Заверата ще стопли и

разлисти душите на хората. Ще им вдъхне смелост, вяра в собствените сили на народа.

Марко погледна бъдещия си зет — в очите му блеснаха радост и гордост. Ако нямаше син, то поне щеше да има зет, с когото да се гордее, и усмихнат издума:

— Арно го рече — пролетен повей... Не повей, а вятър, а вятърът ще се обърне на буря — ще поваля, ще кърши. Но както след всяка буря небето се изяснява, става чисто и хубаво и блясва слънце, така и от нашата буря ще се роди свободата на Македония.

— Ех, Ангеле, Марко, как ми се иска да ви целуна — разнежен от ракията и пламенните думи на другарите си, се провикна стрико Климе.

Чашките отново се напълниха, звъннаха и се изпразниха, Ангел по-спокойно каза, като се поприведе:

— Пушките от Солун дойдоха и заминаха... Китан и Секула два-три пъти слизаха в града и ги вдигнаха... Останаха някой и друг патрон, ще им ги занеса...

— Къде ще ги намериш? — попита стрико Климе.

— Дал съм обет да отида на Слеченския манастир... Мисля, че там някъде ще ги намеря... Те ще ме подирят... — уклончиво отговори Момиров.

— И аз ще ти бъда другар — каза Марко и добави: — Обещал съм една сребърна ръка на св. Богородица.

Лицето на клисаря засия, очите му се овлажниха от умиление:

— И мене ще вземете... Отдавна не съм ходил на манастира — издаде се напред и наивно прошепна: — Пък да видя и юнаците...

Лицето на доктора се понамръщи, забули го сянка и рече:

— Не знам дали е разумно да ходите трима души... Да не стане някоя пакост?... Да бъдем предпазливи, умни...

— И аз мисля... — понечи да каже нещо Ангел, но Климе Рудар го прекъсна:

— Като бъдем трима, ще бъде по-малко подозрително...

Златарят извади големия си часовник със сребърни похлупаци, цъкна с език и каза:

— Бре, дошло време за обед... Да вървим, че ще ни бият жените — и стана.

Наставаха и другите. Домакинът ги изпрати до вратата. Всички се разотидоха, стоплени от ракията на Робевци и от хубавите думи и новини, които бяха чули.

XXXII

Голяма, просторна беше пещерата над манастира Слечче, горе, в планината, където се бяха приютили Китан и Секула, след като напуснаха бащините си къщи. В нея можеха спокойно да се разположат двадесет-тридесет души. Сводът се издигаше високо, цял окичен със сталактити. Забуляше ги сива мъгла, която потъмняваше и изтъкаваше черен покров. Само при зрака на запалена борина или мъждукаща свещ те блясваха с фантастични отражения и приливаха чудни синкавозелени цветове. Прехвъркваха прилепи и тихото, почти недоловимо размахване на крилете им нарушаваше тишината на това пригответно от природата харамийско гнездо. Към пещерата водеше стръмна пътека. Нейната непристъпност и гъстата букова гора, която я заобикаляше, държаха далеч от нея овчарите.

През деня пещерата беше безмълвна, не се чуваше нито воят на звяр, нито човешки глас. Тя спеше своя вечен сън, както по времето, когато я бе оставил последният пещерен човек. Но вечер се оживяваше — в дъното пламваха огньовете, върху тях на ръжен се печеха шилета и я огласяха говор и смях. Понякога тъмната паст изпълваше песен, отекваха струните на тамбура, развихряше се юнашко хоро. Мълвата беше разнесла вестта за подвига на Китан и Секула и беше им спечелила сърцата на околното население — в тях чифлигарите бяха почнали да виждат своята закрила и опора. Овчарите, зареяли се със стадата си високо в планината, ги посрещаха като свои и им даваха най-добрите си агнета, изпразваха от торбите си хляба за тях. По селата се намираха смели мъже, които ги приютяваха, когато слизаха в низината. Те им носеха новини от близките села и града, съобщаваха им кой от беговете е в кулата си и кой не е — те бяха техните очи и уши. Мъката и неволята на много озлочествени, изстрадали и отчаяни люде им посочиха пътя към двамата харамии. Един по един почнаха да се увеличават другарите им, докато около Китан войвода, както почна да го нарича народът, се събра цяла чета от здрави, корави и отчаяни мъже. Те бяха готови да дадат и живота си, за да отмъстят за личните

си теглила, мъки и страдания, да закрилят народа си и до смърт да се борят за неговата свобода.

Пръв дойде Митре Абдураман, снажен, набит, тридесетгодишен мъж. На главата си беше завързал кърпа, изпод която се подаваха тъмните къдри на косата му. Лицето му, обгоряло от слънцето и жулено от вятъра, покриваше лек загар. Под гъстите му черни вежди гледаха будни, живи очи — те гледаха смело, открито и малко присмехулно. По дебелиите му, месести устни винаги играеше весела и дръзка усмивка. Закърпената му салтамарка беше чиста и метната накриво на едното му рамо. В цялата осанка на мъжа имаше нещо бекрийско и юнашко. И наистина, той беше в селото си ерген над ергените, обичаше добре да поработи и добре да се повесели — хоро без него не ставаше, на най-хубавите моми водата напиваше, а когато засвиреше с тамбурата си, и млади, и стари го заобикаляха да го слушат. Но всичко има край и неговото бекрийство и ергенлък се свършиха — Неруда, най-хубавата мома в селото, го излъга. Доста си беше походил — беше време да се смири и той да скъта дом и челяд. Но след като се задоми, срещнеш ли мома или млада булка, обръщаше се да я изгледа и с тамбурата си изплакваше жалбата си по отминала младост и волен живот.

Когато дойде при Китан, държеше в ръка яворовата си тамбура, само нея бе взел със себе си. Войводата го попита:

— Какво те доведе при мене?

— Мъката.

— А каква ти е мъката?

Младият мъж стисна здраво тамбурата и едва не скъса струните, те жално, иззвъняха. Въздъхна и отговори:

— Бегът отвлече жена ми Неруда, а след нея си отиде и момченцето ми — сукалче, нямаше кой да го кърми, кой да го гледа... Те ми бяха най-милото, най-свидното, което имах. Нищо не ми остана освен жалбата по тях и тая тамбура.

Очите на Китан потъмняха:

— Какво мога да ти помогна?

— Дай ми пушка да платя за тях.

— Който тръгне с мене, не го чака нищо добро.

— И в село не ме чака нищо добро — горчиво се усмихна селянинът.

— Как те казват?

— Митре Абдураман от Смрика.

Свъсеното лице на войводата се поразведри и като се усмихна, попита:

— А защо ти е тамбурата? С нея ли ще биеш турците?

— С нея изплаквам болката си — стисна зъби Митре. Той се замисли и с глас, в който имаше и молба, и повеля, додаде: — Няма да ме отпратиш... Ще ме задържиш... За доброто, което ще ми направиш, няма да се отделя от тебе, докато съм жив.

Китан го изгледа — харесваше му тоя мъж с черни коси и пламък в очите:

— Добре, да бъде, както искаш, Митре Абдураман.

— Благодаря ти, братко, благодаря ти, войводо — трепна гласът на Митре.

Китан го прегърна и притисна до гърдите си. Абдураман на прегръдката отговори с прегръдка и отвърна лице, за да не види войводата, че очите му бяха овлажнели.

След Абдураман заприиждаха и други. На Христо Белагуша турчин се опитал да му задигне воловете, както си орал на нивата. Примолил му се да му остави воловете — без тях децата му ще останат гладни, а турчинът му се присмял: „Впрегни тях в ярема.“ Притъмняло на Белагуша пред очите, замахнал с копралята и повалил турчина, простил се с жената и децата и поел пътя към Китана. Друг го пребили от бой, защото се оплакал на бега, че кехаята му взимал повече снопи, отколкото се полагат. Всеки имаше своята мъка, своята несрета и тя ги бе прокудила далеч от свои и близки, от жена и деца в пещерата на Китан войвода. Последен дойде Петре Егюптинот от Ягодина — мургав, с ниско чело, със склучени вежди и две тъмни очи. Те постоянно шареха и не смееха открито да погледнат човека. Нещо отблъскващо имаше в тоя човек, особено в очите му, които не се откъсваха от земята. Той не се хареса на Китан, но войводата разсъди, че ако го върне, е по-лошо, повече може да напакости, и реши да го вземе в четата, но да го има под око. Петре беше мълчалив, затворен в себе си и с никого не се сдружи. Другарите му не го обичаха и страняха от него — като че ли не само за възтъмния цвят на лицето му го бяха нарекли Егюптинот. И с него станаха десет — първите десет от четата на Китан войвода, на Заверата.

В дъното на пещерата четниците бяха наклали два големи огъня. Край единия седяха Китан, Секула байрактарят, Ангел Момиров, който им беше дошъл на гости, и Митре Абдураман, а край другия се бяха натъркаляли някои от останалите четници. До каменната стена на пещерата харамите бяха застлали папрат и трева, които им служеха за легла. Изсъхналите цветя от постилката пръскаха мириса на гороцвет, мащерка и суха трева. До стената бяха изправени пушките, а няколко бойлийки бяха оставени върху меката постеля, за да бъдат подръка на момчетата. Там се търкаляха силяхлъци и патрондаши, но повечето от четниците не се отделяха от тях — патрондашите и сега кръстосваха гърдите им, а силяхлъците стягаха кръстовете им. От силяхлъците се подаваха пищовите им, лъщяха дръжките на ножовете им, а някои на кръста си бяха препасали и ятагани. Повечето носеха още селските си дрехи, но въоръжението им придаваше юначен вид. Агнетата бяха изядени, около огньовете — преметено и въоръжените мъже тихо си приказваха. В огнището пращяха буковите пънове, горяха цели клони и хвърляха приятна топлина. Догаряше някоя цепеница, разпадаше се на големи късове жар и те лъщяха като рубета. По лицата на насядалите край огньовете играеха кървави отражения, по стените на пещерата бяха светли и тъмни вълни. А през отвора на тая хайдушка хралупа надничаше пълната месечина и напомняше за божия свят, за робския живот. А до нея като по-малка сестра трептеше вечерницата, едра и светла.

Ангел извади кесията си с тютюна, сви си цигара и подаде кесията на другите:

— Китане, другарите ви поздравяват, но ми дадоха и една поръка за вас.

— Каква е? — попита войводата.

— Намират, че е време да се подпали и изгори кулата на Оломан бег, а след нея да пламнат и кулите на другите бегове.

Китан сви цигара, взе една главня от огъня и я запали.

— Нали сме говорили... И аз го мислех — каза Китан и смукна от цигарата си. — Да изчезне това разбойническо гнездо.

— И помен да не остане от него! — намеси се в разговора и Секула.

— Да разберат как плаща народът — обади се и Абдураман. — Да видят селяните, отрудените люде, че има кой да мисли за тях и да

ги брани.

— Още утре ще свършим тая работа — каза Китан и се загледа в огъня.

Ангел се позамисли, позамижа малко и рече:

— Не бива да се бърза... Трябва добре да се подготви работата, да се огледа кулата, да се прецени откъде най-добре може да стане подпалването...

— Познавам кулата и постройките в двора, малко ли пъти съм ходил — и снопи съм карал, като бях малък, и ангария съм работил... — припряно, със страст възрази войводата.

— И аз я познавам, какво тегло съм карал там... Да пламне, та само въглен и пепел да се стори — рече Секула и хвърли цигарата си в огъня.

Абдураман понечи да каже нещо, но замълча, като че ли му беше стеснително да говори, когато говореха войводата и байрактарят. Изведнъж той тръсна глава, перчемът му заигра на челото и рече:

— Право е Момирчето, да отидем, да видим... Да не работим наслука — да определим от по-рано местата, където ще хвърлим огъня... А и друго има...

— Какво е другото?

— Кажете да чуем! — прекъснаха го другарите му.

Абдураман оправи перчема си, позагледа се в огъня и отговори:

— Добре ще бъде да вземем кълчища, да ги свием като повесма и да ги намажем със смола... Допрем ли до тях праханта, да пламнат и нищо да не може да ги угаси... Хвърлим ли ги в копа или плевня, да пламнат изведнъж.

— Виж, това ми харесва... Добре е... Кълчища, смола... — замислен каза Китан, сякаш преценяваше предложението на Абдураман. — Ще го направим.

Мъжете около огъня замълчаха — обмисляха как да подкачат работата и да я свършат добре. Съчките пращяха, пъновете се разпадаха и натрупваха едра жарава. Светлината от огньовете пълзеше по каменните стени, шареше по увисналите сталактити и те ту светваха, като обнажени мечове, ту потъмняваха. Край другия огън останалите момчета от четата тихо си говореха — говорът им изпълваше пещерата като ромона на планински ручей.

Секула постъкна огъня, погледна Ангела и някак си свенливо, като че ли гърлото му беше пресъхнало, попита:

— Няма ли още писмо от Бугария? — Той искаше да каже от Звезда, но го досрамя и се изчерви като млада булка.

— Няма. Щом като дойде, ще ви го донеса — отговори Ангел и съчувствено погледна байрактаря, разбираше болката му.

— Да не забравиш — с молба в гласа каза Секула.

— Няма, няма... Знам как го чакаш — побърза да го успокои Момиров и приятелски го потупа по рамото, а после се обърна към войводата: — Китане, и аз ще дойда с вас.

— Къде? — попита войводата.

— Когато нападнете кулата.

— А, не, тоя път не те взимам — малко строго рече Китан. — В Охрид повече ни трябваш... Ти си ни връзката... Писмо чакаме, патрони ни трябват...

— Искане ми се и на мене да бъда с вас — в гласа на Момирова се долови молба.

Китан поразрови огъня, после бавно потърка ръце:

— Не настоявай... Когато чакахме Оломан бег на пусията, беше друго... Бяхме само двамата със Секула, но сега... Погледни тия юнаци, те ми стигат — и той посочи насядалите около огньовете мъже. — Тука аз нареждам.

— Добре, ще се подчиня — каза Ангел, малко разочарован. Той гореше от желание да хвърли една главня в двора на кулата, да види как ще пламнат плевните, как ще избуят и ще се развихрят пламъците, но разбираше, че и Китан е прав — в града им беше по-полезен. Наистина нямаше нужда сега да се излага на излишна опасност, трябваше да пази и себе си, и другите.

Навън повея вятър. Вятърът премина през листата на столетните буки и гората зашумя. Той връхлетя отново, нов трепет премина през листата и гората се събуди от своя сън. Върху месечината се нахвърляха перести облаци, като змейове, що идат да грабят млада невеста, и я скриха, за да я отнесат в гори тилилейски. Пак настъпи тишина, буките се заслушаха плахи, изтръпнали и пак връхлетя вятърът, по-силен, по-страховит. Белостволите буки разтърсиха зелените си гриви, залюляха се, раздвижиха се клоните като вълните на развълнувано море — канеше се буря.

Мъжете, насядали около огньовете, се заслушаха — познаваха и обичаха тая песен на гората. Те самите се наежиха като зелената грива на буките, настръхнаха като събудената гора — и в тях се надигаше буря. А пламъкът озаряваше лицата им.

— Ей, Абдураман, взимай тамбурата! — провикна се дели Христо Белагуша.

— Удари струните и подкачи песен — подкани го друг.

Митре Абдураман сякаш това чакаше — той стана и взе яворовата си тамбура, която беше окачил на един камък, издаден напред, и отново седна край огъня. Приведе се над тамбурата, изкорубена и закръглена, с тънки струни от волска жила, опита ги и те леко прозвъняха. Сключи вежди, замисли се коя песен да подкара и удари струните — пещерата изпълни стара харамийска песен. Той сам запя — гласът му, плътен, топъл, отначало тих и сподавен, бавно закрепна, изви се и литна към каменните сводове. Песента се понесе, пълна с мъка, мъката на стотици поколения — тя нашепваше за робския труд по полята и нивите на беговете, нареждаше за изплаканите сълзи на майките, що са прали кървави кошули на домакини и синове. Тя говореше на душите на тия корави мъже, защото се бе родила в душата на народа им. Те тихо подеха песента и тя се носеше тъжна като плач, като сподавен вопъл. А навън вятърът напираше, заогъваха се стволите на буките, по-силно и заплашително зашумя гората.

— Карай, Митре!

— Карай, Абдураман — провикваха се запалените момчета.

Чу се силният глас на войводата:

— Я изкарай една хороводна... Комитската, комитската...

Изведнъж тамбурата замлъкна, песента секна. Той отново се приведе над тънките струни, замисли се. Лицето му беше затворено, около устните му се очертаха две дълбоки бръчки. Той замахна и удари струните — понесе се нова песен. Тя беше тежка, морна, като капки дъжд пред буря в летен ден. Звучите преминаха като огън в кръвта на мъжете, запалиха я и те наскачаха, сякаш жарава имаха под краката си. Секула поведе хорото. Четниците прехвърлиха ръце през рамо, сплетоха се ръцете като клоните на старите буки. Краката бавно заотмерваха такта на танеца и заиграха в тъмните и светли перчеми на юнаците. Ритъмът на песента ставаше по-бърз, по-силно и по-чевръсто

удряше ръката на свирача по струните и песента ставаше по-бойка, по-вихрена и заедно с нея по-силни, по-твърди ставаха стъпките на играчите. Те удряха, блъскаха земята и тя трепереше под краката им. Изведнъж Секула измъкна ятагана си. Другарите му го последваха — и те измъкнаха ножовете си и лезвията заблестяха в ръцете като светкавици. Удряха се ятаган в ятаган, сливаха се в харамийска прегръдка, чаткаха и гърмяха — роди се една нова юнашка, кървава песен и се сля с песента на тамбурата. Скачаха и приклякваха мъжете, горяха ножовете в коравите им десници, а сенките им извиваха по стените на пещерата друго хоро, мрачно и злоещо. Блесна мълния, удари гръм — навън бурята се беше разразила и с нейния трясък се сля един изстрел. Секула, увлечен от песента, опиянен от ритъма на танца, не удържа — измъкна пищова си и стреля. И хорото се люшна по-силно и по-страховито — харамийското хоро на людето на Китан войвода.

Бурята лудуваше. Мълниите размахваха зелените си камшици и разкъсваха черния покров на нощта. Разнасяха се гръм след гръм, поемаше ги планинското ехо, търкаляше ги и ги отнасяше от карпа на карпа. Вятърът връхлиташе и поваляше клони, нареждаше за минали времена на бран и победи, говореше за утрешни битки и нови кърви. Тая страхотна и дива песен се отекваше и в душите на мъжете и те до късна нощ пяха и играха, а гората и бурята им пригласяха.

XXXIII

Небето покриваше пелена от облаци. Паднали ниско, кълбести и тъмни, те застилаха земята като черно платно. Не полъхваше ветрец, не се чуваше глас — дори щурче не се обаждаше. Земя и небе, човек и звяр сякаш бяха замрели в трепетно очакване.

Към обширния двор на Оломан бег, сред който самотна и застрашителна, се издигаше кулата, приближаваха купчина люде. Те се движеха мълчаливи, като сенки. Като приближиха до оградата на двора, те спряха. В тишината се чу шепотът на Китан:

— Ще се разделим на три. Аз и двама от вас — ти, Христо, и ти, Арсени — ще останем пред вратата и ще се опитаме да я запалим... Секула, ти с две от момчетата ще отидете на горния край на двора и ще подпалите плевните, а ти, Абдураман, с останалите ще подпалите копите сено.

— Не, войводо, това не е за мен — едва чуто рече Митре и додаде: — Аз ще свърша друга работа.

— Каква?

— Ще се прехвърля в двора. Когато оглеждахме преди няколко дена двора и кулата, за да видим кое къде е, зърнах до една копа изправена стълба — шепнешком отговори Абдураман.

— Е, та какво? — нетърпеливо го прекъсна войводата.

— Ще се прехвърля в двора, ще опра стълбата до стената на кулата и ще хвърля едно повесмо насмолени кълчища в нея... Покривът е от каменни плочи, но една главня, хвърлена през прозореца, ще свърши добра работа... Всичко ще се обърне на пепел — в гласа на Митре се долови закана.

— Арно, Абдураман — рече Китан и се обърна към момчетата си: — Разбрано ли е?

— Разбрано е! — разнесе се сподавен шепот и заглъхна.

— Вървете!

— Слушаме, войводо.

Четниците както бяха дошли, така се и пръснаха. Сенките им се сляха с нощта, леките им стъпки заглъгнаха. Китан и двете момчета, които беше задържал при себе си, предпазливо се приближиха до големите външни порти. Те бяха здраво залостени, обковани с тежки железни плочи, но това не беше пречка, огънят щеше да направи своето — да им отвори път към кулата на бега, ако се наложи да влязат и помогнат на Абдураман.

Китан и момчетата наредиха до вратата насмолените повесма от кълчища. Той извади праханта и огнивото и чакаше само уговорения знак, за да удари кремъка. Бяха се разбрали с другарите, всяка от купчините, щом като се приближи до определеното ѝ място, да подсвирне и всички едновременно да запалят и хвърлят повесмата — пожарът да почне от четири страни и хората на бега да не знаят къде по-рано да гасят. Войводата надаваше ухо и чакаше — всеки миг му се струваше час, като че ли времето беше спряло. Но чу се леко подсвирване и пак настъпи тягостна тишина. Долята и второ, и трето и той удари кремъка, посипаха се рой искри и замириса на прахан. Той по-стар навик задуха, както когато пали цигарата си, и праханта бързо се разгоря — с разтреперана от вълнение ръка я пъкна в повесмото. Запълзяха пламъци, издигнаха се и повесмата се обърна на огнена копа. Пламъците зализаха вратата, запълзяха по нея като червени змийчета и старото дъбово дърво скоро се поддаде — вратата затлея и пламна.

В това време Абдураман прескочи оградата. Тупна на земята в двора, но се разнесе яростен кучешки лай — едно от псетата на бега се хвърли с остървение върху него. Митре не се стъписа, ловко хвана кучето за врата и заби ножа си в гърдите му. Преди да умре, песът го ухапа за ръката — харамията не изохка, захвърли издъхващия си нападател и затича към стълбата. Вдигна я, отнесе я до стената и я опря на нея под прозореца, опита да види дали е здраво прикрепена. Взе повесмото, което държеше в ръката си, запали го и бърз и ловък като котка, се изкачи по стълбата — стигна до първия прозорец. Замахна с дръжката на ножа си — чу се звън на строшено стъкло. Хвърли едно повесмо в стаята, хвърли второ. Буен огън обгърна одаята, повесмото падна върху един одър, застлан с веленце, вълната загоря и почна да светлее. Второто повесмо падна на нещо, което веднага пламна. Горницата изпълни дим и замириса на изгоряло. От

одъра скочи човек, залитна да не падне и като обезумял изскочи — Оломан бег забрави да вземе чалмата си, но не забрави да грабне пищовите си. Абдураман се усмихна тържествуващ, бързо се смъкна по стълбата и леко приведен, се върна по обратния път — прескочи оградата и се скри в тъмнината.

На няколко места в двора запълзяха пламъчета, тук и там избухваха огнени водоскоци. Пламъците ставаха по-бързи, по-необуздани и изведнъж сламените покриви на плевните и оборите пламнаха, загоряха като огромни клади. Пламъци почнаха да излизат и от двата прозореца на одаята на бега, изхвърчаха огненочервени кълба дим. По стъклата се гонеха синьочервени светкавици — гореше и кулата.

Оломан бег изскочи на двора разгърден, с разчорлени коси. Той се развика на изплашените и сънени ратаи:

— Отворете вратите на яхърите, пуснете конете...

Ратаите бързо изпълниха заповедта му. От яхърите заизлизах крави и волове — те се блъскаха, мучаха изплашени, полудели от страх. Конете изхвъркнаха от оборите и почнаха да тичат из двора. Подплашените животни се удряха, препъваха — чуваше се мученето на воловете, тревожното цвилене на конете. Двора изпълваха неистови гласове на подплашени животни и хора. Гласовете се сливаха с трясъка на гредите, които се обрушваха, със съсъка на пламъците, които бяха обхванали целия чифлик. Нещо страхотно и зловещо имаше в тая гледка.

Оломан извика:

— Носете вода, гасете! — в прегракналия му глас имаше мъка и гняв, но никой не го послуша. Ратаите се разбягаха, ако още малко останеха в двора, щяха да се опекаат живи — всичко гореше и се рушеше около тях, заплашваше да ги погълне побуненото море на пламъците.

Той махна с ръка и ги последва. Прескочи през оградата — вратата, и тя гореше, отдалечи се на стотина-двеста крачки и се изправи настръхнал, озлобен. Лицето му, осветено от пожара, беше застинало като кървава маска. Той гледаше как за един миг изчезваше имотът му, благото му, обхванато от пламъците, което бащите и дедите му векове наред бяха смъквали от гърба на раята. Бегът стискаше пестник и хапеше мустака си.

Хората на Китан се скупчиха около войводата си. Той ги изгледа и по лицето му премина радостна, тържествуваща усмивка:

— Благодаря ви, момчета.

— Добре я свършихме — прошепна Секула и посочи към бега, който, озарен от пожара, се виждаше цял. — Да му пусна един, белким го улуча.

— Остави го на мен — обади се Абдураман. — На един куршум място е.

— Не бива нито пушка да пукне — рече войводата и гласът му не позволяваше никакво противоречие.

— Жалиш ли го? — с насмешка попита Секула.

— Него не жалия, но вас жалия. Гърмежът ще ни издаде... Ще ни погнат — отговори Китан и заповяда: — А сега на път — да хванем гората.

И те, мълчаливи, както бяха дошли като сенки, като сенки се и отдалечиха. Пред тях се мярна един мъж, прехвърлил пушка през рамо, който водеше два вола пред себе си. Взряха се — Егюптинот.

Китан му подвикна сърдито:

— Петре, къде си ги повел?

Егюптинот се поспря и неохотно отговори:

— Дома... Ще ги предам на татко ми... Няма с какво да оре човекът...

Китан се навъси и едната му вежда сърдито заигра:

— Пусни ги веднага!

— Ами, ще ги пусна — такава стока оставя ли се?... Погледни, какъв косъм — гори, гори, какви вратове — карпи... — и в мрака блесна бялото на очите му.

— Пусни ги, ти казвам! — извика войводата. — Ние не сме разбойници. Ако сме като беговете и кехаите им — да грабим и убиваме, да им станем ортаци на плячката, а не да се борим против тях. Не сме тръгнали за грабеж, а да се борим за свободата на народа си. Пусни воловете.

— Няма да ги пусна.

— Няма ли? — Китан измъкна револвера си и го насочи към непокорния четник.

Егюптинот се загледа в револвера, който светеше в ръката на войводата, изохка и пусна синджирите, с които водеше добичетата. Той

се поизправи, вдигна глава и за пръв път стрелна с очи Китана — в тъмните му, помътени очи пламна смъртна ненавист. Замахна с пушката си и тежко закрачи...

Като направиха стотина крачки, Китан прикрепи на едно дърво бележка: „Така наказва народът. Свобода или смърт. Заверата“. Зад четата остана развилнялата се огнена стихия и заревото на пожара осветляваше пътя на четниците. Пламъците се издигаха на възбог и се развяваха като червени знамена.

До сутринта от чифлика на Оломан бег не остана нищо, стърчаха само обгорелите черни стени на кулата — тъжен и печален спомен от едно срамно време.

XXXIV

От незапомнени времена горе, в планината, се гушеше манастирът Слепче. Вековна букова гора го беше обхванала в своята зеленосива прегръдка, а буен планински поток, що протичаше край него, със своя ромон нарушаваше манастирската тишина и се сливаше с нея. Когато повееше вятър, гората напяваше за отколешни дни, а потокът разказваше за превратностите на манастира. Той бе видял и майсторите, които бяха положили основите му, и агаряните, що нагазиха македонската земя, беше свидетел как през дългите векове на мрак и потисничество манастирът беше останал светилник на родна книга и на родно българско четмо. Монасите, отдали се на служба на бога, на пост и молитва, не бяха забравили и род и бащиния — те преписваха старочерковни книги, в манастира дълги години се служеше на бащин език. И затова славата на манастира беше голяма — народът го тачеше и обичаше и отиваше на поклонение в Слепче, за да стопли смразената си душа, да го погали светлината на родната реч. А гората шумеше и нареждаше, потокът напяваше своята приспивна песен.

В манастирския двор влезе керван от пет коня — Ангел Момиров и другарите му бяха дошли да изпълнят решението си — да се срещнат с Китана. Излезе да ги посрещне игуменът Андроник. Той беше изненадан, че в това усилено време му идваха гости. Беше жетва, селяните бяха по нивите си и по нивите на беговете, а гражданите отбягваха да излизат от града освен при крайна нужда. Времената не бяха спокойни, не беше време за пътуване из гори и балкани — арнаутите от Дебърца и турци разбойници шетаха и дебнеха по друмищата. Той беше облечен в черно избеляло расо, а на главата му стърчеше посивяла от времето калимявка. Расото му се развяваше около краката на високото му охранено тяло. Изпод калимявката му се подаваха черни сплъстени коси. Под гъстите му вежди гледаха две малки, подвижни и хитри очи. Брадата му беше остра и напомняше

брадата на козел. По обраслото му лице премина широка усмивка и той каза на завален български език:

— Пойлите, пойлите... Добре дошли в нашата света обител.

— Добре намерили, отче игумене — отговориха поклонниците.

На отца Андроника направи впечатление, че гостите освен своите коне, на които яздеха и на които от двете страни на седлата бяха окачили по две пълни торби, водеха и пети кон, също натоварен с по два добре натъпкани чувала. По тънките му устни заигра доволна усмивка — гостите носеха добри дарове за манастира.

Ездачите слязоха от конете си — от четвъртия скочи Трайко, синът на стрико Климе. Клисарят не беше устоял на молбите му да го вземе със себе си. Като се колеба доста, той реши, че е по-добре, помалко съмнение би събудило присъствието на едно момче сред тях, и отстъпи — взе го. Те се поклониха и целунаха ръка на игумена. Той ги благослови със своята подпухнала, малко нечиста ръка.

— Е, как си, отче Андроник — попита Марко Фиданчев. Той преди години бе идвал в манастира, а и игуменът на няколко пъти се бе отбивал в златарницата му, за да поръча някой кръст или сребърна ръка за икона и да подвърже някое старо евангелие — златарят отбираше и от тоя занаят.

— Добре съм, добре съм, Марко златар — мазно се усмихна игуменът.

Ангел се загледа в калугера — не му хареса тоя чернокапец с малки лукави очи — и през зъби рече:

— Да се поумием, да си починем... Уморени сме — от Охрид до Слечче не е близо, цял ден път...

— Сега ще наредя — каза Андроник и извика един от ратаите, който преминаваше през двора. — Отведи гостите в най-хубавата одая, погрижи се и за конете.

— Слушам, отче игумене — отговори ратаят, сух, слаб момък, като се поклони.

— Като се отморим, ще дойдем да ти поднесем даровете ни за манастира и да си поприказваме — рече почтително Марко и се обърна към ратая: — Води ни, момче.

— Арно, арно... Ще ви чакам... — Игуменът изгледа изпод вежди поклонниците и се отдалечи, а расото се увиваше около краката

му. Висок, попрегърбен, в черното си одеяние той приличаше на хищна птица.

Ратаят отведе гостите да им покаже стаята, но с него отиде само Трайко, а другите останаха да държат конете. Той се върна и поиска да им помогне да ги разтоварят, но те не го оставиха — сами си ги разтовариха. Отец Андроник, който тръгна към игуменската килия, не се прибра в нея, а застана на вратата и отдалече наблюдаваше поклонниците. Всеки от тях сам свали товара от коня си, но когато дойде ред до петия кон — с пълните вреки, — свалиха ги по двама и сами ги занесоха в отредената им одая. Стори му се, че те бяха по-тежки от другия им товар. Какво ли имаше в тях — може би брашно или жито за манастира?

Охридчаните благодариха на ратая и го отпратиха. Те се измиха на манастирската чешма. Бистрата и студена вода, която се стичаше в каменното корито, ги освежи. Те се върнаха в стаята и си полегнаха — наистина бяха уморени от далечния и труден път. На Трайко не му се лягаше — докато татко му и другарите му си почиваха, той излезе да се разходи из двора. Момчето застана пред чешмата — тя беше изградена от бял дялан камък с някакъв надпис с изядени от времето славянски букви. Опита се да прочете надписа и продължи обиколката си — надникна в обора, пожела да влезе в черквата, но тя се оказа заключена. Надзърна през прозореца, запречен с железни пръчки — вътре мъждукаше кандилце като далечна загубена звезда. Той чу гласа на баща си:

— Трайко, ела с нас.

— Къде ще отидем?

— При дядо игумен — отговори стрико Климе.

На Трайко не му се отиваше при игумена, по-забавно и любопитно му беше на двора — не беше го обходил целия, не беше надникнал и в килиите, които се редяха в манастирската сграда, но се подчини и неохотно тръгна.

Отец Андроник посрещна гостите на вратата на килията си. Той беше навлякъл ново, чисто расо, беше вчесал косите си и сега те се спускаха на буйни къдри върху раменете му. В новото расо и с разпуснатите коси той имаше по-приличен вид. Но очите му, макар да гледаха смирено надолу, не бяха загубили злите си пламъчета. Той ги изгледа подозрително и недоверчиво.

— Благослови, отче игумене — чинно каза стрико Климе.

Андроник вдигна десницата си и благослови поклонниците, а после поред им я подаде, за да я целунат. Той погали Трайко по главата:

— Чие е това момче?

— Мое е — отговори клисарят.

— Ходиш ли на училище? — попита игуменът момчето.

— Ходя.

— На кое, на гръцкото ли? — попита отново отец Андроник и за първи път очите му се откъснаха от земята.

Трайко вдигна рамене и по лицето му се изписа презрение:

— Ами, на гръцкото, притрябвало ми... Аз съм бугарче и си ходя на нашето, на бугарското училище.

Злоба блесна в очите на гърка, но той с предишния смирен, малко съскащ глас каза:

— Грещиш, грещиш, момче, и татко ти грещи... В гръцкото сколио се дава по-добра наука. И гръцкият език е по-хубав, по-богат, стар елински език.

Трайко тръсна глава, дръзко изгледа калугера и твърдо отговори:

— Нашият език е най-хубав, защото си е наш, майчин език. Обичам си го, защото на него ме е учила майка ми... Не ми трябва гръцки език.

Андроник леко прехапа устни, думите на Трайко дълбоко го засегнаха, но премълча — разговорът можеше да вземе неприятен ход, а той гледаше да не разсърди гостите си и да прибере даровете им. Той с ръка покани поклонниците да седнат:

— Пойлите — гласът му прозвуча сдържан и студен.

Килията на игумена беше доста широка. В един от ъглите имаше легло, добре подредено и удобно, в средата на килията — маса от тежко черно дърво и няколко стола от същото дърво с високи облегалки като на владишки тронове. Над леглото имаше иконостас с много икони и пред него в червена чаша гореше кандилце — то единствено внасяше живот в килията и разпръскваше мрака, който я изпълваше.

Размениха обичайните въпроси за здравето, за времето, какво има, какво няма в града, Идват ли доста богомолци в Слечче на поклонение. Марко Фиданчев се поизкашля, сложи ръка на пояса си и каза:

— Е, отче, да ти дадем даровете. От мене за манастира има една сребърна ръка за света Богородица. Керка ми беше болна, тогава я обещах... Пет оки зехтин и двадесет оки брашно.

Андроник бързо погледна дарителя и отново сведе очи.

— Дано даде господ живот, здраве и добър късмет на керка ти.

— Аз давам една лира, десет оки зехтин за кандилата в черквата и една торба брашно — припряно рече Ангел, сякаш искаше по-скоро да се освободи от това задължение — не му харесваше тоя игумен с привидното си смирение.

Стрико Климе приведе глава и някак си засрамено издума:

— Всеки според силата си... От мене — три оки зехтин, ока восък и едно рало чорапи... От сърце ги давам — и аз като вдовицата от притчата, дето дала китка цвете...

Отец Андроник сложи дясната си ръка на сърцето и се поклони.

— Всеки дар от сърце е мил и приятен на господа — поучително каза игуменът. Той беше изненадан от щедростта на гостите и стана по-внимателен, но в сърцето му не утихнаха раздражението и злобата, които бяха събудили в него думите на Трайко.

Поклонниците станаха да си вървят, но монахът ги спря:

— Чакайте, ще прием по ракия... От манастирската... Сълза, същинска сълза...

— Немой, отче игумене...

— Ще я опитаме... Имаме време — отбиха поканата гостите.

— Защо бързате? Ракията си я бива — с половин уста настоя отец Андроник.

— За хубава — хубава трябва да е, манастирска... — отговори Марко и додаде: — Искаме да запалим по свещ в черквата...

— Може, може... Както речете — лесно се съгласи игуменът и не настоя повече да останат — свидеше му се ракията и не му бяха приятни тия гости. — Ще наредя на клисаря да ви отвори черквата.

Гостите станаха и излязоха от килията. Отец Андроник ги изпрати до вратата и се провикна:

— Брат Йосифе, брат Йосифе... Отведи гостите в черквата.

От вратата на магерницата се показа един прегърбен, но жилав и пъргав старец и като понакуцваше, поведе богомолците към черквата. Игуменът понечи да се прибере в килията, но се сети нещо и гласът му ги догони:

— Ще ви пратя вечеря... Тая вечер имаме фасулец... Нали са Петрови пости.

— Не си прави труд, отче игумене — рече Марко златарят.

— А, бива ли, бива ли да ви оставим така... — отново се провикна отец Андроник и влезе в килията си. Очите му за миг загоряха с она огън, който незнаен зограф бе запалил в очите на дяволите, що бе някога зографисал на един стенопис в черквата, и изсъска: — Дебелоглави бугари...

Отец Йосиф извади голям железен ключ, пхна го в бравата, завъртя го, бравата щракна и вратата със скърцане се отвори. Всички свалиха фесовите си. Хвърлиха на дискуса по някоя и друга пара и взеха свещи. Те запалиха свещите и ги залепиха на триногите свещници от ковано желязо. Слабите пламъчета затрептяха и озариха ликовите на светците — бледи, измъчени лица, които гледаха със строгите си страдалчески очи. В черквата, със стени като на крепост, дебели и влажни, с малки прозорчета, през които проникваше дневният зрак, беше хладно — тръпки побиха богомолците и те побързаха да си излязат. Остана само златарят. Той извади обещаната сребърна ръка и я сложи върху изпитата, суха ръка на иконата, за да провери дали приляга. Много ловко, с едно чукче, което носеше в джоба си, я закова. Слабата светлина от близка свещ падна върху ръката и тя сякаш оживя. Той смирено се поклони и излезе. Пред вратата го чакаше отец Йосиф — старият калугер затвори вратата, завъртя ключа и с тежка, уморена стъпка се отдалечи.

Слънцето се скри зад върховете на близките буки. Дебелите им дънери, покрити с мъх и лишеи, изглеждаха като сребърни — сивият им цвят стана по-светъл, преля синкави отражения, а стволовете им загоряха. За миг като че ли гората пламна, обзета от пожар. Но постепенно среброто по дънерите потъмня, златото по стволовете се стопи и пожарът угасна. В манастирския двор се разстлаха модри сенки и сякаш изведнъж стана по-тихо и по-самотно. Чуваше се само ромолът на реката. Повее хлад и гостите побързаха да се приберат в отредената за тях горница.

Те седнаха на дебелите корави сламеници, покрити с шарени черги. Стрико Климе се погрижи за вечерята — извади захлупци със сирене, в една голяма паница пържена белвица и голям зачервен хляб, и почнаха да се хранят.

Ангел отчупи къшей, пресегна към рибата и се усмихна на младия Рудар:

— Ашколсун, Трайко, Добре й рече на тая гръцка лисица.

— Добре го нареди — одобрително поклати глава Марко Фиданчев и го потупа по рамото.

— Ами, ще му мълча — да съм учил на гръцко школо, да има да взима — отговори момчето, зарадвано от похвалите на възрастните.

Стрико Климе пресегна, взе едно парче от белвицата, сложи го върху хляба си и каза:

— Може ли моето дете, детето на клисаря на черквата на свети Климента, да ходи в гръцка сколия? Златниот ще ми се разсърди, ще вдигне ръката си от мене...

— Така е, стрико Климе, нали той е първият, най-старият български учител. Който се откаже от рода си, от българското четмо и книга, ти право рече — той ще вдигне ръка от него, ще го прокълне — обади се Ангел Момиров и вдигна бъклицата с хубаво охридско вино, която бе донесъл със себе си. — За здравето на Трайко.

— Нека всички наши деца да бъдат като него — здрави, корави бугарчета — вдигна бъклицата и Марко.

Трайко слушаше похвалите и топлите думи на мъжете и смутен, позасрамен, гледаше пред себе си, но в очите му искряха радост и бодрост.

Отец Андроник не забрави да изпълни обещанието си — изпрати им по ратая паница фасулец. Фасулът беше добре сварен и запържен, опитаха го и им се услади — бяха благодарни и на него, все беше топла храна. Но дядо игумен забрави да им изпрати от пържената пьстърва, от свареното пиленце и чудното манастирско вино, които бе приготвил за себе си, макар да бяха Петрови пости... Той обичаше добре да си похапва и попийва, а чакаше и скъп гост...

Ангел извади от пояса си голяма шарена кърпа, избърса устата и мустаците си и каза:

— А сега да лягаме, че утре ни чака още път.

— Да си свършим работата, за която сме дошли — допълни Марко.

— Така е, така е — на свой ред рече и стрико Климе.

Казаха си лека нощ, завиха се с дебелите черги и заспаха.

На сутринта слънцето надникна през прозореца. Един слънчев лъч като бяла пеперуда кацна върху челото на Марко Фиданчев, погали го по очите и го събуди. Той се надигна, разкърши снага и стана.

— Хайде, ставайте, поуспали сме се — подкани той дружината.

Наскачаха и останалите, стегнаха се на бърза ръка, похапнаха. Тръгнаха към килията на отец Андроника, за да му се обадят и си вземат сбогом, но той като че ли ги беше чакал, сам излезе на двора.

— Къде така рано?

— Ще отидем и до Светата вода, а дотам не е близо — цял час път — отговори Марко.

— А оттам ще поемаме към града — обясни и стрико Климе и вдигна ръка, за да се засълне от слънцето, което заслепи очите му.

— Е, като сте решили... — каза игуменът, не настоя да останат — искаше по-скоро да се освободи от поклонниците.

Сбогуваха се с отца Андроника, целунаха му ръка, както му беше редът, качиха се на конете и тръгнаха. От манастирската порта Марко златарят се провикна:

— Пък може пак да се видим — нали пътят ни е край манастира, ама не смятаме да се отбиваме.

— Отбийте се, отбийте се — догони ги гласът на игумена. — Ще се радвам пак да ви видя... — Той ги изпрати с поглед и в очите му блесна скрито огънче. Забеляза, че товарът на конете бе доста намалял, торбите бяха почти празни, но чувалите на петия кон бяха пълни, както когато дойдоха в манастира. Това го позачуди, вдигна рамене и като лалугер, който се скрива в дупката си, се пъкна в килията.

Пътниците поеха по една планинска пътека. Тя лъкатушеше сред гората и постепенно се изкачваше нагоре. Слънцето проникваше през гъстата листа на буките и ръсеше върху пътеката слънчеви петна. Някъде кълвач чукаше с клюна си и ударите му нарушаваха тишината. Обаждаше се птичи глас и заглъхваше. Мълчалива и тайнствена беше гората с вековните си дънери, с полумрака под зеления ѝ калпак. Чуваха се само равномерните удари от копитата на конете.

Изведнъж гората се разгърна и се откри широка поляна. Закриваше я губер от мека трева, папрат и горски цветя. На горния край на поляната се издигаше огромна бука, няколко души не биха могли да я обгърнат с ръцете си. В дънера на дървото времето и червеите бяха издълбали голяма коруба, която приличаше на малка

пещера. Под буката изпод изскочилите от земята корени, които се увиваха един в друг като валмо от кафяви змии, бълбукаше изворче. Изворчето напяваше някаква песенчица, поточето се търкаляше надолу и се губеше между дърветата. В хралупата беше поставена икона, на която едва личаха майката божия с младенеца си в ръце. Това беше Светата вода. В корубата пред иконата имаше следи от много горели свещи, разноцветни парцалчета, оставени за здраве, и някоя и друга дребна пара — виждаха се няколко металика, зеленияса от влагата, проблясваха и няколко сребърни гроша.

Марко свали феса и обърса челото си.

— Стигнахме.

— Дано нашият приятел не се забави — рече стрико Климе, прехвърли крак през седлото и тупна на земята.

— Не вярвам — побърза да успокои другарите си Ангел.

Гласовете им някак странно прозвучаха сред околната тишина. Те нарушиха спокойствието на гората.

И тримата мъже пуснаха конете да пасат. Животните, изненадани от изобилието на прясна, сочна трева, почнаха чевръсто да хрупат и весело да цвелят. Поклонниците се приближиха до старата бука и насядаха под дебелия ѝ сянка. Разменяха по някоя и друга дума и млъкваха — заслушваха се, очите им обхождаха извишилите се дебели буки — чакаха някого. До тях долетя трикратно подсвирване — наостриха уши, подсвирването се повтори. Ангел приведе глава, като че ли искаше да се увери, че не се е излъгал, и сам изсвири три пъти.

— Той е.

Изад дебелия сив дънер на една бука се показва едър, набит мъж, загърнат с гуна, сякаш като горски дух изникна от гората и се приближи до тях. Той весело се усмихваше, а в очите му бликаше радост:

— Добре дошли в нашето царство.

— Добре намерили, братко Китане — отговори Ангел и го прегърна.

— Е, е... Аз съм Лазо от Илино, побратиме — позасмя се войводата и смигна с око, като бързо погледна към Трайко.

— Така, така... Сбърках — виновно каза Ангел. Той и другарите му бяха се сговорили пред чужди, непознати хора да го назовават Лазо от Илино.

Стрико Климе се поизкашля и за да поправи грешката на младия си другар, побърза да каже:

— Станал е същинско горско пиле — и додаде, като се обърна към сина си: — Трайко, я подай ръка на чичо си Лазо.

Момчето подаде ръка на непознатия селянин, който сред лято ходеше с гуна. Селянинът го погали по главата и попита:

— Стрико Климе, твое ли е момчето? И то ще стане като мене горско пиле — под рунтавите му мустаци премина приветлива усмивка.

— Македония има нужда от много горски пилета — обади се Ангел и весело се засмя.

Марко бръкна в пояса си и подаде на войводата един син плик:

— Има писмо за тебе.

— От кого е?

— От Бугария, от Звезда — отговори златарят.

Китан седна на земята и зачете писмото. Другарите му мълчаливо зачакаха да свърши — любопитно им беше да чуят какво пишеше момата от свободна България.

Трайко внимателно наблюдаваше тоя селянин — виждаше му се чудноват, странен. Стрико му Ангел го назова „Китан“, а татко му — „Лазо“. Особен човек — носеше гуна посред лято, а като седна, гуната се открехна и под кафявите и вълнести краища лъсна черната мешина на сиях, а от сияха надничаха два пицова и дръжката на нож. Пицовите и ножът задържаха вниманието му и не можеше да откъсне очи от тях. Той се поусмихна — това трябва да беше Китан войвода, за когото се шушукаше в града, че освободил сестра си Звезда от кулата на Оломан бег, убил двамата му кехаи, що разплаквали дете у майка, запалил кулата му... Китан войвода... Той гледаше мъжа с възторг и му се поревна и той да стане като него — горско пиле...

Китан прочете писмото и обходи с поглед другарите си:

— Звезда ми пише — пристигнала и не може да се нахвали. Намерила наши люде, посрещнали я добре... Един охридчанин, стрико Наум, я приел у дома си, жена му я гледала като своя дъщеря. Той потропал и тук, и там и й отпуснали стипендия... помощ... Тръгнала да ходи на училище — да се учи за даскалица... Не може да се изнахвали — нямало турци, нямало фесове... Сладка е, сладка е, казва, свободата... Има няколко реда и за Секула, нали се обичат, щяха да се

вземат... Пише му, че ѝ е мъчно за него, че го чака да отиде при нея... — Той позамълча, въздъхна и продължи: — На всички праща много здраве... Свършва с думите — много поздрави и от свободна България... — той сгъна писмото, сложи го в плика и го пъхна в джоба на гуната си.

— Ех, кога ли свободата ще изгрее и за нас — въздъхна стрико Климе и се облегна на лакътя си.

— Тя нито идва, нито изгрява сама — отсече Ангел, — тя се извоюва.

— Да, тя се извоюва — като на себе си промълви Марко Фиданчев и почна да чопли земята с една клечка.

Слънцето се беше изкачило високо на небосклона. Заобикаляше го венец от бели облачета. Погалени от неговите лъчи, облачетата плаваха в лятната синевина като ято розови гълъби. Гората, заляна от светлина, беше придобила по-мек, яркозелен цвят и приличаше на огромна разперена опашка на паун. Ручейчето продължаваше да нарежда своята песенчица и да разплита своя син кенар. Тайнствена, потискаща беше тишината на вековната гора.

От близкия храсталак изскочи и залая хрътка. Мъжете, насядали край Светата вода, под перчема на старата бука, вдигнаха глави — след хрътката от гората излезе и мъж с чифте през рамо. Ловецът се приближи до тях и се провикна:

— Я виж ти, познати люде.

— А, ти ли си, Илче — попита Ангел, неприятно изненадан от тая среща, но по лицето му не трепна нито мускул.

Марко вдигна глава, позамижа от слънцето и на свой ред попита:

— Какво дириш насам?

Илче свали двуцевката от рамото си, облегна се на нея като на стап и нехайно отговори:

— Дойдох на чифлика да видя как върви жетвата, па рекох да отида на лов.

— Добре, добре си направил — смънка стрико Климе и пресилено се усмихна. — Седни де, седни.

— Няма да сядам, ще слеза към манастира — рече Илче и прехвърли чифтето в другата си ръка. Той се загледа в селянина с гуната и очите му широко се отвориха: — А, виж ти, Китан...

Лицето на Китан остана спокойно и неподвижно:

— Имаш грешка, господине.

— Ти не си ли Китан, синът на Недан Моисов от Топола? — Илче се понаведе, сякаш да го види по-добре. — Ти не беше ли една вечер у екимина Робета в Охрид?

Китан поклати глава:

— Припознаваш се... Аз съм Лазо от Илино... Ходих по работа в Демирхисар и сега се връщам... Минах през планината за по-пряко... Видях тия люде и приседнах при тях да си почина... За първи път ги виждам...

Илче отново се загледа в селянина, погледът му беше настойчив, изпитателен — лошо пламъче трепна в очите му. Те, неспокойни, хитри, обшариха останалите:

— А бе това не е ли Китан от Топола? — ловецът наблегна на думите си.

Ангел свъси вежди и отговори сдържано, но твърдо:

— Човекът ти каза, не е никакъв Китан, а Лазо от Илино.

— И ние за първи път го виждаме... Седна да изпуши една цигара... — рече Марко, бръкна в пояса си и извади кесията с тютюна.

Илче се замисли, едва уловима усмивка мина по устните му и като че ли нищо не е било, каза:

— Може, може... А сега, довиждане... да вървя... Чака ме отец Андроник... Бях му обещал за снощи, но не успях да отида, задържаха ме в чифлика... Яде ми се печена пъстърва и ми се пие от манастирското вино... — Той прехвърли чифтетото през рамо, подсвирна на кучето и заслиза по пътеката за манастира.

— Лоша среща... — замислен каза Марко Фиданчев и почна да хапе палеца си.

— Дано не проговори — подхвърли стрико Климе.

— Няма да смее... И да проговори... Припознал се е... — рече Ангел, но сянка беше застлала лицето му.

Китан взе едно камъче и почна да го подхвърля в ръката си:

— Само да проговори... — в гласа му прозвуча закана. — Ангеле, да вървим. Слънцето извиши над дърветата.

— Време е... И нашият път не е малък — отговори Момиров и стана, като устреми поглед в сина на стрико Климе. — Трайко, да запомниш добре — тоя чичко не е Китан, а Лазо от Илино... Случайно сме го видели тука...

— Да не забравиш — строго каза и баща му.

— Няма да забравя... Лазо от Илино... — прошепна момчето и очите му освети особен блясък.

Ангел отиде до петия кон, натоварен с чувалите, хвана поводите и го подкара:

— Аз скоро ще се върна.

— Ще те чакаме — каза златарят. — На добър час, Лазо от Илино.

— Со живо и со здраво да се чуваме и виждаме — рече и клисарят.

Китан се сбогува с приятелите си и пое след коня. Двамата мъже закрачиха по пътеката и се загубиха в гората. Доста вървяха, нещо падна от гуната на войводата, но той не го забеляза и продължи пътя си.

Марко и стрико Климе останаха заедно с Трайко и дълго мълчаха — не им се говореше. След час се върна Ангел, те станаха бързо, качиха се на конете и подкараха. Не им се седеше повече при Светата вода, искаха по-скоро да се махнат от тая кичеста поляна, от настръхналия букак. Заслизаха надолу и не видяха как стигнаха до манастира, но не се отбиха — стори им се чужд и враждебен. Там можеха да срещнат Илче, а само споменът за него им беше неприятен — думите му, отсеченият му и дрезгав смях като че ги смразяваше. Те бавно яздеха и мълчеха. Слънцето напичаше гърбовете им, но то нито ги стопляше, нито ги радваше.

XXXV

— Илче бре, защо закъсня? — попита отец Андроник госта си.
— Снощи те чаках.

Илче се отпусна на постелята, задъхан и изпотен от дългото и бързо ходене. Той изгаряше от желанието час по-скоро да сподели с някого това, което беше видял. Радваше го и мисълта, че най-после ще може да премахне от пътя си Ангела Момир, да отстрани и Марко златаря и Бисера щеше да бъде негова. Дива радост изпълваше сърцето му и го караше да припка към манастира — подсвирваше си, подвикваше весело на хрътката и крачеше нетърпеливо към св. Пречиста. Не чувствуваше умора, но като влезе в килията на игумена, сякаш краката му се подкосиха и намери за по-добре да се излегне на одъра му. Той се загледа в кандилцето, което мъждукаше пред иконостаса, и като замахна с ръка, отговори:

— Снощи не можах да дойда... Ратаите ме задържаха...

— Ратаите... Знаем, знаем... — прекъсна го домакинът и двусмислено се усмихна.

— Що знаеш?

— Някоя булка те е задържала — и Андроник смигна дяволито, беззвучно се засмя и брадата му затрепера като брадата на козел.

Илче се понадигна, наклони се към игумена и тайнствено каза:

— Тоя път не улучи... Седни, седни да ти кажа...

— Що има, Илче? — отец Андроник седна до госта на постелята и зачака, устремил в него малките си хитри очи. Ухили се, по устните му заигра сладникава усмивка — мислеше, че гостът ще му разкаже една от ония женски истории за някоя булка или измамена мома, каквито често му разказваше. Той особено обичаше да слуша тия истории — те гъделичкаха сладострастието му.

В здрача се разнесе като шепот гласът на Илче:

— Бяха ли в манастира трима нашенци, оригяни, с едно момче?

— Бяха — отговори Андроник и додаде: — Не ми харесаха... Момчето е едно такова... дебелоглаво... — искаше да каже „бугарче“,

но се сети навреме и замълча, за да не обиди госта си — за него и той беше „дебелоглав бугарин“.

— Момчето ли? Старите са по-дебелоглави от него... Крушата не пада по-далеч от корена... Какъвто бащата, такъв и синът — някак си многозначително каза Илче. — А знаеш ли с кого се срещнаха на Светата вода, там, сред планината?

— С кого? — игуменът се понаведе към него да чуе по-добре.

— Никога няма да се сетиш.

— Говори де, не ме мъчи!

— С Китан.

— От Топола ли? Тоя, дето забягна в гората? Тоя, дето казват, че убил кехаите на Оломана, дето пали чифлиците и кулите на беговете ли? Виж ти, виж ти! — учудване и радостна нотка трепна в гласа на игумена. — Познаваш ли го?

Илче се понамръщи, неприятен му беше тоя въпрос, и неохотно отговори:

— Познавам го... — и сякаш за да се оправдае за това нежелано познанство с такъв царски душманин, продължи: — Веднъж го срещнах у Робета, екимина... Но сега, като го познах, каза, че не бил той, отрече... Уж бил някой си Лазо от Илино... Той е, той е... Очите не ме лъжат...

— После? Какво правеха?

— Говореха си... Взех си сбогом и си тръгнах...

— Не почака ли да видиш какво ще стане после, къде ще отиде Китан?

Илче тихо се засмя — смехът му, глух, дрезгав, изпълни килията:

— Не съм толкова прост... Скрих се в гората...

— Е?

Младият човек извади кесията си с тютюн и почна да свива цигара, сякаш искаше да поизмъчи малко събеседника си.

— След малко Китан и Ангел Момир станаха, подкараха единия кон с две вреки и поеха нагоре по пътеката... Почаках да се поотдалечат и тръгнах подире им... Криех се зад буките и ги проследих...

— Кучето не те ли издаде?

— Вързах го за едно дърво.

— Не си глупав. Къде отидоха?

— Вървяха дълго, все нагоре, нагоре, после кривнаха направо през гората.

— Не вървя ли докрай след тях?

Илче смукна от цигарата си, позамълча и бавно отговори:

— Достраша ме... Наближихме едно усое, гората се поразреди, нямаше къде да се крия... Пътеката минаваше през едни карпи — страх да те хване...

— Тю бре, язък... — с укор извика калугерът. — Трябваше да вървиш докрай...

— Оттук е лесно да се каже... А ти да беше на моето място... — малко сърдито отговори Илче и попипа силяха си, сякаш искаше да провери да не е загубил нещо скрито в него. — Притулих се зад една скала и зачаках да се върне оня... Ангел... Колко време беше минало, не знам, най-после се зададе и какво да видя — водеше коня, ама вреките ги нямаше.

Отец Андроник ококори очи:

— Нямаше ли ги?

— Нямаше ги.

Игуменът стана и мина няколко пъти из килията — той крачеше с бърза, отсечена стъпка като лисица в клетка.

— Когато се връщаха, нали пътят минава край манастира, и аз рекох да ги причакам, да ги проследя... Хвърли ми се в очите — вреките на петия кон ги нямаше... Помислих си: къде ли са ги оставили? Ти какво ще кажеш?

— Много просто... Донесли са я храна, я нещо друго на оня разбойник Китана и момчетата му... И Ангел Момир, и тия, дето бяха с него, са като Китана царски душмани — със злорадство каза Илче.

Отец Андроник се приближи до одъра и седна. Той поглади брадата си и каза:

— Като отминаха Марко златарят и другите и се прибирах в килията си, виж какво намерих — той бръкна в джоба на подрасника си и в ръката му блесна къс метал.

— А, патрон.

— Да, патрон... Ясно е, че във вреките е имало патрони за пушките на тия разбойници... Но има и друго... — бавно продължи игуменът. — Преди няколко дни едно от овчарчетата на манастирските кози ми каза, че му се загубила една коза. Тръгнало да я дири — тук

коза, там коза — козата я няма... Само се загубило, попаднало в някаква дива, пуста местност... Само карпи, както ти казваш, и изведнъж — хорски говор... Не му се вярвало, какво ще дирят в тая пустош люде. Надало ухо... Пропълзяло и какво да види — под канарите в планината пещера, оттам идвали гласовете... А на стотина чекора пред пещерата зад една шубрака — скрит човек.

— Човек ли? — трепна Илче.

— Въръжен — с пушка, със силях, а в силяха — пищови.

Илче позамълча и поклати глава:

— Така, така... Значи, там се крие Китан с людето си — в пещерата.

— Казах на овчарчето да се навърта натам и ако забележи нещо ново, да ми донесе... Още не е слязло... — доверително прошепна игуменът.

— Арно, арно си направил... — също прошепна младият човек. Ръката му отново потършува в силяха, напипа нещо и устните му сви доволна и злорада усмивка.

Замълчаха — всеки преценяваше какво беше чул и какво беше казал. Вечерта беше разпуснала тъмните си коси. Тя надникваше през решетчатия прозорец и в килията се разстилаха сенки. Във вечерната дрезгавина предметите бяха загубили очертанията си, сякаш бяха станали безплътни и потъваха в дрезгавината. Кандилцето мъждукаше на иконостаса и безпомощно се бореше с настъпващия мрак. Сенките връхлитаха и притискаха светлината, готови да я угасят, но тя не се даваше, осветляваше лицата на отец Андроник и на Илче — дългите коси на калугера се сливаха със здрача, свитите му устни очертаваха сурова гънка. В очите му проблясваше живото въгленче, а брадата придаваше на лицето му нещо зловещо, дяволско. На челото на младия човек беше паднал един черен кичур, сключените му вежди скриваха тъмния му, злорад поглед. И двамата напомняха злокобни привидения.

От здрача, като че ли идваше от преизподнята, долетя гласът на отец Андроник:

— Какво смяташ да правиш?

Илче забави отговора си и промълви:

— Аз съм верен поданик на султана.

— Ще трябва да кажем на Оломан бег, той дири Китана под дърво и камък — отново прошепна калугерът.

— Като сляза в чифлика, ще му пратя хабер... — рече Илче.

И игуменът, и гостът говореха тихо, почти шепнешком, като заговорници, които замислят някое престъпно дело.

Илче, за да отклони разговора, каза високо:

— Жаден съм, хайде да вечеряме.

— Всичко е готово — и пъстървата, и пиленцето, и винцето.

— От тригодишното?

— От него.

— А другото, дето бяхме говорили?

— Кое?

— Булката?

— Петрана ли?

— Петрана.

— Тука е. Нали си и наредил... Отскубнала се е от чифлика...

Илче сниши глас:

— Искам тя да ни прислужва.

— Всичко ще бъде, както трябва... По кошуля... Игрива е като мренка, сладка — като прясна погача... По кошуля, по кошуля... — в тишината се разнесе дрезгавият, сладникав смях на калугера.

— А бе, отче игумене, нали сега са Петрови пости? — младият човек рече да позакачи малко отца Андроника.

Той замахна с ръка:

— Остави, пости... Постите са за селяните, те съгрешават от сутрин до вечер, те да постят... Постите не са за нас, божиите служители... Ние и денем, и нощем му четем молитви, кадим му тамян... — отговори монахът и отново се чу тихият му дрезгав смях.

Илче скочи, почна да крачи от ъгъл в ъгъл и самодоволно потърка ръце — добре, много добре се нареждаха работите... Бисера ще бъде негова...

XXXVI

Бисера се беше навела над гергефа си и правеше бод след бод. По бялото платно червеният копринен конец извезваше пръчици и колелца, раждаха се червени цветчета. От платното тя смяташе да ушие риза за Ангела, за да му я даде дар за сватбата — извезаните краища щяха да бъдат ръкавите на кошулята. Лампата, поставена на масата, осветляваше матовото ѝ бледо лице, смекчаваше чертите му и им придаваше някаква вътрешна одухотворена хубост. Срещу нея беше седнал Ангел и следеше работата на годеницата си. Той не можеше да откъсне очи от тая малка чевръста ръка, от тънките и извити пръсти, от милото и обично лице, което виждаше и насън. Една тревожна мисъл прониза сърцето му — какво му носят утрешните, близките дни, нима ще трябва да се разделят, да я загуби завинаги? Той вдигна ръка и потърка чело, за да прогони тревожната мисъл.

Пръстите на Бисера престанаха да шетат по платното и го остави на скута си. Тя спря на годеника си големи тъжни очи.

— Ангеле, ти ме забрави напоследък.

— Защо?

— Никакъв те няма, с дни се губиш по селата.

— Много ми е работата — нали събирам добитък — отговори той и виновно се усмихна.

Погледът на девойката стана дълъг, настойчив. Тя отпусна миглите си и те засениха очите ѝ.

— Работата ли ти е много, или... — не довърши тя.

— Или?

— Или съм ти отстинала? — тъжно прошепна момата.

Ангел стана от мястото си и припряно отговори:

— Що думаш, Бисера? Никога не си ми била по-мила, отколкото ми си сега. Броя дните до сватбата, не ми се чака повече...

Тя пресегна към гергефа и отново сведе очи към платното, пръстите ѝ заиграха по него и едва чуто прошепна:

— И аз ги броя, Ангеле — и лека червенина покри ланитите ѝ и я направи още по-хубава и по-мила.

Ангел я гледаше, радваше и се и му се поиска да я притисне до сърцето си.

Замълчаха и двамата — мислеха за тоя ден, когато ще отидат под венчилото, облечени в сватбените си премени. Тръпнеха при мисълта за нощта, когато гостите ще си отидат, ще заглъхнат свирките и песните, говорът и смеховете на сватбарите и те ще останат сами. Той ще я отведе в горницата, ще я вдигне на силните си ръце и ще я сложи на меката постеля. Ще я притисне до себе си, а тя ще се гушне до него...

Бисера отпусна гергефа и каза:

— Ангеле, виждаш ми се замислен, угрижен.

— Така ти се струва.

Тя въпросително го погледна:

— Откакто се върнахте с татко от манастира, не си вече същият. Нана казва, че и татко се премятал в постелята, сън го не ловял... Станал е един такъв... замислен, намръщен... Какво се е случило?

— Нищо, Бисера, нищо... Напразно се безпокоиш — побърза да я успокои Ангел, но лицето му остана тъжно.

— Дано да е така... — прошепна момата и отново наведе глава над вземото, а пръстите ѝ по-бързо заиграха по платното.

В стаята влезе стрико Марко. Той беше попрегърбен, лицето му — затворено и посърнало. Личеше, че нещо му тежи, сякаш се беше състарил за няколко дена. Той поздрави:

— Добър вечер, Ангеле.

— Добър вечер — отговориха младите.

Те зачакаха да чуят какво ще каже домакинът. Той се поизкашля, загледа се в дъщеря си и рече:

— Бисера, какво ще ни донесеш да се почерпим? — и като се обърна към момъка, попита: — Ракия или сладко?

Ангел се позамисли, като че ли да прецени какво да предпочете, и отговори:

— Сладко... Не ми се пие...

— Арно, сладко да бъде — златарят кимна с глава към дъщеря си. — Керко, я донеси от онова, от смокините...

Бисера пристъпи със своята лека, безшумна стъпка на кошута и излезе — Ангел я изпрати с дълъг и скръбен поглед.

Марко се отпусна на един стол, извади кесията си с тютюна и бавно почна да си свива цигара. Езикът му мина по хартията, извади кремъка и огнивото и удари по камъка — пръснаха рояк искри, — духна по праханта и запали. Смукна дълбоко. Движенията му бяха отпуснати, уморени, като че ли всичкото му внимание беше насочено в тия дребни движения около свиването и запалването на цигарата, но виждаше се, че друга мисъл го занимава. Той смукна от цигарата, пусна кълбо дим и каза:

— Как мислиш, ще ни издаде ли?

— Снощи се върнал от чифлика.

Те не назоваха Илче Нейков, но знаеха за кого говорят.

Ангел леко почука по масата:

— Не ме обича, да му падна, би ме удавил в капка вода... Люто се е заканил...

— И на мене няма да прости, че не му дадохме Бисера — рече татко й.

— Който е тръгнал по нашия път, трябва да бъде готов на всичко — отмери момъкът.

Марко отново смукна от цигарата си. Тя освети помръкналото му лице, в очите му трепна светлинка и като поклати глава, издума:

— Така е, синко — за първи път той назова Ангела свой син. Това изпълни сърцето на младия човек с радост и болка. Златарят продължи: — Каквото и да дойде, ще го понесем мъжки, като българи — спокоен, твърд прозвуча гласът му.

Бисера поднесе на сребърна табла сладкото и две чаши вода. Сребърните лъжички, от тънки плетени жички от скъпия метал, с малки цветчета, работа на златаря, бяха в отделна чаша. Смокините, запазили своя зеленикав цвят, бяха покрити с малки захарни кристалчета като снежинки. Мъжете мълчаливи изядоха сладкото, пиха вода. Момата се поклони и излезе. Татко й каза:

— Никому нито дума... Сами ще си носим кръста...

— Никому — беше твърдият отговор на Ангел.

Домакинът, който беше поседнал, стана, сякаш не го свърташе на едно място:

— Да изляза, имам малко работа на двора.

Бисера се върна. Баща ѝ с тежка, уморена стъпка се приближи до вратата и я хлопна след себе си. Тя го изпрати с питащ и неспокоен поглед. Годеникът ѝ я изтръгна от нерадостния ѝ размисъл:

— Бисера.

— Кажи, Ангеле.

— Ще ме забравиш ли, ако трябва да се разделим?

— Да се разделим? — очите ѝ потъмняха, придобиха цвета на езерото в облачен ден. Погледна го като ранена сърна и почти с отчаяние извика: — Никога.

Ангел тъжно се усмихна. Тя продължаваше да го гледа изплашена, отчаяна, като простреляна.

— Ти криеш нещо... Няма, няма да се разделим... — и като се приближи до него, оброни глава на гърдите му, сякаш да го задържи за себе си, да го запази от невидимата опасност, която искаше да ѝ го отнеме.

Той не каза нищо, само ръката му се плъзна по косите ѝ — в тая мълчалива ласка тя усети всичката мъка и копнеж на душата му.

Бисера изпусна гергефа, който беше везала — той остана да лежи на пода с платното и везбата по него като голямо бяло цвете.

XXXVII

Шакир бей, каймакаминът, беше подпрял глава на ръцете си върху масата в каймакамството. Напоследък си имаше големи грижи — появяването на четата на Китан войвода много го безпокоеше. Валията от Битоля най-строго му нареждаше час по-скоро да открие разбойника и да унищожи и него, и хората му. И от Цариград бе получил настоятелно предупреждение, че ако не се справи с тоя царски душманин, лично ще го държат отговорен. Той добре знаеше какво означава това — уволнение или преместване в някой затънт край в просторната империя, в Азия или Африка. При тая мисъл косите му настръхваха — беше роден в Охрид, познаваше людето, града, тук бе израсъл. Къде ще се запилява в някоя далечна и незнайна покрайнина сред пясъците на Диарбекир или да го жари слънцето на Сирия или Палестина? Хубав беше Охрид, не бяха лоши и хората в него. Да премахне Китан войвода, да унищожи четата му, беше лесно да се каже, но мъчно беше да се изпълни. Тоя гяурин беше неуловим — мерне се тук, появи се там, вчера убил някой кехая или селски пъдар, днес подпалил бегски чифлик и докато го подгонят, сякаш потъваше в земята. Изглежда, че имаше добри приятели и ятаци и в града, и по селата. Те го уведомяваха за всяко движение на аскера, предизвестяваха го за всяка опасност, която би го връхлетяла. Но кои бяха те, как да ги открие?

Каймакаминът стана от мястото си, почна неспокойно да се разхожда из стаята и се спря до прозореца. Погледът му се плъзна навън — пред него се откри езерото. То винаги го привличаше със синевината на водите си, с малките си гълбови дълги, които се нижеха една след друга като ситен-дребен маргарит. В тях се оглеждаше слънцето и вълните придобиваха най-различни, чудни багри. Обичаше и сините върхове в далечината — ту спокойни и величествени, ту черни, настръхнали. Но сега не го зарадваха нито далечните върхове, нито надиплената гръд на езерото.

Вратата безшумно се отвори. Влезе заптието, което винаги стоеше пред работната стая на Шакир бей. Той се обърна, стрелна с недоволен поглед влезлия султански служител и сърдито попита:

— Какво има?

Заптието направи темане и плахо отговори:

— Илче Нейков ефенди, каймакам ефенди, иска да се поклони пред твоето светло лице.

— Нали ти казах никого да не пускаш?

— Идва по много важна, царска работа — заптието отново се поклони.

Каймакаминът отиде до масата и седна на стола зад нея. Той се позамисли, по лицето му се изписа досада и махна с ръка:

— Знам ги аз неговите царски работи... Да влезе.

Заптието за трети път се поклони и заднишком излезе. Илче влезе усмихнат и тържествен. Досадата, която се четеше по лицето на Шакир бей, смени привидно любезна усмивка. Той изгледа изпод око нежелания посетител, леко подстана и с ръка го покани да седне:

— Буйрунус, буйрунус, Илче ефенди. Къде се загуби, отдавна не съм те виждал?

— Бях на чифлика.

Илче седна на стола пред масата на каймакамина, настани се удобно, кръстоса крак върху крак, като че ли смяташе да векува. Той се понаведе напред и тайнствено каза:

— Нося ти хаир-хабер от едно горско пиле...

Месестите позачервени клепки на Шакир бей се понадигнаха и учудено попита:

— Горско пиле ли? Кое е това горско пиле?

— Никога няма да се сетиш.

— Като не се сетя аз, ти ще ми кажеш! От кого е хаберът? — сърдито подвикна каймакаминът и клепките му се отпуснаха.

— От Китан.

— Кой Китан?

— От Топола, разбойника.

— Шега си биеш.

— Видях го с очите си, каймакам ефенди.

— Не обичам такива шеги, Илче. Мисли какво говориш — извика беят и стана, той видимо беше развълнуван — известието, че

Илче Нейков е видял Китан, го изплаши и зарадва.

— Седни, каймакам ефенди, успокой се. Всичко ще ти разкажа — младият човек се поизпъчи, раболепно се усмихна и почна да си играе с ланеца на часовника си.

Шакир бей овладя първото си вълнение. За да не покаже голямата си изненада пред тоя гяурин и да спечели време, за да прецени какво да прави, верен на своята ориенталска природа да не бърза, той приветливо се усмихна:

— Да прием по едно кафе... Мухабетът ни ще бъде по-приятен — той плесна три пъти с ръце и заповяда на появилото се заптие: — Две кафета — шербетлии, каймаклии... И докато е тук моят добър приятел Илче Нейков ефенди, никого няма да пускаш, за нищо няма да ме безпокоиш, дори и цялата касаба да изгори.

— Слушам, каймакам ефенди.

Шакир бей позамижа. През отпуснатите клепки погледът му се плъзна по зелената сукнена покривка на масата, спря се на металическата мастилница, върху която лежах няколко тръстикови писалки, премести се на порцелановата чашка с едри сажди, които заместваха попивателната хартия. Така замижал с подпухнатите клепки, зачервени от мастиката, що изпиваше всяка вечер, с подпухналото лице, чиято бледина изпъкваше още повече сред рамката от черна гъста брада, той приличаше на восъчна кукла.

Заптието донесе кафето в големи турски филджани. Каймакаминът поднесе на госта сребърната си табакера и мълчаливо го покани да си свие цигара.

— Тютюнът е чудесен, такъв не си пушил... Скеченски... Донесе ми го един приятел.

И двамата свиха по цигара, запалиха. Шакир отпи от кафето, шумно сръбна и рече:

— Е, говори сега.

Илче с големи подробности разказа как отишъл на лов — колко заека подгонила хрътката му, как наминал към Светата вода и как там за своя изненада видял тримата си съграждани — Ангел Момир, Марко Фиданче златарина, стрико Климе Рудар клисаря с момчето си. С тях разговарял селянин, взрял се в него и какво да види — Китан. Същия, за когото му бе споменал, че го е виждал у екимина, Робета. Познал го, но разбойникът отказал да е той, рекъл, че е някой си Лазо

от Илино. Той разказа и за срещата си с игумена на манастира отец Андроник, за това, което и той бе видял. Говореше поприведен напред, позамисляше се, сякаш да не пропусне някоя подробност. Гласът му ту притихваше, ту леко се извисяваше, съскащ и гърлен. Чувствуваше се, че цялата тая история го засягаше и силно вълнуваше.

Шакир бей го слушаше внимателно, но лицето му оставаше неподвижно. Младият човек се взираше в бледата маска на лицето му, ловеше израза на очите му, но не можеше да разбере какво впечатление правеха думите му на каймакамина. Когато свърши, той поглади брадата си, стана и приятелски го потупа по рамото:

— Ашколсун, Илче, ти си истински приятел и верен поданик на падишаха. Аферим, аферим, ти разтовари голям камък от плещите ми.

Илче се усмихна, доволен и зарадван от тая похвала на каймакамина:

— За царството, за доброто и спокойствието на нашия баща и покровител султана готов съм да дам и живота си.

Шакир бей отново мина няколко пъти из стаята и се спря на любимото си място до прозореца. Сега вълните, които сплитаха нанизите от ситен-дребен маргарит, зарадваха очите му, сините планини му се сториха приветливи и близки. Видя ги и те внесоха успокоение и едва скривана радост в душата му. Той се обърна, но маската на лицето му оставаше затворена и неразгадаема. Клепачите му леко се разтвориха.

— Всичко хубаво, но как ще докажеш, че това е бил Китан?

— Нали го видях с очите си? — изненадан на свой ред, попита младият човек.

Устните на Шакир бей сви презрителна гънка:

— Ти си го видял, но другите инкярят — те казват, че това не бил той, а Лазо от Илино.

— Не могат да откажат, ще ги притисна здраво до стената... — самоуверено, със закана каза Илче.

Каймакаминът спря на него дълъг, изпитателен поглед и тихо попита:

— Имаш ли други доказателства?

— Имам! — отсече Илче. В гласа му се долови закана и като се усмихна злорадо, додаде: — И да откажат, като паднат в ръцете на Абдула, тъмничаря, ще издадат и майчиното си мляко... — и той беззвучно, злобно се засмя.

Шакир бей потръпна от тоя смях, неприятен му беше тоя млад човек. Измери го с поглед, замълча и рече:

— И тоягата, и нажежените жезла на Абдула може да не помогнат... Вашите люде са корави — умираат, но не проговарят.

— Ако те не проговорят, аз ще проговоря... Имам неопровержими доказателства — тръсна глава Илче и пискюлт на феса му се залюля. — Пред следователя, пред съда ще ги изнеса.

— Арно, арно — замислен каза каймакаминът. — Още един път ти благодаря, Илче ефенди. — Той даде да се разбере, че разговорът е свършен.

Илче стана, пое подадената му ръка и като се поколеба, попита, а по устните му играеше мазната му, раболепна усмивка:

— Ще наредиш ли да заптисат там... другите... ятаците на царските душмани?

— Аз си знам работата — уклончиво отговори каймакаминът.

Шакир бей изпрати посетителя си до вратата и бързо я затвори, сякаш искаше да остане сам, да се освободи от тоя услужлив, но неприятен гост. Щом вратата хлопна, маската на лицето му се раздвижи, като че ли се разтопи, и по нея се изписаха погнуса и отвращение. Той едва чуто издума:

— Тю, маскара!... Да предава собствените си братя! — и се изплю.

Каймакаминът извика секретаря си и дълго разговаря с него. Още същата нощ Ангел Момиров, Марко Фиданчев, стрико Климе с малкия Трайко бяха откарани в затвора. А Илче се напи и като си легна, заспа с мисълта за Бисера — той бавно, но сигурно си разчистваше пътя. В помътеното му съзнание проблясваше и угасваше мисълта, че тя ще бъде негова, и си шепнеше: „Бисера, Бисера...“

XXXVIII

В пещерата на Китан войвода и момчетата му гореше буен огън. Четниците бяха натрупали цяла грамада от букови клони и съчки, те прасяха и извиваха огнени езици. Езиците ту се извисяваха, ту притихваха и изпълваха това харамийско гнездо с неравна светлина. Тя пълзеше по каменните стени на пещерата, отразяваше се в сталактитите и те придобиваха причудливи форми.

Край огъня бяха седнали Китан и Секула, а момчетата се бяха натъркаляли върху постелята си от папрат и гороцвет. Китан се беше загледал в огъня и по обагреното му от пламъците лице се четеше размисъл и спотаена тревога. Една витка от къдравите му коси бе паднала върху високото му хубаво чело и лизвана от заревото на огъня, тя също ту светваше, ту угасваше като златен пламък. Байрактарят пушеше цигарата си и от време на време поглеждаше другаря си и се питаше — каква ли мисъл тревожи войводата? Той не се решаваше да наруши мълчанието и знаеше, че Китан сам ще сподели с него грижата си. И наистина, младият човек обърна към съселянина си замислено лице:

— Секула, ето вече повече от десетина дни от Охрид нямаме никакво известие. Ангел Момир нито сам се е вестявал, нито е оставил бележка на Дойчин от Хвойна.

— Може би му се е случила някаква работа... Нещо го е задържало — каза Секула, смукна от цигарата си и тя светна в полуздрача на пещерата.

— Дано да е така... Страхувам се да не е станало нещо лошо — въздъхна войводата.

— Какво мислиш, че е могло да стане?

Китан вдигна ръка, оправи къдреца на челото си и отговори:

— Откакто при Светата вода ни видя Илче Нейков, все нещо ме гложде... Боя се това турско мекере да не е подшушнало нещо на каймакамина или на Оломан бег... Оттогава от нашите приятели в града нямаме никакви известия... Не ми харесва тая работа...

— Да пратим някого в Охрид да види какво става? — предложи байрактарят.

— Така смятам и аз.

— А кого мислиш да пратиш?

Китан се позамисли, сякаш за миг прехвърли през ума си момчетата, прецени ги кой е най-годен за тая работа и отговори:

— Митре Абдураман, той е отракан, съобразителен.

— Той ще я свърши.

Войводата, веднъж взел едно решение, никога не отлагаше изпълнението му — у него мисълта бе свързана с делото. И сега, решил да изпрати човек в града, за да научи какво става с приятелите му и да възстанови връзката, веднага пристъпи към изпълнението на решението си. Той се обърна към налягалите на постелята момчета и се провикна:

— Митре!

Абдураман скочи, пооправи облеклото си, пристегна патрондаша и силяха си и спретнато, по войнишки, както бе научил черниците си Китан, застана пред него. Едрото му тяло сякаш изпълни цялата пещера — черната му сянка се люшна и залепи на каменната стена.

— Заповядай, войводо! — бодро извика той и звучният му глас се разнесе из пещерата и заглъхна в далечината.

— Ще те пратя в Охрид. Познаваш ли града?

Митре се усмихна до уши — мисълта, че ще слезе в града, че ще види хора, го зарадва и весело отговори:

— И тая хубава... Познавам го като петте си пръста. И на пазар съм ходил, стока на бега съм откарвал и... — той се позапъна и като понамигна с едното си око, додаде: — И една гражданка задирях...

— Добре тогава — весела нотка трепна в гласа на войводата. — В първия пазарен ден ще слезеш в града и ще отидеш в дюкяна на Момирчето. Ще го подириш — ще видиш как е със здравето, защо не се е обаждал и има ли да даде някакво нареждане. Ако него го няма — може да е излязъл по селата за стока, — ще подириш доктор Робева и ще му кажеш много здраве от мене, ще ти дам и една бележка. Знаеш ли къде живее?

— Ех, и ти, войводо... Кой не знае къщата на Робевци — най-хубавата, най-личната.

— Но ще я караш умната — ще гледаш да влезеш незабелязан, никакви разпавии с никого. Щом свършиш работа — веднага назад. Разбрано ли е? — подчерта думите си Китан.

— Разбрано е, войводо.

Абдураман се поклони леко и се оттегли. Мисълта му го пренесе в Охрид — ще се разходи по чаршията, ще мине може би и край къщата на някогашната си изгора, пък може и да се поотбие... — и той си подсвирна. Радваше го и съзнанието, че войводата нему поверява тая задача, вярва му и него праща — Митре Абдураман.

Прегорелите съчки и букови клони се събориха, лумнаха пламъци и угаснаха. На мястото на огнената грамада се образува цял шиник злато — разжарените въглени горяха и аленееха. Те изпълваха влажната и студена пещера с приятна топлина.

Китачн бръкна в пояса на бечвите си, извади кесията с тютюна и с бавни, отмерени движения сви цигара. Посегна към огъня, взе едно недогоряло клонче и запали. Не бързаше, движенията му бяха някак уморени — личеше, че мисълта му е другаде. Той отпрати към байрактаря светлите си големи очи, а лицето му беше възчервено от заревото на жаравата.

— А сега аз да се стягам.

— Закъде?

— Нали тая вечер ще ходя в Хвойна при Дойчина? Да видя няма ли някакво известие при него. Ще ме срещне и с някои добри люде — да поговоря на селяните.

— Сам ли ще отидеш?

— Не, ще взема двама души — Христо Белагуша и Егюптинот.

Като чу името на Петре, Секула се понамръщи, позамълча и за да не го чуят другите, тихо каза:

— Не го вземай, не ми харесва тоя човек — мълчалив, затворен, никого не поглежда право в очите. Не, не ми харесва.

Китан смукна от цигарата си, пусна кълбо дим и също така тихо отговори:

— А бе за харесване, и на мен не ми харесва... Още когато дойде при нас, нещо гузно имаше в него, но нямаше как... Намислил съм една работа... Ще го взема, за да го поизпитам...

— Ще дойда и аз с тебе.

Войводата поклати глава:

— Не, Секула, ти ще останеш с момчетата... Не е време да се движим вкупом... Да видим какви новини ще ни донесе Митре от града.

Китан стана, поокърши едрата си снага и оправи войводското си облекло — попристегна сияха си, намести пищовите и ножа си. Пресегна и към пушката, която винаги му се намираще подръка. Той сложи и високия си овчи калпак на главата — изпод него се подаваха няколко кичура от къдравите му руси коси. Войводата се провикна:

— Христо Белагуша, Петре...

Христо Белагуша веднага дотича до войводата, Егюптинот бавно стана от постелята. Той неохотно, с провлечена стъпка се приближи до огъня.

— Заповядай, войводо — рече Белагуша и застана чинно.

Петре вдигна очи и стрелна Китана с поглед. Погледът му беше тъмен, дори враждебен — той приличаше на стръвно животно, хванато в клетка, и пак сведе очи. Той мълчаливо зачака да чуе какво ще нареди войводата.

Китан долови тъмния, враждебен поглед в очите на четника си, но не каза нищо. Той позамижа, изгледа го от главата до краката и заповяда:

— Стягайте се за път!

— Арно, войводо — с готовност отговори Белагуша. Той беше изпълнителен, предан и никога нищо не питаше — без колебание изпълняваше нарежданията и заповедите на войводата си.

Петре, без да вдигне очи, попита:

— Къде ще ни водиш?

Тоя въпрос засегна Китана — нямаше навика да казва на момчетата къде ще ходят и какво ще правят. Тоя въпрос вече беше едно незачитане към него, проява на недоверие, но той спотаи неприятното си чувство и спокойно отговори:

— Ще слезем в полето... Ще обиколим някое и друго село... Ще почнем от Хвойна... Може да минем и през твоето село — Ягодина.

— Аз няма да дойда — тръсна глава Петре и косите му изпопадаха върху очите. Той вдигна широката си, прилична на мечешка лапа ръка и ги оправи.

— Защо?

— Людето ме познават.

— Тъкмо затова — ще ни запознаеш с някой и друг добър човек. Познаваш и пътя — ще ни бъдеш водач — с предишния сдържан глас каза войводата.

— Ногата ме боли... Опинката ми нещо я е нажулила...

Китан леко се усмихна и стрелна с очи четника:

— Боли ли те? Днес, като събирахме съчки за огрев, подрипваше като коза.

— Няма да дойда — с нескривана злоба изсъска Петре.

— Ще дойдеш — твърдо каза Китан, гласът му беше решителен и сложи ръка на пищова си. Петре се сви като ударено куче и замълча. Войводата продължи: — Слънцето скоро ще се скрие... Докато се здрачи, ще слезем в полето. Да не караме хората да ни чакат... Хайде, вземайте пушките... Вземете и по три самуна хляб.

Китан наметна гуната си, Христо Белагуша и Петре се загърнаха в своите, за да не се вижда оръжието им, и заслизаха по пътеката. Посрещна ги тихата лятна привечер, поздрави ги гората, поразлюляна от първия вечерен повей, зовяха ги нивите и ливадите в низината. Те чевръсто крачеха, всеки потънал в собствените си мисли.

Войводата добре бе пресметнал времето — нощта доста отдавна бе настъпила, когато приближиха Хвойна. На небето се бе издигнала месечината, голяма, пълна като бяла погача. Тя забуляше земята със синкава дрезгавина.

Тримата мъже стигнаха до един кръстопът, където се отделяше пътят за Ягодина. Китан спря и се обърна към Егюптинот:

— Оттук се отделя пътят за вашето село — не е далече, един хвърлей камък... Пускам те — върви да се видиш с жената и децата... Затова те взех, а ти беше готов да се налютиш.

Петре се стъписа от думите на войводата, по устните му мина нещо като усмивка и промълви:

— Да се видя с жената, с децата... — Той вдигна глава, очите му загоряха за миг и веднага ги сведе. — Благодаря ти, войводо...

— Ще ни чакаш на края на селото — при Каменната чешма.

— Там ще ви чакам — и той пое по пътя към Ягодина, сянката му се загуби в синята дрезгавина.

Китан имаше една скрита мисъл — пусна Егюптинот да отиде у дома си, при жена си и децата си, за да види дали ще се върне. Но

Петре, като направи стотина-двеста крачки, се върна назад и отдалече ги следваше със своята лека, безшумна стъпка на див звяр.

Войводата и Христо Белагуша продължиха към селото — скоро те стигнаха до уреченото място — един вековен дъб, който знае как оцелял сред полето. Той подсвири три пъти — отговориха му също три отмерени подсвирвания. Иззад дъба се показа една сянка, тя едва се очертаваше в лунната мъгла. Сянката се приближи:

— Ти ли си, Китане?

— Аз съм, побратиме Дойчине.

Сянката пристъпи до войводата, здраво си стиснаха ръцете и братски се прегърнаха. Китан попита:

— Людето събраха ли се?

— Чакаат те — отговори Дойчин.

Хвойненецът закрачи напред, а останалите двама мъже мълчаливи го последваха. Къщата на Дойчин беше в крайнината на селото и бързо стигнаха до нея. Кучето ги посрещна с лай, но като позна господаря си, замлъкна. Влязоха в една стая, осветена от борина. В мъждукащия зрак, през дрезгавината, която застилаше стаята, Китан видя няколко мъже — те наставаха, когато той и другарят му прескочиха прага. Отначало той не можа да ги различи, но очите му бързо свикнаха с оскъдната светлина. Те почнаха да разпознават лицата на хората — бедни, отрудени люде, които се бяха откъснали от нощната си почивка, от съня си, за да видят и чуят Китан войвода. Пръв пристъпи към него едър хубав мъж с широки рамене. Главата му беше гордо вирната. Лицето му бе обрасло с четинеста брада, небръсната от дълго време, а мустаците му висяха като къдели от черна вълна. Очите му гледаха открито, смело.

Дойчин побърза да представи съселянина си:

— Това е стрико Алексо.

Селянинът подаде на войводата коравата си, здрава ръка и го измери с поглед.

Пристъпи втор селянин, висок като върлина и малко поприведен, сякаш му пречеше високият ръст. В израза на очите му имаше нещо добродушно, а по устните му пробягваше неопределена усмивка:

— Аз съм Камен Бравар.

Последен пристъпи един момък с току-що поболи мустачки. Той се наведе да целуне ръка на Китана, но войводата дръпна ръката си и

се засмя:

— Аз не съм нито владика, нито поп. А ти кой си?

Момъкът, смутен от бележката, която му направи войводата, се изчерви като момиче и смотолев:

— Мене ме викат Иван Пичурка.

Войводата потупа момъка по рамото, здрависа се и с останалите трима хвойненци и седна на триногото столче, което му подаде домакинът. Около него насядаха и селяните — едни право на пода, други на одъра до стената. Той нареди на Христо Белагуша да застане отвън пред вратата и да пази да не би да дойде някой.

— Има човек в двора — каза Дойчин.

— Нищо, нека да има и наш човек — рече войводата и се обърна към селяните: — Е, как сте, добри люде, как поминувате?

— Лошо.

— Теглото ни е голямо — отговориха в един глас селяните.

Китан извади кесията си с тютюн и предложи на хвойненци — едни взеха и свиха по цигара, други отказаха. Той сам сви цигара и запали. Войводата се понамести на столчето и каза:

— Няма какво да ми говорите. И аз съм селянин като вас и познавам теглото и мъката на селските люде. Не от добро оставих и имот, и дом и хванах гората.

— Така е, побратиме — обади се Дойчин.

Стрико Алексо смукна от цигарата си, тя освети рошавото му лице, отрази се в бялото на очите му и поклати глава:

— От добро човек слага ли главата си в торба?

Китан се загледа в димящия пламък на борината и заговори:

— Братя, голямо е теглото на всички селяци, на всички люде, що си изкарват хляба с пот на челото. Работата е как да си помогнем, как да турим край на теглото... Но доброто не идва само — да си помогнем сами, за да ни помогне и господ... — Той позамълча, сякаш да види как ще се отекнат думите му в сърцата на слушателите, потърка ръце и продължи: — За да ни даде земята богат плод, трябва да се преборим с нея — трябва да изорем нивата, да я наторим, да я засеем и ожънем и едва тогава ще напълним хамбара. Без труд и мъка нищо добро не се постига. За да се отървем от турската робия, за да не работим за беговете, да не отива плодът на труда ни в техните хамбари, трябва да запретнем ръкави и мъжки да заработим...

— То не е нива, та да я изореш и посееш — рече Камен Бравар и очите му въпросително погледнаха Китана.

— Ех, да можеше да вземем ралата и да впрегнем воловете... То не е като да вземеш и изкараш една бразда, после друга — рече и стрико Алексо и оправя мустака си.

Китан се понаведе напред, сякаш по-добре да види насядалите около него хвойненци, и отново заговори:

— За да се отървем от турската робия, трябва да се освободим. И свободата е като нивата — трябва да се оре и сее, — но за тая нива не трябва рало и волове, а пушка и нож. И аз съм дошъл да ви поканя да почнем с общи, братски усилия да орем и засяваме нашата македонска нива... Когато се освободим, няма да има бегове, ще ги пратим да си отидат, откъдето са дошли — в Анадола. Тогава житото от нивите ни ще пълни нашите хамбари, вълната от овците ни няма да отива за черги и тъкани за бегските харемлъци, а жените ни ще я предат и тъчат, за да облекат нас и децата ни, да не ходим голи и боси...

Стрико Алексо, който бе седнал срещу Китан, се поразмърда, лицето му се оживи и някак си недоверчиво попита:

— Ами земята чия ще бъде?

— На тоя, който я работи... — отговори войводата. — И в евангелието е казано — който не работи, не бива да яде... Всеки ще си има свой имот — къща, нива, лозе... И сам ще си ги работи, сам ще се радва на берекета им.

Камен Бравар запремята кепето си в ръка, поизкашля се и плахо каза:

— Арно зборваш, ама тая работа мъчна ми се вижда... Турците съвсем ще побеснеят...

— А бе и така лошо, и така лошо — процеди през зъби стрико Алексо.

Дойчин изгледа съселяните си и малко троснато подвижна:

— Доброто даром не идва... Сухо дупе риба не яде.

Думите на Дойчин развеселиха съселяните му — стаята изпълни весел смях. Той се плисна из одаята и затихна.

Иван Пичурка, който досега мълчеше и внимателно, с широко отворени и ведри очи слушаше, сякаш пиеше всяка дума на Китана, някак си боязливо, със стеснение попита:

— Беговете и турчулята ще ги пратим в Анадола, ами чорбаджиите какво ще ги правим?

— Те не са по-добри от беговете.

— Одират от гърбовете ни не по една, а по три кожи — обадиха се и други хвойненци.

Китан не бе изненадан от тоя въпрос. Той се поусмихна и уклончиво отговори:

— Ще им намерим колая... Няма да ги оставим да си разиграват коня... — Той изгледа селяните и долови, че отговорът му не ги задоволи, техният практичен ум искаше нещо по-определено, и додаде: — Ще има закони, които ще гонят лихварите и лихварството, ще се ограничат печалбите им... С тях по-лесно ще се справим...

Стрико Алексо подхвърли:

— А, то не е лошо... Да не взимат на стоте сто...

Камен Брадвар се понавъси и махна с ръка:

— А бе да печелят, но с мярка, а не като сета... Е, и те са хора, и те трябва да живеят...

Войводата някак си припряно, със страст каза:

— Че са хора — хора са... Не е време да се делим... Но ако не разбират от закон, от добро, ще им отрежем ръцете.

Китан отметна гуната си и се откриха широките му рамене. Лъснаха патрондашите му, пълни с патрони, показа се сияхът му, от който се подаваха кама със сребърен ръкоем, дръжките на пищовите му. Той свали пушката, която бе окачил на рамо, за да не личи под гуната, и я сложи върху коленете си. Като го видяха в неговото харамийско и воеводско облекло, селяните ахнаха от почуда и възхищение. В очите им засветля радост и гордост — та тоя човек, селянин като тях, бе дръзнал да се опълчи против турската робия, не се страхуваше от беговете и аскера на султана. Нали той бе премахнал кехаите на Оломан бег, нали той беше подпалил кулата му? Ето го, това беше Китан войвода, за когото мълвеше народът и го благославяше.

Китан оправи ремъка на пушката, пръстите му заиграха по приклада и заговори:

— Братя бугари, както лявата ръка не може без дясната и пръстите на ръката не могат един без друг, така и в народните работи човек сам нищо не може. Там са потребни усилията на всички сърцати и добри люде, които обичат народа си и милеят за земята си. Затова и

ние, няколко граждани и селяци като вас от околията, основахме заверата, за да скупчим народа и го поведем на борба за освобождение. От думите ви разбирам, че и вас ви е дошло до гуша от турската управа, че вие жадувате да бъдете господари на имота си и на плода от труда си. Та рекох и вас да покана да ни бъдете другари, да влезете и вие в Заверата, заедно да се борим за рода и вярата си, за свободата си. Не искам сега да ми отговорите. Помислете си, попитайте сърцата си и тогава, като мина друг път, ще ми кажете.

Мъжете се спогледаха — в очите им трепнаха едновременно и изненада, и радост. Въпросът, който им постави войводата, ги смути, но известието, че има хора, които са се впрегнали да се борят за свободата си, ги зарадва. Стрико Алексо почеса врата си, оправи яката на кърпената си риза, усмихна се някак пряко сила и каза:

— Какво да му мислим, войводо, където са тръгнали другите, и ние там ще вървим...

Камен Брадвар се загледа в димящата борина, въздъхна и каза:

— Ех, за мене какво да ти река? Гол, бос, децата недояли... Един живот имам и той не ми е мил... Ще го дам за Заверата, за доброто на народа... Белким децата ми живеят човешки...

Един от хвойненци, който се беше засълнал в сянката, излезе от нейния кръг, пристъпи от крак на крак и с гърлен глас, който изпълни стаята, каза:

— И аз ще река като Китан от Топола, войводата, да помислим да не излезе — дала баба аспра да се хване на хорото, дава десет — не я пускат.

Дълго приказваха за работата на Заверата, какво трябва да дадат и те за нея. Китан обясни на новооглашените, че трябва да снабдяват четата с храна, да му съобщават за разположението на бейските кули, кога беговете са в къщи, кога — в града, да им донасят за техните зулуми, за да им въздават спроти делата им. Време беше да разберат, че не са вече пълновластни господари, а има кой да бди и закриля сиромасите. Трябваше да служат за водачи и куриери на четата — да им посочват пътя от село до село, да носят нареждания и заповеди. Хвойненци бяха любопитни, запитваха за едно и друго и често поставяха войводата в трудно положение. Но сам селянин, той познаваше сърцата на тия люде от народа, най-съкровениите им мисли и винаги намираще оня отговор, който най-добре щеше да допадне на

разбиранията и чувствата им. Те го слушаха с внимание — лицата им бяха съсредоточени, строги. Селяните не пропускаха нито една негова дума, те искаха по израза на осветеното му от борината лице да разберат не се ли крие нещо друго зад думите му.

Китан извади часовника си, обърна го към мъждукащия зрак на борината и го погледна, а после обшари с поглед мъжете в стаята:

— Разбрахме се, нали — ще помислите и за решението си ще ми съобщите по Дойчина — той знае къде и как ще ме намери.

— Няма какво да му мислим — рече стрико Алексо. — Нали аз отсякох — влизам, да се кове желязото, докато е горещо.

— И мене ще туриш в сметката — обади се и Камен Брадвар и килна кепето си.

Иван Пичурка се изтъпани напред, позапъна се малко и с разтреперан глас каза:

— Войводо, какво ще чакам — вземи ме още сега със себе си, вземи ме в четата.

Китан прихвана момъка за раменете, загледа се в големите му, пълни с доверие и преданост очи и каза:

— Иване, рано е още... Когато му дойде времето, аз сам ще те подиря... Имаме нужда от люде, от добри приятели и по селата... Още е рано да се вдигне целият народ...

— Е, ти знаеш повече, войводо — отговори засрамен Пичурка и сведе очи.

Китан стана, окачи пушката на рамото си и се загърна с гуната:

— Скоро ще пропеят първи петли... Време е да се разделяме...

— Защо бързаш? — опита се да го задържи домакинът.

— Дълъг път ни чака, побратиме Дойчине — отговори войводата и топло погледна приятеля си от Хвойна. — Ти ще дойдеш да ни поизпратиш.

— Може, може... С тебе, Китане, и накрай света отивам.

— Вие излезте — обърна се войводата към селяните, — а след малко и ние ще тръгнем... Да не види някой, че у Дойчинови има късни гости.

Мъжете здраво стиснаха ръката на войводата, стрико Алексо го целуна по челото. Хвойненци един по един излязоха и потънаха в лунната дрезгавина. От близкия плет ги дебнеха две очи — очите на Егюптинот. Той се взираше в здрача, напрягаше се да познае мъжете,

които излизаха от Дойчинови, и ги позна. Когато и последният хвойненец излезе, той бързо zakрачи към Каменната чешма край Ягодина, родното му село, където трябваше да чака войводата и Христо Белагуша.

Дойчин изтича до сайванта да се обади на жена си и да ѝ каже, че ще прескочи до Смрика. Той се върна и заедно с Китан и Христо Белагуша тръгнаха по мекия междуселски път. Те пристъпваха тихо, почти на пръсти, но шумът от стъпките им събуди селските кучета и лаят им дълго ги съпровожда. След половин час те стигнаха до Каменната чешма на пътя край Ягодина. Там ги посрещна Егюптинот и тихо рече:

— Тука съм, войводо, чакам ви.

— Добре, добре, Петре — отговори Китан, малко изненадан. — Видя ли се с вашите?

— Видях се — смутолеви четникът.

Дойчин се позагледа в него, поспря се, отстъпи крачка назад и извика:

— А, това бил Петре...

— Какво се чудиш? — сопна му се Егюптинот.

— А, нищо, нищо — побърза да отговори Дойчин. — Казваха, че си забягнал преку Дрин, нали там имаш добри приятели — някак подчертано изрече той последните си думи. — А ти...

— Нямам работа преку Дрин... Станах четник на Китан войвода — в нощта се чу сърдитият гърлен глас на Егюптинот и той пое напред.

Дойчин хвана за лакът войводата, изчака четниците да отминат напред и му прошепна:

— Защо си прибрал Егюптинот в четата?

Китан отговори без желание:

— Дойде, примоли ми се... Каза ми, че убил турчин...

Хвойненецът беззвучно се засмя:

— Убил турчин... Крадеше добитък и го продаваше преку Дрин на арнаути... Не е арен човек... Пази се от него...

— Знам — рече Китан и за да отклони разговора, който му беше неприятен, попита: — Приятелите в Смрика знаят ли, че ще отидем?

— Чакат ни — отговори Дойчин.

Те догониха двамата четници и дълго мълчаха. Китан го глождеше мисълта — защо се върна Петър? Сбъркал бе, че прибра Егюптинот, но как да се отърве от него?

В нощта глъхнеха стъпките на горските пилета.

XXXIX

— Пойли, пойли, Момирице — Нейко челеби покани нечаканата гостенка. Очите му я гледаха изпитателно — тя години наред не беше пристъпвала прага на къщата му.

— Добър ден — отговори Ракида. Тя не беше предишната, макар и възрастна, но здрава и запазена жена — затварянето на сина ѝ сякаш я беше смазало, състарило за няколко дни. Изглеждаше подгърбавена, попарена. Изпод кърпата, с която беше превързала главата си, се подаваха побелелите ѝ коси — белината им изпъкваше повече спроти черния цвят на забрадката.

Нейко челеби се отпусна на миндера в голямата горница за гости, настани се по-удобно и като ухапа чибука си, промърмори през зъби:

— Е, какво те носи при мен?

Ракида приседна на крайчеца на един стол и издума:

— Нуждата, челеби.

— Кажи да чуя каква ти е болката?

Старата жена оправи една дипла на роклята си и отговори:

— Както си чул, Ангеле мой го затвориха... За какво, за що, не знам. Намина край дома една кадъна, наша далечна позната, и ми донесе хабер от Шакир бей, каймакамина — Ангеле щял да намаже въжетото, ама ако съм му дала сто лири, щял да му спаси главата...

Челебията пусна ново облаче дим, погледна през него жената и провлечено попита:

— Че аз какво мога да ти помогна?

— Можеш, можеш, челеби... На Ангеле мой малко му се пообъркаха работите, откакто Оломан бег му задигна стадото... Не му знам сметките, но у дома пари няма... — тя замълча, като че ли искаше да чуе какво ще рече Челебията, но той продължаваше да си пуши чибука. Най-последно процеди:

— Е, та какво?

— Да ми дадеш сто лири турски... Нали ти рекох, толкова искам Шакир бей.

Нейко челеби подскочи от мястото си:

— Какво? Сто лири? Ти луда ли си? Откъде да ти ги намеря? Нямам, нямам.

— Имаш, имаш, Нейко. Кемерът ти е пълен с жълтици, червясал си от пари. — За първи път Ракида вдигна глава и го погледна остро, настойчиво. — И ако нямаш, можеш да намериш. Ти си мъж, а какво мога аз сама жена, сирота вдовица?

— Нямам! — замахна той с ръка, сякаш искаше да прогони Момирица.

Ракида оправи забрадката си и простена:

— Думата е за живота на Ангеле, на сина ми.

— Не мога да ти помогна.

— Имай милост... — проплака жената. — Ти сърце нямаш ли?

Челебията стана, изправи се пред Момирица и размаха ръце:

— И да имам, няма да ти дам. Син ти е приятел на царски душманин, а който е приятел на царски душманин, сам е против султана. Разбра ли?

Ракида подскочи като ужилена и стрелна с очи Челебията:

— Дали син ми е виновен, или не, не знам. Но ако е вярно това, що говорят, че се е борил за род и вяра, ще се гордея с него. По-арно да си царски душманин, отколкото ибрикчия на турците.

— Син ти е разбойник и на разбойници не помагам.

Думите на Челебията сякаш зашлевиха старата жена. Тя се изправи като ударена, настръхнала. Забрادката ѝ падна на раменете и откри побелелите ѝ коси. Тя гневно му хвърли в лицето:

— Ти си разбойник! Не ти искам твои пари, а мои пари, на мъжа ми.

Нейко челеби се присви от тия думи, сякаш върху него се стовари пестник. Очите му почнаха да мигат, плахи, изпитливи, но той бързо се окопоти:

— Твои пари, на мъжа ти? Нищо не му дължа.

— Дължиш му, дължиш му! — извика Ракида. — Преди да вдигнат Йон, стопанина мой, ми каза, че ти си му поискал сто лири назаем, имал си нужда, и той ти ги дал на четири очи. Нали понякога търгувахте заедно? И ти си подсторил турците да го затворят, като почна Руско-турската война, за да изгние в Канлъкуле, та да не му върнеш стоте лири. Дай ми ги сега, за да спася главата на чедото си.

Нейко челеби почервения цял, лицето му покриха тъмновинени петна. Очите му се изблещиха, щяха да изскочат от орбитите. Той още по-силно размаха ръка:

— Какво, дължал съм на Йон, на мъжа ти? Нищо, нищо не му дължа. Заптисаха го, защото и той като сина ти беше царски душманин, чакаше московецът да дойде тука. Какъвто бащата, такъв и синът.

— Дай ми парите, душегубец, толкова майки и вдовици си разплакал.

— Нищо няма да ти дам... Махай се, махай се! — изпаднал в ярост, се развика Челебията и замахна с ръка, но ръката му се изви и пъкна в яката на елека му, сякаш не му достигаше въздух. Той разкъса копчето на ризата си и падна на миндера, а чибукът му се търколи на земята.

— От бога да си го намериш! — стрелна го с ръка Ракида и като оправяше забрадката си, прегърбена, смазана, излезе от горницата.

Старата жена напусна отчаяна, убита къщата на Нейкови. Тя едва пристъпяше, краката и тялото ѝ тежаха. Погледът ѝ беше замъглен, нищо не виждаше пред себе си — беше угаснала и последната ѝ надежда. „Сто лири, сто лири... — си шепнеше тя. Откъде да ги намери, за да спаси главата на Ангела?“ Пред очите ѝ се мержелееше бесилото — две греди, през тях прехвърлена трета и под тях... Ангел, чедото ѝ... Не, не... „Господи, помогни ми, не ме оставяй и ти, свети Клименте...“ Той, Златниот, ще ѝ помогне... И понеже надеждата никога не угасва в човешкото сърце, една спасителна мисъл я осени — да отиде при доктор Робета, ако няма пари, то поне със съвет ще ѝ помогне... Поразведри се пред очите ѝ, надежда стопли душата ѝ и забърза към къщата на Робевци — дано да си е вкъщи...

Докторът посрещна старата жена и от пръв поглед разбра, че е разстроена, без думи отгатна болката ѝ. Подкрепи я по стълбите и ѝ помогна да седне. Тя с няколко думи, като се прекъсваше, му разказа за патилата си — как бе я посрещнал и прогонил Челебията.

Робев поклати глава и тъжно се усмихна:

— Такъв си е, нали го знаеш? Душата си дава, но пари не дава.

— Бог да го убие! — проплака старата жена.

Домакинът леко сложи ръката си върху ръката на жената:

— Успокой се, Ракида, тук клетви не помагат... Друго трябва...

— Кажи, кажи какво да сторя... Ще загубя чедото си... Главата му, главата му да спасим.

— Ще я спасим — макар да не вярваше много на думите си, твърдо и самоуверено каза докторът.

Доктор Робев след прибирането на другарите му от Заверата сам живееше в постоянна тревога, чакаше всеки миг и него да затворят. Но той с нищо не издаде тревогата си пред злочестата майка, както не я издаваше и пред близките си — в живота му нищо не беше се променило. Той редовно обикаляше болните си, помагаше, където го повикваха, и по-често от по-рано отиваше да си пие кафето под чинарот. Поръчваше си синджирлия кафе, каквото обичаше, запалваше цигара, разговаряше с турците, наседали около него, и надаваше ухо да чуе какво се говори — все можеше да научи нещо за съдбата на Китан и момчетата му, за задържаните...

— Как, как ще я спасим? — изохка майката.

— Аз ще намеря пари... Ще поговоря и с Шакир бей, нали сме приятели, лекувам децата му...

— Костадине, докторе...

— Всичко ще се нареди... Да не губим надежда... — спокойно каза Робев, като че ли имаше пред себе си тежко болен, комуто искаше да вдъхне вяра, че ще оздравее. — А ти да пишеш на Наум Момир в Солун да дойде тука. Той има връзки, близък е на руснаците... — понижи гласа си докторът. — Може да помогне...

Лицето на старата жена просветля и тя радостно прошепна:

— С руснаците... Ще кажа на Бисера тя да му пише какво зло ни найде, да го помоли да дойде...

— Пишете му, пишете му веднага... А за другото не бери грижа... И пари ще намеря... и с каймакамина ще приказвам...

Ракида бавно се изправи, но сега стойката ѝ беше по-твърда. Тя, обнадеждена, се усмихна:

— Докторе, да си ми жив. Светна ми пред очите... И да не направиш нищо, сполай ти за добрите думи...

Домакинът я изпрати до пътната врата и ѝ каза още няколко топли, ободрителни думи. Старата жена се поизправи и по-бодро закрачи към дома си, а чехлите и потропваха по обраслия с трева калдъръм.

XL

Селяни и селянки на тумби, на тумби се стичаха към града — беше пазарен ден. Мъжете се бяха попристегнали, поизчистили бечвите и салтамарките си, за да имат по-приличен вид, като за град. Жените бяха облекли най-личните си премени — шевиците по ръкавите на ризите им, плетениците по нагръдниците им и ресните по престилките им отдалеч се аленееха. Един селянин на магаренце докарваше товар дърва и от време на време го подкарваше със стапчето си, друг на гръб носеше чувал вълна. Стоката, която жените донасяха в града, беше по-лека — някоя гъска или двойца бели гълъби. Мъжете крачеха мълчаливи, дърпаха от лулите си и сегиз-тогиз отронваха по някоя дума; жените бяха по-приказливи, понякога сред тях излиташе и весел, кръшен смях. Пазарджиите влизаха в града, слизаха по чаршийската улица и се разпиляваха, всеки тръгваше да дири късмета си, да намери купувач и по-добра цена за стоката си.

Между навалищата на пазара се появи и един едър селянин, цяла канара. Дрехите му бяха вехти, износени, почти сиромашки и като че ли не бяха негови — ръкавите му бяха окъсели и от тях се подаваха широките му корави длани. Раменете му така напиреха под салтамарката, сякаш щяха да пръснат шевовете ѝ. Широкият му пояс беше особено набъбнал и той от време на време прекарваше ръка по него, като че ли искаше да провери да не би да е изгубил нещо. Кепето му беше бекрийски кривнато над едното му око. Един черен кичур като пиявица се бе извил на челото му, под гъстите му вежди гледаха големите му тъмни очи. Нищо особено нямаше в тоя селянин — нито в облеклото му, нито в старите му скъсани опинци и все пак всички му правеха път, а жените крадешком го поглеждаха и свеждаха очи. Непознатият излъчваше някаква вътрешна хубост и сила.

Митре Абдураман, без да бърза, слизаше по пазарската улица. Спря се пред един грънчарски дюкян и почна да избира стомни. Той взе една, измери я с поглед, позавъртя я в ръка, попипа гледжосаното лале от едната ѝ страна, взе друга, попита грънчаря за цената и отмина.

Застана пред продавача на шербет, поръча си чаша и подхвърли на тезгяха един металик, но така го подхвърли, като че ли беше цяла лира. Като стигна до третата напречна, той кривна към касапниците. Те изпълваха цялата улица — понякога се колеше и свинско месо, затова касапниците се намираха малко настрана, за да не сквернят и съблазняват очите на правоверните. Той се спря пред дюкяна на Ангел Момиров, поогледа се, надникна да види няма ли някой купувач в касапницата и като видя, че никого няма освен един момък — помощник на Ангела, — влезе. Той още един път се огледа и поздрави:

— Добър ден.

— Дал ти бог добро, човече — отговори момъкът и подозрително изгледа влезлия. — Месо ли искаш? Месото е прясно, снощи заклахме едно теле — майка плаче. — Момъкът говореше без желание, сякаш мисълта му беше заета другаде.

— Не ми трябва месо, трябва ми Ангел Момир.

Момъкът, като чу името на господаря си, трепна, бързо погледна влезлия селянин и попита:

— Защо ти е?

— Аз съм от Смрика... Пазарихме стока, та рекох да попитам кога да му я докарам.

— Стока ли? Не ни е сега до стока — нито на мен, а нему още по-малко — бързо рече момъкът и се огледа.

Митре се учуди на тоя отговор, вдигна рамене и отсече:

— Питам те къде е Ангеле — в града ли е, по селата ли е?

— Не е по селата... В града е...

— Ще го почакам.

— Няма да го дочакаш — момъкът отново се огледа, поприблужи се до Абдураман и пошепна: — В затвора е...

— В затвора? Защо?

— Никой нищо не знае. Вдигнаха го от къщи и толкова... Махай се по-скоро, докато и теб не са те подбрали... Следят всеки, който излезе от дома му, от дюкяна...

Митре се поусмихна, оправи салтамарката си и рече:

— Дотрябвал съм им. Аз съм селянин, прост човек... Хайде, остани си със здраве... — и излезе.

Момъкът го изпрати с недоумяващ поглед — чуден беше тоя селянин, оперен и окото му не трепна, като му каза, че Ангеле е в

затвора.

Абдураман с бавна стъпка се отдалечи от касапницата на Момирова. Тук от момчето не можа нищо да научи — Ангеле бил хаптисан, но имаше ли и други завераджии задържани? Беше свършил работата наполовина, а не беше научен да спира насред път — трябваше докрай да изпълни заповедта на войводата — да види и доктор Робева. Сметна, че е по-добре да не се мярка повече на пазара, и като избиколи няколко улици, потропа на голямата порта на Робевци. Посрещна го едно девойче, осемнадесет-деветнадесетгодишно, с дълги светли плитки, които се спускаха до кръста му. Той се усмихна и попита:

— Тука ли е докторът?

— Тука е — отговори девойчето. То не се учуди, като видя тоя селянин, защото в пазарен ден при доктора се отбиваше по някой и друг селски човек, за да му поиска лек за някоя своя болка. — Ела след мене.

Момичето въведе Митре в една малка стая в първия кат; тук докторът приемаше и преглеждаше болните си. На една от стените имаше полица, върху която бяха наредени разни шишенца с най-различни течности — кафяви, сини, безцветни. Имаше и малки пакетчета с някакви надписи. Робев седеше зад една маса, пред него имаше разтворена книга, но той не четеше — пушеше и погледът му беше устремен някъде навън към двора.

Митре свали кепето си, поклони се и поздрави:

— Добър ден.

Докторът сякаш едва сега го видя и отправи към него изпитлив, въпросителен поглед:

— Добър ден. Какво те носи, каква ти е болката? — и му посочи с ръка стола пред масата.

— Нищо не ме боли — отговори посетителят и по дебелиите му устни заигра весела усмивка. — Здрав съм като канара.

Докторът го изгледа учудено:

— Тогава какво искаш?

— Нося ти много здраве от Китан от Топола — спокойно, като че ли казваше нещо най-обикновено, отговори Абдураман, като се понаведе малко напред.

За миг студен блясък озари очите на доктора, веждите му трепнаха и отсече:

— Такъв човек не познавам.

Митре като че ли не чу отговора на доктора и продължи:

— Прати ме при Ангеле Момир, но ми каза, ако не го намеря, да се обадя на тебе... Ангелета го постигнала беда... Нямах как — дойдох при тебе.

Робев не се предаваше — със същия безразличен глас каза:

— Казах ти — не познавам никакъв Китан от Топола.

— Познаваш го, познаваш го — малко припряно рече Митре, смигна дяволито на доктора и продължи: — Имам едно писъмце за тебе — той бръкна в пояса си, където усети студената дръжка на ножа, извади едно листче и го подаде на доктора.

Робев пое листчето, разгъна го и внимателно го прочете, после бавно, грижливо го накъса, личеше, че мисли за друго. Той стана, отиде до прозореца и разпиля малките листчета навън — лекият ветрец ги пое и отнесе. Отново седна на мястото си зад масата и сдържано се усмихна:

— Тебе как те казват?

— Митре Абдураман — с достойнство отговори четникът.

Докторът взе нова цигара, предложи и на госта, но той отказа — беше му стеснително да запуши пред тоя мъж, облечен алафранга, чиито очи сякаш го мереха на малките везнички на масата. Докторът запали цигарата си, понаместил се на стола и заговори:

— Ще носиш много здраве от мене на войводата... Някои от нашите люде са задържани — Ангеле Момир, Марко Фиданче, стрико Климе Рудар и момчето му Трайко. Какво ли пък искат от момчето — турска работа... Трябва да има някакво предателство... Знам кой е предателят, но рано е още да се говори за него... Докато се разбере работата, добре е много, много да не шарите... Стойте си горе, в планината... Всички пътища са завардени, поставени са и пушии... Трябва да бъдете много предпазливи.

— Ще му кажа, господин докторе — каза Митре и почна да премята кепето си. — Друго има ли?

— Няма.

— Арно — рече четникът и стана. Думите на доктора го жегнаха, но той не издаде тревогата си.

Робев също стана, приближи се до лавицата с шишенцата, взе едно и му го подаде:

— Ако някой те попита защо си бил при мене, ще му кажеш, че сърцето те боли... Дал съм ти тоя лек.

— Разбирам, докторе — каза Митре и пхна шишенцето в пояса си.

Абдураман със своята лека и чевръста походка излезе от къщата на Робевци. Той погледна към небето — слънцето беше високо. Имаше още време, докато дойде часът за тръгване — беше решил да излезе от града привечер, когато се разтуряше пазарът. Той се отби в една гостилница и се нахрани — агнешкото печено поля с чаша вино, което му се хареса, и повтори. Искаше му се много да мине край къщата на някогашната си изгора, но се поколеба. Ако ѝ се обади, тя пак ще го приеме и ще му се зарадва — стара любов ръжда не хваща, — но махна с ръка — войводата го чакаше. При спомена за младата жена, която някога го приемаше у дома си, когато ѝ докарваше дърва, нещо трепна в душата му, но сметна, че не е много разумно да се отбива сега — само се поусмихна и засука мустака си. Той видя сред едно празно място орех и легна под дебелия сянък на клонестото дърво.

Привечерният здрач се разстиляше над града, когато Митре Абдураман стана. Той погледна тъмносинята атлазена покривка на небето. На единия ѝ край бе изгряла вечерницата. Слезе към средицето на града — искаше му се още един път да мине по пазарската улица, да се поблъска из навалищата. Обичаше шума и хората — и кой знае кога пак би слязъл в Охрид и изобщо дали би слязъл... При тая мисъл той само махна нехайно с ръка...

Пазарът се разтуряше — пазарджиите бяха оредели. И тия, които бяха останали, бързаха да се отправят към селата си. Около сергиите със стоки почти нямаше купувачи. Бакърджийските и грънчарски дюкяни бяха празни — търговците приключваха сметките си и се стягаха да приберат наредената по сергиите стока. Митре се приближи до чинарот, хвърли бърз, враждебен поглед към насядалите под вековното дърво турци — бегове и султански чиновници. Те пиеха кафе и пушека от наргилетата си. Той се канеше да отmine и продължи пътя си към края на града и оттам да поеме към планината. Изведнъж пред него се изпречи един турчин, който слизаше от добре гледания си

кон — косъмът на коня лъщеше, стъкмен със скъп такъм. Турчинът скочи и се провикна:

— Стой, гяурино!

Абдураман се направи, че не го чу, и ускори крачката си, но турчинът му пресече пътя:

— Не чуваш ли бе, домуз? Я ми поразходи коня, докато си изпия кафето.

Митре се поклони, погледна изпод вежди турчина и каза:

— Бързам, бег ефенди... Късно е... Пътят ми е дълъг...

— Млък, докато не съм те почнал — и бегът замахна с бича си.

Абдураман едва сега можа да види добре турчина — той беше същият бег, който бе грабнал жена му, неговата свидна Неруда, бе станал и убиец на любимата му рожба. Притъмня му пред очите. За миг десницата му бръкна в пояса. В ръката му блесна ножът и той го заби в гърдите на най-върлия си враг. Измъкна ножа, избърса го в чепкена на турчина, както го избърсваше в руното на овцата, която колеше, когато още беше на село, и с бавна, отмерена стъпка закрачи. Турчинът не можа и да охне, залюля се и като чувал се свлече на земята. Всичко стана така бързо, така неочаквано, че насядалите под чинарот не можаха да разберат нищо, даже и минувачите — закъснели пазарджии и граждани — не схванаха какво се бе случило, но трупът, легнал на каменната настилка, ги опомни. Турците под кичестия явор наскачаха, пазарджиите се развикаха и разбягаха — всеки гледаше да бъде по-далече от мястото на убийството. Вдигна се голяма врява, чуха се гласове:

— Един селянин уби бега.

— Ето го — тоя беше...

— Дръжте го, дръжте го...

Митре измина стотина крачки със свойствената си спокойна, отмерена и бекрийска походка. Той се шмугна в навалищата, зави в първата напречна улица и забърза — загуби се във валмото на малките криволичещи улички на стария град. Зад него останаха виковете и врявата на преследвачите му.

Късно през нощта Митре Абдураман стигна до пещерата. Той разказа на войводата, задрямал край огъня, за всичко, което бе научил в града, без да споменава името на доктор Робева. Разказа му и за това, как бе пратил на оня свят най-върлия си душманин, и широкият му

силен смях изпълни пещерата. Наблизо до огъня бе легнал Петре Егюптинот, завит с гуната си, и чу целия им разговор. Той се обърна на другата страна и се престори на заспал. На сутринта четата се оказа с един по-малко — Егюптинот беше изчезнал.

XLI

В килията, в която бяха затворени членовете на Заверата, беше мрачно и тъмно. Светлина проникваше само през едно решетчато прозорче, високо в стената. Тя се процеждаше през замърсеното, кой знае откога немито стъкло като мътна, нечиста вода. Каменните стени бяха влажни, покрити с петна от плесен. И през най-горещите летни дни тук човек тръпнеше от хладина, тя бавно, неусетно проникваше и сковаваше. Подът беше застлан със слама и върху нея като добичета лежаха затворниците. На една от стените беше окачен ръждясал железен фенер, а в ъгъла имаше счупена стомна, от която се разнасяше убийствена воня.

Изтерзани, измъчени и угнетени от мисълта за утрешната си съдба, Ангел Момиров и другарите му мълчаха. Нощта отдавна беше настъпила — мъчеха се да заспят, но не можеха. През прозореца проникваше слабият зрак на самотна звезда и уморените им погледи се отпращаха към нея като към далечна, загубена надежда.

Вратата скръцна и в рамката и се очерта тъмна сянка.

— Момче, я ставай.

Затворниците познаха грубия, дрезгав глас на Абдула, палача, страшилището на затвора. Когато той се явяваше, те знаеха какво ги очаква — бяха познали и юмруците му, и пръчките на голо, и клечките под ноктите. Стрико Климе и останалите изтръпнаха — Трайко няколко пъти беше викан на разпит, но беше пощаден от палача, мислеха, че ще се свърши само с тия разпити — не бяха го извеждали нощем. Но като чуха гласа на безпощадния турчин, разбраха, че са се лъгали — знаеха от личен опит какво очаква момчето и сърцата им се свиха.

Трайко подстана от сламата, потърка очи и се протегна. Той не разбираше още кой го вика и устреми поглед към тъмната сянка, застанала на вратата.

— Хайде, хайде, по-бързо! — отново извика Абдула и додаде: — Да не почна още оттука...

Момчето скочи, погледът му обшари килията, сякаш диреше помощ и закрила от близките си, и тръгна към вратата. Догони го гласът на баща му:

— Синко, бъди юнак. Гледай да не ме посрамиш!

Вратата хлопна след палача и жертвата му. Те минаха през един тъмен ходник, изкачиха няколко стъпала и влязоха в стаята за разпит, разположена в първия кат. Стаята беше ниска, опушена, гола — в нея имаше само една маса. Зад масата седеше съдебният чиновник, навъсен, сърдит, че и тая нощ няма да спи. Носът му беше червен като патладжан, подпухнал от мастика, а очите му — уморени и сълзливи от безсънните нощи. До масата се изправи едно заптие с плоско, безразлично лице, личеше, че нищо не го вълнуваше, дори и светът да се провалеше.

Трайко погледна Абдула, много беше чувал за него от татко си и другарите му, но сам не беше го виждал. Наглед палачът не беше страшен — широкоплещест, набит, с голяма глава, която късият врат почти направо свързваше с туловището му като врата на бик. Лицето му беше обикновено, застинало и студено, очите му гледаха без израз — те бяха неподвижни и тъпи.

Следователят вдигна към Трайко сънените си очи, усмихна се добродушно и каза:

— Слушай, чоджум, няколко пъти те разпитвах, все отговаряш — не знам, не знам... За последен път те питам — твоите люде как наричаха селянина, що дойде при вас при изворчето в гората — Китан или Лазо? Или ще кажеш с добро, или... Абдула е тука, слушал си за него, целият град го познава...

Трайко замълча, хвърли плах, любопитен поглед към палача и отговори:

— Няма какво да кажа повече.

— Няма ли да проговориш?

Момчето заби поглед в пода, стисна зъби и не отговори.

Следователят се прозина и кимна с глава към плещестия набит мъж:

— Хайде, Абдула, ти си знаеш работата — и му смигна.

По безстрастното лице на турчина премина нещо като усмивка и застина, в очите му загоря пламъче и угасна.

— Върви пред мен — заповяда той и посочи на момчето вратата на съседната стая. То се поколеба и покорно тръгна. Заптийето ги последва.

Следователят запали цигара, пусна кълбо дим и почна да си играе с тръстиковото перо на масата. Изпуши една цигара, запали втора и докато свърши и нея, почти задряма. От дрямката му го изтръгна скърцането на вратата — Абдула и заптийето придържаха Трайко да не падне. Той едва се държеше на краката си. Косите му бяха изпадали, сплъстени върху покритото му със студена пот чело, лицето му беше бяло като платно. Очите му гледаха със зареян поглед — той сякаш нищо не виждаше.

Абдула се изправи разкрачен, отпуснал ръце и безпомощно, сякаш се извиняваше, вдигна рамене:

— Всичко опитам, кади ефенди... И плесниците, и пръчките, и треските... Виж му пръстите — сълзят, кръв сълзят... Скимтеше като кученце, но не заплака...

Турчинът зад масата учудено попита:

— Нищо ли не каза?

— Мълча като камък.

— Кораво бугарче — обади се и заптийето.

Трайко сякаш се събуди от някакъв кошмарен сън. Тои се поразмърда, избута мъжете, които продължаваха да го подкрепят, и издума:

— Мога и сам.

Очите на Абдула широко се разтвориха — скованото му тъпо лице се пораздвижи:

— А, мислех, че е онемял, а той проговори...

Следователят измери момчето от главата до петите, долната му устна трепна, а лявото му око замижа сънено, зачервено:

— Е, Трайко Рудар, ще кажеш ли, или да почнем отново?

Трайко вдигна глава, ръката му мина по челото и оправи сплъстените коси. Той изгледа презрително мъчителите си и почти извика:

— Ще кажа... — Той си пое дъх, сякаш да събере сили, и продължи: — Вие сте ябанджии тука. Тая земя е наша, бугарска земя, и рано или късно ще я оставите.

Абдула замахна с ръка и здраво го зашлеви. Бузата на момчето пламна, по нея личаха пръстите на палача. То залитна да падне, но се задържа.

— Да го откарам ли пак? — попита тъмничарят. — За тия думи... — той не довърши, но в гласа му прозвуча дива закана.

— Остави, аджамия е още, не знае какво говори — меко каза следователят. Той си спомни за своя син на годините на Трайко, който сега мирно си спеше в топлата постеля, погледна малкия затворник и в очите му имаше и съжаление, и възхищение.

— Ами, аджамия... Утре ще стане баш комита — рече Абдула и изпсува. — Какво ще го правим?

Следователят приведе глава, сякаш му тежеше, почна да шари по масата с тръстиковата писалка и уморено рече:

— За тая нощ стига — и кимна към заптието: — Откарай го.

Заптието отведе момчето в затворническата килия, блъсна го и гневно хлопна вратата. Трайко полетя, строполи се върху сламата и прошепна:

— Татко, не те посрамах — и едва сега глухо, безутешно зарида.

Той не плачеше от болките по цялото си тяло, от жаравата в пръстите си, които сълзяха кръв, а от обидата и унижението. В килията дълго се отекуваше сподавеният му плач.

Звездата грееше през прозореца като далечна надежда.

XLII

Доктор Костадин Робев бутна вратата на кожарската работилница на старейшината на кожарския еснаф Коста Карадимчев. Работилницата беше разделена на две — в едно голямо помещение работеха работниците, а в друго по-малко, преградено от по-голямото с дъсчена преграда, седеше господарят. Оттук той ръководеше работата — следеше за усърдието на калфите и чираците, водеше обширната си преписка с Липиска и Беч, където пращаше сурови и обработени кожи, тук посрещаше и приятелите си. И двете помещения изпълваше тежката парлива миризма на нафталин и щавени кожи, тя сякаш се беше просмукала и от самите предмети. Отначало тя бодваше посетителя, струваше му се, че ще се задуши, но постепенно свикваше с миризмата и не и обръщаше внимание. В голямото помещение едни от калфите и чираците приготвяваха готовите кожи за износ — посипваха ги с нафталин, внимателно ги нареждаха и свиваха в големи бали, други стягаха стока за местния пазар — шиеха кожуси от бели овчи кожи, скъпи пухкави елеци и рунтави калпаци. Първите чевръсто премятаха ортомите^[1] около балите и ги връзваха с девет възела, другите пъргаво прекарваха конеца през меката, да ти се поиска да я погалиш, лисича или самурена кожа. Работилницата изпълваше тихият говор на работниците, долавяше се свистенето на въжетата и едва уловимото бръмчене на конците като бръмченето на комари.

Докторът прекоси голямото помещение, калфите и чираците го изгледаха с любопитство и дружелюбно му се усмигнаха — мнозина бяха ходили при него да ги лекува и всички го познаваха, уважаваха и обичаха. Карадимчев, петдесет, петдесет и пет годишен мъж, седеше приведен над голям тефтер с дебела кожена подвързия и записваше в него някакви сметки. Той вдигна очи и го погледна изпод очилата, които едва се крепяха на дългия му, орлов нос. Кожарят свали очилата си и весело се провикна:

— Е, екимине, какво да обърна? Как така се накани? — Той подстана и подаде на госта дългата си жилеста ръка.

Докторът извади чиста, бяла кърпа, за да се предпази от острата миризма, която го парна и сякаш стисна за гърлото, и отговори:

— Път ми падна, та рекох да се отбия.

— Добре си сторил.

Карадимчев беше уверен, че гостът му не идва току-така, но не възрази. Той знаеше, че като му дойде времето, Робе ще му каже каква нужда го е довела при него. Размениха обикновените въпроси: „Как са дечинята“, „Как сте по дома“, за „алъш-вериша“. Като изчерпаха тия въпроси, които се повтаряха при всяка среща като ритуал и бяха проява на вежливост към госта и домакина, Робев вдигна към Коста тъмните си умни очи:

— Слушай, Карадимче, наминах да те видя, ама и друга работа ме доведе при тебе... Как да ти кажа — не е нито лека, нито весела.

— Говори, говори — добрите работи не са нито леки, нито весели — позасмян, отговори кожарят, но и озадачен от подстъпа на госта си.

— Коста, с теб ще бъда откровен, направо ще ти кажа защо идвам. Лоша им е работата на затворените — могат да намажат и възето. Обвиняват ги, че били във връзка с Китан войвода — Робев беше се понавел напред и говореше с половин глас.

— Халал им вярва... Казват, че основали някаква завера да прогонят турчина — смигна с око Карадимчев. — Та какво?

— Шакир бей подшушнал, че ако му се пуснат сто лири, щял да гледа да им спаси главите.

Карадимчев бутна феса си и с възмущение каза:

— Така е, турска работа, за едного сватба, за друго брадва... И той е като другите, уж каймакамин, а то рушветчия, разбойник.

— Думата ми е — поговори с люгето от съвета на еснафа... Трябва да съберем някоя и друга пара, да отпуснат нещо...

По челото на кожаря се надиплиха няколко бръчки и малко припряно каза:

— Никакъв съвет, никакъв еснаф!... Нали си ги знам — ще почнат да умуват, един ще каже едно, друг — друго... Сто баби — хилаво дете... — Той замълча, отключи чекмеджето на масата, в което си държеше парите, събрани през деня, а вечер ги прибираше със себе си у дома, отброи няколко златни монети и ги подаде на доктора: — Вземи това от мене... десет лири... И никому нито дума.

Докторът го изгледа изненадан от неговата отзивчивост, зарадван, че началото беше добро, и искрено развълнуван каза:

— Благодаря ти, Карадимче... А ако някой те попита давал ли си ми пари, ще кажеш, че си ми дал за новото училище. Нали общинарите решиха да построим ново училище на името на свети Климента... На тебе ти казах истината, защото те знам кой си и какъв си.

— Добре, добре... За новото училище... Ама и Китан да е жив и здрав, поуплаши турците, поразплака им майката — и кожухарят, доволен, широко се засмя, смехът му проехтя из цялата работилница.

Докторът стана, поблагодари на тежкия еснафлия още един път и на раздяла му подхвърли:

— Разбрахме се, нали — нито дума...

— Бъди спокоен... Пък ако потрябват още, аз съм насреща — и той изпрати госта си до вратата.

Докторът дълбоко пое дъх, струваше му се, че ако още малко би поседял в кожухарницата, би се задушил. Той леко си подсвиркуваше — първият опит беше добър, ако така отговореха и другите на молбата му, всичко лесно и скоро щеше да се нареди. От Коста Карадимче трябваше да отиде в бакърджийската работилница на Огнен Лозанче, на горния край на чаршийската улица. Той бавно премина през чаршията, отговаряше на поздравите, чинни и приветливи, спираше тук и там да поразмени по някоя дума със стари, добри познати и приятели. Даваше вид, че не е излязъл по работа, а просто на разходка — отиваше да си пие кафето под чинарот. Най-после стигна до бакърджийницата, отдалече долетя до него тракането на чуковете и пухтенето на меховете.

Той прекрачи прага на дюкяна и към него се отправиха повече от десетина двоица очи. Събрани на едно място работеха всички — и калфи, и чираци, а в един ъгъл на работилницата работеше сам стрико Огнен Лозанчев. Разгърден, препасан с кожена престилка, той държеше в лявата си ръка железни клещи, с които придържаше бакърена плоча, нажежена до червено, а с дясната стоварваше върху нея голям железен чук. Чукът падаше върху наковалнята и отскачаше. Шумът беше невъобразим и режеше ушите — при кожухарите човек можеше да се задуши от тежката миризма, а тук — да оглушее от ударите на чуковете и тежкото, задъхано пухтене на меховете. Калфите и чираците изковаваха от медните плочи сахани, тепсии и гюмове. Под

техните удари, ловки и уверени, металът се извиваше и придобиваше най-различни форми. Върху изчуканите сахани и тепсии сръчните ръце с малки остри длета дълбаеха красиви шарила — кенар от звездички или венец от гранки и листа.

Като влезе докторът, шумът за миг позаглъхна. Той поздрави и се отправи към господаря. Стрико Огнен се позасуети, поогледа се и подаде на доктора едно триного столче, което винаги имаше подръка за гости като Робева. Той погледна ръцете си, черни и потни, спря да бие по медната плоча и кимна в отговор на поздрава:

— Пойли, седни овде, пък гледай да не се изцапаш — нашият занаят не е като твоя.

— Искам да поговоря с тебе — гостът многозначително погледна Лозанчева, не искаше да говори пред работниците.

Медникарят отгатна мисълта му, едва сега се сети да обърше ръцете си о престилката, и рече:

— Говори... Нямай страх... Ние сме едно с момчетата.

Стрико Огнен беше затворен в себе си, малко своеобразен, чудак, но не беше лош човек. Познавайки нрава му, докторът реши и с него да говори открито, без заобикалки:

— Лозанче, пари ми трябва.

— Знам, при мен идваш само кога е за пари — позасмя се Лозанчев, дланта му мина по изпотеното му чело и остави черна диря.

— Не думай така, Огнен.

Бакърджията посегна към медната плоча, завъртя я без нужда в ръка и каза:

— Е, не се люти... Пари... Кесат^[2] станаха... Мъчни са времената — занаятът не върви, западна... Инглизката стока, дето я пращат, ни изяде...

— За народна работа ги искам.

— Знам, знам... — рече Огнен Лозанчев и подхвърли медния къс, той падна на пода, иззвъня и звънът му се сля с общия звън в работилницата. — Като си ми дошъл на крака, няма да те пусна с празни ръце. За каква народна работа?

— За новото училище — отговори докторът без колебание.

— Колко да дам?

— Колкото сърцето ти откъсне и кесията позволява — позасмя се Робев и се загледа в черното петно по челото на медникаря. — Ама аз

не съм дошъл да искам от тебе... Да поговориш с еснафа.

Лозанчев замахна с ръка:

— Еснафът... Остави го... Той си е отделна работа... Ще дам нещо от дюкяна... Тия работи аз ги решавам с калфите и чираците — и като се обърна към работниците, се провикна: — Момчета, господин Костадин Робев е дошъл да иска пари за народна работа...

Настъпи тишина — замлъкнаха чуковете, престанаха да звънят саханите и тепсиите. Мехът изпусна дълга, проточена въздишка. След трясъка и звъна, които изпълваха работилницата, тишината беше почти осезаема, сякаш се чуваше дишането на людето в нея. Работниците прекратиха работата — едни прекараха длани по потните си чела, други запалиха цигара. Един от калфите, висок, едър като дъб, стъпил здраво на крака, като че ли се беше срасъл за земята, се провикна:

— За завераджиите ли?

Докторът го измери с поглед и отсече:

— За царски душмани пари не събирам.

— А, докторе, не думай така — пристъпи напред един от чираците, със светъл къдрав перчем на главата. — Какви ти царски душмани, за род и вяра се борят люгето.

— За сиромашта, за народа страдат — обади се друг.

— Московците биха турците... Горна Бугария е свободна, сега е нашият ред — провикна се друг момък.

Лозанчев обшари с поглед работниците си, понамръщи се и престорено строго се провикна:

— Хайде, хайде, такива приказки не искам да слушам в работилницата... Докторът иска парите за ново училище.

Калфата, който пръв се бе обадил, се поусмихна, позамахна с чука си и издума:

— Е, като сте рекли за училище, за училище да бъде... Ще дадем, дума да не става.

Плътният глас на чирака със светлия перчем изпълни работилницата:

— Иска ли питане — аз давам три гюндюлука.

— Ашколсун бре, Петре — най-старият от чираците похвали другаря си. — Аз ще река, за да не остане хатър никому, да не речем, тоя дал повече, оня по-малко, да отсечем всеки по три надници.

— Така ще бъде най-добре.

— Всички да отсечем по три надници — чуха се гласове.

— Арно, така да бъде — рекоха и други.

В работилницата настъпи оживление — калфите и чираците се раздвижиха, гласовете им се лиснаха навън. Над общия говор и гълчава се издигна гласът на чорбаджията:

— Съгласни ли сте?

— Съгласни сме — отговориха всички.

Отзивчивостта на калфите и чираците, решението им да откъснат от залька си по три надници за народната работа трогнаха доктора. Той, винаги спокоен и въздържан, сега развълнуван каза:

— Благодаря ви, момчета. Щом като нашата земя ражда такива юнаци като вас, що отделят от залька си за народното добро, ще дочакаме по-добри дни... — подчерта той думите си и работниците разбраха скрития им смисъл. — Нали има една приказка — помогни си сам, та и господ да ти помогне.

— Така, така, господин Робев.

— Сами, сами ще си помогнем — отговориха в хор очернените от дима и саждите, с изподраскани ръце люде.

Костадин Робев стана да си върви. Лозанчев го изпрати до вратата, сложи ръка на рамото му и прошепна:

— Това беше от дюкяна, от калфите и чираците... Да се научат да дават и те за народни работи, за себе си... Няма да ги оставя, ще им наваksam хака... Познавам им хала... И с еснафа ще говоря... Ела утре у дома да пием по ракия — и от моето сърце ще се откъсне нещо за новото училище — и той дяволито смигна с око. — Това, което прави дясната ръка, не трябва да знае лявата... — наставнически рече медникарят и се отправи към огнището.

В работилницата заудряха чуковете, зазвъняха котлите и саханите, запъхтя духалото и тая бодра, весела песен изпрати доктора.

За няколко дена той обиколи всички старейшини на еснафските сдружения, посети и някои от по-заможните граждани — едни го посрещаха въздържано, двоумяха се, молеха го да почака малко, докато решат, и най-последно отказва, никой не му отказа — нали беше за училище, за народна работа? Но че събира пари, не остана тайна, мълвата се разнесе из града и у дома му почнаха да го навествяват граждани, които не бе споходил, чувствуваха се засегнати, искаха и те да дадат своята лепта за новото училище, да помогнат на народа си.

Една вечер на пътната врата на Робевата къща силно, неспокойно се заудря. Докторът сам излезе да отвори — пред него се изпречи една баба, пребрадена с черна забрадка. В здрача едва я позна.

— Добър вечер, бабо Йованице Филдиш. Какво те носи при мене? Да нямате някой болен в къщи?

Но старата жена, вместо да отговори на въпроса му, сърдито попита:

— А бре, Робе, ако сум сиромашка, да не сум егюпка?

Докторът остана изненадан от тоя въпрос и от сърдития глас на баба Йованица.

— Защо се лютиш?

— Как да не се лютя. Да събираш пари за дечинята, а мен да отминеш.

— За кои дечиня?

— За Ангела Момир, за Марко златаря, за Климе Рудар.

Робев я прекъсна:

— Не събирам пари за тях, а за училище...

— Арно, арно — по-меко каза бабата. — Така да бъде... Ето и от мене една бяла меджидия — и тя му подаде бялата сребърна пара.

Докторът се поколеба за миг, но посегна и взе меджидията, нямаше защо отново да наскърбява старата жена.

— Благодаря ти, Йованице Филдишева.

Тя не го чу и припряно заговори, сякаш обсебена от своя мисъл:

— Пък да знаеш — помня и Димитри Миладина, той учеше децата ми, когато гърците искаха да ни вземат училището. Тогава аз спрях аскера, като му викнах — за това училище ние сме продали обещите и ризите си, как смеете да ни го отнимате... Не ме изплашиха, не се побоях от ножовете им... И ни го дадоха...

— Знам, Филдишевице, знам.

— Аз съм посрещала и дядо Натанаила, владиката, в къщата ми е идвал, с най-хубавото си сладко съм го черпила, от муренки^[3] беше. И аз плаках с всички оригяни, когато го изпрацахме... — Тя замълча, сякаш уморена от бързото си, припряно говорене, и извика: — Сърцето ми е старо, но е бугарско. — Тя сви пестник и заудря гърдите си. Врътна се и като се опираше на стапчето си, се скри в здрача.

Докторът остана на пътния праг на старата къща и дълго гледа след Йованица Филдишева.

-
- [1] **Ортома** — вѣже. ↑
[2] **Кесат** — кѣт, малко. ↑
[3] **Муренка** — черница. ↑

XLIII

Откакто Китан и Секула освободиха Звезда и войводата с хората си подпали чифлика на Оломан бег и изгори кулата му, той не беше вече същият. Бегът се прибра в конака си в Дебър, затвори се в него и по цели дни не излизаше. Той седеше от сутрин до вечер кръстнозе в одаята, пушеше непрестанно от наргилето и пиеше греяна ракия. Лицето му беше затворено, прилично на каменна маска, очите му — студени и непроницаеми. Не искаше никого да види и с никого да говори. Избягването на девойката го попари като слана, а подпалването на чифлика го удари като гръм. Беше му мъчно за момата — не можа да се наслади на кипрата ѝ снага, да вкуси от всичките ѝ сладости, а мисълта за чифлика го вбесяваше — един гяурин, някакъв си селяк от Топола, да му нанесе такъв удар и такава обида. Той стискаше пестник в люта закана, свъсваше вежди и очите му хвърляха светкавици.

Оломан бег извика веднъж свирачите и танцьорките си. Свирачите заудряха бубните, звъннаха дайретата, запяха тамбурите. Лека и бърза като лястовица се понесе песента, понесе се и изпълни стаята. Танцувачките, наредени една до друга, като ято лебеди трепнаха и заиграха в съгласие с музиката на свирачите. Те извиваха младите си и стройни тела, под прозрачните им нагръдници се очертаваха запазените им, почти момински, корави и заоблени гърди. Устните им се червенееха като мерджани, усмихваха се и зовяха. Но не зарадваха Оломан бег нито песента на свирачите, нито танецът на младите жени. Той замахна с ръка — свирачите станаха, поклониха се и безмълвни излязоха. Погледнаха го девойките, изненадани и разочаровани — той ги отпращаше, без да си избере една от тях и да прекара нощта с нея. Такава обида никога не беше им нанасял и се питаха — какво става с господаря им, каква мъка е налегнала сърцето му? И те се поклониха на свой ред и ятото лебеди се изниза от горницата.

Една вечер при бега влезе най-младата му жена — хубавата, прелестната Гудрун ханъм. Тя блестеше като росен цвят със своите

осемнадесет години. Младата жена се чувствуваше изоставена и нещастна — от дълго време Оломан бег не бе я спохождал в покоите ѝ, не бе разделял леглото ѝ. Тя вдигна към него тъжните си очи, пълни с копнеж и жажда, и го попита да не е болен или вече ѝ се е наситил? Бегът само вдигна глава и махна с ръка — Гудрун се поклони и разплакана излезе. Нищо не радваше Оломан бег — нито свирачите, нито танцьорките, не го примамва нито Гудрун ханъм, ракията само замъгляваше главата му и никой не можеше да разбере какво мисли и какво крои. А в сърцето му кипеше страшна жажда за мъст — ех, само да му паднеше Китан от Топола, жив на ръжен би го пекъл.

Преди няколко дни Оломан бег бе получил известие от Илче Нейков. Той му донасяше, че разбойникът Китан се крие заедно с хората си някъде в планината над Слеченския манастир. Бегът може би ще стигне до скривалището на харамите, ако върви по пътеката, що продължава от Светата вода нагоре. Но и това известие не извади бега от неговото състояние на размисъл и привидно безразличие. Помисли си само — Илче, будала... Докато събере башибозука и стигне до манастира, някой от ятаците на Китан ще хвъркне като пиле по преките пътеки на планината и ще го предупреди и когато стигне на мястото, ще намери на войводата и людето му опинците... Не, не го зарадва това известие — Китан му трябваше или жив, или главата му.

На вратата на одаята се почука и влезе новият кехая на бега. Той направи темане, пристъпи със страх да не би Оломан да го сгълчи, беше казал да не го безпокоят без нужда, и плахо рече:

— Бег ефенди, един селянин, гяурин, иска да те види.

— Какво иска?

— Носел ти важен хабер.

— От кого?

— От Китан, разбойника.

Очите на Оломан бег бавно се разтвориха:

— Пусни го.

— Слушам, бег ефенди — кехаята се поклони и заднишком излезе.

След малко той се върна, придружен от Петре Егюптинот. Избягалият четник от четата на Китан беше изпит, съсухрен и по-черен от обикновеному. Той се бе смъкнал по кози пътеки при Оломан в

Дебър с надежда да измоли милост и спаси кожата си. Той приличаше на подплашено животно. Щом като влезе, хвърли се в краката на бега:

— Милост, милост, господарю!

— Кой си ти?

— Петре от Ягодина. Излъгаха ме, измамиха ме и отидох с разбойника Китан. Идвам да изкупя вината си пред нашия баща падишаха и пред тебе, бег ефенди.

Оломан бег презрително изгледа проснатия в краката му мъж:

— Така, да изкупиш вината си... Знаеш ли къде се крие оня хаирсъзин с людето си?

— Зная.

— А познаваш ли някои от приятелите му в селата?

— И тях познавам... Ще ти помогна да ги изловиш всичките...

Тия царски душмани — каза Петре и заби чело в пода.

— Добре, много добре... Навреме идваш... Такъв човек ми трябва. — Оломан бег бръкна в пояса си, извади една дълга чохена кесия, развърза я и бръкна в нея. — Дръж! Не ти ги подавам, за да не си изцапам ръката — високомерно каза той е хвърли няколко лири.

Златните пари се посипаха на пода със звън. Те блеснаха като падащи звезди и се търколиха. Очите на Петре светнаха — той никога през живота си не бе виждал толкова пари. Златото го заслепи, звънът му се стори някаква чудна музика. Той се хвърли на пода, почна да събира лирите и да ги пъха в пояса си.

Оломан го гледаше с презрение и погнуса. Когато Егюптинот стана, той подхвърли на кехаята:

— Ударете ме двадесет и пет на голо.

Петре остана втрещен — очите му мигаха в недоумение:

— Двадесет и пет... Защо, бег ефенди?

— Лирите бяха награда за услугата, която ще ми направиш...

Тоягите — дето продаваш другарите си... Да се научиш как се пази клетва и другарство... Отведете го... Жив ми трябва...

Оломан бег остана сам. Той скочи от миндера и мина няколко пъти из стаята, като потъркваше ръце. Той изпляска три пъти и като се появи кехаята, заповяда:

— Вдигни людето ми... Обружете конете... Тръгваме веднага...

— Слушам, бег ефенди.

За първи път от дълго време лицето на бега се разведри.

XLIV

Светлееше разтопеният метал на небето. Слънцето се беше издигнало високо на небосклона, неподвижно, заковано. То изливаше огнени потоци върху земята, жареше и дърво, и камък. Гората беше опнала зеления си кенар смълчана, заслушана — не трепваше нито лист, не се чуваше нито птичи глас. Беше задушно и тягостно. В далечината пред пещерата омарата развяваше сребърните си повесма, те играеха и искряха на слънцето. Цялата природа беше затихнала, обърнала се на слух и трепет — дебнеше някаква угроза.

На входа на пещерата се изправи едрата, снажна фигура на Митре Абдураман, а до него се изпъна един селянин, задъхан, преbledнял. Той едва можа да изрече:

— Китане, побратиме...

— А, Дойчине, какво те носи при нас?

— Лошо, побратиме, лошо... — като си пое дъх, по-спокойно заговори селянинът. — Смрика, селото ни, обградиха людете на Оломан бег, башибозук. И право по къщите на нашите люде — подбраха стрико Алексо, Камен Бравар, Иван Пичурка и другите... Водеше ги Петре Егюптинот... Стрико Алексо подшушнал на момчето си да ми каже да бягам... Едвам, едвам се отскубнах — дойдох да ви предупредя... По петите ми са... Егюптинот ни е предал... Куче!...

— Знаем... От три дена го няма... — спокойно отмери войводата.

Митре направи една крачка напред:

— Войводо, наблизо са... Скоро ще бъдат при нас...

— Да дойдат. Ще ги посрещнем — отекна като звука на бойна тръба гласът на Китан.

— Отдавна ги чакаме — рече и Секула байрактарят.

— Побратиме, войводо, дайте и на мене една пушка — се провикна Дойчин и очите му загоряха.

— Така те искам, Дойчине. Това се казва другарство, а не като оня мръсник — рече Китан и очите му светнаха като стоманено

острие. — Секула, дай на побратима оръжието на Егюптинот, вземи и знамето. А сега след мен, момчета!

— Слушам, войводо!

Китан оправи калпака си, грабна пушката и изскочи от пещерата. Четниците му го последваха — тичешком пристягаха сияхлъците си, оправяха патрондашите си. Той се изправи зад една канара, сложи ръка на очите си и се загледа — през гората като мравки пъплеха към тях въоръжени мъже. Цевите на пушките им бляскаха на слънцето. На кон пред тях вървеше водачът им с бяла чалма на главата, а на чалмата се полюляваше пауновото му перо. Войводата устреми очи към конника — ястребовият му поглед позна Оломан бег. Лицето му се сви, по устните му мина радостна усмивка, очите му загоряха — идваше часът да си разчистят сметката. Разнесе се властният му, повелителен глас:

— Залегнете зад канарите! Пестете патроните! Бийте само на месо!

Четниците, мълчаливи, със свъсени и застинали лица, приведени, по на няколко крачки един от друг, образуваха верига. Едни залегнаха зад карпите, други останаха прави зад тях и зачакаха.

Отново проехтя гласът на Китан:

— Секула, ти вземи дясното крило, а ти, Абдураман — лявото... Не пропускайте и пиле да прехвъркне... Майката му е, момчета, да издържим до вечерта...

— Няма да ги пуснем — избоботи Христо Белагуша. — Ще ги задържим. Тяхната... — провикнаха се и някои от момчетата.

Нападателяте настъпваха бавно. Отначало те приличаха на буболечки, буболечките пълзяха между дърветата, затуляха се зад сивите стволоче на буките и пак изпълзяваха. Но насекомите пораснаха — обърнаха се на сбирщина въоръжени мъже. В ръцете си носеха най-различни пушки — кримки и бердани, шишанета, — а някои размахваха само ятагани и ножове. Ятаганите и ножовете святкаха, горяха на слънцето. Фесовете се аленееха като червени печурки, чалмите се мяркаха тук и там. Турците вървяха като настървена глутница. Оломан бег яздеше зад тях с изваден ятаган и ги подканяше да напредват. В тягостната тишина на знойния ден се разнасяше плътният му, гърлен глас, подрънкваха оръжията, чуваха се неравномерните и припрени стъпки на пъстрия човешки мравуняк.

Когато стигна на един изстрел от пещерата, мравунякът спря — от него излезе едър, тантурест манафин и се провикна:

— Домуз милет, предайте се или ще вземем главите ви — гласът му се разнесе, блъсна се в гората и затихна. Не последва никакъв отговор — тишината стана по-плътна, по-тягостна.

Турчинът направи няколко крачки напред и отново се провикна:

— Свинско племе, предайте се... Ще ви избием като кучета... Главите ви на кол ще набучим... — гласът му пак заглъхна.

Окуражен от мълчанието на комитите, той пристъпи още няколко крачки напред, изправи се с целия си ръст и замахна с юмрук.

Китан, залегнал зад канарата, се прицели и гръмна — манафинът се залюля, разпери ръце и се залепи на земята. Гърмежа удавиха псувните и дивите викове на башибозука. Те прогониха мълчанието на гората.

— Браво, войводо, добре го улучи — провикна се Секула.

— Свинско племе, а? Куче... Прати го в рая на Мохамеда да яде пилаф — рече и Абдураман и избухна в своя кралимарковски смях.

Оломан бег замахна с ятагана си, извика нещо и пришпори коня. След него препусна и друг конник със зелено знаме, закрепено на левия му крак, знамето се люшна и понесе. Заблъскаха бубни и тарамбуки, въздуха процепиха пискливите зурли. Хората на бега нададоха вой — аллах, аллах... Дивите им, неистови викове, заплашителни и войнствени, се сляха с грохота на бубните и писъка на зурлите. Турците, прави, смело вървяха напред, без да се прикриват. Те се спираха, прицелваха се и продължаваха. Изведнъж смълчаните напечени скали пред тях оживяха — посрещна ги честа стрелба. Редиците им почнаха да редяат, земята се покри с ранени и убити. Вълната на нападателите се поколеба, огъна се, сякаш бе срещнала скалист бряг, и отново се втурна към брега. Бубните и тарамбуките заблъскаха по-силно, завиха зурлите като безброй нощни зверове, виковете на башибозука станаха по-яростни — отговориха им пушките на четниците. Смесиха се викове и гърмежи, гората закипя като връщ котел.

— Бийте, момчета! — провикна се войводата.

— Ще ги научим!

— Ще познаят нашата сила — през дима и тътена на пушките емнаха се гласовете на някои от момчетата.

Вълната на башибозука настъпваше, надигаше се грозна, страшна, още малко и ще залее шепата храбреци. Но честата им и точна стрелба, повалените трупове, които падаха като покосени, стъписаха нападателите — те притихнаха, гребенът на вълната се залюля и тя се отля. Не помагаха вече нито заканите на Оломан бег, нито камшикът му, що плющеше по гърбовете на изплашените мъже. Страх обхвана хората му, по редицата им премина шепот: „Това не са бугари, а московци...“ Едни налягаха там, където бяха, други побързаха да се изпокрият зад вековните дънери.

Слънцето палеше и изсипваше над земята жар. Не трепваше нито лист, не се чуваше птичи глас. Гората се беше смълчала и затихнала. Небето бе синьо, бездънно.

Китан се надигна и погледна към гората — сивата пелена на барутния дим препречи погледа му. Но постепенно пелената се раздипли, свлече се по нанадолницето и той се опита да преброи труповете на читаците:

— Доста са, момчета — сурова гънка сви устните му, очите му горяха с особен блясък и като на себе си прошепна: — Пак ще се върнат.

Но в настъпилата тишина другарите му го чува.

— Да дойдат — със закана рече Секула и обърса с ръка потното си, опърлено от барута чело, сякаш беше на нивата си след ралото и бе спрял да си отдъхне и почине.

— Достойно ще ги посрещнем — весело се обади и Абдураман. Той изтича до пещерата и се върна с два бъкела, пълни с вода, донесе и тамбурата и я остави до скалата, зад която се закриваше. Бързо обходи другарите си и им даде да пият — устните им се бяха попукали, гърлата — засъхнали, очите им горяха, лютеше им барутният дим. Те пиеха жадно и го благославяха:

— Да си жив и здрав, Абдураман — рече Христо Белагуша и му върна бъкела.

— Да живееш до сто години — усмихна му се друг.

— Я до сто, я до довечера — пошегува се харамията и широко се засмя.

Топло, с братска обич го погледна Китан:

— А тамбурата защо ти е? Да не изкараш някое маане на читаците?

— Ще им посвирия и попея, с песен да се явят пред аллаха. — Той замълча, веждите му се свъсиха и додаде: — А ако е речено да умра, искам с песен да бъде.

Китан от време на време тревожно поглеждаше към небето — слънцето жареше и не помръдваше. То едва се бе поместило с една педя — неговият бавен ход го плашеше повече от пристъпа на башибозука. Да се здрачи, да настъпи нощта — после лесно... Тя ще ги приюти, ще ги загърне с черната си гуна и момчетата ще бъдат спасени... Той не мислеше за себе си, а за другарите си... Още веднъж погледна към синевата. В далечината му се мярна облаче, после друго — две черни рохкави облачета — ръждиви петна върху бялата сплав на небето. Тая жега, тоя страшен пек и тия облачета... Познаваше планината — нямаше ли да извие буря? Може би тя щеше да им помогне...

Времето бавно, страхотно бавно течеше. Голямата огнена пита едвам се търкаляше към отвъдните планини. Противникът стягаше редовете си — налягалите на земята и изпокрилите се зад карпите и дънерите се раздвижиха. От гората се появиха нови тълпи въоръжени мъже. Разнесе се предишният вой и диви викове „аллах, аллах“. Оломан, изправен на коня си, горд и безстрашен, сам водеше сбирщината. Той размахваше ятагана си и въздуха сечеха светкавици. След първия пристъп идваше нов пристъп, след първата вълна се надигаше нова вълна, по-страшна.

Секула взе знамето, разви го и го опря на скалата до себе си. То остана отпуснато и неподвижно — нямаше нито полъх, за да го раздвижи, да го раздипли, да го накара гневно да зашуми. Но то вдъхна смелост на момчетата. Те се понаместиха зад прикритията си, стиснаха здраво пушките и зачакаха. Пъстрата вълна от побеснели от ненавист и остървение люде пристъпваше, тя идваше непоколебима и страшна — още малко ще ги залее и повлече. Над дивия вой на нападателите, над зловещата песен на бубните и зурлите се издигна гласът на войводата:

— Огън!

Пукотът на пушките разтърси гората, отлетя надалече. Последва втори залп.

Гласът на Китан повторно прооча:

— Дръжте се, момчета... Ще ги бием, както на Шипка...

Вълната приближаваше, надигаше се. Лицата се подаваха настръхнали, зли като муцуните на побеснели вълци. Крясъците и воят на нападателите се надваряха с пукота на пушките и се сливаха в страхотен тътен.

Изведнъж черните рошави облачета пораснаха, опнаха се като покров и забулиха слънцето. То потъмня, скри се и над изпечената земя легна мътна дрезгавина. Блесна мълния, удари гръм. Мълнията раздра черния покров, удари далечен гръм и всичко пак стихна — чуваше се само пукотът на пушките и изстъплените викове на башибозука. Врълхлетя вятър — гората настръхна, раздвижи мощна снага и зашумя. Вятърът емна знамето, то трепна и заплющя. Блесна нова светкавица, удари гръм и се сля с рева на бурята.

Пукаха пушки. Виеха нападателите вълци. Стенеше, плачеше гората и гръмотевиците ѝ пригласяха. И сред тоя тътен, вой и трясък се издигна мощният глас на Абдураман:

*Вятър ечи, Балкан стене,
сам юнак на коня
с тръба зове своите братя:
всички на оръжсие!*

Гласът на Китан се емна и заглуши трясъка на пушките:

— Арно, Абдураман, така те искам — и сам поде песента. И останалите подкачиха песента. И се заредиха стих след стих, по-силни от барута и куршумите на враговете:

*Дойде време, ставайте,
от сън се пробуждайте,
доста робство и тиранство,
всички на оръжсие!
Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развее.*

И песента се носеше бойка, страшна и гората я съпровождаше. Тя се сля с тътена на гръмотевиците, с воя на бурята. За миг враговете се стъписаха, учудени, смаяни — не бяха чули пред смърт да се пее. А песента се носеше предизвикателна, необуздана. В нея се заслушаха и земята, и небето, планини и реки, цялата македонска земя.

Врагът и тоя път отстъпи. Когато димът се разпръсна, харамите видяха, че земята пред тях бе застлана с трупове — те лежаха кой по очи, кой възник, както бяха ударени. Ранените стенеха и потрепераха. И тоя път вражеската вълна се оттегляше морна и разпиляна. Но и хората на Китан не бяха минали без жертви — двама от четниците бяха убити. Христо Белагуша се беше свлякъл до скалата, зад която се бе прикрил, и изглеждаше като задрямал, другият бе паднал възник — по челото му бе залепнал кичур сплъстена коса, кръвта на юнака бе я направила кърмъзена.

Войводата се опита да стане, но не можа. Той усети остра болка и се отпусна. До него се затича Секула:

— Какво ти е, братко?

— Удариха ме.

— Къде?

— В корема... Дребна работа... Нали и тоя път ги отбихме... — и погледна към небето. През една пролука сред облаците проникна сноп лъчи, сякаш бликаха от светъл извор на гребена на планината. — Още малко и ще можете да вървите.

Секула прошепна:

— А ти?

— Моята е лесна...

— Ще те носим.

— Само да ви бъда товар, ще ви преча... Кръвта ми изтича... Ще издържа още час, два и край... — нещо като усмивка трепна по устните на Китан.

Байрактарят сложи ръка на рамото му:

— Няма да те оставим.

— Аз съм войводата и ти заповядвам — ще поведеш момчетата преку Вардар и ще ги отведеш в България! — Той стисна зъби от болката, що присви корема му.

— В България?

— Тук не можете да останете, Секула — ятаците ни са прибрани, връзките — прекъснати... Аскерът и башибозукът ще ви гонят като бесни кучета... Докато е лято още, иди-доди, но дойде ли зимата, падне ли сняг, мъчно, много мъчно ще карате... И по селата ще бъде трудно... Пътят е един — към България... Не забравяй — там те чака Звезда, ще я поздравиш и целунеш от мене — Китан се опита да се попривдигне и за първи път въздъхна.

— Но, войводо, братко Китане...

— Хайде! Заповядвам ти! — силен, както винаги, прозвуча гласът на войводата. — Тръгвайте, няма време за губене. Момчета, стягайте се за път. Отсега нататък Секула ще ви води — той ще ви бъде войводата.

Четниците се поотместиха от канарите, отправиха към него учудени и питащи погледи, в тях се четеше недоумение и мъка:

— А ти, войводо?

— На кого ще те оставим?

— За мене не мислете. Бързо! — отслабнал, но твърд прозвуча гласът на Китан.

Момчетата, мълчаливи, потресени, се подчиниха. Те се скупчиха около новия си войвода.

Раненият направи усилие и рече:

— Секула, дай знамето.

Байрактарят взе знамето и се приближи до войводата. Той хвана единия му край, прошумоля коприната и го целуна:

— Пази го... То е свето и пак ще потрябва.

— Ще го пазя, войводо — гласът на Секула потрепера. — Ти го донесе от Горна Бугария и аз оттам пак ще го върна... Знамето отново ще се развее над нашата земя... Сега почва борбата за свобода... Ние сме само първият пролетен повей... Сбогом, Китане.

— Сбогом, братко.

Те мълчливо се прегърнаха. Секула бързо се обърна, за да скрие сълзите си. Момчетата се простиха с войводата си и сведоха очи, сякаш се почувствуваха виновни пред него, а той тъжно им се усмихваше. До него пристъпи и Дойчин от Смрика, наведе се и прошепна:

— Побратиме, войводо, аз няма да отида с четата — ще се укривя, докато мине бурята... Да има кой да ги дочака, когато се върнат... Пък

ако е речено да ме хванат — каквото за другите, това и за мене...

— Прав си, Дойчине, и тук трябва да останат люде... Ще ги дочакаш, ще ги дочакаш...

Дойчин целуна побратима си по челото, обърса с опакото на ръката очите си и бързо се отдалечи. Байрактарят поведе оцелелите четници по пътеката, която само той и войводата знаеха, и се загубиха в припадащия здрач.

Абдураман изостана последен, направи няколко крачки, махна с ръка и се върна при ранения си войвода. Войводата го попита:

— Защо се върна?

Той пристъпи и приклепна до Китан:

— Когато дойдох при тебе, казах ти — докато съм жив, няма да те оставя. Клетва дадох, войводо. Дойде време да изпълня клетвата си. Бяха ми останали един живот и тамбурата — не ми са мили вече — ръката му леко се плъзна по яворовата тамбура.

Китан го погледна, прехапа устни, дали от болката в раната, или от друга болка, и нищо не рече.

Бурята както внезапно врхлетя, така бързо и отмина. Секнаха светкавиците, престанаха да раздират черния покров, заглъхнаха гръмотевиците. Остана само черната плащеница, покрила от край до край небето. Тя сякаш бе слязла по-ниско, за да се слее с тъмните валма на вечерния здрач.

Двамата защитници на пещерата, свити зад скалите, мълчаха и чакаха. Башибозукът, окопитил се, стегнал редовете си, решително, твърдо настъпваше към тях. Сега нямаше викове, закани и псувни, бубните и тарамбуките не проглушаваха ушите, зурлите не издаваха своите пискливи гласове. Редиците мълчаха и мълчанието им беше пострашно от виковете и воя им — черната вълна се надигаше в здрача, растеше и приближаваше. Войводата даваше изстрел след изстрел и гледаше да не пропусне куршум. Абдураман прибягваше от скала зад скала, стреляше оттук и оттам и заблуждаваше противника, че бойците са повече. Той изгърмя и последния си куршум. Ръката му бързо опипа патрондашите, бръкна в паласките — не бе останало нито едно оловно зърно. Лицето му се сви в смъртна ненавист — бяха му останали само пушката и тамбурата. Той сграбчи берданата в лявата ръка, тамбурата — в дясната и прошепна:

— Часът дойде... Сбогом, войводо, и прощавай! — и преди да дочака отговора на Китан, както някога бе прескачал селските огради и плетища, за да се срещне с мома или млада булка, и сега прескочи скалата, зад която се криеше.

Пред настъпващите турци изскочи разгърден мъж, чепкенът му се развяваше, перчемът му подскачаше на челото. В едната си ръка той здраво стискаше пушката, а в другата държеше тамбура. Изправен с целия си ръст, едър и снажен, така чудно въоръжен, той им заприлича на шейтан, на самия дявол, излязъл от преизподнята. Мъжът пристъпи няколко крачки напред, издигна тамбурата и я удари в един дънер. Пръсна се яворовата коруба и късовете изпопадаха, струните се скъсаха и прозвъняха — тамбурата простена и стихна като вопъл. После вдигна пушката, както някога бе вдигал овчарската си гега, и стовари приклада върху първия читак. Халоса го по главата, тя отекна като ударено дърво, тъпо и твърдо, и читакът се строполи. Пукнаха пушки, пропищяха куршуми и Абдураман на свой ред се залюля, разпери ръце и се просна на земята — той за последен път прегърна родната си земя.

Застиналата вълна отново се раздвижи, запъплаха мравките и на изстрелите на башибозука никой не отговаряше — скалите мълчаха. Оломан бег пришпори коня си и излезе напред, опна юздите и конят се дръпна назад, удари с копито в земята и спря на двадесетина крачки от пещерата. По лицето му се четеше диво тържество, в дрезгавината изплаваше чалмата му, а вятърът полюляваше пауновото й перо.

Китан го позна и си прошепна:

— Рано е още да тържествуваш, кучи сине! — Той се прицели и пусна куршума. Бегът се залюля и се повали на земята. Чалмата му се търколи — и конят стъпка пауновото й перо.

Китан вдигна лявата си ръка и хвана кръста за храброст, който сам генерал Столетов бе окачил на гърдите му на Шипка, с дясната ръка измъкна пищова си, насочи го към сляпото си око и натисна спусъка. Пищовът гръмна и синът на дядо Недан Моисов се опря на скалата и отпусна глава, по бузата му потече червена струйка. Пукотът на пищова се блъсна в гората, ехото го поде и разнесе из цялата македонска земя вестта за смъртта на Китан войвода.

XLV

Биеха тарамбуките, виеха зурлите, блъскаха тъпаните. С победни, диви викове башибозукът влезе в Топола. В селото сякаш връхлетя орляк лешояди. Майките като подплашени квачки прикъртаха децата си, мъжете бързаха да се приберат по къщите си, всичко живо се изпокри и смълча. Настъпи грозна тишина, нарушавана само от зловещата музика на въоръжената тълпа, от плющенето на зелените знамена.

Начело на ордата яздеше водачът й Хасан бег, заместник на Оломана. На върлини над фесовете и чалмите на озверените мъже се издигаха три глави, смъртнобледи, кървави. Те хвърляха на земята тъмна, зловеща сянка. А на един кон, който вървеше след водача, през седлото бе прехвърлен човешки труп — главата му се полюляваше, а надолу се спускаше кичур светли коси. Като стигна сред селото, на селския мегдан, башибозукът спря. Бегът вдигна ръка и изведнъж тарамбуките млъкнаха, зурлите престанаха да издават своя оглушителен вой, тъпаните секнаха да бият. Чуваха се само ударите от копитата на коня на бега, който неспокойно биеше земята. Той се понамести на кадифеното седло и се провикна:

— Хай, гяурлар, така ли ни посрещате? Излезте да видите как свършват царските душмани. Ако не излезете, ще бастисаме^[1] селото — и помен няма да остане от него.

Гласът раздра гробната тишина, мощен и силен. Изпокритите селяни чуха поканата на бега. Из вратниците надникнаха пребледнели лица, показаха се чорлави глави. Те запристъпяха, затътраха се като добичета, що откарват на кланица. Постепенно на стъгдата почнаха да прииждат изпоплашени мъже и жени. Зад минтаните на майките поглеждаха изтръпнали, любопитни детски глави. Стъгдата се изпълни с подплашено, скупчено човешко стадо.

— Свалете тая мърша — заповяда Хасан бег и замахна с камшика си към трупа на коня.

Двама души изскочиха напред, повдигнаха трупа и го проснаха на земята. И мъртъв, убитият не беше изгубил хубостта и мъжеството си. Клепките леко притваряха очите му, но през тях те сякаш горяха, перчемът му волно беше паднал върху челото, на устните му бе застинала презрителна, горда усмивка.

Тополчани с трепет очакваха да видят какво ще стане. Мъжете, облечени в сиво, жените в своите пъстри минтани и бели ръкави се събраха накуп. Притиснати един до друг, като подгонени добичета, сякаш да си дадат смелост, те образуваха шарена, стълпена навалица. Хасан бег изгледа селяните и селянките и се провикна:

— Ако тая мърша е Китан Неданов от селото ви — мислете му! Ще подпаля селото от четирите му страни и вие ще се пръснете като пилци. Но запомнете добре — който ми каже истината, не само ще му запазя къщата и имота, но и богато ще го наградя. — Той обшари с поглед селяните и посочи с ръка към един старец. — Гяур, я ела тук!

Старецът смъкна кепето си, среброто на главата му блесна и като се поклони ниско, рече:

— Заповядай, господарю.

— Познаваш ли тоя мъж?

Старецът се приближи до проснатия на земята труп, загледа се в лицето на убития с черна съсирена кръв на сляпото око. Той се поизправи, без да смее да погледне бега, а кепето му леко играеше в ръката.

— Не го познавам.

Бегът удари с камшика по ботуша си:

— Не е ли Китан от вашето село, дето вдигна ръка срещу царщината?

Старецът се поокопоти, изправи се и смело отговори:

— Господарю, Китан изчезна от селото — потъна вдън-земя... Казват, че отишъл в Горна Бугария... — Той замълча и на устните му трепна хитра усмивка: — В нашето село няма ръка, която да се вдигне срещу царщината; ако има, ние сами ще я отсечем.

Хасан бег недоверчиво изгледа стареца, погледът му беше дълъг и присмехулен:

— Така, така те искам — сами да я отсечете... — Той замахна с ръка и даде знак на стареца да се оттегли. Присви очи и отново изгледа

стълпените, притихнали селяни: — Я ти, невесто, пристъпи — и посочи към една жена със сукалче на ръце.

Жената трепна и направи няколко крачки напред — тя едвам се държеше на краката си. Турчинът я измери с очи:

— Това Китан ли е?

Тя хвърли поглед към проснатия на земята труп, отвърна глава и прошепна:

— Не е.

— Закълни се в детето си.

Жената пребледня, усети как краката и се подкосиха, но направи усилие и се задържа. Тя с отчаян, обезумял поглед изгледа съселяните си с опърпаните им дрехи, превитите им от труд и мъка тела, лицата и очите им, които я гледаха и молеха да ги пощади — тяхната и съдбата на цялото село бяха в ръцете ѝ. Тя въздъхна и с разтреперан глас издума:

— Кълна се.

Въздишка на облекчение се изтръгна от гърдите на скупчените селяни. Те погледнаха жената с чувство на благодарност — бог щеше да ѝ прости тая лъжлива клетва. Жената, като леко се полюляваше, се отдръпна назад, а детето, сякаш изплашено от конника и богатия му накит, от трупа на убития, жално проплака, отвърна глава и я скри в гърдите на майка си.

Хасан бег се намръщи — за него беше ясно — тия неверници бяха решили да мълчат, да не кажат истината. Очите му потъмняха, ръката му почна да мачка брадата му. Изведнъж сякаш се сети нещо и се провикна:

— Няма ли някой правоверен да живее в това гяурско село?

— Има — отговориха плахи гласове.

— Да дойде!

От тълпата излезе Риза и пристъпи напред. Той се приближи до трупа, наведе се и се загледа в лицето на убития. До него долетя гласът на водача на башибозука.

— Ти си правоверен и ще кажеш истината.

Тополчани изтръпнаха — Риза щеше да реши съдбата им, дали да останат да живеят в селото си, или Топола да се обърне на черно, пусто пожарище и пепелта му да я разнесат ветровете по четирите краища на света. Настъпи тягостно, убийствено мълчание. Риза се

замисли, той знаеше, че от неговия отговор зависи късметът на селяните му, на тия люде, с които живееше и от които бе видял само добро. Той спомни болното си дете, видя Оломан бег, комуто се молеше с кървави сълзи да му даде кон, за да го отведе при екимина в града, а той му се присмя, хвърли в душата му страшното съмнение, че момчето не е негово, а копеле, и го ритна като куче... Раната му е още жива, кърви, боли го... А Неданови го посрещнаха като брат, не кон, а кола му дадоха и Китан сам го закара в Охрид. Той отново се наведе, ръката му леко мина по перчема на убития, сякаш го погали, изправи се и решително отговори:

— Тоя човек не е от Топола.

— Вярвам ти... Върви си... — замислен рече Хасан бег, но съмнение продължаваше да гризе сърцето му. Той вдигна глава, строго изгледа смълчаната тълпа и попита: — Няма ли някой от близките на Китан?

Никой не отговори. Малко поуспокоените селяни, които бяха почнали да мислят, че опасността е минала, плахи, изтръпнали, се изгледаха, стълпиха се като подплашени животни.

Бегът се провикна:

— Гяури, вас питам — отговорете или селото ще изгори.

Отговориха му няколко сподавени гласа:

— Майка му е тука.

Търпена пристъпваше тежко, приведена, забрадката ѝ бе паднала на врата ѝ. Очите ѝ гледаха, но не виждаха, тя бе подала ръка напред, сякаш пристъпваше опипом, като сляпа. Тя отдалече чу гласа на водача:

— Ти ли си майката на Китан войвода — и злорадство и присмех прозвуча в гласа му.

Насмешката в гласа на бега я жегна и тя гордо вдигна глава:

— Ако син ми е станал войвода, ще го благословя.

— Кучко, ела да го благословиш... Порадвай му се — камшикът му изплющя в ръката и посочи към трупа.

Старата жена с морна, несигурна стъпка се приближи до убития си син, приведе се над трупа, пресегна с ръка — ръката ѝ се плъзна по сплъстените му коси, докосна се до притворените клепачи. Изведнъж тя се изправи — лицето ѝ беше сгърчено, застинало, това не беше лице, а камък. Тя твърдо отсече:

— Това не е син ми... Аз не съм раждала този мъж...

Лицето на Хасан бег трепна, очите му се разтвориха, освети ги чудна светлина и бавно издума:

— Слушай, бабо, може да не е твоят Китан... Но ако ти си родила този човек, халал да ти е млякото — като мъж се би и като мъж умря. — Юнашка майка — юнашко чедо...

Очите им се срещнаха — на майката, студени, пронизващи, пълни с презрение и гордост, а бегът не устоя на този поглед и приведе глава. Търпена се отдалечи изправена, косите ѝ, изпопадали върху черната забрадка, изглеждаха по-бели. Никой не посмя да я задържи. Хасан бег понечи да извика, но замахна с ръка и се обърна към селяните:

— Дадох дума и ще я удържа — няма да изгоря селото ви. — Хвърли поглед към трупа и додаде: — Вдигнете тая мърша... Закопайте я по вашия християнски обичай... И него майка го е раждала. — Той вдигна ръка и сребърната дръжка на камшика му светна с бял пламък.

Недоволен ропот премина по въоръжената тълпа. Башибозукът чакаше с нетърпение заповедта на бега да ограби селото, а после да го запали. Щеше да падне богатата плячка — да разбиват раклите с чеиза на момите, да задигат пафтите и накитите на булките, да отведат добитъка, да се порадват на моми и невести... И тогава, наситили жаждата си за грабеж и плячка, животинската си похот, ще подпалят селото — обичаха съсъка на пламъците, обрушването на гредите, дивата песен на развилнялата се огнена стихия.

— Следвайте ме! — чу се властният глас на водача. — И той пришпори коня си.

Заблъскаха тарамбуките, завиха зурлите, заудряха тъпаните. Развяха се и заплющяха зелените знамена. Отдалечиха се и отсечените, забучени на върлини глави. Орлякът от лешояди както бе връхлетял върху Топола, така се вдигна и отлетя.

Стрина Търпена прибра трупа на Китана. Изкъпа го, облече го в хубавата му празнична премяна, оправя кичура на челото му. Наведе се, целуна го и рече:

— За така ли те мислех, за така ли те гласях... Вместо да те водя на венчило, да те обруча с черната земя... Синко, и аз ще река — да ти е халал млякото, дето си ми сукал... Ти се бори и умря за род и вяра...

Утеха ще ми бъде песента, дето народът ще пее за тебе, песента за Китан войвода.

Тя дълго го гледа, но сълза не пророни, само ръката ѝ милваше перчема му.

[1] **Бастисвам** — нападам, разрушавам. ↑

XLVI

Навън беше хубава лятна утрин. Тя помами Наум Момиров и той излезе от бащината си къща, старата къща на Момировци. Някога тя е била сарай на Джелаледин бей, полусамостоятелен господар на Охрид. Макар и занемарена, къщата и сега с високите си прозорци, с широките стрехи, разперени като крилете на волна птица, бе запазила от предишното си велелепие. Мило му беше да се поразходи из града — остави го юноша, почти дете, и оттогава не беше се връщал в родния си град. Бавно закрачи по улицата, която извеждаше горе към крепостта. Скъп му беше и калдъръмът с прораснала между камъните трева, с жълтурчетата, що подаваха главички, и старите къщи със саксии по прозорците с цъфнали перуники и здравец. Нали тук бе играл като дете, отгук се връщаше от училище с торба през рамо? Хубави, скъпи детски години, които бяха отминали като чуден сън и никога нямаше да се върнат!

Изкачи се на хълма над града. Пред него се откри езерото със своята необятна шир. Той за миг се поколеба — дали да се отправи към Самуиловата крепост, обкръжена със сияние и слънчев блясък, или да се спусне надолу към „Св. Йон“, малката черквица, останала кой знае откога, кацнала на скалата над самото езеро като птица, готова да политне над водната шир. Отправи се натам — нали като момче той и другарчетата му се гмуркаха в езерото, като се хвърляха от издадения край на скалата? Крачеше и си мислеше — чуден град, град, в който всеки камък е спомен, всяка отломка нашепва за славно минало, За кървава бран, за главоломно възземање и страшен, съкрушителен разгром.

Вдясно от Наума остана Имарет, развалините от някогашното училище на първоучителя на народа му, на Климента. Климент... Богобоязлив мъж, кротък и мъдър, прозорлив като пророк, който бе прозрял истината, че само словото е вечно, че то прави един народ велик и непобедим, и бе посветил живота си, за да учи неуморно народа на четмо и писмо. Той учеше и мало, и голямо, беше ги събрал

около себе си, както матицата събира пчелите на кошера. Учеше ги още как да се отглеждат овощни дръвчета, как се присаждат калеми от ябълки на круша, как се гледат пчели, за да дават сладък и уханен мед. Учеше ги на труд, защото трудът е най-великата добродетел, най-доброто славословие и дар на бога. И народът, който като децата не забравя своите истински учители и наставници, го понесе в сърцето си и ето вече десет века го тачи и почита, увенча го с нимбата на свет човек, защото свет е всеки, който служи на правдата и любовта между людето. Затова и днес Златният живее в сърцето на народа си.

Той се спусна надолу по каменливата пътека, която извиваше край брега сивозелената си лента. Ето и манастирчето — седна на стъпалата на старата черквица и остана очарован. Няма нито човешко слово, нито ръка на художник, които да могат да възпроизведат красотата, която се разкрива оттук, няма да се намери поет, който да я възпее в стих и песен, майстор, който с багри и цветове да я увековечи на платното си. Пред погледа му се разстилаше гладката повърхност на езерото, по която се гонеха малки вълни. Вълните леко се плискаха под краката му. Те приливаха чудни цветове — бяло, синьо, зелено. Слънчевите лъчи се къпеха в тях, пречупваха се и във водата се нижеха нанизите от маргарит и големи едри изумруди. Езерото беше живо — то дишаше, бавно се издигаше неговата многобагрена гръд. На левия му край се издигаха Галичица и Петрино. Те свеждаха рошавите си глави, оглеждаха се в него и му нашепваха думи за обич и галба. Вдясно, на отвъдния му край, се вишеше Мокра планина, тъмна, начупена, и му спомняше за подвига на стари бранници, ослепени, с кървави орбити вместо очи, за бранниците на Самуила... Леко трептеше, играеше езерото — за миг му се стори, че от синьозелените му води ще се появи самодива, обнажила хубава снага, разпуснала слънчеви коси, неотразима като сън. Самодивата ще му махне с ръка, за да я вижда и насън, и наяве, да не я забрави никога. И тишина, чудна тишина — още малко и ще чуеш гласа на тоя, що е създал тая дивна красота — и небето и земната твърд, и зверовете и човека... Той беше пиян от багри и странен трепет и радост изпълниха душата му, но и някаква потайна скръб се прокрадваше — той е така малък пред това величие на света, така нищожен пред тая красота. Как би искал да и се радва и днес, и утре, още дълги години, но няма да може — той ще отмине и дори споменът за него ще заглъхне... Колко малък, нищожен и преходен е

човекът пред това, що всевишният е сътворил... Но нека му се радва, докато очите му гледат, докато сърцето му бие — нали животът ни е даден да се радваме на красотата, да творим добро? И той ще се радва на хубавото, на красивото в света и живота, ще се труди да помага на ближните си, на народа си.

Погледът му се зарея в далечината. Той откри на срещния бряг едно бяло петно сред тъмен венец от кичести дървета — манастира на св. Наума, на другаря и сподвижника на Климента, един от седемте, които донесоха скрижалите на двамата солунски братя — Кирила и Методия, светилници, които озариха българската земя и светлината им никога няма да угасне.

Остра кашлица раздра гърдите на младия човек. Нещо го задави — извади чиста, бяла кърпа и в нея цъфна алена кръв. Той се загледа в нея, скръбно се усмихна и прибра кърпичката си. Защо да мисли? Всичко е така ясно... Погледът му се стрелна към крепостта, горе, на върха, оцеляла от бури и ветрове, по-силна от времето.

Езерото леко, приспивно плискаше вълните си в брега. От него се откъсна един чун и до Наум достигна тъжна рибарска песен. Той се вгледа в чуна — малко момче теглеше веслата, от тях се изцеждаха капки вода и извезваха на слънцето плетеница от чудни багри. Рибарят, едър мъж, хвърляше мрежата и тя светеше на слънцето като сребърна паяжина, а песента се носеше тиха и тъжна...

Песента изтръгна Наума от неговия размисъл и той погледна часовника си — десет. Време беше да върви — нали го чакаше доктор Робев, трябваше да се видят, да поговорят и отидат при каймакамина? Той стана и пое обратния път към града.

Докторът го посрещна с разтворени обятия:

— Науме!

— Костадине! — и те здраво си стиснаха ръцете и братски се прегърнаха, от години не бяха се виждали.

Момиров се закашля, с мъка преодоля пристъпа на кашлицата. Докторът се загледа в приятеля си и остана изненадан от бледото му лице, от хлътналите очи и тая подозрителна, невярна кашлица... И тревожно каза:

— Ти си болен... Трябва да се лекуваш... Твоята кашлица никак не ми харесва.

Гостът замахна небрежно с ръка и скръбно се усмихна:

— Късно е вече, Костадине... Охтиката скоро ще ме отнесе...

— Не говори така!

Наум сякаш не го чу и продължи мисълта си:

— Друга, друга е болката ми... Попариха надеждите ни, упованията ни — Македония остана под робство.

— Да не губим вяра, Науме — каза домакинът и пак се взря в скръбното изпито лице на приятеля си.

— Да поседна, уморих се — идвам от Канео. Исках да видя езерото, да му се порадвам, може би вече няма да го видя... — и той с морна стъпка се приближи до миндера и се отпусна на него. Замълча, замисли се и погледът му се зарея — отново потъна в своите нерадостни мисли.

Робев със състрадание изгледа приятеля си — погледът му беше дълъг, съсредоточен, сякаш му беше пациент и внимателно го опипваше. Дълбоките му умни очи бяха тъжни и кротки — Наум беше болен, неизлечимо болен, но душевният му недъг, неверието му, беше по-опасно от телесния му недъг. Той внимателно, сякаш да не докосне откритата рана, каза:

— Все пак — не бива да губим вяра, Науме... Учил съм в Янина, минавал съм през Белград, ходил съм до Елбасан и Драч, познавам добре и трите народа — гърци, сърби и албанци, — в тях ми е надеждата, няма какво да делим, рано или късно ще се разберем. Нали знаеш какво значи Балкан?

Наум учудено погледна доктора, в потъналите в орбитите очи трепна въпрос:

— Как да не знам? Балкан... Не случайно турците са нарекли полуострова Земя на рози и кръв.

— Да, Земя на рози и кръв... — докторът тихо повтори тия думи и се замисли. — Нека се надяваме, че бъдните поколения ще бъдат по-мъдри от нас, ще прозрат истината, че на земята между трите морета — Черно, Бяло и Синьо — има място за гърци, българи, сърби и албанци. И тогава ще престанат враждите, ще секнат кървите и от Земя на рози и кръв полуостровът ще бъде само Земя на рози.

— Дано да поумнеят, да станат по-мъдри... Как хубаво го каза — Земя на рози...

И двамата приятели замълчаха. За миг лицата им озари светлина, погледите им се устремиха навън, към лазура и слънцето, сякаш искаха

да прозрат в бъдещето. В тая благодатна земя на раздори и люти битки, оросявана с кръвта на най-хубавите синове на всичките ѝ народи, където майките носеха черни чембери и перяха кървавите кошули на стопаните и свидните си рожби, как хубаво би било да настъпят дни на братство!

Наум скръбно се усмихна и наруши мълчанието:

— Костадине, мечтите ни са хубави, но действителността е жестока. Да слезем на земята... Заверата ви не успя, разкрита е... Нови страдания, нови жертви...

Докторът вдигна рамене:

— Неизбежно. След Заверата ще дойде нова завера... Без борба не може...

— Книга или пушка?... Не знам, не знам... Но да не говорим за това, за моите душевни терзания. — Наум замълча и с друг глас, поспокоен, по-твърд, продължи: — Да вървим при Шакир бей... Какво ще му кажем?

— Ще му дадем сто лири... Подхвърли, че ще спаси главите на нашите хора, на Ангела и другите...

Изведнъж Момиров сякаш се преобрази — той забрави за колебанията си, за съмненията си и у него се събуди човекът на делото, на трезвата мисъл и бързото действие.

— Намери ли пари?

— Събрах от еснафите... — отговори докторът. — Откликнаха се и други граждани... Нали знаеш — охридчани са отзивчиви, когато е за народна работа... Трогателно... Под предлог, че са за новото училище...

— Задръж парите, събраните пари ще останат за училището.

— Не те разбирам, Науме?

— Бисера ми писа какво е подшушнал Шакир бей и аз донесох поисканата сума. Ти ще му я дадеш.

Робев се отдръпна и припряно каза:

— Не мога да приема.

— Няма да ми откажеш... — съдържано, но настойчиво каза Наум. — Бях скътал малко бели пари за черни дни, както казва народът, но нали виждаш, скоро за мен няма да има нито бели, нито черни дни... Защо ми са — няма да имам нужда от тях... А тук ще свършат добра, полезна работа... — Той бръкна в джоба си, извади

една кесия и я подаде на доктора: — Вземи, вземи, не ми отказвай... Трябва да спасим хората и да построим училището...

Докторът нерешително посегна към кесията:

— Благодаря ти, Науме, ти си все същият — пожертвувателен, родолюбец. — И прибра парите.

— А сега да вървим при бея — рече Наум Момиров и стана.

Шакир бей не ги остави да чакат — веднага ги прие... Той тежко стана от масата в работната си стая в каймакамството и ги посрещна по средата на одаята. Беше сдържан, студено вежлив, но като видя Наума, широка усмивка заля лицето му:

— А, Наумче Момир... Радвам се, радвам се да те видя... Отдавна не си се връщал в родния си град... С тебе често се срещаме, Робе ефенди — и той подаде възпълната си мека ръка на посетителите си. — Буйрунус, буйрунус — и ги покани да седнат.

— Афедерсън... Благодарим — отговориха двамата охридчани и седнаха пред голямата тежка маса.

Каймакаминът потърка ръце, плесна три пъти, поръча неизбежните кафета и се обърна към Момирова:

— Като те видях, спомних си ученическите ни години, нали заедно учехме в нашето училище?

— И аз си спомням, каймакам ефенди — деца бяхме, години минаха... — отговори на чист турски език Наум.

— Деца бяхме, а сега сме мъже — поклати глава Шакир бей и погледна с лошо чувство Момирова — тоя гяурин по-хубаво от него говореше майчиния му език. Той си спомни само, че някога бяха учили заедно в турското училище, а Наум видя едно турче, буйно, необуздало, което го обсипваше с плесници и ритници, но си замълча.

Кафето дойде и Шакир бей с движение на ръката покани гостите си, подаде им цигари. Момиров отказа, а докторът взе цигара. Каймакаминът като добър домакин му подаде огън и сам запали. Той пусна кълбо дим и попита:

— И така, какво ви води при мен?

Момиров вдигна пронизателните си очи към охранения мъж зад масата и спокойно отговори:

— Каймакам ефенди, прощавай, но нали има една дума: „Водата кръв не става“... Задържан е братовчед ми Ангеле Момир, та рекох да те попитам каква е вината му...

Шакир бей се намръщи, сведе очи и гневно рече:

— А, за него ли си дошъл да ме питаш? Не искам и да го чуя, хаирсъзин, баш комита — но изведнъж лицето му се отпусна, придоби печален израз и съкрушено продължи: — Мъчно ми е, много ми е мъчно...

— За какво?

— Какво се е случило, каймакам ефенди — попитаха в един глас двамата охридчани и се спогледаха, познаваха хитростта и лукавството на турчина.

— Намериха се лоши люге, царски душмани... Образуваха някаква завера, подсторили някой си Китан от Топола да хване гората... Станал войвода... Какъв ти войвода, разбойник... Във връзка с него е бил и Ангеле Момир, твоят братовчед. — Беят стрелна с поглед Наума, в тоя поглед имаше и подозрителност, и скрита ненавист, сякаш искаше да му каже: „И ти не си по-добър от него.“

— А, така ли, не знаех... И аз ще река — хаирсъзин — каза Наум и сърднто додаде: — Ще се отрека от него — в нашия род няма царски душмани.

Робев вдигна рамене и с възмущение издума:

— Лоши люге винаги е имало и ще има... Не ценят грижите и милостта на нашия баща и покровител падишаха.

Шакир бей изгледа гостите през облачето дим на цигарата си и в очите му блесна недоверчиво пламъче. Усмихна се леко и се обърна към някогашния си съученик:

— Да, не очаквах и от вашия род, от Момировци, да излезе чапкънин... Ангеле Момир... Добро момче, гледаше си търговията, дюкяна, уж не беше като баща си, дето умря в Канлъкуле, а то какво излезе — комита на комитите... И другите — бащи на семейства, еснафлии, тежки, заможни люде... Да се не надяваш.

— Прав си, прав си, каймакам ефенди — съгласи се с него Наум. — Какво да кажа за Ангела? От годините е... Луда глава... — примирително додаде той, сякаш искаше да извини братовчедата си.

Шакир бей сърдито угаси цигарата си.

— Луда глава, ама ще намаже въжетото...

Докторът отпи от кафето и се намеси в разговора:

— И другите — Марко Фиданче, Климе Рудар, — да им се чудиш на ума... Някакъв бяс ги е хванал... Да вдигнат ръка против

царщината...

— И те ще увиснат — със закана отсече боят.

Наум Момиров се понаместил на стола. Погледът му се плъзна по насрещната стена, задържа се за миг върху портрета на Абдул Хамида в позлатена рамка, оплюта от мухите, и се спря на охраненото хитро лице на каймакамина:

— И с право... Трябва да се наказват всички царски душмани...
— Той позамълча и отмери: — Но позволи ми да ти кажа, че бесилки не трябва да има.

— Защо? И тая хубава! — подскочи на мястото си боят.

— Ние сме правова държава, нашият баща, султанът, е мъдър и милостив — спокойно заговори Наум, но в очите му проблясваше присмехулно пламъче. — Западните държави само това чакат — да петнят държавата ни, вестниците ще гръмнат — в Турция нови бесилки, преследват се невинни хора... А за русите... и дума да не става...

— И аз ще река — бесилки да няма — подчерта думите си докторът.

— Е, какво да ги правим? Да ги освободим ли? — недоволен попита Шакир бей.

Момиров се наведе напред и тихо, отмерено каза:

— Стига им доживотен затвор... В Диарбекир ще поработят, ще помислят и ще се разкаят...

— Там ще им дойде умът в главата — поклати глава докторът.

Шакир бей се загледа в мастилницата на масата, пръстите му почнаха да почукват по покривката и без да поглежда гостите си, каза:

— Трябва да се обесят... За назидание на другите... Раята си е разпасала пояса... За свобода говори, московеца чака...

Докторът почака да се поуспокои каймакаминът, любезно се усмихна и меко заговори:

— Каймакам ефенди, всъщност друга работа ни доведе при тебе... Ние вярваме в нашето правосъдие и милосърдието на падишаха... Познаваме и твоята щедрост, любовта и грижите, които полагаш за града, и доброто ти, отзивчиво сърце към нуждите на гражданите, особено към бедните. Затова с твое позволение ти носим сто лири, за да ги раздадеш на нуждаещите се — той извади и сложи на масата кесията, която му бе дал Наум.

Шакир бей взе кесията, поддържа я в ръката, като че ли искаше да премери тежината ѝ, подхвърли я леко, за да се порадва на звъна на златото. Отвори чекмеджето на масата и с бързо, припряно движение я пусна в него, сякаш се страхуваше да не му я вземе някой. Той поглади брадата си и по разведреното му лице се разля усмивка:

— Чудесно, чудесно... Ще зарадваме нашите бедни...

Наум също се усмихна:

— Може да раздадете малко пари, може да купите и малко житце, фасулец, някое и друго рало чорапи... На всеки според нуждата...

— Така, така... Малко житце, малко фасулец... — съгласи се каймакаминът и като вдигна глава, попита: — А кой ти дава парите — гражданите или...

Момиров го прекъсна:

— Аз, каймакам ефенди, нали толкова години не съм бил в родния си град, та рекох — да направя един себап, едно добро...

— Много арно, много арно... Ти още от малък имаше добро сърце — отново по лицето на бея се разля предишната широка усмивка. — А там, за ухапсаните, за тия в затвора, може би сте прави... Да не се вдига шум... Ще помисля, ще пиша и в Битоля, и в Истанбул...

— Умно, умно...

— Глава се взема, ама не се връща... Ще се разкаят и ще станат отново верни поданици на падишаха — подхвърлиха гостите.

— Може да се нареди нещо — каза каймакаминът и стана.

Станаха и посетителите, сбогуваха се и тръгнаха към вратата. Шакир бей ги изпрати дотам и когато да се разделят, се обърна към доктора с най-хубавата си усмивка:

— А бе, екимине, а бе, Робе ефенди, каква е тая работа — хората разправят, че си събирал пари за завераджиите, за комитите...

— Лъжа е, каймакам ефенди — с възмущение отговори докторът. — Вярно е, събирах пари, но за новото училище...

— Аз не вярвам, ама нали знаеш — хората са лоши, говорят... Приятели сме, лекуваш ми децата, но докато се уясни тая работа, за да се затворят устата на хората, може би ще се наложи да те прибера за някой и друг ден — каза каймакаминът и покровителствено сложи ръка върху рамото на Робева.

Докторът леко пребледня, прехапа устна, но бързо се овладя и като се усмихна, каза:

— Щом като трябва, ще го направяш... И за мене е по-арно — да млъкнат лошите езици... Приятелството си е приятелство, законът си е закон.

— Бъди рахат, Робе ефенди — потупа го боят и отново му се усмихна.

Когато излязоха от каймакамството, Наум каза:

— Лисица.

— Познавам го добре — отвърна другият, — за бедните... Ще купи три ока жито и две рала чорапи, а останалите ще тури в джоба си...

Спряха се. Момиров каза:

— Костадине, делото ще се забави, познаваш турските работи, кой знае кога ще го гледат... Няма да го чакам... Утре се връщам в Солун, оттам ще бъда по-полезен...

— Добре, Науме — рече докторът и му подаде ръка. — Надявам се пак да се видим.

— Там господ знае... Съмнявам се... — тъжно поклати глава Наум и пое към дома.

Докторът се загледа в приведената му фигура, която бавно се отдалечаваше, въздъхна и пое към старата къща на Робевци. Той вървеше поприведен, стъпката му беше несигурна — някаква грижа бе легнала на раменете му.

На другия ден го задържаха.

XLVII

Дългата маса в съдебната зала бе застлана с червено сукно. Зад нея се бяха наредили съдиите — членове на Битолския вилаетски съд. Те бяха дошли нарочно да гледат делото на охридските размирници. Председателят Хасан Тахин беше тържествен и важен в своя нов мундир от зелена чоха, по ръкавите и яката на който блестяха ширити от златна сърма. Той от време на време поглаждаше подстриганата си по европейски брада, оправяше златните си очила, зад които се криеха сините му, със стъклен блясък очи. Беят спокойно чакаше да му дадат знак, че подсъдимите са доведени, за да открие заседанието. От двете му страни седяха членовете на съда — от дясната му страна бе седнал Зекир ефенди, намръщен, с отпуснато лице и скучаещ поглед, а отляво седяха останалите членове — Георги Цани, погърчен влах, и Морено Калидрон, евреин. И двамата бяха представители на друговерните поданици на султана, поръчители за безпристрастното и справедливо турско правосъдие. Георги Цани беше се докарал в най-новите си дрехи, скръстил ръце на гърдите, и нетърпеливо чакаше да почне и свърши делото, за да може да окачи на въжето няколко дебелоглави българи. Колегата му Калидрон, сарафин, един от най-богатите хора в града, беше намъкнал своя дълъг халат от сиво кадифе, препасан със скъп копринен пояс. Макар в сърцето си да таеше хищническите наклонности и алчността на сънародника си Шейлок, по благообразното му лице се разстилаше добродушна усмивка и прошарената му рошава брада му придаваше суровата прилика с някой библейски пророк. Вдясно от състава се беше разположил обвинителят. Той прелистваше бележките си от обвинителната си реч, която предварително беше приготвил. Наляво, пред по-ниска масичка, седеше секретарят Бекир ефенди — малко сухо човече. Преписките и безкрайните протоколи го бяха изсушили като пергаментовата хартия, на която пишеше присъдите. Той подреждаше листата си за протокола и подкастрияше тръстиките пера.

В залата бяха допуснати само най-близките на подсъдимите и някои от представителите на еснафа и търговското съсловие, за да се даде публичност на делото. На една от задните пейки се бяха сгушили Ракида и Фания Фиданчева. До тях се беше свила Бисера, на преbledнялото ѝ отслабнало лице сякаш живееха само очите ѝ — пораснали, пълни с неизказана мъка. Бъдещата ѝ свекърва и майка ѝ бяха отпуснали глави, по лицата им се четеше недоумение и плахост. До вратата се беше изправило едно заптие, то я открехна, надникна навън и направи някакъв знак на председателя — даде му да разбере, че подсъдимите са докарани от затвора.

Председателят поглади брадата си, хвърли поглед към портрета на Абдул Хамид, окачен на стената. Султанът беше в парадната си униформа, блестяща от злато и медали. Хасан Тахин сякаш поиска от него разрешение да открие заседанието и да му даде мъдрост, за да накаже по-справедливо и заслужено тия, които бяха вдигнали ръка срещу империята и неговата бащинска и милосърдна власт. В притихналата зала се разнесе гласът му:

— Подсъдимите!

Въведоха ги — пръв влезе Ангел Момиров, а подир него останалите — Марко Фиданчев, доктор Костадин Робев, стрико Климе и малкият Трайко Рудар. Страхът да не би за делото да дойде някой чужд дописник или консулите от Битоля бе накарал каймакамина да нареди да им изпратят от дома чисти дрехи, за да не ги видят в окъсания и окаян вид, който имаха в затвора. Дори през последните дни преди гледането на делото бе заповядал да ги хранят по-добре — вместо фасулевата чорба и булгурената каша, която им даваха, колкото да не умрат от глад, им даваха по-хубава и изобилна храна. Сега подсъдимите бяха чисто и спретнато облечени. Ангел пристъпи с бекрийски накривен фес на главата, стегнат в хубавата си салтамарка. Той кръстоса поглед с председателя и не го сведе, обгърна залата и се усмихна на майка си и на Бисера. Доктор Робев, облечен в най-новите си черни дрехи, изглеждаше по-бледен от други път. Погледът на очите му, потънали в орбитите, както винаги, беше спокоен и твърд. Златарят пристъпи с тежка, отмерена стъпка на човек, който знае цената си и пази достойнството си. Той съдържано поздрави съдиите. Стрико Климе попримижа, общари с поглед залата, по въздебелите му устни, които изпъкваха под черните му мустаци, бе застинала добродушна усмивка.

В големите и хубави очи на Трайко светеше любопитство и нехайство. Той се изправи до баща си и почна да си играе с копчето на дрехата си. И четиримата гледаха открито, но застанаха чинно — съд беше. В смълчаната зала прогърмя дзвекът на букаите им, които се влачеха по пода и стихнаха, прозвънтяха и белезниците на ръцете им.

След тях влязоха и останалите подсъдими — петдесетина селяни. Между тях личаха стрико Алексо, Камен Бравар и Иван Пичурка. Всички окъсани и мръсни, отслабнали от недояждане и побоища, те се скупчиха един до друг, сякаш искаха да си вдъхнат смелост. Зад тях се наредиха няколко заптиета с натъкнати щикове на пушките. Един слънчев лъч падна върху щиковете и върховете им светнаха като запалени свещи.

Хасан Тахин разтвори делото, дебело цяла длан, с изпомачкани краища на листата от многото прелистване, и зачете имената. Той попита подсъдимите кой как се казва, кой откъде е, възраст, вероизповедание и като получи отговорите им, вдигна глава от книгата. Той погледна султана на стената, изгледа подсъдимите с властен поглед и строго попита:

— Признавате ли се за виновни?

Преди да отговорят другите, Ангел дръзко се провикна:

— Ти ще ни кажеш в какво ни обвинявате, кади ефенди. Прочети обвинителния акт, както му е редът.

Председателят остана изненадан от тоя неочакван и дързък отговор. Рибите му очи станаха по-студени, погледът му за миг се закова в подсъдимия и зачете обвинителния акт — равният му, глух глас изпълни залата. Обвиняваха ги, че са образували завера, за да се борят с оръжие в ръка против царството и султана, поддържали връзки с Китан от Топола, разбойник и подпалвач, подпомагали го с пари и оръжие. Той прочете дългия акт, оправи очилата си и повиши глас:

— Да остане само Ангеле Момир.

Изведоха останалите. Председателят стрелна със студения си поглед Ангела и с лека насмешка в гласа каза:

— Е, какво ще кажеш за свое оправдание?

Момиров се изправи, устните му сви презрителна гънка:

— Всичко в акта е лъжа.

— Нищо ли не признаваш?

— Нищо! — отговорите на подсъдимия бяха кратки, отсечени.

Почна разпитът — председателят и прокурорът обсипаха Ангела с въпроси, но той отричаше всичко. Най-после председателят, отегчен и сърдит, махна с ръка и заповяда:

— Марко Фиданчев, златар.

Златарят пристъпи напред, застана пред масата на съдиите и несъзнателно прекара ръка по брадата си. Той отговаряше спокойно, сдържано на всички въпроси, но отрече всичко. След него един след друг се изредиха всички подсъдими, но и те отричаха — така се бяха уговорили. Когато беше разпитан и последният обвиняем, Тахин бей леко стовари юмрука си на масата:

— Свидетелите! — и замахна с ръка към заптието до вратата.

В залата настъпи раздвижване, погледите се отправиха към вратата. В рамката ѝ се очерта и пристъпи Илче Нейков. Той беше облечен като за сватба, поклони се на съдиите, сдържано се усмихна и обходи с безочлив поглед подсъдимите и присъстващите. В очите на подсъдимите прочете презрение и студенина, не срещна съчувствие в безразличните и затворени лина на съдиите, засегна го нескриваната враждебност на съгражданите му. Ракида, Бисера и Фания само трепнаха, като чуха името му, сякаш до тях се докосна някакво влечуго. Но той бързо се окопити и по тънките му устни се появи обичайната му нагла, безсрамна усмивка. Председателят бутна преписката, облегна се на гърба на стола и се обърна към свидетеля:

— Илче Нейков, ти какво знаеш по тая работа?

Илче заговори с охота, като че ли беше чакал само тоя час:

— Всичко, всичко ще ви разкажа, кади ефенди... — И той разказа как за пръв път видял Китан Неданов от село Топола в къщата на екимина Костадин Робе и оттам го познавал и добре запомнил. Когато го видял заедно с подсъдимите при Светата вода, веднага го познал, това бил Китан. Макар подсъдимите да отричат и да твърдят, че бил някой си Лазо от Илино, това бил разбойникът, върлият царски душманин. Той повиши глас: — Готов съм да ми отрежат ръцете, да ми вземат главата, ако това не беше Китан! Но аз имам и доказателства — сбогувах се и се разделих със съгражданите си. Вместо да продължа пътя си към манастира, скрих се зад едно дърво. Китан и Ангел Момир тръгнаха, като подкараха и един от конете, натоварен с две вреки. И аз тръгнах след тях — следвах ги отдалече, като се криех зад дърветата. На пътеката видях едно книжле, което падна от джоба на разбойника,

взех го — писмо. Ето това книжле. — Той направи широко движение с ръка, пристъпи напред и сложи един син плик на масата пред съдиите. — Писмото е от Звезда, сестрата на Китан, която, изглежда, е избягала в България. Писмото е било изпратено до Марко Фиданче, златаря. Той го е предал на разбойника, затова са отишли в Слепче.

При последните думи на свидетеля в залата се разнесе тих шепот, премина вълна на учудване и изненада и затихна. Ангел и Марко се спогледаха, в очите им пробягна тревога. Председателят взе плика, извади от него един ситно изписан лист и го сложи пред себе си на масата. Той не обърна особено внимание нито на плика, нито на писмото, ясно беше, че те са му познати, и кимна с глава към свидетеля:

— Продължавай!

— Проследих двамата пехливани — подкачи Илче и посочи с ръка към подсъдимите, — искам да кажа Китан и Ангел Момир. По едно време от гората се чу глас: „Македония.“ В отговор Китан се провикна: „Слободна“ — и продължиха пътя си. Направих няколко крачки в шубраците и какво да видя — въоръжен човек, с пушка, с патрондаши през рамо... Достраша ме и се върнах.

Председателят се намръщи.

— Македония?

— Слободна — побърза да отговори свидетелят.

— Какво значи това? — попита Тахин бей.

Илче се смути от този въпрос, поогледа се и плахо отговори:

— Македония... — запъна се и замълча.

Ангел тръсна глава, гордо се изправи и смело каза:

— Аз ще ти кажа, кади ефенди — устните му сви презрителна гънка: — Това значи — Македония ке бидит слободна.

Тия думи паднаха като огън в залата — всички погледи се насочиха към младия мъж, който ги бе изрекъл. Присъстващите се спогледаха. Ракида погледна сина си, усмихна му се, сякаш искаше да му каже: „Така те искам, синко.“ Селяните се размърдаха, железата по ръцете и краката им зазвъняха. Те се поокопитиха, поизправиха превитите си гърбове, тия чудни думи запалиха в душите им бодрост и надежда. Турците обсипаха с гневни погледи непокорния гяурин.

Председателят стовари юмрука си на масата:

— Тебе не питам, Ангеле Момир, ти да мълчиш. Не забравяй, че и довечера ще спиш в кауша... — Но той се сепна и замълча, сякаш се разкая за тая закана, и като на себе си прошепна: — Така... Слободна... Илче Нейков, Друго имаш ли да кажеш? — повиши глас той.

— Няма — отговори свидетелят.

Тахин бей замахна с ръка:

— Свободен си. Другият свидетел — отец Андроник от Слечче.

Игуменът на Слечченския манастир направи почтителен поклон, скръсти смирено ръце и зачака. Той устреми очи в земята, но от време на време ги вдигаше и тогава блясваше скритото тъмно пламъче в тях.

Председателят приветливо се усмихна на свидетеля:

— Ти какво ще кажеш?

Отец Андроник отново се поклони, оправи расото си и заговори смирено, като че ли четеше молитва. Малките му миши очи се откъсваха от пода и се заглеждаха в члена на съда Георги Цани, сякаш искаше да отгатне дали този отродил се влах одобрява показанията му. Той твърдеше, че двама от обвиняемите с мъка свалили чувалите от петия кон, значи, в тях е имало нещо много тежко... А когато се връщали от Светата вода, чувалите липсвали. Ясно — това, което е било в тях, са предали на разбойниците... На мястото, където били конете, намерили и един патрон... Предал го на следователя...

Тахин бей посегна към един патрон, който се търкаляше на масата, и го показва на свидетеля:

— Този ли е?

— Този е.

Ангел не се сдържа и подхвърли:

— Отче игумене, по какво го позна? Всички патрони си приличат като две капки вода... Може и ти да си го подхвърлил — и презрително се засмя.

Председателят замахна с ръка към Момирова да мълчи и се обърна към отца:

— Друго има ли да кажеш?

— Това момче, детето на Климе Рудар, ме обиди... — Той се канеше да продължи, но председателят му каза, че това не интересува съда. Андроник за трети път почтително се поклони и се отдръпна — по устните му играеше лукава и тържествуваща усмивка.

Пред съда застана Петре Егюптинот — челото му беше набръчкано и почти се сливаше с веждите му. Погледът му шареше като на звяр, хванат в клетка. Той никога не беше виждал толкова хора — изплашиха го съдиите с покритите със сърма сюртуци, секретарят, който скрибуцаше нещо с тръстиковото си перо. И той заби поглед пред себе си. До него долетя като далечно ехо гласът на Тахин бей:

— Говори!

Петре трепна и заговори на пресекулки, с мъка:

— Кади ефенди, какво да ви кажа... Аз съм прост човек... Излъгаха ме, излъгаха ме... Казаха ми, че като отида с разбойника Китан, ще спечеля много пари... Пари, никакви пари не спечелих, само си турих главата в торбата... Една вечер дойде в пещерата, където живеехме, е тоя мъж, Ангел му викаха — и той посочи с глава към Момирова. — Дълго приказваха с войводата, а на сутринта си отиде. Дойде и втори пъти заедно с Китана докараха един кон, натоварен с две вреки — във вреките имаше патрони.

Председателят леко почукваше с пръсти по зеленото сукно на масата. Той прекъсна свидетеля и посочи с ръка към задържаните селяни:

— А тия люде познаваш ли?

— Тия ли? Познавам ги, как да не ги познавам... Всичките бяха ятаци на Китана — и стрико Алексо, и Камен Брадвар, и Иван Пичурка, и другите... Носеха ни храна, посрещаха ни, когато отивахме по селата... Всички са разбойници, царски душмани...

Купчината селяни се раздвижи. Стрико Алексо разбута другарите си, излезе напред и се провикна:

— Той е разбойник, кади ефенди. Попитай, когото искаш от нашите села, и от Смрика, и от Хвойна, и от Ягодина — всички ще ти кажат, че той ни крадеше добитъка и го продаваше на арнаутите преку Дрин.

В притихналата зала от дързостта на тоя плещест, с посивели витки на главата мъж се разнесе и гласът на Камен Брадвар:

— И тая хубава — един катилин да клевети и безчести честните люде. Ние сме стопани, гледаме си земята и добитъка, а не сме разбойници.

— Той е разбойник... Срам за съда — провикна се и Иван Пичурка.

— Мълчете бре, тук не е хамам... Ще говорите, като ви питам... Да не ви пратя веднага в затвора — извика Тахин бей. Той грабна звънеца, който бе сложен на масата, и го размаха. Езичето на звънеца се заблъска като бясно, разнесоха се отсечените луди позвънявания и се посипаха като сачми. Шумът и одобрителният шепот, които заляха залата, постепенно стихнаха. Председателят почна да си играе с патрона на масата. Той се поизправи и като се позагледа през прозореца, каза: — Сега да разгледаме случая на Костадин Робе ефенди — и почтително се обърна към доктора: — Събирал ли си пари за разбойниците?

Подсъдимият сложи ръка на сърцето си и с достойнство отговори:

— Пари съм събирал за училище, но не за разбойници.

— Право ли казваш?

— Да.

Разпитаха и свидетелите на доктора — и Коста Карадимчев, и Огнен Лозанчев с калфите и чираците му. Всички потвърдиха, че са давали пари за новото училище, а не за някаква завера, за някакви разбойници. Председателят се канеше да обяви, че разпитът на подсъдимите и свидетелите е свършен, когато около вратата на залата се вдигна шум, някой силно заудря по вратата. Той недоволен попита:

— Какво има?

Заптието отговори:

— Една баба иска да влезе... Имала да каже нещо на съда...

— Пуснете я.

В залата влезе една стара жена в черно. Белите коси бяха изскочила изпод дръпнатата ѝ назад черна забрадка, престилката, с която беше препасана, бе изкривена на едната страна. Личеше, че старицата се е борила със заптиетата, докато я пуснат в залата. Тя, оперена, изправена за годините си, застана пред съдиите и смело ги изгледа. Председателят се понамръщи:

— Как те казват?

— Йованица Филдишева — нещо гордо и дръзко прозвуча в гласа на старата жена.

— Какво искаш?

Тя като че ли само бе чакала тоя въпрос и веднага отговори, като слабо фъфлеше:

— Какво искам ли? Да ти река — и аз дадох една бяла меджидия за новото училище... Ама да беше и за момчетата, и за тях щях да дам... — Иваница смело врътна глава.

В залата настъпи оживление — едни се побутваха, други тихо се засмяха, трети хвърлиха възхитени, възторжени погледи към старата жена. Председателят оправи очилата си, сякаш да я види по-добре, и ръката му потреперваше. Той я стрелна с очи и подвикна:

— Не ни трябва смахнати люде... Никой не те е викал... Стой си настрана...

— Смахната, зер... Всички, що думат истината, ги изкарват за смахнати — замърмори Йованица Филдишева, но така, че да я чуят всички, и се отдръпна към купчината на свидетелите. Тя оправи забрадката си, намести престилката си. Вдигна костеливата си разтреперана ръка и бутна под кърпата един бял кичур.

Тахин бей се загледа в Трайко, сякаш едва сега го забележа, и за първи път се усмихна:

— А ти бе, Трайко Рударче, какво дириш тука? Какво се оплаква от тебе дядо игумен?

Трайко направи крачка напред, изтъпани се и смело изгледа съдиите:

— Той да каже. Разсърди се тая гръцка лисица, защото й казах истината, че съм бугарче.

В очите на Андроник светна скритото пламъче. Смирението му го остави и той засъска:

— Чувате ли го, чувате ли го — и тука си показва езика.

— Мълчи бе, бостанско плашило — не му остана дължен Трайко Рудар. В залата се разнесе весел смях.

Председателят грабна звънеца и сърдито го завъртя — той припряно, сърдито зазвъня.

— Ангел Момир, имаш последната дума. Всичко говори против тебе, пак ли ще кажеш, че не си виновен?

Ангел направи стъпка напред и букаите му звъннаха. Силният му глас изпълни залата:

— Ако има някой виновен — виновен съм аз. Тия люде — той понечи да вдигне ръка, за да посочи другарите си, но не можа, белезниците му тежаха, те глухо прозвъняха. Той продължи: — Те не

са виновни. Аз и Китан основахме Заверата, аз му помагах. Повтарям — аз съм виновен.

Тахин бей почна да мачка брадата си, погледът му стана по-остър, пронизващ:

— Защо основахте Заверата?

— Защото не можем да търпим вашето насилническо управление. Вече петстотин години как вие, турците, тъпчете, обирате и избивате народа ни. И ние искаме да се освободим — тая земя е наша и наша ще бъде.

Председателят подскочи, очите му се наляха с кръв и извика:

— Само за тия думи заслужаваш вѐже.

Останалите подсъдими заявиха, че няма какво да кажат повече. Думата бе дадена на прокурора. Той стана, подреди бележките си и с гръмък глас почна обвинителната си реч. Говори дълго, направи подробен анализ на свидетелските показания, позова се на веществените доказателства — писмото на Звезда и патрона. Доказа, че всички са заговорници, царски душмани, и поиска смъртното им наказание. Последните му думи паднаха като ударите на млат. Той извади бяла носна кърпичка, направи театрален жест, обърса потното си чело и седна на мястото си. Председателят обяви:

— На съда всичко е ясно. Той ще си каже думата — и стана. — Изведете подсъдимите. — С тежка, малко уморена стъпка Тахин бей излезе от залата. Другите двама членове на съда и прокурорът го последваха. Те, наредени един подир друг, като жерави, напуснаха залата.

Заптиетата заблъскаха присъстващите да отворят път на подсъдимите. Веригите им задрънчаха и те мълчаливи излязоха. Отведоха ги в една съседна стая. Ангел се опита да се пошегува, но хвърлената от него задявка не намери отклик и не развесели другарите му. Марко Фиданчев запали цигара и се загледа през прозореца. Навън, в двора, се виждаше една праскова, привела клони от плод, големите портокаловожълти зърна погалиха погледа му и той им се усмихна. В тоя миг всичко хубаво и ценно в живота като че ли за него беше съсредоточено в това зелено кълбо, прошарено с портокаловожълти петна. Стрико Климе привлече сина си и мълчаливо го погали по главата. Докторът запали цигара, но и нему не се говореше. Очите му бяха по-дълбоки, замислени и две резки се бяха очертали около

устните му. Задържаните селяни се скупчиха един до друг и мълчаливи и примирени, чакаха присъдата. Стрико Алексо смъкна кепето си, почеса се по рошавата глава и каза на Камен Брадвар и на Иван Пичурка, които седяха до него:

— Мъчно ми е за жената и децата... И кравата щеше да се отели...

Камен го погледна и каза с омекнал глас:

— На нивката, дето я имам горе, до Белия бряг, смятах да засея пшеница — той се наведе към съселяните си и тихо додаде: — Ако отървем въжето... — и не продължи.

— Ще го отървем... Ще полежим някоя и друга година и ще излезем... — със спокойна увереност каза Иван. Той не можеше да се примири с мисълта, че няма да излезе в ранна утрин в полето, на нивата и да я бразди с ралото, земята да дими и мирише на чернозем, че няма да отиде на стъгдата и да се хване на хорото до изгората си... Те замълчаха, всеки унесен в собствените си мисли.

В залата свидетелите и близките на обвиняемите се размърдаха, но никой не излезе. Ракида, Бисера и Фания останаха на местата си. Майката на Ангел беше отпуснала ръце на скута си, привела глава с притворени очи, сякаш беше задрямала. Фания оправяше една гънка на полата си, Бисера се опита да ги заговори, но те сякаш не я чува и тя заби поглед в стената. В един ъгъл бяха застанали Илче и отец Андроник и тихо, но оживено приказваха. Към тях се отправиха присмехулни и враждебни погледи.

В залата се долавяше напрегнатост и скрита тревога — всички с трепет очакваха думата на съда. Но не чакаха дълго, решението на съда беше предварително взето — съдиите бяха излезли само да изпушат по една цигара и да се поразтъпчат. Скоро бяха докарани подсъдимите, явиха се и съдиите и заеха местата си. Настъпи тягостна тишина — чуваше се само бръмченето на една муха, която се блъскаше в прозореца.

Тахин бей, без да седне, позамижа с рибите си очи, оправи по привичка брадата си и с равен, малко напевен глас зачете присъдата:

— Съдът намира Ангеле Момир, Марко Фиданче и Климе Рудар за виновни и ги осъжда на смърт чрез обесване. По заповед на негово императорско величество, нашия върховен баща и закрилник, животът им се пощадява и смъртното наказание се заменя с доживотен затвор.

Председателят с безразличен и безстрастен глас продължи да чете присъдата — подсъдимите селяни се осъждаха от пет до петнадесет години затвор, а екиминът Костадин Робев и Трайко Рудар се оправдаваха по недоказаност на престъплението, в което се обвиняваха. Той свърши и за да изпълни докрай установения ред, каза:

— Ангеле Момир, доволен ли си от присъдата?

Ангел Момиров се изправи твърд и непоклатим като скала, замахна ръце, белезниците дзвекнаха и се провикна:

— Благодаря на нашия върховен баща и закрилник за проявената милост — устните му сгърчи сурова, презрителна гънка. — Вие ни осъждате, добре, працате ни на бавна, но сигурна смърт. Но заедно с нас няма да загине и нашето дело, защото е непобедимо, непобедим е всеки, който се бори за свободата на народа си. Ако не днес, то утре Македония ще бъде свободна. Да живее!

— Да живее!

— Да живее свободна Македония! — извикаха и Марко златарят, и стрико Климе. Те очакваха по-страшна присъда — бесилка, бяха се примирили с тая мисъл и доживотният затвор не ги изплаши. Изслушаха присъдата спокойно, твърдо и сега очите им гледаха засмени. Техният вик бе подет и от останалите осъдени.

Тахин бей прехапа устна и побеснял от ярост, извика:

— Изведете ги!

Войниците ги заблъскаха, един приклад се стовари върху рамото на Ангел, но той не се огъна и излезе с изправена глава. Другарите му го последваха, като влачеха веригите си.

Ракида трепна, сякаш се събуди от дрямката си. Тя се приближи до Илче и му извика:

— Ти ги изяде... Проклет да си... Свети Климент да ти плати...

Йованица Филдишева се мушна в навалищата, малка, съсухрена, и изскочи напред. Кротките уморени очи на старата жена горяха от ненавист и презрение и тя рече на предателя:

— Да се обесиш... На въже да увиснеш — и плюна в лицето му.

Залата се изпразни. Чуваше се тежкия, потискащ дзвек на веригите на осъдените.

XLVIII

Наум лежеше на леглото си, отпуснал глава на възглавницата. Лицето му беше бледо, изпито. По високото му чело бяха застинали капки студена пот и се спускаха черни полепнали кичури. Очите му бяха хлътнали дълбоко в орбитите, живот сякаш беше останал само в тия трескави, блуждаещи очи. Той дишаше тежко и често — не му достигаше въздух, задушаваше се.

В стаята се прокрадна сетен слънчев лъч. Лъчът се плъзна по картата на стената и я освети. Тя му напомни за толкова скъпи и любими неща, за толкова упования, надежди и несбъднати мечти. Той си спомни детските години в Охрид, юношеството, прекарано в Цариград — красивите залежи край Босфора, кипарисите край брега и белите минарета, тънки и изящни като ръцете на млада кадъна... Пред очите му се занизаха годините на работа за освобождението на родината — упорита, неуморна работа. Той не обичаше шума и суетната слава, радваше го само изпълненият дълг. Дойде и работата му в посолството, дружбата му с графа, долавяше и думите му при последната им среща: „Тъмно, неясно е бъдещето на твоята татковина... Бъдете предпазливи, мъдри... Пазете се, пазете се...“

Блуждаещият му трескав поглед продължаваше да се взира в картата. И ето, пред очите му се възправи млада хубава девойка. Тя беше облечена в китен минтан, с везани ръкави, с цветни плетеници по краищата на бялата кошуля, със сребърни чапрази на пояса... Косите на девойката бяха разпуснати като на самодива. Лицето ѝ грееше с невиданата си хубост, а големите ѝ зелени очи бяха тъжни... Така познато му беше лицето на момата... Взря се и я позна — това беше тя, Македония, неговата любима родна земя...

Наум направи усилие и се вдигна на лакът. Лицето му беше побяло от калъфа на възглавницата, очите му горяха. В своя трескав унес той почна да бълнува и прошепна:

— Господи, и ти, свети Клименте, направете чудо... Спасете я, спасете я...

Самотен умря Наум Момиров. На другия ден всички българи от големия град на Македония дойдоха да го изпратят. На гробищата се стекоха и резбари, и зидари от Дебърско, млекари и занаятчии от Костурско и Леринско, търговци и еснафлии от Битоля и Прилеп, деца от всички краища на Долна България. Гроба му покриха венци от цветя и зеленина, безброй свещи заблещукаха над него.

XLIX

— Проклет бъди...

— Да се обесиш... На въже да увиснеш...

Клетвите, които изрекоха стрина Ракида и баба Йованица Филдишева, се предаваха от уста на уста. От тях пламна градът, изби пожар и на неговия огън се печеше Илче Нейков. Където и да се мернеше, клетвите го преследваха и не му даваха покой. Никой не го поздравяваше, когато го срещнеше познат или близък човек, кривваше в съседната улица, за да го избегне. Децата му се хилеха, замеряха го с камъни и повтаряха клетвите на бащите и майките си. Животът му се обърна на ад — никъде не можеше да си намери място.

Илче почна по-често да отива при старата Поликсени. Напиваше се до забрава, но не го радваха повече нито песните на свирачите, нито провлечените и знойни маанета, нито кръшната снага на Зюлейка. Отиде и на чифлика — бродеше из гората от сутрин до вечер, до изнемога гонеше дивеча, но не можеха да го развеселят нито ловът, нито убитите зайци и пъдпъдъци. Веднъж уби глиган, но и това не го зарадва. Прескачаше и до манастира — до късно се веселеше с отец Андроник — похапваха си добре, опитваха манастирското вино, прислужваше им Петрана, но нещо тъжно имаше в тия разгулни нощи и те не разсейваха мъката му. И сред звъна на бубните и песните на свирачите той чуваше неистови, убийствени гласове: „Проклет бъди, проклет бъди!...“ И сред звъна на чашите и парливите ласки на Петрана той пак чуваше същите гласове. Те го преследваха като жива мора.

Той махна с ръка и се прибра в бащината си къща — затвори се в нея и престана да излиза. Плашеха го студените лица на съгражданите му. Бодяха го присмехулните усмивки, изгаряха го клетвите, които го следваха. Животът му се обърна на кошмар...

Не го радваше и мисълта за Бисера. Щом го презираха и ненавиждаха съгражданите му, какво оставаше за нея — тя сигурно го мрази, кръвно го мрази. И постепенно любовта му се обърна в

ненавист, която го ядеше и задушаваше. Бисера... Тя беше виновницата за цялото му нещастие. Но понякога старата му страст кипваше с всичката си сила и тогава искаше да я милва, да я гали.

Илче излизаше понякога само нощем, като бухал. Като смахнат бродеше из улиците на смълчания и заспал град. Но и в тия самотни разходки не можеше да намери покой. Плашеше го сянката на притихналите къщи. От някой прозорец надничаше слаб зрак — той се проточваше и от светлината се изплиташе дълго сребърно въже... Въжето го следва, гони го, сплита клуп и невидима ръка иска да метне клупа на врата му. Скръцне врата, отвори се прозорец и нему се струва, че на всички прагове са застанали мъже, от прозорците надничат жени и деца и всички шепнат, викат: „Проклет бъди, проклет бъди!...“ Кълне го целият град — клетвите го настигат, плющят, шибат, повалят... И той хуква да бяга като бродник...

Той престана да излиза и нощем, затвори се в стаята си. Седеше на миндера, пиеше мастика, пушеше цигара след цигара и дълго стоеше загледан в една точка с блуждаещ, неவிждащ поглед. Но и тук не намери спокойствие.

Тая нощ той по-силно чуваше неистовите гласове — те долитаха с воя на вятъра, с плисъка на брановете, които се блъскаха в брега. Идваха, напираха страшни като съдба, защото това бяха презрението и проклятието на цял народ. Те блъскаха в ушите му, удържаха като чукове: „Проклет бъди, проклет бъди!...“

Илче стана бавно и почна да отвива пояса си. Премери го с поглед, направи клуп и дълго се взира в него. По лицето му премина странна усмивка. Приведен, като се клатушкаше, с тиха, котешка стъпка се приближи до прозореца. Прехвърли единия край на пояса през горната рамка и здраво го завърза — клупът увисна. Дръпна пояса — веднъж, дважд, за да се увери, че ще го удържи. Пъхна главата си в клупа, ритна стола, на който се бе покачил, и се отпусна. Показа се прехапаният му език, лицето му се сгърчи и стана моравосиньо. Трупът му остана да виси на рамката на прозореца като зловеща сянка.

Нейко челеби не можа да понесе смъртта на сина си, сърцето му не издържа. Намериха го проснат на миндера в голямата горница, а чибукът му бе паднал на пода. С него се свърши родът на Нейкочелебиевци...

L

Небето беше надвиснало тъмно и мрачно над стария град. Носеха се сиви кълбести облаци, подгонени от вятъра. Той връхлиташе и напираше с ярост. Разклащаше зелените води на езерото, сякаш ги изтръгваше от дъното му, и вдигаше големи настръхнали дълги. Те се гонеха, надваряха, развяваха белите си гривии като необуздани коне и с рев се разбиваха в брега. И Галичица, и Петрино бяха смръзили чела. Тревога и неспокойно очакване бяха легнали над града.

Към чаршията се стичаха мъже и жени, деца и старци — осъдените щяха да бъдат откарани на заточение. Изпращачите се спущаха по стръмните улички. Край къщите на главната улица се беше стекъл целият град.

От затвора горе, край езерото, се зададе конната и пеша стража. Низамите, възседнали дорестите си, с дълги опашки коне, с къси пушки, опрени на коленете, вървяха напред и разчистваха пътя. След тях със заредени пушки и натъкнати ножове крачеха заптиетата и обграждаха купчината осъдени. В челната редица вървеше Ангел Момиров, вирнал гордо глава, с преbledняло, но светло лице. До него крачеше Марко златарят — стъпката му беше равна, спокойна. Той сякаш не отиваше на заточение в далечна, незнайна страна, от която може би нямаше да се върне, а в златарския си дюкян, за да подкачи всекидневната си работа — да продължи плетката на недовършената снощи сребърна гривна, да изкове цветята на започнатата пафта. До него, малко замислен, със зареян поглед и някаква чудна, детска усмивка на уста, вървеше стрико Климе Рудар. Те крачеха и с всяка стъпка тежко, грозно прозвъняваха веригите им. Звънът им болно се отекваше в сърцата на охридчаните.

Между изпращачите беше застанала Ракида, притихнала, подгърбавена, със сухи, изплакали сълзите си очи. До нея се беше изправила Бисера — лицето ѝ изглеждаше въсърно под бухналите ѝ черни коси. Очите ѝ гледаха трескави — тя чакаше да види баща си и първата си обич, да ги види може би за последен път. Тя поддържаше

майка си, която едвам се крепеше на крака — газеше я люта огнища. Фания, макар и болна, съсипана от грижи и мъка, беше излязла да се прости със своя скъп и предан стопанин. До трите съкрушени от скръб жени бе застанал Трайко — лицето му беше изтъняло, очите му — хлътнали.

Навалицата се раздвижи, по нея премина неясна тръпка на колебание. Един мъж на средна пора се престраши и приближи конвоираните, подаде им няколко дребни пари и рече: „На добър ви час.“ Примера му последва друг, който прошепна: „Няма да ви забравим“ — и им подаде нещо — кърпче или рало чорапи да им се намерят из дългия път. И така, тълпяха се около тях и се надпреварваха мъже и жени да им подават подаръци за изпроводяк. Чуваха се гласове:

— Кутриге, за нас отиват!

— Страдат за род и вяра!

— Бориха се за правда и свобода!

Гласовете бяха дрезгави, пресипнали, някои с мъка сдържаха сълзите си, други вдигаха ръце и бършеха разплаканите си очи.

Облаците се гонеха тъмни, грозни. Врановете с гняв и ярост се блъскаха в брега, заливаха го белите им гривви, хвърчаха порой пръски. Ревяха вълните, сякаш мълвяха някаква закана. Бягаха облаците в надпревара, носеха се като главоломен сипей. Кобно мълчаха Петрино и Галичица...

Заптиетата с мъка задържаха неспокойната, напирасца навалица — обичай беше да се дават подаръци на осъдените и откарваните на заточение и те не можеха да се противопоставят. Купчината мъже с белезници на ръцете и тежки жезла на краката приближи до мястото, където бяха застанали Ракида и Бисера. Осъдените намалиха крачките си.

Ракида се приближи до Ангела, прегърна го, целуна го и с разтреперан глас прошепна:

— Златниот да ми те зачува!...

— Майко, никога няма да те забравя...

Тя се залюля, стори й се, че земята се продъни под нея, но я прихванаха нечии ръце и я задържаха. По сбръчканото й лице се търколи сълза.

Пристъпиха Фания и Бисера, която поддържаше майка си. Фания протегна ръце към мъжа си и изхлипа:

— Марко, стопане мой! — и се притисна до гърдите му.
Той я прегърна, потупа я по рамото и със задавен глас каза:
— Фанийо, пази си здравето... И това ще мине...

Марковица с мъка се откъсна от мъжа си, отново избухна в плач и се отпусна в ръцете на Ракида.

Бисера целуна ръка на баща си, гушна се в обятията му и можа само да каже:

— Татко, татко...

Марко Фиданчев прехапа устна, ръката му мина по главата на любимото му чедо и белезниците му издрънчаха. Той въздъхна дълбоко и твърдо издума:

— Бъди смела, дъще... Пази майка си... Добър е господ, пак ще се видим.

Бисера с помътен, почти безумен поглед се загледа в Ангела. Очите им се срещнаха — в тях имаше и милост, и обич, и галба. Тя се поколеба, пръхна като подплашена птица и пламнала цяла от свян, падна в обятията му. Той я целуна, леко я отблъсна от себе си и прошепна:

— Докато съм жив, ще те нося в сърцето си.

Тя едва чуто промълви:

— Ще те чакам... Ще те чакам...

Едно заптие я блъсна и дръпна настрана.

Трайко не се изплаши от приклада на заптието, подскочи и се намери до баща си:

— Татко, и аз съм тука... Нямай грижа за мене...

— Синко, бъди юнак — рече клисарят и целуна сина си по главата.

— Татко, и аз като тебе няма да забравя рода си и вярата си. — Думите му прозвучаха смели като клетва. Изведнъж лицето на момчето просия, то се усмихна и прошепна: — Ще ударя камбаната на черквата.

В първия миг стрико Климе не можа да разбере какво иска да каже син му, но очите му широко се разтвориха, озари ги светлина и той почти извика:

— Удари, Трайко, камбаната на свети Климента. Така я удари, че да се чуе по цяло Българско...

Момчето подскочи, затича се, гмурна се в навалищата и се загуби.

В това време, изправен до един от прозорците на старата къща на Робевци, бе застанал докторът. Той отдалече изпращаше другарите си — очите му бяха тъжни и замислени. Костадин гледаше заточениците, виждаше скръбта на народа по тях, безграничната му обич и една мисъл осени съзнанието му — всяко мъченичество за правда и свобода води към безсмъртие. Сърцето му се сви от болка, че и той не е там, при другарите си, на път за далечна и незнайна страна. Той пресегна с ръка, хвана пердето на прозореца и го смачка.

Вятърът стенеше, гонеха се като бесни облаците, езерото блъскаше неистово вълните си в брега и то клокочеше, кипеше. И сред воя на вятъра се чуваха плачове и ридания, мнозина вдигаха ръце и бършеха сълзите си.

Ангел се спря, вдигна ръка, белезниците му издрънчаха и се провикна:

— Братя, ние може да загинем, но народ не гине... След нашата Завера ще поникнат нови завери и ще покрият цялата македонска земя. Ние сме първият повей и след охридската пролет ще дойде македонското лято и Македония ке бидит слободна... — и той запя:

*Не щеме ний богатство,
не щеме ний пари,
ний искаме свобода,
човешки правдини.*

Гласът му се понесе силен, мощен — по-силен от вятъра, по-мощен от брановете, що се блъскаха в брега. Другарите му подеха песента. Навалицата трепна, огнена вълна премина по нея и песента беше подета от всички изпращачи — тя се понесе страхотна, стихийна. Емнаха песента старите къщи, блъсна се в крепостните стени на Самуила и се отекна страшна, величава. Понесоха я вятърът и вълните на езерото, грабнаха я Петрино и Галичица, върна я Мокра и я препратиха на своите братя и сестри — братски привет на Рила, Родопите и Пирин, на стария побацим Балкана — и заедно с тях запя цялата българска земя.

Заптиетата се стъписаха, но бързо се съвзеха — те заблъскаха гражданите, прикладите им се посипаха по гърбовете на заточениците,

но песента не спираше. В тоя миг се разнесе камбанен звън — заби камбаната на св. Климент. Всички трепнаха — тя биеше в неуречен час — и си рекоха: „Те вършеха неговото дело и Златниот не ги забрави...“ Той пращаше на страдалците за свобода своя благослов — за тяхна утеха и за назидание на тия, които оставаха. А камбаната биеше, блъскаше нейното желязно сърце и звуците се сливаха с бунтовната песен. И песента, и камбанният звън се прегръщаха с рева на вятъра и след Охридската пролет възвестяваха Македонското лято. И земята и небето, и живите и мъртвите викаха: „Македония ке бидит слободна!“

Издание:

Автор: Димитър Спространов

Заглавие: Охридска пролет

Издател: Български писател

Град на издателя: София

Година на издаване: 1961

Тип: роман

Националност: българска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“

Излязла от печат: 28.02.1961 г.

Редактор: Спас Кралевски

Художествен редактор: Магда Абазова

Технически редактор: Любен Петров

Коректор: Славка Иванова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1574>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.